

૬૪૨૯

અનારકલી. ૬૪૨૯

પંજાબની એક ખુબસુરત નાયકણ.

અનારકલી

દી. એન. ખોસ, જી. બી. વી. સી.

ત

જન અને નમન તી મ દિવાન અને તેના નાટ્ય રમતમ

અન આગમ (આગમ), ૧૧ નવ ૧ દીન ગરાન,

દિ અગ્યાની નાયક , અન નરાજન કા મદા

અને વીકર દાખન મના

આકૃતિ પેહલો

ખુબ :

ધા રીધન શોટો ના કુપતી, બીમારક.

અકટોબર, ૬ મ ૧૯૫૦.

ADVERTISEMENTS.

જાહેર ખબરો.

પીરોજશા દીનશાહ મુકાદમના બુક—દીપોમાં વેચાતાં વારતાનાં
વાંચવા લાયક પુસ્તકો.

ઠેકાણુ—કોટમાં, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, મુંબઇ.

સીપાહ ખચ્ચાની સજ્જની...	1- ૪-૦
દાલખુશ અથવા રમુજ હુરસત	1- ૪-૦
પેરે ખાલુ પંચી ૨, ભાગમાં	1- ૦-૦
રમુજ સંગ્રહ.	1- ૦-૦
તજકરતુલકુકમ યાને યુનાની અને ગ્રીક વાદવાનોની જીંદગીની	
હવાલ તથા નશીયતો	1- ૦-૦
લયલા યાને તીલસમાતી ખાગ	1- ૮-૦
અરેબીયન નાઈટ્સ (૨) ભાગમાં ચીત્રો સાથે	૪- ૦-૦
દોન કુર્બાજાતનો રમુજ કીસસો ચીત્રો સાથે	૪- ૦-૦
શુલીવરની મુસાફરી ચીત્રો સાથે	૩- ૮-૦
પીરોજ ખચ્ચ ચગત	1- ૦-૦
નરગીસ એક રમીલી વારતા (ખેત- ખાજમાં)	૦- ૬-૦
જાનખાનાની ખીખીઓ (૨) ભા- ગમાં કમપણીત	૨- ૦-૦
હોદી નાઈટ્સ અથવા એમારાની યુક્ત	1- ૮-૦
એ તે બેરી એક આનક રૂપી વારતા	1- ૦-૦
વેલાતી મલાઈન	1- ૪-૦
વીકમનામુ યાને ખનરીય પુતલીની વારતા	1- ૮-૦
ખાદશાહ અને ખીરખલ કલેજ પ- કકી હસવાની વારતાઓ	1- ૦-૦
દાદાખાઈ નવરોજની જીંદગીનો અહેવાલ	૦- ૪-૦
કાવલાની કહાની (૪) ભાગમાં	૬- ૮-૦
શીરોનના સંકટો (૪) ભાગ)	૬- ૮-૦
પદ્ધતરના મતાપ	1- ૮-૦
સંસાર, એક અતી રસીલી વારતા	1- ૮-૦

ગોલાખશીખ શેક્સપીયર કૃત સીમખેલાયનનો તરજુમો	૦- ૮-૦
પાંડુરંગ હરી	1- ૦-૦
તોપખાનાનો ભંડાર	૦- 1૨-૦
તોમી અને હરી	1- ૦-૦
કોતુક માલા અને બોધ વચન	૦- 1૨-૦
કીનાનો ભેગ	૨- ૦-૦
પરચીયન તેલશ	૨- ૦-૦
ખાગે ખહાર અથવા આર દુરબે શનો કીરસો	1- ૮-૦
શુલની લુહ અને ભુલનો ભોગ	1- ૦-૦
એશીયાની સદગુણી ખાનુઓ ચીત્રો સાથે	1- ૮-૦
ખહાદુર કસો અને અ તથ તારા	1- ૦-૦
કોરદેવા શેહરનુ મોટી યાને હંદર એમોશ	૦- ૪-૦
હોરાગ ખાગ	૨- ૦-૦
શુલી ગરખ ૬ ભાગમાં સાથે	૪- ૮-૦
હોમલીખાઈની વાપજ	1- 1૨-૦
ખજાને હેકાયત	1- ૪-૦
દીપુ હલતાન એક અતી રસીલી વારતાનું પુસ્તક	૦- ૦-૦
હાજ ખાખા હંદકાની	1- ૪-૦
કાલાં મેદા ૩ ભાગમાં દાકતર પટેલ કૃત	1- ૮-૦
વીકટર આલખમ	૨- ૦-૦
અનારકલી	1- ૮-૦
મારા મસ્તીની મોસમ	૦- ૮-૦
ખનદીયન નાઈટ્સ	૦- ૬-૦
એલ્લ ક કો	૦- ૨-૦
નાના નાવેલો	૦- ૮-૦
રસીલી રંગ મંડપ	૦- ૬-૦
કુહૂખી કથાઓ	૦- 1૦-૦
ગુસખા સંગ્રહ ૩) ભાગમાં સાથે	1- ૪-૦

અનારકલી.

પંખબની એક ખુબસરત નાયકણ.

રચનાર

દી. એન. પટેલ. જી. બી. વી. સી.

તે

જેલો અને તીલેસમાતી ખાગની વારતા અને તેના નાટક, રસતમ

અને સોરાખ (ઓપેરા), તથા કેનેથ, હાબીલ, ફેરાડન,

હીન્દુસ્થાની રાગ વીલા, લુક્કાન, વેલાતનાં કાળાં મેંદાં

અને વીકટર આલખમના લખનાર.

આવૃત્તી પેહલી.

મુદ્રણ :

ધી રાખન પ્રીટીંગ પ્રેસ કુંપની, લામીટડ.

અમદાવાદ, ઇ. સ. ૧૯૬૫.

એ ત વ ની .

આ વારતા ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના ૨૫ મા કાએદા પ્રમાણે નોંધાવી
છે, માટે એ વારતા ઉપરથી નાટક ઉપજાવી કાઢવાનો તથા
ફરીથી છપાવવાનો સરવે હક કરતાને સવાધીન છે.

અર્પણ પત્રિકા.

મારાં મેહેરબાન માયાળુ મુંરખ્ખીંજી

માતુશ્રી ભી ખાઈજી,

હું તમારા તાબેદાર ગરીબ બેટા ઉપરનાં

તમારાં અનંત હેત અને પુરના

વિશ્વાષની નહિ ભૂલાય એવી

દિલખુશ યાદમાં તથા

તમારા એમુલ હઝારો હર્ષિત લાડનાં લાખો

હેશાનની મમતાળુ પિછાંન તરીકે

મારી વાર્તાનું આ ન્હાનું

નિર્જીવ લખાંણ તમોને

અંતઃકરણનાં પ્યારથી

અર્પણ કરવાની

નમનતાઈપૂર્વક રજા ચાહું છું.

હું છું, મારાં બહાસાં માતાજી,

તમારો સદા તાબેદાર

બેટા ધન.

કર્તી તરફનો દૃક ખુલાસો.

મારી આગલી સરવે વારતાઓમા વાંચક વર્ગના ધ્યાન ઉપર જે કોઈથી વારતાએ વધારે છાપ મારીશે હોય તો તે “લૈલા અને તીલેસમાતી ખાગ” વાલી “ઓરીએ-નટલ” વારતા છે, જે આજ ઘણાં વર્ષ થયાં લખાઈ છપાઈ જવા છતાં, કુટુંબોમાં આજે પણ ધનતેજરી અને હર્ષથી વંચાય છે. એટલુંજ નહીં પણ એ મારી વારતાનો હરફે હરફ ઉરડુ જખાનમા તરજુમી થવા ઉપરાંત, ખરોડા મધે શ્રી સીયાજી નામના મરાઠી પત્રમા એજ વારતાનો ઉતારો કરેલોજેવામા આવે છે. મારા મીત્ર મી. કાવસજી પાલનજી ખટાકની ફરમાસથી તેમની ઓરીજનલ આલફરેડ નાટક મંડલી માટે, મેં ઘટ્ટા ફેરફાર સાથે એજ લૈલાની વારતાને હુજરાતી નાટક એમને લખી આપ્યા હતાં, જે પાછલથી નવી આલફ્રેડ મંડલી સાથે તેમનું જોડાન થવાથી, હાલમા તેજ ખેલ મજકુર મંડલીએ ઉરડુમા ફેરવી ભજી ખતાવવાનું માથેલીધું છે. હુ હૃદયહૃદ કે વાંચક વરગનું બહાલ ખેચવા અનારકલી, લૈલાના જેટલી ભાગ્યવાન થાય. લૈલા પછી મારી બીજી અનેક વારતાઓ છપાઈ ખાહર પડ્યા પછી, આ “અનારકલી” ની વારતા મેં લખવાની હાથ ધરી. સુધરેલા સંસારના વચલાં, તેમજ આગેવાન મંડલોમા ફેલાયલી ખઠીના ચીતારો દેખાડનારાં ચીત્રવાલી મારી છેલ્લી નવી વારતા “વેલાતના કાળાં મેંઢાં” જ્યારે છપાઈ ખાહર પડી ત્યારે મારા કેટલાક મીત્રો મને સૂચના કરવા લાગ્યા કે “કાળાં મેંઢાં”વાલી વારતા આ સુધરેલી સઢીના સડેલા પારસી સંસારનું આખેહુખ ચીત્ર દેખાડે એવી હોવાથી, તે કોઈ ખાહોશ લખનારે હાથ ધરી હોત તો પારસી સંસારમા તેનું “એડેપ્ટેશન” ઘણું સરસ રીતે કરી શકત. મારાં કમ-નસીખે એ સલાહ મને ઘણી અસુરેથી મળી. સખ્ય તે મને ઘણીજ વાજબી માલમ થડી. તેમના એ ઉતેજનનો લાભ લેવા હું સુકથો નહીં, અને તેજ વખતે મેં આ “અનારકલી” ની વારતાને પારસી સંસારનો વેશ આપી મારી કલમની શકતી તપાસવાની મેં પેહલ વેહલી કોશિસ કરી. વાંચક વર્ગ સામે આ વખતે મારી કલમે નવી થપ થકડી છે, અને મેં એક ઘંઘેજી વારતા ઉપરથી “એડેપ્ટેશન” કીધું છે. એક “એડેપ્ટેશન” હોવાથીજ એ મારી સંભાલ ભરી કોશિસને હું મારી પેહલી વારતા સમજી પારસી રૈવાજને તે કેવી અને કેટલી રીતે લાગુ થડી છે, તે વાંચી વીચારવાનું કાંમ મારા દાનેશમંદ વાંચનારની મુનસરી ઉપર સાંધુ છું.

એક કાંકરે ખે પક્ષી મરે, તો તેમા ખેવડી મતલખ સરે છે. એ નીચમને અનુ-સરી મારી વીકર આલખમ મધે મારાં જણાવ્યા પ્રમાણે આ અનારકલીની વારતા માટે મેં દીખાસો લખવા ફરીથી મારા મીત્ર મી. તારાપોરવાલાને બીજીવાર ફરજ પાડી છે, અને તેમ નામે મારા મીત્રે મારી અનારકલી ઉપર કરેલી અપહાસાત નુકતેચીનીને મેં સદાખરી ખોલે ખાવ વાંચક વર્ગ સમક્ષ રજુ કરી છે.

કાલકરેલે લોક, સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૫.

પ્રસ્તાવના.

શુજરાતી સાહિત્યમાં વાર્તાઓનો આજે તોટો નથી, પણ જે કંગાળ “કચરો” દર વર્ષે ગરીબડી શુજર ભાષાને માર્થે ઠોકાય છે, તેમાં નમુનેદાર વાર્તાઓ તો માત્ર ગણુત્રીનીજ હોય છે. સારા લેખકો કરતાં હલકા કલમકસોનું પ્રખળ શુજરાતીમાં આજ કાલ ધણું વધી ગયું છે. “સારા” અને “હલકા” નો અહીં અર્થ થવો ઘટે છે. “સારા” યાને કલમખાજ તથા “હલકા” યાને નવા અથવા કાચ્યા લખનારાઓ વિષે હું ખોલવા માચું છું શુજરાતી સાહિત્યનાં વધારાના હિમાયતીઓ ખારીકખીન નજરે જોતાં આજે જે ફરિયાદ કરે છે, તે એજ છે કે એ ભાષામા પુસ્તકોનો વધારો સંગીન રૂપમાં થતો નથી. કાચ્યા લખાણો અને રસ રહિત વિષયોથી ભાષાનું બળ ટુટી જાય છે અને આવતી એક કે બે સદી પછી કોઈ લેખક આપણી ઓગણીસમી સદીનું શુજરાતી સાહિત્ય કેવું હતું તેની ખારીકથી તપાસ કરવા ખેરે તો તેને અલખતાં અફસોસજ કરવો પડે. ભાષાનો કાયદો તો શુજર સાહિત્યમાં છેજ નહિ, પણ ભાષાનું ખંધણુ પણ નથી. અમુક વિષય અમુક રીતેજ લખાય અને અમુક રીતે નહિજ લખાય એવું કાઢ છે? આજે તો જે જોઈએ તે ગ્રંથકાર! વળી તે પણ પોતાનાં કાંટાનો ગ્રંથકાર! ઇંગ્લેન્ડમાંથી ગમે એવા અસંભવિત પ્લોટોને આપણી દેશી—સંસાર સ્થીતિને લાગુ પાડવાની જ્યારે કોરોષ કરવામાં આવે છે ત્યારે તો એ કહેવાતા ગ્રંથકારો તરફનો સમજુ સજ્જનોનો અણુગમેો હદને દરજ્જે પુગે છે. પણ મારું સ્વતંત્ર મન તો એ છે કે શુજરાતીમાં એવો કાચ્યો વધારો—એવો ખોટો વધારો—કાખેલ નુંકંતેચીનીઓની સ્વતંત્ર તપાસની ગેરહાજરીને આભારી છે. આજે લાયક લેખકોની કદરજ કયાં ખૂળાય છે? પેલલાં વાંચક વર્ગ જુજોતો નથી અને પછી આપણા નુકંતેચીનીઓ જુજતા નથી! જેઓનાં હાથમાં જાહેર સાંધણુ છે, તેઓ “મનનાં રાજઓ” છે. ઇંગ્લેન્ડમાં એક પુસ્તક નીકળ્યું હોય તો તે ઉપર વર્તમાન પત્રો કે માનિક ચોપાનિયાંઓ સ્વતંત્ર પણે નુંકંચીની કરે છે, પણ અહીં તો “કેરે પાંને કારેકું!” મનમા આવ્યું તો બે પાંચડા ચિત્રી માર્યું, ને નહિં તો તેખી નહિં! વળી કેટલાક કહેવાતા “નુંકંતેચીનીઓ” તો ક્યારે પેટો પંજમાં આવે ને છટકાંમાં સપડાય કે ચોપડીને નિમિત્તે પાંચ—પચીસ ગાળો ભાંડવાને અને જાહેરમાં હલકો પાડવાને ખને, તેની રાહ જોતા ખેરે છે! એ રીતે શુજરાતી સાહિત્યની કંગાળ સ્થીતિ દર દહાડે વધૂ ને વધૂ દયાજનક થતી જાય છે. અલખતાં, આમ લખીને હું મારા કેટલાક સ્વતંત્ર મિત્ર—નુકંતેચીનીઓને ગેરહનન્નાફ કફે હું, પણ મારે કહેવું જોઈએ કે તેમની આંગળીનાં વેઢા પર મણાય એટલી નહાની—ભાગ્યે પાદજન જેટલી—સંખ્યાને વેગળી છોડતાંખી મારી ફરીયાદ જેમની તેમ ખડી રહે છે! મેં એવી રીતે આજે મારા ભાઈખંધ નુંકંતેચીઓને આ યંત્રે લગાર અમચમતી “ચીમકી” લગાવેલી હોવાથી, આ પ્રસ્તાવનાં વાંચ્યા પછી તેઓને મારા નાદાન વિચારો ગોળ જેવા ગળ્યાં તો લાગશેજ નહિં અને તેથી મને એકાદ “કીડીનો દર” પણ આંગમચથી શોધી રાખવો પડશે એમ લાગે છે!

“અનારકલી” ની વાર્તા એક “ડીટકેટીવ વાર્તા” છે. એમાં પેલલાંથી છેલ્લાં સુધી વાંચનાર ખિચાયેલી રહે છે. મોટાઓ નામે મોટા રહે છે, પણ કામે કેવા ખોટા હોય

છે અને જાહેરમાં પ્રકાશતા એ “સેતારાઓ” ખાતેનમાં કેવા “સેહતાનો” હોય છે, તેનો નમુનો “અનારકલી”માં આપાદ મળે છે. એક છુપા દસ્તાવેજને હાથ કરવા માટે જે “ખુન” થાય છે, તે “ખુન”નો ખુની કોણ છે તેને પકડી કાઢાડવામાં વાર્તાનું આખું વળું ખડુ ચાલાકીથી ગુચ્છવાયલું છે.

“અનારકલી”ની વાર્તાએ મને મોટો સંતોષ જે આપ્યો છે, તે એ છે કે, એનો પ્લોટ, જે પારસી—સંસારી છે, તેમાં પારસીઓમાં નહિ અને એવું કાઢ નથી. એક વાર્તાની ખરી જુખી તો તેમાં જ ગણાય, કે તેમાં જે પાત્રો લીધા હોય તે પાત્રોમાં તે ખનાવ અમંભવિત નહિ હોય. “અનારકલી” એ કીમતની વાર્તા છે અને તે મેં ત્રણ જ પેઢકમાં વાચી પૂરી કરી છે. મારા મિત્ર ડાકટર ડી. એન. પટેલ તરફથી આ પેઢેલ વેહેલીજ “એડેપ્શન” વાળી વાર્તા ખજાર પડે છે, જે વાર્તા પારસી કુટુંબોમાં જરૂર લોકપ્રીય થઈ પડશે એમ હું ધારું છું. એકજ વારે હું આ “અનારકલી”થી નાખુશ થયો છું કે તેમાં શુદ્ધ-ગુજરાતી ભાષાનું કેટલેક જગે “ખુન” થયું છે! જો હવે યજ્ઞીની પોતાની જાહેર—રોવામાં મારા મિત્ર, ભાષા ઉપર લગાર “કડક—નજર” રાખશે તો એઓની કલમમાં એવું જરૂર છે કે જેવું જરૂર થોડીજ કલમો ધરાવતી હશે. “અનારકલી” જે ૪૦ પ્રકરણોમાં બહેચાયેલી છે, તેમાં કેટલાક પ્રકરણો એવાં જોશદાર ભાષામાં લખાયેલા છે કે જે વાચતા હું જાણે આપણા નામીયા નોવેલીસ્ટ માં કેણુશરો કાખરાળ કૃત અકાદ વાર્તા વાચતો હોઉં તેમ મને લાગ્યું છે. “અનારકલી”નું “ઈબ્રાહમખાનની વીકટોરીયા” વાળું પેઢેલુંજ પ્રકરણ શુદ્ધઆતથીજ ખંચાણુ કરતું આવે છે. “અનારકલી” પાત્રે કાણુ હતી તે કેવા માર્મિક ગાભામાં કર્તાએ સંતાડી રાખ્યું છે અને તે ભેદ જાણવાને કર્તા વાચનાગ્ને કવો અધીરો બનાવે છે તે જેઓ આ વાર્તા વાગશે તેઓનેજ સમજશે.

વાળી “અનારકલી”ની ખીજી સુંદર જુખી તેમાં ડગલે—ડગલે પુરેવા “પ્રેખક-વિચાર” છે. એક ચિત્ર ચિતારતા તે ચિત્રને ખંધપેસી એકજ મુખ્ય આપદપર કર્તા જે વિચાર આપે છે તે “લેખક-વિચાર” કહેવાય છે અને તેમાં વિચારો મેં “અનારકલી”માં જગે જગે જોવાથી એ વાર્તાએ મારું વિશેષ બહાલ ખંચ્યું છે. ૪૭ મા મફમાં “ઈનનાફ,” ૪૯ માં સફમાં “ચિંતા,” ૫૩ મા “હુજત” ૫૪ મા “પરજોડી જીદગી,” ૮૩ મા “ખવાસ,” ૯૧ મા “અશરાશી,” ૯૭ મા “સુખ—દુઃખ,” ૧૦૩ મા “ચાર” તથા “પાપીઓ” અને ૧૦૪ મા “આપદાત” વિષે આપેલા વિચારો કર્તાની કાષેક્યત દર્શાવે છે.

સુંબઈ શેહેરની કારપોરેશનમાં કેવા મેમખરોની જરૂર છે તે વિષે ૫૮ મા મફો એ મંડળ માહેલા કેટલાક “માખમાર મેમખરો” ને વાચવા જોજી! “અનારકલી”માં “લખી આપેલું લખન” નામના ૩૫ મા પ્રકરણમાં ૯૧ મા મફામાં ખીજી કાલમની ૧૫ મી લીટીથી ૨૬ મી લીટી સુધીના “પપા” ના નાદર સખુનો ગમે એવા સુસ્ત વાચકને ઉરકેરે એવા છે. હુકમાં, “અનારકલી” પારસીઓમાં પ્રીય થઈ પડશે. મારા મિત્ર ડાકટર ડી. એન. પટેલને આ સુંદર વાર્તા માટે દરેક મુખારકખાદી લટે છે.

તારાપોર, સપ્ટેમ્બર ૧૯૯૫.

દા. એ. તારાપોરવાળા.

અ ના ર ક લી .

સાંકળીયુ :

પ્રકરણ

સફે.

૧. હંભરામખાનની વીકટોરીયા	....	....	....	....	....	૧
૨. જયુરીમાં પડેલી જખાની	....	....	....	....	....	૨
૩. રૂ. ૧૦૦૦ નું ઇન્દ્રામ	...	....	....	....	....	૩
હનમંતરાવની હીકમત.						
૪ 'દાડમ ખાગ'	....	....	....	....	....	૪
૫. "શુલ વીલ"	....	....	....	....	....	૧૨
૬. ખુનનુ તોહમત	....	....	....	....	....	૧૪
૭. અલીખી સામેત કીધા વગર છુટકોજ નથી	....	....	....	....	....	૧૭
૮. "ચાર જયા હોય ત્યાં વેહમ હોય નહીં"	....	....	....	....	....	૨૧
૯. શુલા એક શોધ કરે છે	....	....	....	....	....	૨૨
૧૦. ખાનસાહેબ જેહાગીરશાહ	....	....	....	....	....	૨૬
૧૧. કામાતીપુરા માહેલા મકાનની ભેટ	....	....	....	....	....	૨૬
૧૨. અલીખી માટે પંપાની ઘણી જરૂર છે	....	....	....	....	....	૩૨
૧૩. ફલીની સેશનમા તપાસ	....	....	....	....	....	૩૫
૧૪. ફલીઆઇની તપાસ (ચાહ)	....	....	....	....	....	૩૫
૧૫. પંપા પાછી આવી	...	....	....	....	....	૪૭
૧૬. "ડીફેન્સ"—પંપાની જખાની	....	....	....	....	....	૪૨
૧૭. "ગીલટી" કે "નોટ-ગીલટી"	....	....	....	....	....	૪૪
૧૮. અનારકલી	....	....	....	....	....	૪૭
૧૯. ગાંધીજીની સ્ટીમર "અનારકલી" !!	....	....	....	....	....	૫૩
૨૦. માથેરાનમા નાતાલનુ અથવાડીયુ	....	....	....	....	....	૫૬
૨૧. ફલીની ફરેલી વલાન	....	....	....	....	....	૬૦
૨૨. "હાઈ દીગ્રીસ"	....	....	....	....	....	૬૧
૨૩. દાદરવાલાં ખુનની ખાખદ જેહાગીરશાહની નવી "થીઅરી"	....	....	....	....	....	૬૫
૨૪. રમજાન કાંઈ નવી વાત કહે છે	....	....	....	....	....	૬૭
૨૫. માથેરાનથી મુખબ	....	....	....	....	....	૭૦
૨૬. એ શુલ કોણની ? શુલની કે ગાંધીની ?	....	....	....	....	....	૭૨
૨૭. ખુશી અને બેકારારીની અદલાબદલી	....	....	....	....	....	૭૫

સાંકળીયું.

૨૮.	ભેદ ઉપર અજવાણું	....	....	....	....	....	....	૭૬
૨૯.	ખરે ખુની તો એ?	....	....	....	....	....	....	૭૬
૩૦.	શુલાંએ મોકલેલો ટેલીગ્રામ !	...	....	....	....	....	....	૭૯
૩૧.	પુરાંના પાપનો ખરે ખુલાસો	....	....	....	....	....	....	૮૧

અનારકલી એક ખુબસુરત નાયકણ.

અમરીતસરથી મુંબઈ.

જવાનીની જાહેલી.

અનારકલીની બેદીલી.

અનારકલીનું ન્હાસી જવું.

અનારકલીના મરણની ખબર.

ગાંધીને સતાવનારા.

ઉંચે ચઢીને નીચે પડવાની ધાસતી.

૩૨.	અંતકરણમા અગન	....	....	....	....	....	....	૮૪
૩૩.	ખણ પરખીઅવાણું પેકેટ	....	....	....	....	....	....	૮૬
૩૪.	“ગ્રેન રીવર”	....	....	....	....	....	....	૮૮
૩૫.	લખી આપેલું લખત	...	....	....	....	....	...	૯૦
૩૬.	“ઓવર કોટ”	....	....	....	....	...	....	૯૩
૩૭.	ગાંધીભાઈનો ગમભીર એકરાર (કનફેશન)	....	....	....	....	....	....	૯૬
૩૮.	છુપું વારંટ—ખુનીનો ખુલાસો	....	...	....	....	....	...	૧૦૪
૩૯.	પાપ પત્યું	....	....	....	....	....	....	૧૧૦
૪૦.	એપોલો ખંદર. સેવટ	...	....	....	....	....	....	૧૧૧

“અનારકલી”

ઉચ્ચાને

(ગાંધીની શુભાં.)

પ્રકરણ પેહલું.

ઇબ્રામખાનની વીકટોરીઆ.

“અમે જમાદાર ! એ જમાદાર ! એ જમાદાર સાહેબ ! અરે કોઈ હમે ઇઆ નહીં ? હવાલદાર ! એ હવાલદાર !—

“કોણુ હાએરે ? કાએ સાંગતોસ. રાતરી હોન વાજતા કાએ કીટકીટ લાવલી !”

“અરે હવાલદાર સાહેબ, જરા ઇકરે ઇઆ દાદા ; એ કોણુ સા—ની માજી વીકટોરીઆ મધી ખસુન ખુન કેલા.”

કાએરે ! કાએ સાંગતોસ. કોણુ ખુન કેલા ? કોણુઆ ખુન આલા !”

ઉપલી ફરીઆદ ઇબ્રામખાન વીકટોરીઆવાલાએ દાદરના પુલીસ સ્ટેશન ઉપર જઈ કીધી. હવાલદારનો હાથમાંથી હડી જવાખ હેતાં જીવ ગીયો પશુ ખુનનું નામ સાબળતાંજ હોળા ફાડી વીકટોરીઆવાલાને ઇન્સપેક્ટર જેક્સન પાસ ઉપર લઈ ગયો. ઇન્સપેક્ટર જેક્સન આગલ ઇબ્રામખાને નીચલી ફરીઆદ નોંધાવી :

“આજ રાતે ખાર વાગાને શુમારે હું મારી ગાડી છોડવા કોટમાંથી જાડીખનર તરફ જતો હતો તેટલાં ફાળખાઈ ટાવર આગલ “ધાસલેટ” ના ફાણસ પાસે હોલા રહેલા એક પારસીએ મને તેડીએ. મેં મારી ગાડી ફળી રાખી.

તે એક આદમીને પકડી હોમો હતો. તેણે મને કહ્યું કે આએ માણસ છાકટો થયો છે, તેને ઘેર પાંડયાડી દે. મેં તેને પુછીલું શું એ તમારો દોસ્ત છે ? તેણે જવાબ દીધો : નહીં. એ ફટપાટ ઉપર પડેલો હતો ; મેં એને જેમ તેમ હઠાડી હોમો રાખીઆ છે. તેવામાં પેસા છાકટાએ પાતાનુ મોઢાડું ફેરવીયું એટલે પેસા પારસીએ તેનો એકરો લાઈટમાં જોઈને તેને પીછાળીઆ. તેજ વખતે તેને પરતો નાખી તે આગલ નીકળી ગીયો.

“આગલ કાણાં ગીયો ?” ઇન્સપેક્ટરે સવાલ કીધો.

“રામપાર્શ રો તરફ” ઇબ્રામખાને જવાબ દીધો અને આગલ ખોલવા લાગો. “પેસો છાકટો પારસી જે ફાણસને ઝઠીંગી હોમો હતો તે ખરખરવા લાગો ‘દાદર ચવાવ.’ તેણે ગાડીમાં ખેસવાના ધણા ફાફા મારીઆ પાણુ ધણા પીધેલો હોવાથી ચલડી શકાયુ નહીં. મેં તેને નીચે ઉતરી જેમ તેમ મારી વીકટોરીયામાં નાખીયો અને જેવો હું ઉપર ચલડી મારી ગાડી છાકટો હતો તેવામાં પેસો પારસી પાછો મારી શામે આવી હોમો. મેં તેને જોતાંજ પુછીયું : ‘તમે આપા તો કીક થયું.’ તેણે મને જવાબ દીધો ‘હા હું એને ઘેર પોહોંચતા કરશ.’ એમ કહી તે વીકટોરીઆમાં ચલડી ખેસા દાદર તરફ મને હાંકવા કહ્યું. મેં તુરતજ ગાડી દોડાવી અને રાણીનો ખાગ સુધી જરા આગલ જતાં

તેણે પાછી ગાડી ઉભી રખાવી નીચે ઉતરી પડી તે યોધાઓ; એને મારી સાથ પોતાને ઘેર જવા ગમતું નથી. હું પાછો ફેરવાઈ જવસ હું એને દાદર લેઈ જાઉં. મેં પુછીયું : 'દાદરપર કાણ સાહેબ' તેણે મને જવાબ દીધો : 'હસતેસનના રસતા ઉપર. પણ હું ત્યાં પુગરી તેટલાં તો એ હુશીઆર થઈ જશે અને હું જે એને પુછશે તો તુને ખરીબર ધધાની આપશે'. તેણે એમ કહી ગાડીમાં પડેલા પારસીને ડીલાવી સાહેબ મેહરબાન કરી મને એક રૂપિયા આપી ભાંગે-ખલા તરફ ચાલવા માંડીયું અને મેં દાદરના હસતેસન તરફ મારી ગાડી હાંકી, હસતેસન આગલ ગાડી ઉભી રાખી મેં પેલા છાકરા પારસીને કાંઈ લેઈ જવા બાબદ ખેંચાર વખત પુછીયું પણ તેણે મને કાંઈપી જવાબ નહીં દીધાથી હું નીચે ઉતરીઓ, તે પોતાના મોહડાં ઉપર રૂમાલ ધાંકી એક ઝુનામા અધે-લાઈ પડેલો હતો. તેના મોહડાંપરનો રૂમાલ ખેંચી કાઢાડી તેને ઉઠાડવા તેના ખભાં ઉપર હાથ નાખી ડીલવાઓ તો તે મરણ પામેલો હોય એમ મને લાગ્યું, અને તેથી તુરતજ હું વીકટોરીયા લેઈ હીઆં આવ્યો."

ધ-સપેક્ટર જેકસને વીકટોરીયામાંથી પેલા પારસીના મુરદાને ખાહાર કહડાવી ચોરીમાં મુકાવી તુરતજ ડાકતરને તેણી મંગાવીયો. ડાકતરે આવી તપાસ કરી જણાવીયું કે એ પારસી તો ખીલકુલ મરી ગયો છે પણ તેના મોહડાં ઉપર ઢાંકેલો રૂમાલ "કલોરોફોર્મ"થી ભાંનગેલો છે.

મરનારનું કદ પાતલું અને મધીઅમ હંચું હંચું તેનો ચહેરો સામરા રંગનો હતો અને હીઝમાં કાલો ડગલો તથા છફેડ પાતલુન અને વારનીસના છત હતાં. તેના ગળવાંમાંથી તેના નામનો કાર્ડ કે કાંઈપી કાગળ તલાશ કરવા છતાં નીકળ્યું નહીં, તેમજ તેના સદરા કે ખદીઆન ઉપર કાંઈ નામ પાડેલું નહીં હોવાથી તેમજ નામ શું છે તે માલમ પડીયું નહીં. પણ મરનારના મોહડાં ઉપરથી કલોરોફોર્મ

છાંતેલો રૂમાલ જે મળીયો હતો તે ઉપર "કે. કે." (K. K.) એવી નીચાની લાલ હરફે સીવેલી માલમ પડી. જુન કરનારે જે પોતાનો રૂમાલ વાપડેલો હશે તો જરૂર એ ઉપરથી મુંબઈની પુલીસ તેને શોધી કાઢાડીઆ વગર ફેહનાર નથી એમ ડાકતરે પોતાનો વીચાર ધ-સપેક્ટર જેકસનને જણાવીયો હતો.

ધ-સપેક્ટર જેકસને આ ખબર પોતાના વડાને જણાવી અને ડીટેક્ટીવ પુલીસ પીએ દીવસે આ જુનનો પતો મેલવવામાં શેકાઈ તથા મરનાર પારસીની લાસ ઉપર વલતે દીવસે સહવારના જુરે ભરાઈ.

પ્રકરણ બીજું.

જુરીમાં પહેલી જખાની.

મરનારનાં ખીસામાંથી નીચલી ચીજે મલી આવી હતી. તે કોરોનરની ટેબલ ઉપર ધ-સપેક્ટર જેકસને રજૂ કરી હતી.

૧. શેકડા રૂપિયા વીસ.

૨. એક સફેદ કલોરોફોર્મથી ભાંનગેલો રૂમાલ, જેની ઉપર "કે. કે." (K. K.) એવા હરફેની નીચાન દોરાથી પાડેલો હતી.

જુરીમાં તપાસ ચાલી. ડીટેક્ટીવ હન-મંતરાવ જેપી જખાની પડતી તે જુબ ધ્યાનથી સાંભળતો હતો કે જેથી આ જુનનો પતો શોધી કાઢાડવાનું કામ તેને કોઈ રીતે સેદસ થઈ પડે પહેલી જખાની જભરામખાન વીકટોરીયાવાલાની લેવાઈ. તેણે જે જખાની ધ-સપેક્ટર જેકસનને લખાવી હતી તે પરમાણુ કોરોનર આગલ યોલેયોલ પાછી કેહી, અને કોરોનરે તેને સવાલ કીધો :—

પેલા પારસીનો દગલો કેવો હતો ?

જવાબ.—સફેદ દગલો હતો સાહેબ.

સવાલ.—તેનો ચહેરો તં જોયો હતો ?

જવાબ.—નહી સાહેબ. મારી નજર

ધણીખરી મરનાર ઉપર હતી તથી મેં તેનો ચહેરો જોયો નહીં.

સૌ તોખી તારી નજરમાં જેખી હોએ
તે જણાવ ?

જૉ રંગે તે જરા ગોરો હતો. તેને થોડી
આછી જેવી મુછ હતી. કદે તે જરા હંચો હતો.

સૌ તેં જ્યારે તેને એમ પુછીયું કે મર-
નારને તે આલખેમ કે નહી ત્યારે તેણે શું જ-
વાબ દીધો ?

જૉ તેણે કહેયું કે તે તેને ખીલકુલ
આલખતો નથી અને તેને કુતપાડ પર પડેલો
જેમ જેમ તેમ ઉભો ઢીધો છે.

સૌ પણ પાછલથી તેણે આલખીયો ?

જૉ હા સાહેબ. તેને આલખતાજ તે
તેને પડતો નાખી રામપાટ રો તરફ ચાલીયો.

સૌ પણ તેણે પાછલ ફરી જોયું હતું ?

જૉ મારું ધ્યાન નથી સાહેબ, હું
ખાદું કેમ ખોલું. મનેખી એક દાહાડે મરતું
છે, સરકાર !

સૌ તે પાછો ક્યારે આવ્યો ?

જૉ તે હું જાણતો નથી. પણ જેવો હું
પેલા છાકટાને ગાડીમાં નાખી ગાડી હાંકતો
હતા તેવોજ મેં તેને મારી સામને જોયો.

સૌ તે શું ખોલીયો ?

જૉ તે ખોલીયો હું એને ઘેર પોંદ્યાડીયો.
એટલું કેહી તે ગાડીમાં તેની આગલ બેઠો
અને મને દાદર તરફ હાંકવા કહ્યું.

સૌ તે પાછો ક્યારે ગીયો ?

જૉ રાણીના ખાગ આગલ તે ઉતરી
પડીયો.

સૌ ગાડીમાં કાંઈ ગડબડ કે અપાઝખી
થઈ હતી ?

જૉ ગાડીની ધમન ચલડાવેલી હતી
અને ગડબડ જેવું કાંઈ થયુંતુંજ નહી.

સૌ તે જ્યારે પાછો ઉતરીયો ત્યારે કાંઈ
ગભરાએલા જેવો લાગ્યો હતો ?

જૉ નહી સાહેબ. હાથે કરી કોઈના
પાપમાં જવું. તે ખીલકુલ ગભરાયેલો હતોજ
નહી.

સૌ તેં કેમ જાણીયું કે તે ગભરાએલો
નહી હતો ?

જૉ એમાં જાણવાતું શું વળી. ચાંદની
રાત હતી તેથી તેણે મોહકું સાંધે દેખાતું હતું.

સૌ ત્યારે તું તેને આલખે ખરો ?

જૉ નહી સાહેબ, તેનો એકરો મારા
ધ્યાનમાં નથી. હું શું જાણું કે આવો ખનાવ
ખનશે.

સૌ વારું, જ્યારે તે ગાડીમાંથી ઉતરી-
ઓ ત્યારે તેના કપડાં કાંઈ ચોરાએલા કે કા-
ટલાં હતાં ?

જૉ નહી સાહેબ, તેના દગલાને ખતન
દીધેલાં હતાં.

સૌ ત્યારે તે જ્યારે ગાડીમાં પાછો આવી
ખેરો તે વખતે દગલો ખુલ્લો હોયો ?

જૉ નહી. પણ જ્યારે રાજખાઈ તા-
વર આગલ તેણે મને ખોલાવીયો ત્યારે તેનો
દગલો છાતી આગલથી ખુલ્લો હતો.

સૌ જ્યારે તે પાછો આવ્યો ત્યારે તેણે
દગલાને ખટન દીધેલા હોવાં જોયાં ?

જૉ હા સાહેબ. મને એમ લાગે છે ખરું.

સૌ રાણીના ખાગ આગલ જ્યારે તે
ઉતરી પડીઓ ત્યારે તે શું ખોલીયો ?

જૉ તે ખોલીઓ કે “એને માગે માથ
પોતાને ઘેર જવા ગમતું નથી, હું પાછો કોટમાં
જવસ તું એને દાદર લેખ જા.”

સૌ પણ તેં પુછીયું હશેની કે મરનારને
કાંઈ પુગાડવો ?

જૉ હા સાહેબ, તેણે મને કહ્યું કે
દાદર ઇમતેસનના રસતા ઉપર લેખ જા. તું
જઈ પુગરો તેટલા તો એ હુશીઆર થઈ જશે.

સૌ ત્યારે પેલો પારસી મરનારનું ડેકાણું
ખરાખર જાણતો નહી હતો એમ ખરું કે ?

જૉ નહી તેમ નહી સાહેબ. તેણે કહ્યું
કે ઇમતેસનના રસતા ઉપર તું લેખ જા અને
તેટલાં એ હુશીઆર થશે અને તું એને પુછશે
એટલે એ તુને ડેકાણું ખરાખર દેખાડશે.

સૌ તેં એ ઉપરથી શું અટકલ કીધી?

જૌ હું ગરીબ આદમી શું અટકલ કરે સાહબ. હું સમજ્યો કે દાદરના રસતા ઉપર બે એઆર પારસીની કલમો છે ત્યાં કેયે એ રહેતો હશે.

સૌ પછી શું થયું?

જૌ રાગીના ખાગ આગલ હતરી તેણે મને એવી રીતે કેડી એક રૂપિયા મારા હાથમાં આપી પેલા છાકરા પારસીને સાહેબજી કરી બાએખલા તરફ નીકલી ગયો.

સૌ તે ગયો તે વખતે તેના ગળવામાં રૂમાલ જેવું તેં કંઈ જોયું હતું?

જૌ હાજી, રૂમાલે કરી તેણે પોતાના ખુટ અટકી તેજ રૂમાલે પાછું મોઢું નુજી તેણે ગળવામાં મુકી ચાલવા માંડ્યું.

સૌ તે વખતે તુને કાંઈ ખીજું તેના આંગ ઉપર દેખાયું હતું?

જૌ તેના જમના હાથની પેહલી આંગળીએ એક હીરાની વીટી મને દેખાઈ.

સૌ તુને તે ક્યારે દેખાઈ?

જૌ જ્યારે તેણે પોતાના ગળવામાંથી પાકીટ ખાહાર કાઢી ગાડીના ફાળુમ આગલ ઊંઘાડી તેમાંથી એક રૂપિયા મને આપવા કાહીડીયો તે વખતે મને તે દેખાઈ.

સૌ દાદરના ઇસતેમન આગલ તેં કેટલી વખત મરનારને ઢાંકવા હાક મરીયા?

જૌ તરણુ એઆર વખતે તેણે જ્યારે જવાબજ નાહીં દીધો ત્યારે હું નીચે ગતરી ધમનમાં માફ માયું ધાલી મારે હાથે ઢાંકવા ગીથો પણુ તેં મુવેજો માલમ પડીયો. તેના માંહાં ઉપર આએ રૂમાલ ઢાંકેજો હતો.

ઇલરામખાનની જખાનીની નોંધ ડીટેકટીવ હનમંતરાવ ઘણી ખારીકીથી લેતો હતો.

વીકેટોરીયાવાલાની જખાની પુરી થતાં ડાક્ટર શામરાવે પોતાની જખાનીમાં જખાવીયું કે હું એક પાસ થએલો ડાક્ટર છું અને દાદરના

ઇસતેમન આગલ હું રહેજું છું. મરનારના ચરીરને ચીરી મેં તેની તપાસ શુકરવારે કીધી હતી.

સૌ મરણ પછી થોડેજ કલાકે તમે તે કામ સર કીધું હતું નહીં?

જૌ હા સાહેબ, રૂમાલ ઉપર કલોરો-ફાર્મનો વાસ માલમ પડતો હોવાથી તથા જેવી રીતે તે મરનારના મોહોડાં ઉપર મુકેલો હતો તે ઉપરથી માફ મત એવું છે કે તે કલોરો-ફાર્મની અમરથી મરણ પામીયો હતો. ખાહારના દેખાવપરથી મરનાર ઘણી તનદરોસ્ત દેખાતો હતો. મારામારી કે અપાઝપીની કાંઈ નીશાન મને માલમ પડી નથી. મરનારના બેજાંની તપાસ કરતાં મારી ખાતરી થઈ હતી કે તે બેજાંના દરદથી ખીલકુલ હોરાનગતી ભોગવતો નહીં હતો. ફેફસાં, હીસ, વગેરે ખીજી ચીજો તનદરોસ્ત માલમ પડીયાં હતાં. સરવે રીતે તપાસ કરતાં માહારી ખાતરી થઈ છે કે મરનારનું મોત કલોરોફાર્મની અસરથી નીપજ્યું છે.

ડીટેકટીવ હનમંતરાવે એક ખીજી વીકેટોરીયાવાલાને હાજર કીધો અને તેણે પોતાની જખાની નીચે પ્રમાણે આપી :—

“માફ નામ શંકર રાધુ છે અને નાગપાડા ઉપર હું રહેજું છું. હું મારી પોતાની ગાડી હાંકજું. બેસપતવારે રાતના હું દાદરની ખેપ કરી સુમારે દોહોડવાગે રાતે ગારી હોરવા જતો હતો, તેટલાં રાગીના ખાગ આગલથી થોડે દુર એક સફેદ ઢગલાવાલો પારસી ગોવાલીયા-તલાવ તરફ લેઈ જવા કેડી ગાડીમાં મહડી બેસો. ગ્રાંટરોડના ખુલથી થોડે દુર હતરી પડી મને એક રૂપિયા આપી તેણે આગલ ચાલવા માંડીયું.”

સૌ ગ્રાંટરોડના ખુલ આગલ તે કેટલે વાગે હતરીયો?

જૌ ખરોખર બે વાગે.

સૌ તેં કેમ જાણ્યું કે ખરાખર બે વાગ્યા હતા?

જૌ રાત મોડી હતી, મેં સરવે સુપઆપ

હવું તે વખતે મેં કોઈના ઘરમાંથી થડીઆ-
લની ટકેરી વાગતાં સાંભળી.

સઠ તે કાંઈ બીજું તે આદમીના આંગ-
ઢપર જોયું?

જા૦ હા સાહાબ. જેવી તેજી પોતાની પા-
કીટ ઊંઘાડી મને રૂપીયો આપવા કાઢાડીઓ
તેવીજ તેના જમનાં હાથની પેહલી આંગલી
ઉપર એક હીરાની વીંટી મેં જોઈ.

શંકર વીકટોરીઆવાલાની જખાની પુરી
થતાંજ કારોનરે જુરી આગલ કેસની હકીકત
કહી સંભલાવી.

તેજી જણાવ્યું કે એટલું તો નક્કી થયું
છે કે આ પારતી ખુદરતી માટે નથી મુવો પણ
એનું કોઈએ કલોરોશકાર્મ ઊંઘાડી જુન કીધું
છે. કોઈબી એકસ આદમીએ જુન કીધું છે
એવી જખાની હજી સુધી રજી થઈ નથી, પણ
તેવી જખાનીની ગેરહાજરીમાં પેલા સફેદ દગ-
લાવાલા પારતીના ઉપર આપણા શક દેખીતી
રીતે જવો જોઈએ, કે જે રાજખાઈ ટાવર આ-
ગલથી હંબરામખાનની ગાડીમાં પોતા સાથ
મરનારને લેઈ ખેરો હતો. મરનારનું જુન થયું
અને ગાડીમાં પેલા સફેદ દગલાવાલા પારતી
સાથ તે ખેરો તે વખતે તે તનદરીસન અને જીવતો
હતો એ તો સાબેત થઈ ચુકું છે, જ કે તે વ-
ખતે તે પીવેલો હતો. પણ રાખીના ખાગ
આગલ પેલા અનજાણા પારતીના ઉતરી જવા
પછી વીકટોરીઆવાલા હંબરામખાનને દાદરના
ધરતેસન આગલ તે મુવેલો માલમ પડીઓ અને
તે વખતે તેના મોઢોડાં ઉપર કલોરોશકાર્મવાલો
રૂમાલ ઢાંકેલો હતો. તમે જુરીના મેમખરો
એ ઉપરથી તમારા અબીપરાએ શું છે તે
જણાવો."

ખા કલાક વીચાર કરી જુરીના ફોરમેને
નીચે મથાણું જવાખ હીધા કે "મરનાર પાર
તીનું જુન તા૦ ૨૭મી જુલાઈએ રાતના કોઈ
અનજાણા નામ નહી જણાએલા માણસે કલો-
રોશકાર્મ ઊંઘાડી કીધું છે.

અકરણ ત્રીજું.

રૂપીઆ એક હજારનું ધનામ.

નીચલી જાહેર ખખર મુખ્યધના રીજાંદા
અને અઢવાડીક છાપાઓમાં મજકુર જુન થયા
પછી છપાઈ હતી.

સરવે ખાસો આમને આ લખી જાહેર
કરવામાં આવે છે કે તા૦ ૨૭ મી જુલાઈએ
એક વીકટોરીઆમાં કોઈ નામ નહી જ-
ણાએલા પારતીનું જુન થયું છે, જેની
લાસ ઉપર દાદરના પુલીમ સ્ટેશનપર જુરી
ભરવા પછી એવું મત પડીયું હતું કે, કોઈ
અનજાણા નામ નહી જણાએલા શખસે તેનું
જુન કીધું છે મરનાર મધ્યમ કદનો સામરા
એહેગનો શખસ છે અને દાબી ખાજી કપાલ
ઉપર એક તલ છે. તેનો દગલો કાળો અને
પાતલુન સફેદ તથા વારનીશના જીત છે મર-
નારને એક સફેદ દગલાવાલો પારતી રાજખાઈ
ટાવર પાસથી પોતા સાથે લેઈ વીકટોરીયામાં
ખેરો હતો. જેબી શખશ અથવા શખસો આ
જુનનો પતો મેલવી આપશે અથવા આ
નફેદ દગલાવાલા નામ નહી જણાએલા પારતી-
ને પકડી આપી તેની ઉપર મજકુર જુનનું તો-
હમત પુરવાર થાએ એવી ખાતમી મેલવી આ-
પશે તેને સરકાર એક હજાર રૂપીઆનું ધ-
નામ આપવા જાહેર કરે છે.

હનમંતરાવની હીકમત.

પેલા અનજાણા પારતીના રવાનને કો-
ઈએ પીછાળીયું નહીં, અને અંતે તેના રવા-
નને દુખમ અસહ્યવવામાં આવ્યું. ઘેરે ઘેર આ
જુનની વાત ચાલી રહી અને "દાદરના જુન"
નાં નાંમથી લોક પીહીવા લાગ્યું. સરકારે આ
હીકમતી જુનીને શોધી કહાડવા એક હજાર
રૂપીઆનું ધનામ છપાવીયું પણ ખરા જુનીને

પતો કોઈ મેળવી શકીશું નહીં. પુલીસને પણ બારી પડી ગયું. શું મુંબઈ જેવાં સુધરેલા શહેરમાં વસતીવાલા ધોરી રસતા ઉપર આવી ચિતે છુન થાય અને તે છુનનો કરનાર સલામત છતકી જાય ?

પણ હનમંતરાવને આ ખનાવથી ચટ-પટ થઈ રહી હતી. તેણે આજુબાજુ મુંબઈ પુલીસમાં વફાદારી અને ચાલાકીથી પોતાની નોકરી ખજવી એવું તો નામ કાઢાડેલું હતું કે છદ્દ કમીશનર સાહેબજી તેના કામને વખાણતા હતા. ત્યારે શું હનમંતરાવ આવા એક છુનનો પતો નહીં મેલવી શકશે ? પુલીસ કમીશનરે એ છુનનો મુદ્દો શોધી કાઢાડવાનું કામ હનમંતરાવને સોંપી દીધું હતું.

હનમંતરાવ હવે પોતાની હીકમત લાડા-બવાના વીચારમાં પડ્યો. તેણે લાંબા લાંબા વીચારો કીધા, પણ જ્યાંનો ત્યાં. પોતાની દર-એક નવી નવી ગણતરી આ છુન કરનારને શોધી કાઢાડવા માટે કરવામાં તે નીશફ થવા લાગ્યો. સેવટે તે કંટાળી જઈ બોલીયો, “એમ કેમ ખને ! જે ચીજનું સેવટે છે એટલે તેની સર-આત તો હોવીજ નેઈએ ! છતાં આ કામમાં મારી અક્કલ થાય ખાવે છે. એક આદમી છાકટો થઈ “રાજખાઈ ટાવર” ના રસતા ઉપરના કુટપાઈ ઉપર પડેલો છે — ખીજે એક આદમી તેને પકડી ઉભેલો છે અને એક વીકટોરીઆવાલાને બોલાવે છે. પેહલાં તે તેને ઝાલખતો નથી, પણ પાછલથી તેને ઝાલખે છે — તેને ઝાલખતાંજ તે તેને પરતો નાખી “કોટ કોટ” તરફ ચાલી જાય છે. તે શખ્સ દુરતજ પોતાનો વીચાર ફેરવી પાછો ફરે છે અને વીકટોરીયામાં પેલા છાકટાને લઈ ખેતી દાદર તરફ ગાડી ચલાવવા કહે છે. કોટ અને બીડી ખજ-રના રસતા વચ્ચે તે પેલા છાકટાને “કલોરો ફર્મ” છુંલાડી તેનું છુન કરે છે, અને રાણીના ખાગ આગલ પાછો હતરી પડી ખીજ વીકટોરીયામાં ખેતી ગોવાલીઆ તલાવ તરફ જાય છે, અને માંદરોડના પુલની નીચે હતરી પડે છે.

હવે એ શખ્સને કેમ શોધી કાઢાડવો ?

એ શખ્સને શોધી કાઢાડવા માટે પેહલાં તો પેલો મરનાર પારતી કોણ હતો તે મારે શોધી કાઢાડવું જોઈએ. ત્યાર પછી તેને શું કારણસર મારી નાખ્યો તે જાણવું જોઈએ, અને છેલ્લે એ છુન કોણ કીધું તે શોધી કાઢાડવું જોઈએ. જો પેલો મરનાર પારતી કોણ હતો તે મને માલમ પડેતો પછી તેનું છુન કરનારને બોલ બોલતાંમાં શોધી કાઢાડીશ. પેલા છુનને એવું તે શું કારણ પડીયું કે પેલા પારતીનું છુન કીધું ; પ્યાર ! છત, છત, પ્યારને ખાતર એટલી ખધી તો હીંમત કોઈ કરે નહીં. છુટવાનીખી મતલબ તો હોયજ નહીં સખખ મરનારના ગજવામાંથી રૂપીયા નીકલીયા છે, કીનો ! વેર ! કદાચ એમ હોય ! વેર હેવાના વીચારથી કોઈએ છુન કીધું હોય એ ખની શકે એમ છે.”

દુરતજ હનમંતરાવ પુલીસ સ્ટેશન ઉપર જઈ મરનાર પારતીનો ઇગલો તપાસવા લાગો. તેના ગજવાં તપાસતાં કાંઈપણ કાગજ કે ખીજું કાંઈ તેને મળ્યું નહીં. પોતાની પુરેપુરી નાસીપાસી વચ્ચે હનમંતરાવે મરનારનો ઇગલો પાછો મુકી દીધો, પણ પાછો કાંઈ વીચાર આવવાથી તે ઇગલો ફરચી લઈ તેને ઉલટાવી નાખી તે તપાસવા લાગ્યો. તપાસ કરતાં ઇગલાની અંદરના પડમાં જમની ખાજુ ઉપર એક નાહનું સીવી લીધેલું ગજું તેને માલમ પડ્યું.

“એ શું !” હનમંતરાવ વીચારમાં પડીયો “આ ગજું શાનું ! આ ગજું ખરેખર કાંઈ ખાનગી વપરાસ માટે ખનાવેલું લાગે છે. આ ખનાતના ઇગલામાં આવી કીસમનું ગજું કોઈખી પારતી લોક રાખતા હયાર ખાવતા નથી. ત્યારે આ પારતીને આનું ગજું રાખવાની શું જરૂર પડી ! એમા એ શું રાખતો હશે ! એમાંથી કોઈએ કાંઈ ચીજ જખચીખ ખેંચી કાઢાડેલી લાગે છે, કેમકે ગજું દુરતજ ફાંટેલું હોય એમ દીસે છે. ત્યારે એટલું તો

નક્કી થયું કે મરનાર પોતા સાથે કાંઈ એવી ચીજ લઈ ફરતો હતો કે જે મેલવવા માટે પેલા સફેદ ડગલાવાલા પારતીએ તેનું ખુન કીધું! તેને છાકરો થયેલો જોઈ તે તેને ગાડીમાં લઈ ખેઠો અને દારૂની ખુમારીમાં પરેલો હોવા છતાં આ અંદરના ગજવામાં હુપાવેલી ચીજ તેણે તેને કાઢાડવા નહીં દીધી હશે, તેથીજ તેને કલોરોફોર્મ સુંઘાડી તેણે ડાર કીધો હશે, અને પેલાં ગજવા માટેલી ચીજ જરૂરી ખેંચી કહાડતાં આ ગજવું ફાટી ગયું હશે. જો હવે એ તો નક્કી થયું. એમા તો હવે જરાખી શકે નથી. પણ તે ગજવામાં શું હતું કે તેને સારૂ પેલા ખુનીએ તેનું ખુન કીધું! મને લાગેછ કે કાંઈ કાગજ આ ઢગલાના પડમાં સીવેલું હોતું જોઈએ અને એ કાગજ મેલવવા માટેજ પેલાએ તેનું ખુન કીધું છે. હા, ખરાખર, શા માટે ખુન થયું છે તેખી મેં અંતે શોધી કહાડ્યું. હવે મરનારનું નામ નીશાન મારે શોધવું જોઈએ. દેખઈતું છે કે મુંખઈમા આ પારતીનું કોઈ વારેસ ત્રા એલખીતું કે પીછાળવાતું છે નહીં. સખખ હજી તેને નામની ફાંક મુકવું કાંઈ આદાર પડ્યું નથી. પણ તેનું ઠર ટેકાણું તો હોતુંજ જોઈએ. ખર, તેનોખી પતો મલી જશે. એક અડવાડીયું ખુન કીધાને થઈ ગયું છે, અને હજી મરનારને નામની કાંઈ ખુમ પડી નથી એ અજબ જેવું છે.”

એવી રીતનો વીચાર કરતા હનમતરાવ “ન્યુસપેપર”ની ફાઈલ ઉઠાવવા લાગો, એવું ધારીને કે મરનારનું કોઈ લાગતું વડગતું હશે તો તેણે કાંઈ જાહેર ખખર છપાવી હશે.

જામે જમરોહની “રેપેરયલ શોર્ટ” જાહેર ખખરો તેણે વાંચવા માંડી અને તેવામા એકાએક તેની નજર નીચલી જાહેર ખખર ઉપર પડી.

“ખરોદજી ખરાસને માલમ થાય જે નાએગામ કરોસરોડ ઉપર આવેલાં હમારા “દાડમખાગ” નામના ખંગલાનું જોયનલીયું જે તમોએ ભાડે લીધું છે તે જલદી આવી ખાલી કરી નાંખશો તો મેહરખાની થશે.”

“ખરોદજી ખરાસ” હનમતરાવ ડોલા ફાડી મનમાં અડખડવા લાગ્યો. અને પેલા રૂમાડ ઉપર શું નીશાની હતી તે જોવા ગજવામાંથી રૂમાલ ખેંચી કહાડ્યો. “જોજી! જોજી! કે. કે. તેજ મરનાર “ખરોદજી ખરાસ” અને પેલો કલોરોફોર્મથી જીંગાયેલો રૂમાલ તે તો મરનારનો દેખું!! હવે ખુનીને શોધી કહાડતાં કેટલી વાર!

પ્રકરણ ચોથું.

દાડમ ખાગ.

વીકાજના વીલુખાઈ દાડમ ખાગના માલેક હતાં. વીકાજ શેઠ પાંચ પછસે સુખી હતા, પણ શેરસદાનો “મિનીઆ” જ્યારે મુંખઈમાં પુર ફાટી નીકળીગો હતો તે વખતે મુંખઈનાં કેટલાક જાગીતા શેઠીઆઓના પડી ભાગવા માથ તેઓ પણ તે સદાનો ભાગ થઈ પડીઆ હતા. પણ સારાં ભાએગે નાએગામ ખાતે આવેલી “દાડમ ખાગ” વાલી તેમની મીલકતનું પોતાના ધણીઆણી વીલુખાઈને નામનું “તરસ્ક” કરેલું હોવાથી તેમનાં મરણ પછી વીલુખાઈના ગુજરાણુનું તે સાધન થઈ પડીયું હતું. એ “દાડમ ખાગ” કાંઈ મોટી મીલકત ન હતી. દાદર તરફ જતાં પરેલના રસતા ઉપર નાએગામ તરફ એક મારનો એક નહાનો જેવો ખંગલો વીકાજ શેઠ તે વખતે સસતામાં કોઈ પાસ પડાવી લઈ તેને નવેસરથી ગાડી કાઢાડી મજબુત પોતાને રહેવા લાએક ખનાવી દીધો હતો. ખંગલાના આગલા ભાગમાં એક નાહાનો જેવો ખાગ ખનાવી તેમાં ખેહસ્તી વીકાજ શેઠે દાડમ અને અંદુસના ઝાડ રોપાવીયાં હતાં. વીકાજ શેઠને દાડમ ખાવાનો લજ્જાજી રોખ હતો તેથીજ તેણે દાડમના ઝાડો પોતાના ખંગલાના કમખાઈડમાં રોપાવી તે ખંગલાનું નામ તેણે “દાડમ ખાગ” રાખીયું હતું. પણ વીલુખાઈના કેહેવા પરમાણે તેમના ધણી વીકાજ, તે દાડમ કે અંદુસ ખાવા પાખીઆજ નહીં. તે ઝાડની રોપની કીધા પછી ચીજે વરસે

તેઓ એકાએક મરણ પામીઆ. વીલુપાઈ તેમના મરણ પછી “દાડમ પાગ” ના માણેક થયા. પેટ એકબી ફરજ નહીં હોવાથી વીલુપાઈને દાડમ પાગમાં વસતી જેવું કાંઈ લાગ્યું નહીં, માટે તેવજુ પોતાનું રહેવાનું પેટલા માલ ઉપર કરી ભોંયતળીયું ભાડે આપવા કાઢાડીયું. તેવજુ તુરતજ દાડમપાગનું કોએ તળીયું ભાડે આપવા પાખદ જાહેર ખખર છપાવી અને ખરોદજી ખરાસ નામના કોઈ પારસીએ તે જગો ભાડે લીધી.

હનમંતરાવે પેલી જાહેર ખખર વાંચી તુરત દાડમ પાગ તરફ ચાલવા માંડીયું. વીલુપાઈ પાગમાં ફરતાં હતાં તેવામાં હનમંતરાવે તેવજુની સાંમે જઈ પુછયું “પાઈ આ દાડમ પાગમાં લાલ કોણુ રહે છે.”

“કેમ તુને તેની શું જરૂર છે ?” વીલુપાઈ દંભમાજ પોલ્યાં. “એ જો મુવો, વળી પાઈ મનખને શું દમ ભરાવતો હશે !”

“નહીં પાઈ, હું કાંઈ દંભ ભરાવતો નથી” હનમંતરાવે જવાબ દીધો “તમે જાણતાં નહીં હશે. હું એક પુલીસનું આદમી છેક. પેલા ખરોદજી ખરાસની પાખદમાં જામે જમશેદમા છપાયલી જાહેર ખખર વાંચી હું કાંઈ ખખર મેલવવા આવેલો છેક.”

“અંહી આવો, આવો, પાવા, અંદર આવો.” વીલુપાઈ હનમંતરાવને ખંગલામાં તેડી જઈ ભોયતળીએ હાલમા લઈ ખેઠા. મરેરે ! હું જાણું જે કોઈ ઘાટી ગરી દાડમ અંદુસ તોડવા પાગમાં ઘુસી આવો હશે. પણ પાવા તમે પોલીસનાં માણસ તે તમારો પતો કાંઈ છે જ.

“તમે કાંઈ ન્યુસ વાંચતાં નહીં હોવો” હનમંતરાવે કહયું “ખરોદજીનું કોઈએ જીન કીધું છે.”

“એંહી ! પાવા ! શું ! જીન !” વીલુપાઈ અમકી હડી અચકાતાં અચકાતાં પોલીયાં. “કેણુ ?” “કેણુ કીધું !” જલદી પોલીની ખા !”

“કેણુ તેનું જીન કીધું તે શોધી કાઢાડવાનું કામ મેં માથે બીધું છે” હનમંતરાવે જવાબ દીધો “તેના ખરા જીનીને શોધવા હું નીકળીઓ છું. તમે કાંઈ મને મરનાર વીસે જણાવી શકશો પાઈ ?”

“મરેરે મરેરે. સીપાઈ દાદા, પણ તેનું જીન, કાંઈ થયું વાઈ ?” તેવજુ પુછયું.

“જીન કંઈ જમા ઉપર થયું તે હજી ચોક્કસ જણાવું નથી,” હનમંતરાવ પોલીયો. “પણ એટલું તો નક્કી છે કે બીંડી ખબર અને રાખીના પાગ વચ્ચે જીન થયું છે. ખરોદજીને રાજપાઈ ટાવર આગલથી છાકટ હાલતમાં એક પારસી લઈ ખેઠો અને તે રાખીના પાગ આગલ ઉતરી પડીઓ.”

“મરેરે. વાત સાંભળી જાણું રૂએ રૂઆં હતાં થાએજ.” વીલુપાઈ કમકમી પોલીયાં.

“ખરોદજીની કાઈ નીશાન આપશે પાઈ” હનમંતરાવે પુછયું. “એ કેવો હતો વાઈ ?”

“ધળો કંચો નહીં તેમ કી ગનોબી નહીં” વીલુપાઈએ ધધાની આપી “ટોપીઆ કે મુછ બીલકુલ હતીજ નહીં અને દાબી પાણુ કપાલ ઉપર ચુચ્છા આગલ એક તલ હતો.”

“તેજ, તેજ ખરોદજી ખરાસ” હનમંતરાવે કહયું.

“ખેહસતી પોલતા હતા કે હું હરતથી આવેલો છેક.” વીલુપાઈએ આગલ પોલવા માંડીયું.

“ખરેખર. તેથીજ મરનારની ચોલખ પાલખવાલું મુંખમાં કાંઈ મલ્યું નહીં” હનમંતરાવ પોલીયો, “અને તેની લાસ કોઈએ પીછાણી નહીં. પણ પાઈ તેના કોઈ દોસ્ત ખીરાદરો હશેની ?”

“હાજી. ખેહસતીનો એક દોસ્ત અવારનવાર હયાં હમેશાં આવતો હતો, તેનું નામ હું જાણી મેં” વીલુપાઈ વીચાર કરી પોલીયાં. “શું જો ખરીયું. પેસતનજી પોમીતર.”

“પેસતનજી પોમીતર” હનમંતરાવે જરા મનમાં મનન થઈ પોલીયો “એ વળી પોમીતરે કેણુ છે ?”

“એ પંસતનજને તમે નથી જાણખતા સીપાઈ દાદા?” વીલુખાઈએ સવાલ કીધો. “જરા દેખાવલા એહેરાનો :—”

“પણ તે મને કાહા મલશે ખાઈ?” હન-મંતરાવ વચ્ચે ખોલી ઉઠ્યો. “તેનું ટેકાણું કાઈ તમને ખબર હશેની?”

“મરે રે! હું શું જાણું કે તેનું ટેકાણું કાંડા ખરીડવું” વીલુખાઈ કંટાળી ખેલ્યા.

“તે હમેશા આંખે જ વખતે ખરશેદજી પાસે રોજ આવતો હતો. તેની આજ આં દાહાડા થયા આંચો નથી”

“વારૂં. ખીજકાઈ ખરશેદજી ખરામ વીશે તમે ખબર આપશો” હનમંતરાવે પુછીયું.

“અરે હા ખા,” વીલુખાઈને યાદ આવી. “પદર વીમ દહાડાની વાત ઉપર કોઈ મરેદ ડગ-લાવારોડ એ જેવો પારમી હયા આવી ખેલેમતી નાથ મરાઈ ગાર ખેર દેઈ નાલી ગીયા તો ખરો.”

“તેજી જ એ જેવો પારમી અને મરેદ ડગ-લો, નહી?” હનમંતરાવ આખ વચકાવી ખોલ્યો.

“ખસ, એા ત્રીયાએ તો આવતાને વાર ખરશેદજીના ઝોરડામા જઈ ખારાજી વમ દઈ ખધ કીધું.” વીલુખાઈએ વાત આગલ ચલાવી. “હું જાણું કે કોઈ દોનત મરો, પણ તેટલા તો અદર ગરખર થવા લાગી. ખરશેદ કેહેજે તારી—ને પેલા પારમી કેહેજે તારી—હું તો ખા હાલમાજ હતી તેવામા પેલા પારમીએ જના સારૂ ખારાજી ઉધાડીયું અને જતા જતા ઉપર આગલ ઉભો રેહી ખોવવા લાગો. “ખરચા તુ તારા મનમા શું ચાહે પીએછ. તુ શું ખે માહું લેઈ ફરે છે કે? તે છાકરો ઉપર મારો હુક પેહેલો છે. અને જો તુ તેની સાથે ખરણીયો તો હું તારૂં ખુન કરશ. તુ બસતાંમાખી જઈ બરાસો, તો ત્યાંથી ખી તુને ધસડી કહાડી તારો જીવ લેવશ.” એમ ખોલી એકદમ આંખી ગંભીર. અરે હું મરેરે પરણ્યો ને અદરાતો સુંના જેવો જીવ કીધો મુવાએ.”

“પણ ખરશેદજીએ તેનું નામ તમને કેહેયું હશેની?” હનમંતરાવે પુછીયું.

“નહી ખા” વીલુખાઈ માથે હાથ દઈ ખોલીયા. “તે મને પુછવાનું ધીઆન નહીં રહ્યું.”

“ખરાખર” હનમંતરાવ મનમા ખોલ્યો “તેજી માણસે હન કરેયું હોતું જોઈએ. જુઓ, અને મરેદ દગલાવાલો. ત્યારે આ ખુનનું મુખ્ય કાગળ તો એક ઝોરત દેખું. ખરશેદજી ખરાસ અને આ મરેદ દગલાવાલો પારમી વચ્ચે પેલી ઝોરત વીશે કેમાદ ખરપા થયો અને તે ફેસાદનું સેવટ ખુનમા આવ્યું.”

હવે હનમંતરાવના ચટપટીયા જીવને જરા નીરાત થવા લાગી. સખખ ખુનનો ખરો મુદ્દો પકડવા તેને હવે વધારે વખત લાગવાનો નથી એમ તેની ખાતરી થઈ. વીલુખાઈના પાસે તેણે ખરશેદજીના ઝોરડો જોવાની રજા માગી અને વીલુખાઈએ તે ઝોરડો ઉધાડી આપ્યા. હનમંતરાવ પોતાના હંમેરાના રાખેતા પરમાણુ ઝોરડામા ફરી મરનારના “ટેસ્ટ” કેવા હતા તેની ગણતરી કરવા લાગો.

“ઝાહો! કોઈ સરતનો જખરો શોખીન દેખું” હનમંતરાવ ઝોરડામા સરતના ઘોરાનું એક ચુદર ચીવ જોઈ ખોલ્યો. “મરનારનો એ હીમાખે ઉડાઉ ખરચ હોવો જોઈએ. વળી આ કોણ?” હનમંતરાવે ઝોરડાની ખીજ ખાણુએ ખાત ઉપર ઓટરોડ ઉપરની કેટલીક નાટકરખા માહેલી “જણીતી નાટકકાર” જો ખલાડીઓના ફોટોગ્રાફ પીછાળી ખોલ્યો. “મીસ માતીજનન! અમીરજનન! ખનારસવાલી! અને આ લતીફ દોલ્લીવાલી! અહું! ત્યારે તો આ ખરશેદજી શંક મોજલા અને ઘણાજ ઉડાઉ હતા એમાતો જરાખી શક નથી, સખખ એમના ટેસ્ટ ઉપરથીજ એ વાત જણાઈ આવી છે.

હનમંતરાવ પોતાના વીઆરમા હતા તેવામા વીલુખાઈ એકાએક ઝોરડામા દાખલ થઈ ખોલ્યા “ખાવા મરી જાઉં, મારા ખ મલામા કાઈ

પ્રકાશ કરતા ના. મારા બંગલાનું નામ વાયકું થશે. મકુલે પેલો પેસતનજી પોતાંતર આપોછ.”

“બેલાશક તેને આવવા દેવો” હનમંતરાવ બોલીયો. “તેવણુ કાંઈ વધારે ખખર આપશે?”

“ખરશેઠ ઘેરમાં છે કે વીલુખાઈ” પેસતનજી પોતાંતરે ઉપર ઉપર ઉભા રહી પુછીયું.

“કોણુ પેસતનજી? આવો ખા, અદર આવો” વીલુખાઈએ કહેયું. “ખરશેઠજી કાંઈ છે આજ કેટલાક હાડા થયા એવણુ કાંઈ જણાતા નથી?”

“પેસતનજી શેઠ તમે તેવણુને છેલ્લા ક્યારે મળીયા હતા” હનમંતરાવે મવાલ કીધી.

“કોણુને? ખરશેઠને?” તેજુ ખુરસી પર બેસી જવાખ દીધી. “હું કાંઈથી મહું. હું તો આઠ દાહાડે પુનેથી આજેજ આવ્યો. પણ વીલુખાઈ, ત્યારે ખરશેઠ મુખમાં નથી શું?”

“નહી પેસતનજી શેઠ” હનમંતરાવે જવાખ દીધી.

“પણ તમે કોણુ છો?” તેજુ જરા મીઠજમ્મા હનમંતરાવને પુછીયું.

“હું છુપી પુલીમનો ઇન્સ્પેક્ટર હનમંતરાવ પોતે છેજ” હનમંતરાવે જવાખ દીધી. “પેસતનજી શેઠ તમારા મિત્ર ખરશેઠજી કાંઈએ જુન કીધું છે.”

“જુન?” તે હોલા ફાડી હેખતી જઈ બોલીયો “ખરશેઠનું જુન? તમે શું બોલોછ ઇન્સ્પેક્ટર માહેખ? અફમોસ! મને તો કાંઈજ ખખર નથી. પુનામા ન્યુમપેપર મારા વાંચવામાં આવીયા નહી. અરેરે હું તેને સાન્નિ મમો મુકી ગયો હતો. વીલુખાઈ, અને એ કોણુનું નખાંદ વસીયું.”

પેસતનજી પોતાંતરની જીકર સાંભળી હનમંતરાવ ધણીજ દહગીર થયો અને ખરશેઠજી ખરામના જુનની તમામ કેરીએત અવલમી આખર સુધી તેને સંભલવી અને તે કાંઈખી મરનાર વીરો જાણ્યો હોય તો તે જણાવવાની તેને એકલેમાઝ કરી.

“હું” એ પુને ન થયો હોત તો ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ આવો ખનાવ કહી બનતે નહી “પેસતનજીએ દહગીર અવાજે જવાખ દીધી “સખખ હું તેની માથેજ હમેશાં ફરતો હતો. તે મારો ધણી જુનો અને જાની હોતો હતો. હમે સુરતમાં માથેજ રહેતા હતા અને મુંબઈમાં પણ સાથેજ આવ્યા હતા. આ દાડમ બાગમાં હું રોજ તેને મલવા આવતો હતો. કેમ વીલુખાઈ?”

વીલુખાઈએ કોડું પુનાવી પેસતનજીના બોલવાને ટેકો આપ્યો અને તેજુ આગલ બોલવા માડીયું “જે રાતના તેનું જુન થયું તે રાતના હું તેની માથે હતો.”

વીલુખાઈ વીજળીની કાની ચમકી હઠીયાં અને હનમંતરાવ પણ તેને મોહાડેથી આ છેલ્લા બોલો માંભલી જરા ભડકીઆ, પણ તેજુ વાત આગલ ચલાવી. “તમે ચમકેચ શા માટે? શું તમે એમ નમજ્યા કે મેં તેનું જુન કીધું છે? મારું કેહેજુ એમ નથી ગયે બેસપતવારે રાતના હું તેની માથે હતો, અને સુકરવારે માઝા છની પહેલી ગાડીમાં હું પુને ઉપડી ગયો હતો.”

“ત્યારે પેસતનજી શેઠ તમે બેસપતવારે કેટલા વાગા સુધી ખરશેઠ સાથે હતા?” હનમંતરાવે ઇનતેજથી સવાલ કીધો.

“જરા સખર કરો. સારા નવ વાગે હમો બને જાણુ આટરોડપર લાંડન હોટેલમાં ફાર પીધી. ત્યાંથી નીકળી કોટમાં મોરિનસને ત્યાં ફાર પીવા બેઠા હતા. મારે તો આવી બાબદમાં જે કાંઈ ખર હોય તે કેહેજું જોઈએ. બે વણુ ફોણુ ફાર પીધા પછી હમો બને જાણુ બીજકુલ છાકો થઈ ગયા હતા.”

“ખરાખર. ખરશેઠજીને ત્યારે ગાડીમાં બેસાડીયો હતો ત્યારે તે બીજકુલ છાકો હતો.” હનમંતરાવ બોલીયો “અને તમે—”

“હું તેટલો ખધો છાકો નહી હતો” તેજુ જવાખ દીધી “હું મારી છુપીઆરીમાં હતો. મને એજુ કયાન છે કે છેલ્લાં તે એકને જુમારે ટેમપલ ખાર ફોરેલમાંથી મારાથી છુટા પડીઆ.”

“પછી તમે કાહાં ગીયા શેઠ ?” હનમં-
તરાવે ફરીથી પુછીયું.

“હું હોટેલમાંજ હતો.” તેણે જવાબ
દીધો. “તેના ગયા પછી દુરતજ મારી નજર
તેના ઓવર કોટ પર પડી. હું તે લઈ તેને
આપવા તેની પાછલ ઉતાવલે પગલે ગયો. હું
પીપ્પીલોટો હતોજ, તેથી તેવી મારી હાલતનો
લાભ લઈ કોઈ ખદમાસ મારા હાથમાંથી પેટા
ઓવર કોટ કુટાવી દોડી ગયું. બ્લીન્કની પુ-
મારી વખત જતે મને ચડડવા લાગી, અને હું
લપેરો ખાઈ પડ્યો. જ્યારે હું હુશીયાર થયો
ત્યારે મને માલમ પડ્યું કે મને કોઈએ કંચકી
પીછાણી ઉપર નાખેલો હતો. હું દુરતજ ઉડીયો,
અને તેજ વખતે સાહાઈની ગાડીમાં પુને ઉપડી
ગીદો.”

“ગરીબ બીમારો!” હનમંતરાવ બોલ્યો
અને વીલુખાઈએ ડોકું ધુનાવી તેની દલગીરીમાં
બાગ લીધો. “પણ પેમતનજ શેઠ, ખરેશંદ
વીશે તમે એ ઉપરાંત કાંઈ બીજું જાણો છો
વારૂ?”

“હા, તેનાં મગજમાં એક બીજી ખાખદ
બમતી હતી ખરી. તે તેના વીચારમાં હમેશા વ-
માસન કરતો હતો.”

“તે શું વારૂ?” વીલુખાઈએ મવાલ
દીધો. “પેટુખા, બોલી દે તો મરું તે શું?”

“જુનીને પકડવામાં પેમતનજ શેઠ, તમારા
જેવા માણસે મને મદદ કરવી જોઈએ.” હન-
મંતરાવ બોલીયો. “તમે જેબી જાણતા હોવો
તે મેહરખાની કરી મને જણાવો.”

પેમતનજએ ખુરસી પરથી ઉઠી ચોરડાની
એક ખાજુની ટેબલ પર પડેલી એક આલખમ
લાવી તેના પાંના ઉઠાવી હનમંતરાવને એક
પારસી છોકરીની સખી દેખાડી કહ્યું.

“આએ સખી જોઈ?”

વીલુખાઈ ચમ્પા ચહડાવી તે સખી
જોવા લાગ્યાં, અને દુરતજ બોલી ઉઠીયાં,
“કેમ? ગાંધીની શુભાં!”

“એ ગાંધી કોણ ખાઈ સાહેબ ?” હન-
મંતરાવ શુચવાડામાં પડી વીલુખાઈને પુછવા
લાગો.

“તમે નહીં જાણો ખા” વીલુખાઈએ
જવાબ દીધો. “દાદરવાડા પેલા ગુસ્તાફજ
ગાંધી—

“ઓહો! ગુસ્તાફજ શેઠ” હનમંતરાવ
દુરતજ ગુસ્તાફજને જાણી કાહાડી વચ્ચે
બોલી ઉઠ્યો “પેટો માતખર પારખી શેઠ.
ત્યારે આ ગુલખાઈ તે તેવજુની છોકરી. પણ
પેમતનજ શેઠ એ ગુલખાઈની સખી ખર-
શેઠને કાંઈથી મલી.”

“તેણીએ પોતેજ ખરશેઠને પોતાની સખી
ખાપી હતી, ખરશેઠ શુભાંના પ્યારમાં પડેલો
હતો, હનમંતરાવ.”

“અને શુભાં.”—

“શુભાં બીજાને ચાહતી હતી” તેણે
કહ્યું. “તેણી પેલા ફલીબઈને પરજુવા માંગતી
હતી હું ધારૂં કે તેણી તેની માથ અદરાઈબી
ચુકી હતી. શુભાં, ફલીબઈ ઉપર જીવ આપતી,
અને ખરશેઠ શુભાં સાથ પરજુવાની ઉમેદમાં
હતો. ફલીબઈ સાથ ખરશેઠને એક વખત એ
ખાખદસર જખરી ટપાટપી પણ થઈ હતી.”

“ખરેખર!” હનમંતરાવે પુછીયું. “પણ
એ ફલીબઈને તમે જાણ્યાય કે પેમતનજ
શેઠ?”

“નહી, બીલકુલ નહી” પેટી બોલીયો
“મને તેની સાથ બીલકુલ જાણખાણ નથી.”

“શું તમે તેને નજરેથી જાણખતા
નથી?” હનમંતરાવે પુછીયું.

“નજરે તો જાણજું છું” પેટીએ કહ્યું
“દેખાવમાં તે ધણીજ રૂપાડો, કદે તે કંચો,
અને રંગે ગોરો છે. પણ વીલુખાઈ, ખરશેઠ
મને કહેલો હતો કે એ ફલીબઈ પંદર વીસ
હજારની વાત ઉપર હયાં આવી તેની સાથ
મરાઈ ગયો હતો તે ખરી વાત કે?”

“અહા! શું તેજ ફલીબઈ કે?” વીલુ-
ખાઈને ધ્યાન આવવાથી બોલી ઉઠ્યાં. “હા,

હા, પેટુખા. તે તમારા જેટલોજ હશે હશે, અને લાગેછ કે તે ગાંધીની ગુલાને સાફજ મરાયો હોશે. મેં તમને હમના કલુની જાનાદાર દાદા. કે કોઈ પારસી ખરોદ સાથ આવી મરાઈ ગયાં તો. મરેજે જોંડીઆને શું હુજ પડ્યું શું ગામમાં છોકરીનો દુકાલ પરીઓ તો ?”

“આલો હવે હું રજા લેઈછ.” પેટુખા જવા ઉઠ્યો “ખરોદના ખુનની વીગત સા- ભલી મારી તર્ખાએત ખગડી આવીછ, અને તણાડ લાગેછ વીહુખાઈ. ઇન્સ્પેક્ટર માહેખ, માફે જો તમને કાઈ કામ પડે તો આ રેહ્યા મારો કાંડ. મારા દોસ્તના ખુન કરનારને શોધી કહાડવામાં તમને મારી અદના મદદની કાંઈખી જરૂર પડે તો શુખેથી અને મક્કને.”

“હું નહીં પારતો કે ખુનીને શોધી કહા- ડતાં અને ઘણી મુશકેલી પડે” હનમંતરાવે જ- વાખ દીધો.

“તમને કોઈ કપર શક છે ખરો ત્યારે?” પેખીએ પુછ્યું.

“ના તેમા શું પુછવું પડે.”

પેખી વચ્ચે યોલી ઉઠ્યો “ફલીમાઈતુ એ કામ હોય એવો તમને શક પડેલો અને લાગે છે.”

“મને મારી ખાતરી કરવી છે” હનમંત- રાવે જવાખ દીધો. “પેખતનજ શેડ, સાધો- ભાઈ આંદ દેઓ તો આપસે નજર આ- એઆ.”

મકરણ પાંચમું.

“શુલવીસ.”

શુસનાદજી ગાંધીતું નસીખ છલકંદ હઈ. પેમે ટકે તેઓ ભરપૂર હતા. સેતારો છલકંદ હોવાથી તેઓ જેખી કામ માથે કહાવતા તેમાં પાર પડી જરૂર અને જમ ખંને જીતી જતા હતા. દસ વર- સની વાતપર તેઓ અમદાવાદથી મુંબઈ પોતાનું નસીખ અજમાવવા પેહલ વહેલા આવ્યા ત્યારે

તેમની પાસ પોતાના શુજરાણુ જેટલુંખી સાધન ન હતું. પણ તે વખત ખાદ શૈર સટાના “મેની- આ”માં છવપર ખેડી ગાંધીભાઈએ એમેર ડાહોવવા માંડ્યું અને નસીખનો સ્તીતરો ચડતો હોવાથી ૧૮૯૮ ના જુલાઈના વાએદાથી જ્યારે કંઈક પારસીઓ તારાજ થઈ ગયા, ત્યારે ગાંધી- ભાઈએ દાખોનો ટકાકો મારીઓ તે વખતથીજ એવણુની દસા ચહડતી ગઈ. સવભાવે મીલનસાર અને અમદાવાદી ગાંધી પોતે માહેતગાર હોવા- થી મુંબઈમગઓનો ખ્યાર હાંમલ કરી લોકોમાં જાણીતા માણીતા થઈ ગયા હતા ગાંધીભાઈએ મુંબઈમા મેહેમ ખાતે પોતાનું રહેઠાણુ કરીધું હતું. માંયરાન, માહાખસેસર, પુના, લેનોલી, મજ- ગામ, કાદર વગેરે દેકાણુ મીલકતો ખગડી પોતાનું નાજું, તેવજે રોઈ નાખ્યું હતું. પેમે પુર આ પારખી રોઈઓ દાલે દવાલુ અને ખવાસે નોજલા નહી, પણ રીખીલા હતા. મેહેમખાતે તેઓએ એક ખાસ જગા ખરીદી પોતાને રહેવા લાએક ખેટી ખાંધનીનો એક ખંગડો સારા કમપાડ- નડમાં ખાંધી પોતાની એક પુરી એવાઈ નવા- ઇની અતી વહાલી ખેટી ગુલાના નામપરથી તેનું નામ “શુલવીસ” કરી આપ્યું હતું.

શુમતાદજી ગાંધીનાં ક મો દીન જતે લો- કોમાં જાણીતા થવા લાગ્યા. તેવણુ પોતાની કુંનેહથી જેમ વપાર વનજમા ધમપુકાર વધતા જતા હતા તેમ જાહેર ખાખદોમા પણ તેઓ ભાગ લેતા હતા. તેવણુ કારપોરેશનજા જેમખર થવા પરપાટા કપનીના ડીરેક્ટર નેમથા અને કેલીક કમંગી મંડલીજોના ખેસીડંટ ચૂંટી કહડાયા. એ સરવે ફેરફારથી તેમનું નામ જાણીતું થયું અને મુંબઈમાં તેઓ એક નવા પછસાવાલા તરીકેજી નીકળીયા હતા.

પણ તેવામાં એક ખનાવ ગાંધી ખાનદાજ- માં એવો ખન્યા કે તેખી ગાંધીભાઈ સદાના કું- જરા થઈ ગયા. એ ખનાવ તેમની અતી વહાલી

મોહોરદાર મેહરના મરણનો હતો. ગાંધીભાઈ પોતાની મોહોરદારને ધણીજ આહતા હતા, અને પોતે તેણીના હુખમા પોતાને ખરા હુખી સમજતા હતા. પણ તે હુખ તકલીલી નીવડ્યું અને છતી દોહતે કુખી થઈ પડ્યા. મેહરના મરણ પછી ગાંધીભાઈ પોતાનું સરવે હુખ પોતાની હુખસુરત દીકરી શુલાંમા સમજી પોતાના દીવસ શુભરવા લાગ્યા.

શુલાં હથેલા ખવામની અને કેલવણી પામેલી એક હુખસુરત રૂપાળી છોકરી હતી. ગાંધીભાઈએ તેણીને કેળવણી આપવા એક ખાસ ગવરનેમ રાખી હતી. દીન જતે શુલાં હથે મોટી થઈ. પોતાના મજતાવડ સ્વભાવથી તેણી નહીં બેચન ને બોલાય એવી હોવાથી મિદેમ, વાંદરા અને દાદર તરફ વસતાં દરેક પારસી કુટુંબોમાં તેણીની ઝાલખાણ પડી હતી, અને તે ઝાલખાણ ઉપરથી તેણીને મહા કેમ 'ગાંધીની શુલાં' કરી બોલાવતા. આજે જ્યારે આપણી વાગતાની શરૂઆત થાય છે ત્યારે એ ગાંધીની શુલાં પરજુવા લાયક ઉમેરે પગી છે, અને સારે સારે ધરના છોકરાઓ તેણી ઉપર જીવણ દેવા લાગ્યા છે.

પણ તેવામા મોટી ખાનદાનનો નખીરો ફલીભાઈ સુરતથી સુમતાદેજી શેઠપર અરજામણુ લઈ વેપાર વણજમા પોતાનું નનીખ અજમાવવા મુંબઈ નીકળી પડ્યો. ગાંધીભાઈએ આગે હુખસુરત જવાનને આવકાર આપી પોતાને ત્યાં ઉતારી આપ્યો. અને ફલીભાઈને એ રીતે શુલાં સાથ પીછાણુ થઈ એ પીછાણુયાથી દોસ્તી થઈ અને દોસ્તીમાંથી પ્યાર પ્રમટી નીકળ્યો. તેઓ અંકખાંબન માહાલા લાગ્યાં. ગાંધીભાઈને ફલીભાઈ જેવો અંબલ જમાઈ પસંદ પડ્યો અને શુલાં અંદ આવીક પસંદ કરી તેની સાથ અદરાઈ.

ગાંધીભાઈની અસહજાઈ પરમાણુ માહતાં વેપાર વણજમાં ફલીભાઈ પાંચ પછે હુખી થયો. ફલીભાઈએ હવે પોતાને રહેવા માટે મોવાલીઆ તલાવ ઉપર એક ખાસ મકાન

વેઆતું લીધું, સખખ પોતાની વાહાની શુલાંને હવે તે આ મકાનની માલિક ખનાવવા આહતા હતા.

શુલાંના લગનનો દીવસ નક્કી કરવા ફલીભાઈ સુમતાદેજીને આજે અરજ કરનાર હતા. તેવામા એક નવી હરકત વચમાં નડી. ખરોદેજી ખગસ નામનો એક જવાન "શુલવીલ" માં પડેાણુ તરીકે આવી રહ્યો. ગાંધીભાઈ પર તે ભરખાંમણુ લાવેલો હોવાથી ગાંધીભાઈએ પોતાની દીકરી તથા ફલીભાઈ સાથ ખરોદેને પીછાણુ કરાવી અને વખા જતે ખરોદે શુલાં ઉપર વધારેને વધારે ધ્યાન આપવા લાગ્યો. ફલીભાઈથી એ કૃમ સાંખી શકાય? પોતાની પરજુવા ધારેલીને ખીંને ખેશક હતી જશે એવો તેને બપ લાગ્યો, અખખ ગાંધીભાઈ તેને વધારે પસંદ કરતા હોય એમ તેને લાગ્યું. એ બીચારજ તેને દીવાના ખનાવતા હતા. અદેખાઈના અંગારથી તે ખલવા લાગ્યો. ખરોદેનું પગડું ધરમાથી કહાડવાની શુલાં તથા ફલીભાઈએ ધણીમી તદખીર કરવા છતાં તેઓનું કાંઈ વધ્યું નહીં.

ખરોદે સેવટે પોતાનું રહેવાનું દાદર તરફ આવેલા દાડમખામમા કીધું. તે રોજ "શુલવીલ" માં ગાંધીભાઈ પાસ જતો હતા ગાંધીભાઈ ખરોદેની ઉપર રીદા રીદા થઈ જતા, અને તે એટલાં હુખી કે એક દીવસ તે તેવજુ ફલીભાઈની ગેરહાજરીનાં શુનાને ખરોદે સાથ અદરાવાની વાં પણુ છરી. શુલાંએ નાફ ના પાડી પોતાના ખાપને જણાવ્યું કે તેરણુની મરજીજ તે તે ફલીભાઈ માથ અદરાઈ સુકી છે. આ વાતની ખખર શુલાંએ જેવી ફલીભાઈને પોહોંઆડી તેવોજ ફલીભાઈ સુસાથી લાલ પીડો થઈ ખરોદેને ખંગેજે જઈ તેના જાલ જોલટાં કહાડી મરાઈ પડ્યો, અને સુસામા તેને જણાવ્યું કે, 'શુલાં સાથ તે જ પરજુશે તે તે તેનું જીન કરવાનેખી સુકશે નહીં.' આ ફેસાદની ખખર ખરોદે ગાંધીભાઈને ખુલાસાવાર કહી સંભલાવી, અને કસમ લઈ કહ્યું કે શુલાંને જ તેવજુ ફલી-

ઠાઈ સાથે પરજીવવા રાજી હોય તો તે કદીબી આજ પછી “શુભવીક”માં પણ મુકનાર નથી. પણ તે વખત કવચતના સોમકંડ અંતે ખરા પડ્યા. સખ્ય તે દીવસ પછી ખરોદ “શુભવીક”માં આવવા પામીજોજ નહીં અને તેજ દીવસે રાતના વીકટોરીઆમાં તેનું જીવન થયું.

ખરોદનાં જીવનને બે અઠવાડીયાં થઈ ગયાં. સરવે નવું જીવન થઈ ગયું.

આજે ગાંધીભાઈને ત્યાં શુભાની સાથે બરેહની ખુશાલીમાં ખાવાનું કીકું હતું. ખાસ તેણે કોઈને કીકું નહીં હતાં, કે મેજખાનેની ધમાલ પડે; પણ ગાંધીભાઈના અતલગના દો-સતોજ ફક્ત આવેલા હતા. એ દોસતમાં ગાંધીભાઈના ખાસ દોસત અને ખરખાઈ ભવજ ખારીસટર અને “મુંખઈ શમશેર” નામના ન્યુસપેપરના અધીપતી કાવસા કરાકરી બેજ જાય હતાં.

કાવસા કરાકરી પીતાના કડક લખાણો માટે જાણીતા હતા. મુંખઈ શમશેરના અધીપતી, શીપેરર, કમપોઝીટર, રીડર, ઉપરાંત પ્રીન્ટરની તેવજી હતી. એટલે પીતે મેલવેલી ખખરો પીતે પીતાને જખમે તેઓ છાપતા અને નજરમાં જા ગેરવાજખી લાગતું તો એક અંકમાં છાપી ખીજ અંકમાં પીતાની દલગીરી દેખાડતા. ગમે તે હોય પણ એટલું તો નક્કી હતું કે કાવસા કરાકરી પીતે પીતાનું યજ્જરાણ સ્વતંત્ર રીતે કરવા ઉપરાંત પાચ પૈસાનો જીવ રાખતા હતા.

ભવજ ખારીસટર મુંખઈમાં સરવેને જાણીતા હતા. તેની સીક્ત ગામેમાં જાહેર થયેલી હોવાથી સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ, બગેરે ગાંધીથી મુશકેલ કેસોમાં તેવજીને ખાસ ફાકવામાં આવતા હતા. એક છટાહાર બાથાણ કરતા હોવાથી ફોરટ અને જીવીના મન ઉપર પીતાના બાથાણથી તેવજી જખરી અસર કરતા હતા, અને “કરોસ એકઅમીનેશન” માટે જાહાજલા ઇજીજ ખારીસટરો એની વખાણ કરતા હતા. ગાંધીભાઈ સાથે એમની દોસતી થઈ

મજબૂત હોવાથી દર આવવારે ભવજ, મેજેમ “શુભવીક” માં ખાવાપીવા ઉતરી પડતા હતા.

આજે શુભાની સાથેગરી હોવાથી રાતનું ખાનું લીધા બાદ પેલા “જમાનાના ખાસિલા” અધીપતી—મવઈઆ, તાનસેનનાં જેનું દોહ ધાલનાર આપણા કાવસજ કરાકરી—ને આ હાલીમવાલી વચમાં લઈ બેઠી અને કાવસજખા પીતાના જીવીલા ગાયજીથી પીતાના સાંજલનારાઓને ઠક કરવા લાગ્યા.

સમજતા કંધા પડે તે તેવાજ જીરીઆર. તેમાં અંજુરામા પુરે કાવસજખા લાંખાંકું અને ઉચાનીચાં જીરીની જીમ ખરાડ મારી બાગોલ જેવું મોરોડું વકાસી બાવા આદમને વખતનું કોઈને મોરોડેથી સાજલેલું ગાયજી ગાવા લાગ્યા, અને જેનું તે પુરે થયું કે ક્લીભાઈએ “હીપર, હીપર” કરી શાખાસીથી તેમને વખાવી લીધા, તેવાજ ભવજ ખારીસટર મુંખઈ જવા ઉઠીયા, અને મીજલસ ખરખાસત થઈ.

એક કલાક પછી ક્લીભાઈ પણ નવની જીનમાં મુંખઈ જવા નીકળ્યા. ગાંધીભાઈ અને શુભાં, તેને કરવાજલ વેર વતાવવા આયા અને ક્લીભાઈએ સ્તેશન તરફ કુચ કરી પણ શુભાંને કાંઈ ઠીક લાગ્યું નહીં. ક્લીભાઈના જોરો ઉપર વીચાર અને જાહરીએ છાપ મા-રેલો હોય એમ તેણીને સાફ દેખાવા લાગ્યું. તેની જોવી હાલત જાહ શુભાથી ચોખાયું નહીં. જેવી ક્લીભાઈએ પીઠ ફેરવી કે શુભાં જોલી “ખાવાજી, જે જાહરીથી ખરોદજી” જીવ થયું છે તે જાહરીથી “ક્લી” વીચારમાંને વીચારમાં ફરતા ફરે છે.”

મકરણ છડું.

જીવનું તોહોમત.

વાત ખરેખર તેમજ હતી. ખરોદજલ જીવ પછી ક્લીભાઈની માલ જાલજી અને સ્વખા-વ ખીલકુંજ ખલસાઈ ગયા હતા.

મેજેલથી જેવો તે નીકળીયો તેવાજ તે મોરોડોના સ્તેશન ઉપર ઉતરી પડી વીકટોરીઆ

માં બેસી મોવાલીઆ તલાવવાલા પોતાના મકાનમાં ગયો. પણ તે કેવો નશ્તરવસ હતો. સુલવીલમાંથી જેવો નીકળીયો ત્યાંથી તે હમણાં સુધી હનમંતરાવે તેની પુઠ પકડેલી હતી તેની તેને જરાપી ખખર ન હતી. અતે ફલીભાઈનું ઠેકાણું હનમંતરાવે શોધી કહાડ્યું ખરું.

“પણ ત્યારે જુન શું ખરેખર ફલીભાઈ-એજ કીધું છે.” હનમંતરાવે મનમાં સવાલ કીધો “વાતતો તેવીજ લાગે છે. જોઈએ, એ સરવે વાતનું સેવટ આવતી કાલે સાંજ સુધીમાં આવી જશે.”

ફલીભાઈની રાત સારી બેકરાચીમાં ગઈ. તેણે ઉંઘારાના ઘણાની ફાંફાં મારીયાં પણ ઉંઘ પીલકુલ આવી નહી. સેવટે તે પોતાના પોલીયાપર પડીયો, મનમાં ખડખડવા લાગો. “અરે કાંહાને કાફાં ખરોદ સાથ મારી પીછાણુ થઈ. લોક કેહે છે કે પોલીસને તેનાં જુનનો મુઠંઠા મલીયોછે. મને મેહોટો શક છે. મારી પર કોઈનો શક હોયજ કેમ? પેડેલાં તો તેઓ સાપેતજ કેમ કરી શકશે કે મેં જુન કીધું છે. મારો વીચાર પુને કે માથેરાન જવાનો હતો, પણ જો જઈએ તો પોલીસનો અને લોકોનો શક વધારે મજબૂત થાયછે. અરે શુલાં! શુલાં! મારા જાન, તું જો મારી ખચી હાલત જણે તો મારા હાલ ઉપર જરૂર દયા કીધા વીના રહે નહી. પણ નહી, એ વાત તુને કદીમી જણાવવી જોઈએ નહી; અરે જો તું જણે તો કેવી રજીદા થાય. ખચીત, શુલાંને લાયક એ વાત છેજ નહી. તેણીથી તો એ ખીના છુપીજ રાખવી જોઈએ.”

એવા વીચારના વમલમાં મોડી રાતે તે ઉંઘમાં પડ્યો, પણ થોડાજ વખતમાં ઝઝકહું થતાંજ તેની આંખ ઉંઘડી ગઈ. તે તુરત ઉઠ્યો અને પોતાના “ભામલા” ખટલરને કાઢીનું કપ લાવવા કહ્યું; ભામલાએ તે લાવી હાજર કીધું. તે પીતાંજ ફલી નવ વાગેની ગાડીમાં આંખીભાઈને ખગલે ગયો.

જેવો ફલીભાઈ અંગલામાંથી ખહાર પડ્યો કે હનમંતરાવે ફલીભાઈની ગેરહાજરીનો ભામલા તેના અંગલામાં ગયો.

ભામલાનું ખણુ કાંમ બપોમાંજ હતું. “કનહલ સાહાબ” અને જનહલ સાહાબ”ની નોકરીમાં પોતે ઘણા વખત રહેલો એટલે સેલજ સાજ “ધ”ગલીશ ટાક” ગ્રામી જાણુતો હોવાથી ભામલાનું કાંમ જરા બેહેકેલુંજ હતું. પોતાના શેઠની ગેરહાજરીમાં એક કામાતી જેવા ઘાટીને બેધડક કમપાઉડમા ચાલી આવેલો જોઈ ભામલાનો મીજજ ગયો, અને તોછડાઈથી પુછવા લાગો.

“કેમરે છઠરા, કેમ એકદમ માંહી ચાલી આવેછ?”

ફલીભાઈ હીઆંજ રહેલે નહી?

હા, કેમ? તેનું તારે હું પડીયું.

મારે જરા કાંઈ ખખર કાહાડવી છે?

જા, જા. મોટો ખખરનો કાહાડનારો આવેલો તે “ધસદુપીટ” જેવો.

‘સામલ ભાઈ હું વીમાનો દલાલ છેજ’ હનમંતરાવે તાલ લગાવી ‘તારા શેઠ પોતાની જીંદગીનો દમ હજાર રૂપીઆનો વીમા ઉતરાવવા નીકળીઆ છે. વાસતે મને મારા સાહેબે એવો હુકમ કીધો છે કે મારે ફલીભાઈની અંદરની તેમજ ખહારની ચાલચલણની ખખર કહાડવી. માટે મને તારા શેઠ સાથ નહી પણ તોચી સાથ કાંઈ વાત કરવી છે.’

‘તારે એમ કેહાનીકે દલાલ છેઓ.’ ભામલા પોલીયો ‘હું તો જમજેલો કે કોઈ ઘાટી મોચી જેવો હાથ મુકેલાની પગે છકાઈ કરવા આવેલો હોછે. અંદર આવો છાખ અંદર; બેહો. હવે પુછો તમુને જેખી પુછતું હોય તે. બેલાછક પુછો.

‘મારે એટલું જાણતું છે કે ફલીભાઈ કેડું માણુસ છે?’ હનમંતરાવે પુછીયું.

‘ચીટીપરનો હીરો’ ભામલાએ ચાંપીને જવાબ દીધો ‘કાચું હું-નું! ચોખી ચાંદી જેવું મનખ, હોવેએએ—ફલીભાઈના આજકાલ લગન છે. પછે ટકે પાંચ પછે ખદા રાખે છુટી છે. મારા પગાર તો ખરાખર ચુકવી આપે છે.’

‘વારૂં, દારૂ ખરૂંનો કાંઈ લખ ?’ હનમંતે ખીન્ને સવાલ કીધો.

‘છટ છટ’ ભામણો હુચ્છકારથી યોલીયો. ‘નાનજન. દારૂ જાનો? કોઈ કદી પીએતો પીએ, નહીં તો નામ નહીં’

‘વારૂં’ એખી ઠીક, એખી ઠીક. હનમંતે ખીન્ને સવાલ કીધો ‘વારૂં’ હું એમ પુછું કે રોજ રાતના વખતસર આવે છે ?’

‘મને ખરાબર ખબર છે કે હમેછા ખારની ટકોરી અગાઉ ઘેરમા આવેછ.’ ભામણને ઇયાદ પડવાથી સુધારી યોલીયો ‘પાણુ જરા છબર, એકજ વખત મને યાદ છે કે ખાર પછી એ આવેલો. એ બેછપતવાર આંછ. બેછપતવાર.’

હનમંતરાવે વીચાર કીધો ‘ભરૈસપતવારેજ રાતના ખુનખી થયું હતું. થીક વાત મળી.’

ખાર પછી? ત્યારે ઝાં ત્રણ ચાર વાગે? હનમંતે પકડમા પકડી ભામણને પુછ્યું.

‘છટ છટ,’ ભામણો યોલીયો ‘તન વગે તો મરણ પોલે.’

‘ત્યારે ચાર વાગતે હશે’ હનમંતે પુછીયું.

‘નહીં નહીં’ ભામણાએ કહ્યું, ‘મેં દરવાજો ઉંઘાડેલો કેની; દરવાજો ઉઘાડી છેઠ અંદર આવેલા તારે વચ્ચમા દીવાનખાનાં માડેલા ઘડિ-આલમાં મેં ખેમાં પાચ કમ દીઠેલા’

હનમંતરાવ જેવા પુલીસ અમલદારને આટલી ખાતમી મળ્યા પછી તે વધારે વખત ભામણની સાથ વાતમા ચડાયો નહીં. ભામણની વાતચીત ઉપરથી અને ભરૈસપતવારે રાતના ખે વાગે ફલીઆઈ મોઢેથી ઘેર આવેલો જણી તેના મગજમાં તમામ વાત ઉતરી ગઈ. ભામણને સલામ કરી તે ફલીઆઈના મકાનમાંથી નીકળી ભારતી ગાડીએ કોટે કોટે પુલીસ કોરઠ તરફ નીકળી ગયા.

ફલી, શુલ્કવીસમાં ખપીરાના ગાંધીઆઈ અને શુલાં સાથ પોનાનું ખાનું લેતો હતો.

તેવામા કોઈના પગલાંનો અવાજ “વરનડા” ઉપર સંભાલ્યો. આ અવાજ સાંભળી ફલીઆઈ પાછું ફરી જેવા લાગો, તટલાં હનમંતરાવ અને એક પુલીસ સીપાઈ હોલમા ખેટકક આવી આવ્યા.

પુલીસના માણસને જેતાંજ ફલી ઉઘડ્યો. ફની પુની જેવો થઈ ગયો, કારણુ તેઓ શું કરવા આયા હતા તે તે સમજી ગયો. ગાંધીઆઈ તો ચુપજ થઈ થયા. તેવણુ ડોલા ફાડી ફલીને જેવા લાગા, અને નીરદોશ શુલાં આએ ખધાને કાંઈખી ભેદ સમજી ચકી નહી.

હનમંતરાવ લાગડો ફલીઆઈ જે ખુરની ઉપર ખેઠો હતો ત્યા જઈ તેના ખભા ઉપર પોતાનો હાથ નાખી યોલ્યો.

‘Mr. Falhbhoy, I arrest you in the Queen’s Name.’

‘For what?’ ફલીએ જરા તાન-માંજ પુછ્યું.

‘The Murder of Kharas’ હનમંતે જુલાસો કીધો.

તેજ વખતે જમાંદારે ફલીઆઈને હાથ ખેડી ઠોકી. જુલા આ ખનાવથી હુરણુદાર થઈ ગઈ. તેણીના વીલાપ તથા રડાકૂટનો પાર રહ્યો નહી. ગાંધીઆઈ તેને શું દીલાસો દીએ. તેવણુ ટેબલ ઉપર કુહું માથું નાખી પડ્યા અને હા કે ના યોલવા જેટલીખી કોરોશ તેવણુ કીધી નહીં.

‘શુલા હું જાઉંચ’ ફલીઆઈ સેવટે યોલીઓ. ‘હું જાઉંચ. હું ખદીખાને જાઉંચ. કદાચ હવે હું ફાસીખી જઈશ. પણ હું જે કહુંચ તે ધ્યાનથી સાંભલ અને તે ખરૂંજ માણુજે. તે પાક કાઢારને રૂખરૂ જાણી, મનશની, ગવશની અને કુનશનીથી હું જાહેર કરુંચ કે ખરોદ ખરાસનું ખુન મેં કીડું નથી. હું નીરદોષ છું.’

‘ઓ કોઈ આવો! ક્યુઈ ખચાવો! ખાવા! ખાવાજી! ઓ ખાવા મારા ફલીને ખચાવો! અરે એ નીરદોષ છે. ફલી ખુન કરે તેવો છેજ નહીં. ફલીએ ખુન કીડું નથી! —’

શુભાની ખેડવાં ખેડનાં છાતી ખેસી ગઈ. અને તે ખેડુંદા થઈ પડી. ગાંધીભાઈ સ્તબ્ધ થઈ ગયા, અને ફલીભાઈને હનમંતરાવ પોતા સાથે લઈ ચાલતો થયો.

* * * *

પ્રકરણ સાતમું.
“એલીબી” સાથે કંઠા વગર
છુટકોજ નથી.

ફલીભાઈને પકડી પહરેજ કીધા પછી ખરોદના ખરા ખુનીના પકડાવાની ખબર મુંબઈમાં ફેરિંગ ફગ વહી, અને ખીજે દીવસે સહવારના રોજીંદા ન્યુસ પેપરમાં તેનો હેવાલ લખાવ્યો છપ થયો.

ફલીભાઈ ખરોદના ખુની તરીકે પકડાયાથી ખમખાલા હીલપર વસતા માલેતુભરૌ રાયાં વકાની અજબ થવા લાગ્યાં, અને કલ્લખે કલખ, એજ વાત ચાલી ગઈ. ફલીભાઈના માવ અને પીછાણુવાવા આ વાત જાણી ઘણાજ હેરત થયા અને હવે ફલીભાઈ પોતાનો ખયાવ કેવી રીતે કરેછે તેની અટકલ તેઓ કરવા લાગ્યા.

ફલીભાઈ ખયાવ કરવા ના ખડેછે.

ફલીભાઈ અખલેજ હતો. આ ન ધારેલી તેને માથે આવેલી આકતમાં તેની મદદે તેની પામ કોઈ નહીં હતું. ગાંધીભાઈએ સાફ શુભાને હુકમ કર્યો, કે ફલીભાઈના ખુની તરીકે પકડાવાથી તેને ઘણું ખરાબ લાગે, કેમકે તે તેને પેતાનો જમાઈ કરવાનો હતો, વાગતે જ્યાં સુધી આ મુકદ્દમાનું સેવટ આવે નહીં ત્યાં સુધી શુભાએ પુને પોતાના ખંગલામાં જઈ રહેવું. પણ શુભાએ સાફ ના પાડી કહ્યું કે “મારાથી લેમ ખનનાર નથી. હું સુખમાં તેની સાથે રહી સંકટમાં તેને તજી જઈશ નહીં. ફલીએ જીન કીડું નથી. તેનાથી એવું કાચ થાયજ નહીં. હું તેવું બોલેજી સાચું માનું છું.”

લવજીનું નામ મુંબઈમાં ખારીસટરોની સફમાં પંકાયલું હતું. જેનોખી કેસ તેના હાથમાં જતો તેનો ખેડો પાર ઉતરતો હતો.

ગાંધીભાઈ શુભાને પોતા સાથે પુને લઈ જવા તઈયાર થયા, સખખ ફલીભાઈના ખુની તરીકે પકડાયાથી તેવજીને પોતાનું મોજોડું લેકોમાં દેખાડવું ભારી પડવા લાગ્યું, કેમકે ફલીભાઈ શુભા સાથે અદરાઈ યુકો હતો, એ ખખર મરવેને જાણીતી હતી. પણ શુભાએ પુને જવા ના પાડી. તેણીએ તો મુંબઈમાં રોકી ફલીભાઈનું નીરદોશપાતું સાથેત કરવાની હુજત કીધી. લવજીભાઈને તે કાલાવાલા કરવા લાગી અને પોતાના ખાપને મમળવવા તેને અરજ કીધી પણ ગાંધીભાઈ એકથી બે થયા નહીં.

‘પણ ખાવા ફલીએજ ખુન કીડું એમ માનવાનું તમને શું કારણ છે?’ શુભા રડતી આંખ ખોલી ‘ફલી કદી ખુન કરેજ નહીં. હું તેનું કહેવું માનુંચ. તે કેડચ કે તેણે ખુન કરીજ નથી?’

‘એમ તો દરેક ખુની કહે.’ ગાંધીભાઈ બોલ્યા ‘ખુન કરી કોઈ કખુલખી કરવું હોશેકે? જા ખરોદને લઈને તે ગાડીમાં નહીં ખેડો હોય તો તે વખતે તે કેઈ ખીજે ટેકાણું હોયો જોઈએ.’

‘અને જો તેમજ હોયતો તેનો ખયાવ સેડેલાઈથી થઈ શકશે.’ લવજીએ મત આપ્યું. ‘ગાંધીભાઈ ફલીનો ખયાવ ફક્ત “એલીબી” કપર આધાર રાખે.’

‘મારો ફલી તે સેડેલાઈથી સાથેત કરશે’ શુભા બોલી. ‘લેસપતવારે રાતના અગીઆર ખાર વાગતા સુધી તો તે આપણા ખંગલામાં હતો.’

‘ખરી વાન’ ગાંધીભાઈએ જવાબ દીધો. ‘પણ સાથેત જે કરવું છે તે તો અગીઆરથી જો વાગ્યા સુધી કાંઈ હતો તે છે.’

‘પણ ખરેશં તો ફલીની અગાઉ આપણે ત્યાંથી ગયોતો ખાવાનું?’ શુભાંએ જવાબ દીધો. ‘તેણે તમારી સાથે પંચાતી કીધી તે વખતે—’

‘પંચાતી ચાની’ ગાંધીભાઈ બોલીયા. ‘તેણે મને પુછીયું કે ફલીભાઈ શુભાં સાથે અકરાયોછ કે નહીં. મેં કહ્યું કે હા. ખસ મારે જવાબ સાંભળી તે ચાલી ગયા. ખરી વાત છે કે ત્યાર પછી બે કલાકે ફલીભાઈ આપણે ત્યાંથી સાડા દસ કે અગીઆરની ત્રેનમાં ગયા. પણ જુરો તે ખરું કેમ માનશે?’

‘હવેજીભાઈ, મારે ખાતર તમે એટલું કાંમ માથે નહીં લેશો?’ શુભાંએ કાલાવાલા કીધા. ‘મારા ફલીને તમે નહીં છોડવો તો બીજું કેણું છોડવું?’

શુભાંની હાલત જોઈ ગાંધીભાઈનું સખત દીક્ષ પીગલી ગયું. હવેજીને તેવજુ એ કામ માથે લેવાની ખાસ ભક્ષામણ કીધી અને આ બાહોશ ખારીસ્ટર તુરંતજ તુરંગમા ફલીભાઈને મક્કવા ગયા.

ફલીભાઈના હુઃખનો શું સુમાર! હવેજી જેવો તેની કોઠડીમાં ફાખલ થયો તેવોજ તેને લક્ષગી પડી બોલીયો ‘મારી શુભાં કેમ છે? તે શું કરેછે? તે સારી કાંની તો છે કેની? પણ તમે કેમ આયા હવેજી?’

‘હું મારી ફરજ ખબરવા આયોછ, ફલીભાઈ.’ હવેજીએ જવાબ દીધો, ‘ગાંધીભાઈ-એ મને તમારી ખચાવ કરવા શેકેલો છે.’

‘ગાંધીભાઈ!’ ફલી અણુકા કરી બોલીયો. ‘શું ગાંધીભાઈ મને નીરદોશ માનેછ, અને શુભાં?’—

‘શુભાં રડી રડી અરધી થાયજ ફલીભાઈ.’ હવેજીએ શુભાંનો ખજાપો કીધો ‘તે તને બીજાકુલ નીરદોશ માને છે. મને તારો ખચાવ કરવા તેઓએ શેકેલો છે. વાસતે ફલીભાઈ હું તારો વકીલ છેક. હું માનું છું કે તું નીરદોશ છે. ન્યુસપેપરમાં મેં જે હેરાલ વાંચીઓછ તેથી મધારે હું કાંઈ બહુલો નથી, વાસતે મારી આગલ માંડી મંડી સરવે વાત કેલી દેઓ.’

‘તમે ખરું કહ્યું તે ખરું છે હવેજી શેક.’ ફલીભાઈએ જવાબ દીધો ‘પણ મારો ખચાવ કાંઈ નથી. હું ખચાવ કરવા માંગતોજ નથી.’

‘ખચાવ નથી! એટલે?’ હવેજી અજબ થયો. ‘ત્યારે શું તમે જુન કીધું કરી કણ્ણ કરોછ?’

‘કદીબી નહીં’ ફલી બોલી કદીશો ‘હવેજી, કદીબી હું તેવું કામ કરું નહીં. પણ કેટલીક બાબદો એવી છે કે મારાથી બોલાઈ શકતી નથી.’

‘તોબી તમને તમારો જીવ ખચાવવા તે બાબદો કેહેવી તો જોઈએ ફલીભાઈ?’

‘નહીં, કદીબી નહીં હવેજી.’

‘અહીં વાર કાંઈ નહીં, જોઈશું. જોઈશું.’ હવેજીએ પોતાની નોટ બુક કાઢી ફલીને ઉંખાવટા સવાલો કરવા માંડીયા. પેહલાં એટ-લુંજ કેહેવો કે ભરેસપતવારે રાતે જુન થયું તે વખતે તમે કયાં હતા?’

‘હું તે કેહી શકતો નથી.’

‘તેમ કેમ અને? તમે અગીઆર વાગે ગાંધીભાઈને ત્યાંથી નીકલીઆતા નહીં?’

‘અગીઆરને ત્રીસે.’

‘અને ત્યાંથી નીકલી તમે કયાં ગયા વાર?’

‘ત્રેનમાં, ત્રેનમાં. મને કાવસજી કરાકરી મલીયા હતા; હમે ખંનેજન અર્ચગેટ સ્ટેશન કપર હતરી વીકેટોરિયામાં બેઠા. કાવસજી ધેર ગયા અને હું કલખમાં ગયો.’

‘કેઈ કલખ?’

‘મારી કલખ, બી પારસી યુનીઅન.’

‘અને કલખમાંથી ક્યારે નીકલ્યા?’

‘એકમાં થોડી મીનીટ કમ હતી?’

‘અને ત્યાંથી નીકલી તમે પાધરા ધેર ગયા નહીં?’

‘નહીં. હું ધેર નહીં ગયો. મારો જીવ બેચેન હતો.’

‘જીવ બેચેન હતો તેથી ધેર જવાને બદલે મોડી રાતે ધેર બાહાર મકકવાહું?’

એમ તો પાસે યુનીવર્સિટી ગારડન હતો ત્યાં કેમ નહીં ગયા? સાચું બોલો, તમે કોણને ત્યાં મથા હતા?

‘કોઈને બી ત્યાં?’

‘તમને કેહવુંજ પડશે, ક્ષીભાઈ.’

‘મારાથી તે નહીં કેહવાશે.’

‘ત્યારે મને તમારું દેકાણું શોધી કહાડવું પડશે.’

‘તેનો પતો તમને મલવો મુશ્કેલ છે.’

‘પણ કોણને ત્યાં તમે હતા, મરદ કે સ્ત્રી?’

‘કોઈ બી હતી.’

‘હતી!! અહ, ત્યારે એટલું તો માલમ પડ્યું કે તમે કોઈ સ્ત્રી તરફ મગાનમાં હતા. કેમ ક્ષીભાઈ, તમે તો કદી કેહેવાના નહીં હતાની? બોલો હવે બોલો કેમ? એ કોણ સ્ત્રી હતી? તેનું નામ શું છે?’

‘તે નહીં કેહેવાય.’

‘ત્યારે તમે તેનું નામ બી જણાવશો?’

‘એમ છે ખરું.’

‘તો પણ તમે કેહેતા નથી.’

‘હા લવજી.’

આટલી વાતચીત હપરથી લવજીએ બે વાત નક્કી કરી. એક તો ક્ષીભાઈને તે રાતે “એપાઈન્ટમેન્ટ” હતું. અને બીજી તો તે “એપાઈન્ટમેન્ટ” એક સ્ત્રી સાથે હતું. હવે જ્યારે ક્ષીભાઈ કાંઈ બીજી બાબત આપવાની હક લઈ બેઠો, ત્યારે લવજીએ બીજી ચીજ તેને પ્રોત્સાહન આપવાની તજવીજ કરવા માંડી.

‘ખરોદને તમે હેલ્થ ક્યારે મલ્યા હતા?’

‘રાત્રીમાં ટાવર આગલ છકટો થઈ પડેલો હતો ત્યારે.’

‘હું ત્યારે તેને વાસતે વીક્ટોરિયા બોલાવી હતી, તે તમે કે?’

‘હા, ક્ષીએ આનાકાની સાથે જવાબ દીધો. ‘હા મેં બોલાવી હતી.’

‘ત્યારે ન્યુસપેપરમાં છપાવેલી બીના ખરી કે, તમે તેને પેટેલાં પીછાણુઓ નહીં પણ પાછલથી પીછાણુઓ.’

‘હા. જો હું તેને પેટેલાં પીછાણુઓ તો કદી બી તેને જમીનપરથી ઉતારતો નહીં. જેવા મેં તેને બોલાવ્યા તો ત્યારે હું તેને પડતો નાખી આવી ગયા.’

‘કાંએ? તમે તેને પડતો નાખી શા માટે આવી મથા?’

‘સખખ, હું તેને ઘણુંજ ધીક્કારતો હતો.’

‘અને તેમ ધીક્કારવાનું કારણ ક્ષીભાઈ! શું કાને તે પરણવા માંગતો હતો તેથી?’

‘એમ ખરું લવજી.’

‘પણ હવે જે અગતની આખર રહી છે તે એજ કે, તમે તેની સાથે પાછા વીક્ટોરિયામાં કાંઈ બેઠા?’

‘હું વીક્ટોરિયામાં તેની સાથે બેઠો નથી.’

‘પણ વીક્ટોરિયાવાલો તેમ કેહેલો.’

‘તે જુરો છે. ખરોદને પડતો નાખી હું આવી ગયો ખરો, પણ હું પાછો આવ્યો નથી.’

‘ત્યારે વીક્ટોરિયામાં ખરોદ સાથે કોણ બેઠું?’

‘તે હું શું બોલું?’

‘તમને કાંઈ તેનો ખ્યાલ નથી?’

‘કાંઈ બી નહીં.’

‘તમારી ખાતરી છે?’

‘પકડે પકડી ખાતરી છે.’

‘ત્યારે કોઈ તમારા જેવાજ ડગલાવાલો હોવો જોઈએ.’

‘તમજ હું એક જગત એવા આદમીઓ મારી બોલાવના કેમકે કે એઓ મારા જેવાજ ડગલા પેટે છે.’

‘ખરોદના કોઈ દુશ્મનેને તમે બોલાવ્યા નથી?’

‘નહીં. હું નથી એલખતો. તે કોઈની બલમણુ ગાંધીભાઈ ઉપર લઈ આવ્યો, અને શુભા સાથે પરણવાની તેણે માગણી કરી. એથી વધારે હું બીજું તેને વધે કાંઈ જાણતો નથી.’

‘અરશેદ કયા રહેતો હતો?’

‘દાદરના રમતા ઉપર, ‘દાદમ ખાત્ર’ને બોલે તળિયે.’

‘તે તમે કાહાથી જાણો?’

‘હું એક વખત તેને ખુલાસો કરવા ત્યાં ગયો હતો, કે શુભા સાથે હું અદરાયેથી છેલ્લે, અને તારે એ વાતમા માગ ધાલતું નહીં.’

‘અને તેણે શું જવાબ દીધો?’

‘હમને તે ઉપરથી તને પાંચ થઈ હતી.’

‘કોઈએ ને માખતી હશેની?’

‘વીકાજના વીરખાદ — દાદમ ખાત્રના ઘેર ધણીઆણી — એ હમારી વાત ચીત સાબલી હતી.’

‘ત્યારે સાંભી ખાલુવાલાઓ તેને માખતી તરીકે લાવશે પણ તમે કાંઈ તેને ધમકી આપીતી વાડ?’

‘હા. હુસ્નામા મારાથી ઘેલ થયું હતું ખરૂં કે, જે તે શુભા મને પરણે તો હું તેનું ખુન કરીશ.’

‘ફીલ્મ હા, એ મજનુન જે પીકુખાઈએ સાબલીયા હોય અને તે જે તેવી જખાની આપે તો તારૂં ખચકું મુશકેલ છે. તુરં તને જરૂર ગીલટી દેડવશે. તારે ફક્ત ‘એલીબી’ માખેત કરવી જોઈએ. હું કેણે કે હું પાછો આવ્યો-જ નથી ને કોઈ ખીલજ ધણી અરશેદને લઈ વીકટોરિયામાખેત, ત્યારે તું કાહા ગયો હતો?’

‘તેજ હું કહી શકતો નથી.’

‘ત્યારે તું શું કહેવા માગેજ ફલી’ લવજી ચીરકાઈને ખોલ્યા. ‘હાઆદ રાખ તને પસંતાયું પડશે.’

‘મને પસંતાવા દેઓ. મને મરવા દેઓ.’ ફલી અફસોસ કરી ખોલીયો. ‘પણ હું કયા હતો ને તો કદી કહેનાર નથી.’

‘તું ત્યાંથી કેટલે વાગે પાછો ફરીયો?’

‘રાતના બે વાગે.’

‘તું જાણે કે અરશેદ પોતા સાથે કાંઈ કીમતી કાગળઆ લઈ ફરતો હતો?’

‘નહીં.’ ફલી ટ્રાકકો પડી જવા લાગો. ‘હું તે નથી જાણતો.’

‘ત્યારે તે કાગળઆ તેં કાય લીધો?’

‘મેં કાહા લીધો?’

‘અહીં!’ લવજીની જલમાં ફલી પાછો પકડાવાથી ખોલીયો ‘વારું તે શાના કાગળઆ હતો? ફલી કહી દે તો જાઉં?’

‘નહીં. તે મારાથી કહેવાએજ નહીં.’

‘તારે કાંઈ કાગળઆ અરશેદ પામ હતો ખરા? અને તે તારેજ કામના હતો.’

‘તે તમને ખુશવાની શું જરૂર પડી?’

‘જરૂર એવીજ કે તે કાગળઆ જેને કામના હતો તેજ અરશેદનું હતું કાંઈ છે.’

‘આહા! એ ખુદ. એજ ખરા વાત છે. તેજુજ હુન કાંઈ — તેજુજ હુન કાંઈ છે.’

ફલી એક જખરી ચીસ પાડી ખેનુધ થઈ પડ્યો. લવજી તેની આંખો હાલન જોઈ ત્યાંથી ચાલી ગયો, અને તુરં મારાથી ખરા નીચલી મનમા ખોલ્યો. ‘ફીલ્મહા, અરેખર ત પોત અરશેદનું જુન નથી કીયું, થણું હું જાણું છે કે ખરો જુની કાંઈ છે, તે છતાં તારાથી ખોલાતું નથી.’

પ્રકરણ આઠમું.

પ્રધાર જ્યાં હોએ ત્યાં વેહુમ હોએ નહીં.

પરવારતાઓને કામ ને ધધા નહીં એટલે કોઈનીખી નોંધ કરવામા વખત કહાડવો, તારી મારી કરવી, અને પેલી કેહેવત પરમાણુ “નવરો વાળીઆ નખોદ વાણે” તેમ ફીલ્મહાના કેદ પડવા પછી પરવારતા નફકરાઓ તરેહ-વાર ગપાટા ઉડારવા લાગા. કોઈ કહે કે જુન ફીલ્મહાએજ કાંઈ, અને કોઈએ કહ્યું કે જુન કરવા માટે તેણે કલોશકામ રાજસીની કમ-પનીમાંથી લીધું, અને કમપ ઉનકર ફરંગીએ ફીલ્મહાને પીછાક્યો. વધી કોઈ દોહડ અતુર

એવી ગપ હડારી કે ફલીભાઈ “કવીન્સ એવી-ડન્સ” થવા રાજ છે.

ફલીભાઈ જેવા શીખેલા પહોંલા, સુધારા-વાલા, સોસાયટીને જાણીતા અને પંકાચવા અંચલ જવાનને જીન જેવા તોહમત માટે કેદ પડેલા જાણી સમજી વરગને નાસીપાસા અને તેના ખચાવની ધનતેજરી કમતી નહીં હતી. વાતે ઘણું ગંભીર રૂપ પકડીયું. ફલીભાઈના આવા કામ માટે ગરબા જોડાયા, કલગીવાલા અને તુરાવાલાઓએ ફલીભાઈ માટે ખીયાસો જોડયા અને પેલા અધીપતી કાવસશા કર કરીએ તો એ બાબદ ઉપરથી એક ત્રણ અંકી નાટક રચી કહાડી “ધી લઈ બાગુ એમેચુઅરસ નાટક મંડળી” ને તે બજા ખતાવવાની અરજ કીધી. પણ તે નાટક મંડળીના “મો કવારટર” મિનેજર ખીંડ અરહેશર અરબંગે આ ઉક્તિમાં ‘ઓપર’ની ઉમેદને દાખી નાખી કહ્યું કે ફલીભાઈના જીનની ત્રાયેલ સેશનમાં થાય અને તે ફાંસી જાય એવા દેખાવોની એ નાટકમાં જરૂર હોવાથી ફલીભાઈને ફાંસી દેય ત્યાંથી થાભતું

લોક ચરચા દીન જતે વધતી ગઈ, પણ લવજી ખેરીસ્તરની ખાતરી હતી કે ફલીભાઈ અકદીખી જીન કીધું નથી, અને એક આરતનું નામ જાહેરમાં નહીં લાવવા માટે તે “એલીખી” સાબેન કરવા ના પાડે છે, સખખ તેમ કરતા તે આરતને કોરટમાં જખાની આપવા આવતું પડે. તેણે એવી તરક કીધી કે “જે રાતે જીન થયું તે રાતે અને તેજ વખતે ફલીને કોઈ આરત સાથે ‘એપોઈન્ટમેન્ટ’ હોતું જાહેર, અને તે આરત ખચીત પરજોલી હોતી જાહેર, જેથીજ ફલી તેણીનું નામ જાણાવવા ના પાડે છે. જો તે તેણીનું નામ જાહેર કરે છે, તો પેલી આરતની બદફેલી ઉઘાડી પડે છે અને તેણીને પરજોતર ખાવીંદ છુટા હોવાની ફરીયાદી મારે છે. એટલાજ માટે ફલી પેલી આરતનું નામ કેહેતો નથી અને તેણીનીજ બજત ખચાવવા પોતે ફાંસી જવા તઈઆર થયે છે. પણ આ વખતે પેલી આરત કેમ છુપાઈ ખેડી ? આરિ અણુની જો ખરી હોય તો તેણીએ આ

વખત બહાર પડી ફલીને ફાંસી જતો અટકાવવો જોઈએ.”

આવી ચીતના અંચવાકામાં અંચવાતો લવજી ખેરીસ્તર શલ્લીલ તરફ સહવારની ત્રેનમાં મેહમ નીકલી ગયો. શુલાં કાગને ડોલે લવજીની વાત જોતી ઉભી હતી. લવજીને જોતાંજ રજી હાથ પકડી તેણી ધનતેજરીથી પુછવા લાગી ‘લવજીભાઈ, મારો ફલી કેમ છે ? તમે તેની પાસ ગયા હતા કે ? તે તમને મલીયો કે ? તે સારી કાની છે કે ?’

‘શુલાં તારા ફલીને હું મલ્યો હતો’ લવજીએ જવાબ દીધો ‘પણ તારા ખાવા કયાં છે ?’

‘કાંય ? તેવણું શું કામ છે ?’ શુલાં ખોલી, ‘તેવણું તો ખુને ગયા છે. મને તેવણું જાણી પોંડોય કીધી, પણ લવજીભાઈ મારો જીવ કેમ માને. પણ ફલી શું કહે છે. લવજી ?’

લવજીએ શુલાંને ફલીની તમામ બાબત કહી સંભલાવી કહ્યું કે આ બાબદને તલીએ કોઈ આરત છે અને ફલી તેણીનું નામ ઉઘાડું પાડવા સાફ ના કહે છે.

‘નહી, નહી.’ શુલાં ખોલી, ‘લવજી તેને ખચાવો. મને તેની આગલ લઈ જાઓ. હું તેને કોઈખી ચીતે સમજાવું. તે કોઈનું નહીં તો મારું કહ્યું જરૂર માનશેજ.’

‘પણ શુલાં તારા ખાવા જો એ વાત જાણશે તો—’

‘જાણવા દો. મારા ખાપ કરતાં મારો ખાવીંદ મને વધારે વાહાડો છે. તેને ખચાવવા સાફ મારાથી જેટલું થશે તેટલું હું કરીશ.’

લવજી શુલાંને પોતાની સાથે મુખઈ લાગ્યો અને તુરતજ જીની તુરંગ કે જ્યા ફલીને કેદ કીધો હતો ત્યાં લઈ ગયો.

ફલીને જોતાંજ શુલાં તેને વલગી પડી અને લવજી ફલીની હુજતપર ધીકારથી જોવા લાગ્યો.

‘તારા આ કેવા હાલ ફલી’ શુલાં ખોલી. ‘તુરંગમાંથી શું આદમીની હાલત સારી રહેતી હશે શુલાં ?’ ફલી ખોલીયો. ‘તું શું કામ

હયાં આવી શક્યાં ? એમાં કાંઈ સાર નથી. ધ' લવણભાઈને જેટલું કેહેવા જાગ હવું તે સધલું કહ્યું છે, તેથી વધારે હું કહી શકતો નથી.'

‘તાડું બેનલું’ ઠોકાણું કયાં છે ઊકરા ?’

લવણ ચીરડાઈ બોલીયો. ‘તારી સુધ જરા ઠોકાણું રાખ અને આ નીરદોષ શુભાખ જેવી ઊકારીની કદર ખાઈ કેહે કે તું ભરેસપતવારે રાતના કયાં હતો ?’

‘હું તે કહી શકતો નથી.’

‘ફલી, જો તું એમ ના કર’ શુભાં ૨૭-મસ ધઈ બોલી ‘તને કેહેવું પડશે. મને ૨૨, અને મુવેલી જોય, જો તું નહીં કેહેયતો. તને મારી કદર નથી ફલી !’

ફલી ડોહા ફાડી શુભાંનો એડેશ જોઈ કસકાં ખાઈ ૨૭વા જતો હતો. તેણે વીધાર ફાંધો કે તે ભરેસપતવારે રાતના કયાં હતો તે કહી દેય, પણ તરતજ સંગ જેવું દીલ કરી પીતાનો વીધાર ફેરવી નાખી બેઠો.

‘શુભાં, મને મરવા દે’ ફલી બોલ્યા ‘તું જાણતી નથી કે તે જાણવાથી શું થશે ?’

‘ખયાં મરી જાઓ ફલી !’ શુભાં ૨૭ પડી બોલી. ‘પણ તને કંઈ નહીં થાય. તુને તારી જીવ ખચાવવા નથી ગમતો ! મારી તને કદર નથી આવતી ફલી ? મને એમ ઝોવાર નીવાર કાય કરી મેલેય ? તે જ્યારે છુન ફાંધું નથી ત્યારે તું સામેત કર. ફુશમનનાં મોહાંડાં કાલાં કર અને સુન્ના જેવા જીવ એક, એક—’

‘એક ઝોરતને ખાતર ના આપ’

લવણ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો.

ફલી કાંઈ જવાબ દેતો નથી; શુભાં હવે લાચાર ધઈ ૨૭વા લાગી અને લવણનો સુસ્સો ઉસકેરાઈ આવ્યો.

‘મારા સાહેબ તમે આંધરા ધણલા લાગ્યો.’ લવણ મીઠાઈ બોલ્યો. ‘જેમ તમારી સુધ સુધ જતી રેહીય તેમ તમારી આંખો પણ જતી રેહેલી છે ; કારણ કે આ નીરદોષ ઊકારી કથારની રડેય, કહ્યેય, તેની પર સેહેજળી રેહેમથી તમે જતા નથી.’

‘તમે શુભ કરોલ લવણ.’ ફલી સુસ્સો ધઈ બોલ્યો. ‘ખરી વાત છે કે એક ઝોરતને ખાતર હું ભરેસપતવારે રાતના કયાં હતો તે હું કહી શકતો નથી, અને તે ઝોરત કોઈજ નહીં પણ મારી શુભાં છે. એનેજ ખાતર હું બોલી શકતો નથી.’

‘મારે ખાતર ! શું મારે ખાતર તું કેહેતો નથી ?’ શુભાં અજબ ધઈ બોલી.

‘એ દીવાનો ધણાય’ લવણ બોલ્યો ‘દી-વાનાં તરીકે એણે છુન ફાંધું છે એવી ખાખક હું એના ખચાવમાં લાવવા માંચું છું. શુભાં, એને ખચાવવાનો હવે એજ રસતો બાકી છે.’

‘હું દીવાનો ! હું દીવાનો નથી શુભાં !’ ફલી સુસ્સાથી બોલ્યો. ‘હું પર-વરદેશારને હાજર નાજર જાણી સોમક ખાઈ જણાઉં છું કે મેં છુન ફાંધું નથી, પણ જે વાત તું જાણવા માગેછ તે તારેજ ખાતર હું કહી શકતો નથી. તે વાત હું અંતની થડી સુધી છુપાવીશ અને કદાચ ફાંસીથી ગયો તો તારું બચું કરી જવશ. હું ભરેસપતવારે રાતના કયાં હતો તે હું ચાહું તો હમણાજ જાહેર કરી મારે ખચાવ કરું, પણ તેમ ધયાથી એક બેઠ જાહેરમા આવતાજ તને તારી જાહેરી અકારી ઝોર જેવી ધઈ પડે, ત્યારે પછી મારું જીવેલું શા ખપતું ? માટે શુભ, તું જા. મારા મુવા ખાપના પાક રવાનનાં કસમ લઈ કહું છું કે હું એ વાત કદી નથી કેહેવાનો. જો ફાંસી ગયો તો તારી ખલા મઈ.’

ફલી સુસ્સામાં આવી પીતાના ખીજાણા-પર પટકાઈ પડ્યો અને નસોસ ધઈ બેઠાન જે-વો થયો. શુભાંને કાંઈ યાદ આવવાથી તેણી લાગલી લવણનો હાથ પકડી ફલીને પડતો નાખી બહાર નીકળી પડી.

~~~~~

મકરંધ નવમું.

શુભાં એક સોય કડે છે.

‘એક વીકરોસીઆ બોલાવો, લવણભાઈ.’ શુભાંએ તરતજ લવણને કહ્યું, ‘અને ચાલો પિંઢેલાં ઠોટમા.’

‘કોટમાં! કેમ? કોટમાં કોણને ત્યાં?’
 સવજીએ વીચારમાં પડી સવાલ કર્યો.

‘ફલીની કલખમાં.’ યુલાં બોલી ‘લેસ-
 પતવારે રાતના એ મેડેમથી જ્યારે ઘેર જવા
 નીકળ્યો ત્યારે બોલ્યો હતો કે હું કલખમાં
 થઈને પછી ઘેર જઈશ, કારણ કે તારાં નામનાં
 કોઈનાં કાગજ મારી પર આપા ગીયાં હોય તો
 માલમ પડે. ફલી કદી જુદું બોલે એવો નથી.
 તે કદાચ કલખમાં ગયો હોય, અને ત્યાંથી તેને
 કાગજ મળ્યું હોય અને ઘેર જવાને બદલે
 પાપરો ખાહારજ ગયો હોય.’

‘પણ કાગજ કોણ તરફથી આવ્યું?’

‘તે આપરે શું જાણીએ’ યુલાં બોલી.
 ‘ઝારત કે મરદ જેવી હોય. કોઈ મુવાં જુ-
 ડાએ મારે વીરો ખરી ખોટી કહી એને જમા-
 વેલો લાગેય. મારે લગતી કાંઈ વાત એણે
 જાણી છે ખરી સવજીભાઈ; પણ હું તો કાંઈખી
 જાણતી નથી. કલખમાંથી ખખર કાઢાડી
 એને ઘેર જઈએ, અને એના ઘેરમાંથી જરૂર
 એ કાગજ મળી આવવું જોઈએ.’

‘મને એ વાત થીક લાગતી નથી’ સવ-
 જીએ વીચાર આપ્યો. ‘જો વાત ધણી છૂપી
 હોય તો ફલીએ એ કાગજ તેજ વખતે કાંઈ
 નહીં કાડી નાખ્યું હોય?’

‘તે કદી કાઢે નહીં. એના જેવા બે-
 દરકાર ધણીજ યોગ્ય મળી શકશે.’ યુલાં
 બોલી ‘તે કાગજ ત્યાંજ કેંધે ડગલાના ગજ-
 વામાં કે કચારાની ટોપલીમાં અથવા ટેબલનાં
 ખાનામાં પડેલું હશે.’

ઉપલી જાતચીત હરમ્યાન ગાડી ફલીની
 કલખના મકાન આમળ આવી હતી.
 સવજીએ તુરંતજ કલખના કારભારી કાવસજી
 કોકને બોલાવી ઉલટપાલટ સવાલો કરવા
 માંડ્યા.

કાવજી તમને કાંઈ ધીઆન છે કે લેસ-
 પતવારે જોડેલે જે દહાડે પેલા પારસીયું જુન
 થયું તે રાતના ફલીભાઈને સાડ કોઈ શખ્સ થા
 ફાલ મારફતે કાંઈ કાગજ હયાં આપ્યું હતું?’

કાવજી કોક ધણી લાંબો વીચાર કરી
 બોલીયા ‘સવજી ચોક, તે ખનાવને એટલા બધા
 દહાડા થયા છે કે મને કાંઈ યાદ નથી. પણ
 સેડેજ ધ્યાન છે સારું, કે ફલીભાઈને નામનું
 એક કાગજ કોઈ શખ્સ લાપ્તું હતું ખરું.’

‘ઠીક ઠીક,’ સવજીએ ધીરજથી પુછ્યું.
 ‘કુટલે વાગે વાર?’

‘રાતના ખારની અગાઉનો સુમાર હતો,’
 કાવસજીએ કહ્યું.

‘અને કોણ લઈ આવ્યું?’

‘કોઈ મુસલમાની આપા જેવી ચીઠરે હાલ
 ખઈરી.’ કાવજીએ જવાબ દીધો.

‘ખઈરી!’ સવજી અજબ થઈ બોલીયો.

‘હાલ. તે કોઈ જખરી ફાટેલ હતી.’

કાવજી બોલ્યો. ‘એકદમ કાગજ લઈ ઓશીસ
 આગલ આવી મોટે અવાજે બોલી “એ કા-
 ગજ કા ધણી કીધર હયે?” મેં જરા દમમાં
 કહ્યું, “અલાવ નીકલો ધધરસે.” તે તો બેહકી,
 ને બોલી “ખડા નીકાલનેવાલા આપા.” મેં
 પુછ્યું કે “તુંમ કીસકું પુછતા?” તે બોલી “મુજે
 ખખર નહીં. એ કાગજ કંનેકા હય.” મેં તે
 કાગજ કોણને નામનું હતું તે જોયું તો તે
 ઉપર ફલીભાઈનું સરનામું હતું. કાગજખી
 તેણીના જેવુંજ ચીઠરે હાલ મેલું હતું. મેં તે
 કાગજ લઈ જંચું કીડું. પેલી મુસલમાની
 ખઈરી જતી રહી અને જેવો ફલીભાઈ આવી
 લાગ્યો તેવુંજ તે કાગજ મેં તેને સ્વાધીન
 કીડું.’

‘પછી ફલીભાઈએ તે કાગજ વાચ્યું ખરું
 કે?’ સવજીએ સવાલ કીધો.

‘નહીં. તેવજી બીજાઓ સાથ “પુલ”
 રમવામાં રોકાયા’ કાવજી બોલીયો.

‘અંહ, ઠીક.’ પુલની રમતમાં કોણ
 કોણ સામેલ હતું તે શાક્ષી તરીકે જુલાની
 આપવા કામ લાગશે એમ ધારી સવજી તેઓનાં
 નામ પુછવા લાગ્યા ‘તમને ઈઆદ હરીની કે
 ફલી સાથે પુલ રમવામાં કોણ કોણ હતા?’

‘આનંદભાઈ ચારીયા, મેરવાનંદ લાહેર, ડોસાભાઈ એન અને પૈસા નવા મેમબર, જેવણુ ખારીમટર છે, તેવન.

‘ગેમ કેટલેં વાગે પુરી થઈ ?’

‘એકમા પંદર મીનીટ કમ હતી ને ફલીભાઈએ બધી “લાઇફ” ખાડી દીધી.’ કાવજીએ જવાબ દીધો ‘તેવાજ પેલું કાગજ વાચવા તેવણુ ખતી આગલ ગયા અને સુમારે એકમાં પાંચ મીનીટ કમ હશે તેમ કલખમાથી નીકળી ગયા.

‘ખરાખર,’ લવજી મનમાં બોલ્યો. ‘અને એક વાગે તે ખરશોદને મધ્યો, એમાં તો કાઇજ શક નહીં.’ પેલા કાગજમાં ‘એપોઇન્ટમેન્ટ કોષ્ટિકું’ હોતું જોઇએ અને તે પરમાણુ ફલીભાઈ ત્યાંજ જવો જોઇએ.’

‘માફ કરજો તમને તજની પડી’ લવજી બોલીયો, ‘સાહેબ મેરેરખાન કાવજી.’

‘મેં તમને પેલેથીજ કહ્યું ની લવજી?’ ગુલા બોલી ‘હવે ચાલો ફલીને ઘેર. એ કાગજ જરૂર ત્યાંજ હોતું જોઇએ.’

‘તમારી અટકલ ખીલકુંલ ખરી છે’ લવજીએ કહ્યું ‘તમારા વીચાર પરમાણુ તો કાગજ ત્યાં હોતું જોઇએ ગુલા.’

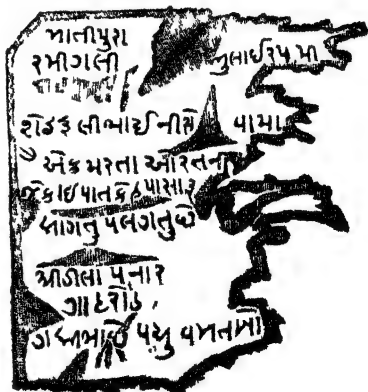
ગુલાને હવે એકજ ધનતેભરી હતી. તે ધનતેભરી પેલા કાગજ વીશેની હતી. તે કાગજ ને ફલીના ઓરડામાંથી મલે તો તે ફલીને શાશ્વત ખચાવી શકે.

આવા આવા વીચારોમાં ગુલાં પોતાના ફલીની રીકર કરતી હતી તેવામાં વીકટેરીયા ગોવાલીયા તલાવ ઉપર આવેલા ફલીના મકાન આગલ જઈ પુગી. લવજી અને ગુલા તુરત વીકટેરીયામાંથી નીકળી મકાનમાં દાખલ થયા. ભામલો જે પોતાના શેઠનો ખરો વફાદાર નોકર હતો તેણે તુરતજ ફલીભાઈના મીઠ જાણી ગુલા તથા લવજીને ફલીના ઓરડામાં દાખલ કર્યા, અને પોતે હબરો હબર કહુવા પોતાના જીવને દેવા લાગ્યો કે ‘કાહાને કાહા પેલા જા—જુઠા વીમાહલાસને મેં ફલી છેઠ જારૂ બધી ખખર આપેલી.’

લવજી અને ગુલાં ફલીના ઓરડામાં પેલા કાગજની તલાશ કરવા લાગ્યા. સફાયા-તમાં તેઓએ તેની ટેબલનાં ખાનામાં ઉઠલ પાઠલ કીધી; ત્યારપછી કપડાંની કબજમાં મુકેલા તેના ડગલા, પાટલુન, વેસ્ટ કોટ, બદી-આન વગેરેના ખીસા ખાગીથી તપાની ખને જણા નાશીપાસ થયાં, અને સેવ્ટે ગુલાંએ વધુ મેડેનત કરી તે કાગજ મેવવવાની આશા છોડી. પણ તેવામાં તેણીની નજર જુના પુરાના કાગજની એક ખાસકેટ ઉપર પડી. હુખતું માણસ જેમ રીનને વલગી જીવ ખચાવવાની પેરવી કરે તેમ ગુલા આ ખાસકેટમાંથી એકે એક કાગજ ખલાર કાઢાડી ફલીને ખચાવવાની આશાથી તપાસવા લાગી.

અંતે તેણી નીરાશ થઈ. ખાસકેટમાંથી તેણીને કાઇખી કાગજ મધ્યું નહી. જેવી તે નીરાસ થઈ ઉઠવા જતી હતી તેવીજ તેણીની નજર એક મેલા અરધા ખળી ગયલા કાગજ ઉપર પડી. તે હંચકી તેણીએ વાગવા માડ્યું અને તે વાચતાજ ગુલા એક ચીસ પાડી હરખ-બેર બોલી કે ‘મળીય’, લવજીભાઈ મળીયું.’

લવજી જે ઓરડાના ખુણા ખંટોલામાં તપાસ કરતો હતો, તે ગુલાની ચીસ માંબળી દાડી આવ્યા અને તેજ વખતે ગુલાએ તેના હાથમાં નીચલું કાગજ મેલ્યું.

(સાંધન.)

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહ.

હનુમંતરાવ છુપી પુલીસમાં પોતાની કલાખાજ હીકમતોથી બજાવેલા ધણ વખણાઈ ગયા હતાં ખરે, પણ આખી પુલીસ ફોર્સમાં તેનો એવો હરિફ ઇનસપેક્ટર “જહાંગીરશાહ” હતા. પારસીજ કેની ? એટલે એક મરાઠાને આખા જગાડતા કેટલી વાર મુખધની પુલીસ ફોર્સમાં હનુમંતરાવ અને જહાંગીરશાહ એ બે નાદર ગોઠર હતાં, કે જેમની મંચલ ખુદી અને ગુનેહગારોને પકડી કહાડવાની અસાધારણ ચપલાઈ તથા કુનેદી મુખધના જાણા બલા જામટા, જુગાગરો, લફંગા હુટારા, ચોર અને ખુનીઓ આડના પાંદડાં મીસાહ કાંપતા હતા. હનુમંતરાવે આજ સુધી જે નામના મેલવી હતી, તેથી હવે આવતે સાલ કમીશનર-માહેબની બદલના નવાજેશ થવાની દરેક વાતના અરશેદ ખરાસના ખરા ખુનીને પકડી કહાડવાથી તેને પોતાની કીરતીનો કોટ હવામાં ખાધી લીધે હતા, અને હવે જે વખત જાએ છે તેમાં એક મોટે ખાચરે ફરતા બનેલા ગનેલા અને સુધરેલામાં ખપતા પારસી જવાનને ખુની તરીકે ફોર્સને લાકડે લટકાવી તે પોતાની કીરતી અંધર કરવાનો હતો.

પણ એક પારસીથી ખુન જેવું હીમ-કાર્ કામ થાય કેમ, અને તેથી ફોર્સમાં જેવા એક પારસી ખુન કરે—એ હનુમંતરાવના હરિફ ઇનસપેક્ટર જહાંગીરશાહ માનતા નથી. એક પારસી ખુન કરેજ નહીં. એક પારસીની રંગમાં ફરતાં લોહીમાં એવા હીમકારો ખવાસ આમેજ થએલોજ નથી, એમ જહાંગીરશાહનો પાકડો વીચાર હતો.

ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહ પણ મુખધની છુપી પુલીસમાં ઇનસપેક્ટર હતા. અને હનુમંતરાવ જહાંગીરશાહને હમેશા પોતાના હરિફ તરીકે જોતા હતા. જહાંગીરશાહ કોઈપણ રીતે

છુપી પુલીસમાં છઠ્ઠે અને પહેલા અમલદાર નહી હતા. પોતાની હુશીઆરી, ચપલાઈ, ખાહા-દુઈ, કલાખાજ હીકમતથી સરકારની ખાતરી કરી માનવંનના અવીઆર આગમજ તેઓ ધણી થઈ બેઠા હતા. ખોટી નોટ ખનાવનારને પકડી કહાડી, તેઓના હાથમાંથી નવ લાખની ખોટી ખનાવટી નોટનો જથ્થો તેઓએ પકડી પોતાના વડા અને સરકારની તેઓએ ખાતરી કરી આપી હતી કે જહાંગીરશાહ જેવાં પારસીઓની ખરેખર પુલીસમાં ધની જરૂર છે. હનુમંતરાવના આ સ્તીનીયર જહાંગીરશાહ, હનુમંતના દરેક કામની ખાડખાપન કહાડવા હમેશ તલખી રેહતા હતા, અને ખને તો હનુમંતરાવની મેહનતની ખરખોટી અંતની ધડીએ કરવાની તેઓ હમેશા ઇનતેજથી તક શોધતા હતા.

ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહ ત્રીસ વરસની ઉમરના એક દેખાવલા કહાડી મુછ વગરનાં જવાન હતા. આંગે તેઓ પાટલા અને કદે જરા ઉંચા હોવાથી તેઓ હમેશા વેશ ધારન કરવામાં ફાવી જતા હતા. સખ્ય ધણી વખતે જોરતના લેખાસમાં આ જવાન ઇનસપેક્ટરે પોતાના જીવના જોખમે માહાભારત તરકેડી પકડેલાં હતા. આવી રીતની ખાહોશીવાલા એક જવાન ખાહાદુર હરિફી હનુમંતરાવ હમેશાં ડખાતોજ હતો, પણ પોતાથી વડો સ્તીનીયર ઇનસપેક્ટર હોવાથી મોહાડા ઉપર ખાનસાહેબને મીઠું પરીસવા સુકતો નહી હતો.

જાહેરમાં ફોર્સમાં એક ખુની તરીકે પકડાવાથી બે મત થયાં હતાં. એક ખાલુવાલા તેને ખરેખર ખુની સમજતા હતા, અને બીજા ખાલુવાલા તેને ખરેખર નીર-દોશ માનતા હતા.

ફોર્સમાં પોતાનો ખચાવ કરવા ના પાડીઆ પછી લવજ તથા ગુલાએ પેલાં ખલી ગએલા કામજની શોધ કીધા ખાદ લવજે ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહને પોતાના “એમખરસ”માં દુરતજ મલી જવા ચીડી લખી.

હનમંતરાવના “કેસ” ઉપર ખાનસાહેબ ધનતેજરીથી બહારમાં નહીં પણ ખાતેનમાં તપાસ રાખતા હતા; અને એક મરેકાએ ફલીભાઈ જેવા કેલવાયલા એક જવાનને જીન જેવા આરોપ માટે પકડેડો બજી ધણજ દલગીર થઈ ગયા. પણ હાયાગ! તે વજી કાંઈ પણ એ વાતમાં ખોલી શકે તેમ નહીં હોવાથી જીપજીપ ફલીભાઈના કેસનાં સેવટ ઉપર વીચાર કરતા ખેડા.

લવજી તરફથી જેવું ખાનસાહેબને તેડું આગ્યું તેવોજ તેવજીને નવો જીવ આગ્યો હોય તેમ દુરતજ ઉઠી હરખભેર તપાસ થઈ એટલા જવા નીકળીયા. લવજીની ચીડી વાંચી તેજી દુરત એકજ અટકલ ખાધી અને તેજ વખતે મનમાં ખોલીયા કે “ખુદા કરશે તો ફલીભાઈ છુતી જશે. એક પારસી કહીખી જીન કરે નહીં. “ઓ ! પારસીસ આર નોટ ખાનં વુ મરડર.”

લવજી ખેરીસતરની ઝોરીસ હાઈકોર-ટના મકાનમાંજ હતી. ખાનસાહેબને મારતી વીકેડોરીયાએ જઈ પુગતા ઘણી વાર નહીં લાગી. લવજી તેવજીની વાત જોતાજ ખેડા હતા, અને ખાનસાહેબ લવજીને મલવાજ નીકળીયા હતા. એટલે ખેડની ઇતેજીયું સેવટ ખનેની મુલાકાતથી આવી ગયું.

“કેમ ઇન-કેમ ઇન-ખાનસાહેબ” લવજી દુરતજ પીતાનો હાથ લખાવી શેકહેન્ડ કરી ખોલીયા. કેમ અંદર આવતા ખીડાછ કે શું જહાગીરશાહ !! તમે ખીડીતા ખીડીતા કેમ આવોછે !!!

હું સમજ્યો તમે રોકાનમાં ફરો તંથી. “જહાગીરશાએ હસીને જવાબ દીધો અને લવજી પીતાની ઝોરીસના ખારના ખંધ કરી વાતે લાગે” કેમ લવજીભાઈ સેવ-કને કાઈ ફરમાસ.

હા ખાનસાહેબ “લવજી ખોલ્યા” ફલીભાઈના કેસમાં માધીભાઈએ મને ખ-

ચાવ કરવા રોકેલોછે. ખરોદ ખરાસના જીનની નમામ વીગતથી તમે માહીનગાર તો હોવા જોઈએ મી. જહાગીરશાહ.

હું એમ ધારૂજ લવજીભાઈ “ખાનસાહેબે બવા ચહડાવી જવાખ દીધો.” હનમંતરાને ખેશક ખેડક મેહનત કરી કેટલાક પરતા મેલવીયાછે. પણ લવજીભાઈ મને શક છે કે હનમંતરાવે ખરા જીનને પકડીયોછ.

કાગજ વાર? તમુને તેમ માનવાનું શું કારણછે, ખાનસાહેબ? “લવજીએ અજબ થઈ સવાલ કીધો”

કાગજ? “ખાનસાહેબે જવાબ નીધો” લવજી ભાઈ તમે શું પુછોછ. શું કયાની વચના પારનીની નસોમાં વહેવું લોહી એટલું હીચકાર છે કે જીન કરે. એક કલવાએ-લો શીખેડો પહડેડો, સુધારામાં વધેડો, ઇ-જતથી પુર અને માલગી ભગપુર જવાન, હીચકારો ખની જીન કરે. ફલીભાઈથી હું એવી આશા રાખજ નહીં. હનમંતરાવ મેજએટને જે “ઇનફરમેશન” આપી ફલીભાઈને પકડવાનું વારંટ લીધું છે, તે મે ખાનગી રીતે વાચી જોયુંછે, અને લવજીભાઈ તે વાચતાજ મે અટકલ કીધી કે ફલીભાઈ કદાચ નીરદોશ કાય નહીં હોય. ખેશક હનમંતરાવે ઘણી મેહનત કીધીછે. તેજી મેલ-વેલા સાક્ષીઓની જખાની ઉપર જી જીરી ધ્યાન આપશે તો ફલીભાઈને ખાલ ખોલતાં “ગીલટી” ટેડવશે. ખુદ ફલીભાઈના નોકરે હનમંતરાવને કહ્યું કે જે રાતના જીન થયું તે રાતના તે ખે વાગાને હુમારે ઘર આવ્યો હતો. હું ઘણોજ દલગીર છેક લવજી શેક કે ફલીભાઈ આવી આફતમાં આવી પડીયોછ. તોપણ હું ફરીથી કંઈછ કે ફલીભાઈ જીન કરે એવું આદમી નથી. મને એનો ખચાવ મુશકેલ લાગેજ, લવજીભાઈ. સીવાએ તમે “એલીમી” સાખેત કરો.

તેજ. હુમારે ખચાવ ખાનસાહેબ, એ-લીખી સાખેત કરવા ઉપર મોટા આધાર

રાખે છે “લવણ ખોલીયા” તમે શું ધારણ, ઈન્સપેક્ટર સાહેબ ?

મારા કરતા તમારે વધારે જાણું નેહાએ, લવણ શેઠ “ખાનસાહેબ જવાબ દીધો” ખયાવ કરવાનું કામ તમારું પાતાનું છે.

પણ તે હુજતી છોકરી ખયાવ કરવા ના પાડે છે. “લવણ મોહોડું કુમલાવી ખેલીયા.”

સખખ “ખાનસાહેબ વીચારમા પડી ખોલીયા.”

તે પોતાની ઈજતને વધારે વહાલી ગણે છે. ખાનસાહેબ “લવણ અં કેરૂંયુ” પોતાની ઈજતના ખયાવ ખાતરજ તે પોતાની ગરદન આપવા તઈઆર થયોછ.”

“એ તે શુ જુલમ” ખાનસાહેબે ટીકા કીધી.

“તે જ સાહે તો “એલીખી” માખેન કરી શકે. પણ ખુન જે વખતે થયું તે વખતે તે જે ઠેકાણે હતો, તે વાત જાહેરમા આવે અને તેથી તેને ખેતલત લાગે તેના કરતા કાની જવા મા તે વધારે માન સમજે છે.” ખેરીસટરે જુલારો કીધો.

“હું ખધું સમજી ગયો” જેહાગીરશાએ કેહયું “એક ઝોરતનું નામ જાહેરમા આવવાના કરતાં ફલીભાઈ પોતાની ગરદન આપવા તઈઆર થયોછ એમજ કેની લવણ શેઠ.”

“તેમ નહીં.” લવણએ જવાબ દીધો “તમારા જેવીજ અટકલ મેં પણ શરૂઆતમા કીધી હતી. પણ તે પાછલથી ખોટી પડી. ખરી વાતતો એ છે કે એક મરતી ઝોરતે ફલીભાઈને કાઈ છુપી વાત કેહેવા તેકાવેલો હોવાથી તે ત્યા ગયો હતો.”

“ઝોહો! તમે તો એટલે સુધી પુગી સુકાછ લવણભાઈ” ખાનસાહેબે વીચાર જણાવીયો “પણ તે છુપી વાત !”

“તેજ એક બેદ છે ખાનસાહેબ. તેજ માલમ નથી પડતું.” લવણએ કેહયું “કાઈ

લગ્નિજ અગતની ખાખદ કેહેવા તે ઝોરતે ફલીને તેડાવીયા હતો, અને બેસપતવારે રાતના જે વખતે ખરોદનુ ખુન વીકટોરીયામાં મોડી રાતે એક મને ખે વાગા વચે થયું તે વખતે ફલીભાઈ આ મરતી ઝોરતના ખીજાના આગલ હાજર હતો.

“ત્યારે વીકટોગયાવાલો કેહેછે તે જુહું કે ફલીભાઈ યોડી વારમા પાછો આવ્યો” ખાનસાહેબે કેહયું “મારો વીચાર પેહલેથીજ એવો હતો. ખરાખર. વીકટોરીયામાં ખરોદને લેઈ ફલીભાઈ નહી ખેડેલો.

“ખીલકુલ નહી” લવણએ જવાબ દીધો તે “પેરી ઝોરતને તીયા નીકલી ગયેલો હતો. ખાનસાહેબ, જુવો વાચો આ કાગજ. મોટી મુશકલીએ મેં આ ખલી મથેલાં કાગજનાં એક ટુકડો ફલીભાઈના રદી કાગજની “પાસકેટ” માથી મેલવીયોછ.

લવણએ ખાનસાહેબના હાથમાં પેહું કાગજ મુકયું અને ખાનસાહેબ ખારીકીધી તે તપાસવા લાગા.

બરેમપતવારે એ કાગજ લખેલું છે. “ખાનસાહેબ ખોલીયા”

હા ઉપર તારીખ લખી છે તે જાણ કેની. “લવણએ જવાબ દીધો” ખરોદનુ ખુન પણ એજ દહાડે થયલું હતું ?

ઝોહો! સમજ પડો. લવણભાઈ આ કાગજ કામાતીપુરાની ખારમી ગલીમાથી આવેલું છે. “ખાનસાહેબ મલકાઈ ખોલીયા” મારી તો હમણા નજર પડી! કાગજને મથાળે એકાદ હરફ ખલો જવાથી મારી નજર હમણા તે ઉપર પડનાંજ મને ધીયાન આવ્યું. પણ એ કાગજ કેાણુ લાગ્યું અને કાહા આવ્યું ?

કાવણકોકે, પારસી યુનીયન કલખના કારખારી કેહ છે કે એક મુમલમાની આયા જે-વી ચીટડેહાલ છેકરી કલખમા આવી આખી ગઈ. “લવણ ખોલીયા” હવે કેવી રીતે એ ઠેકાણુ અને એ ઝોરતનું નામ નીયાન શોધી કહાડીએ.

કામાતીપુરાની હુકેલીટી લવણ શેઠ મુંખ-
પ્રમાં એક દોળખના ગાર સમાન છે. “ખાનસા-
હેમે પાતાનો પુલીસનો અનુભવ જાહેર કીધો.”
આખી મુંખધના પાખી પલીદો, હુટારા, મોઢા.
ખુની અને જુગારીઓ, એ હુકેલીટીના ગીચ
અને જુદા જુદા ગંધીલા સઠા ઉપર વસે છે.
એ જગા ઉપર મોડી રાતના જવું વટીક જોખ-
મ ભરેલું છે. કોઈ જુલોસુકો ત્યાં જઈ લાગો
અને એ હાથમા સપડાયો તો તેને જનનથી મારી-
ખી નાખે, તો ખુનીનો પતોખી મળે નહીં. પુલીસ
શુ કરે? લવણ શેઠ, આ કાગજ કામાતીપુરા-
માંથી લખાયું છે. પણ ફલીમાઈ છેક મોડી રા-
તના એક વાગે એખલો તીયાં જાય અને સલા-
મત પાછો ફરે એ મારા માનવામાં ખીલકુલ
આવતું નથી. મને લાગે છે કે તેને સાથે લેઈ
જવા પેલી છોકરી કેયે લખી રહેલી જોઈએ.
પણ જરા સખર. એક ખીજ વાત મને ઇ-
આઢ આવી. કામાતીપુરામાં મહીના એકની વાત
ઉપર રમજન નામની જુધીઆના મકાનમાં એક
ઝોરત મરણ પામી હતી ખરી.

તેની ખખર તમને કેમ પડી, ખાનસાહેબ
“લવણએ કારણ જણવા માગ્યું.”

તેની પાયદસ્ત કહાડતી વખતે લણું
લોક કખસ્તાનમા તેની લાશને દફન કરવા
જનાર હતું. “ખાનસાહેબે જણાવીયું” વાસતે
કમીશનર સાહેબે આગમજથી ખંદાખસ્ત કર-
વાના ઇરાદાથી અને તીયાં હાજર રહેવા ફર-
માવીયું હતું.

પણ તે કોણ ઝોરત હતી કે એટલું
ખણું લોક તેની પાયદસ્ત મચું હતું? “લવ-
ણએ સવાલ કીધો.”

રમજન નામની એ જુધી ઝોરતની
કોઈ સગી હતી. “ખાનસાહેબે જવાબ દીધો”
શું સગી થતી હતી તે હું નથી જાણતો
પણ કામાતીપુરાનું તમામ લોક મરનારને
“ખકાવણી”ના નામથી ઓલખતાં હતાં. કેહ
છે કે તે લણીજ જુખસરત ઝોરત હતી.
ખુનાથી તે મન મહીનાની વાત ઉપર આવી

હતી. હું ધારૂં છે કે તે અસલ લાહોર કે
અમરીતસરની રહેનાર હતી, અને ખહીનાં
રોગથી મન મહીના વેર રીખી સેવટે જે
રાતના જુન થયું તે રાતના મરણ પામી હતી.

તીયારે તેણીએ કાગજ લખી ફલીને
તેડાવેલો હોવા જોઈએ. “લવણ બોલીયો.”

મેથક “ખાન સાહેબે કહી લખા થઈ
કેહ્યું” લવણમાઈ એ ફલી એ રમજનનાં
ધેરમાજ ગયો હશે તો આપણ સામેત ક-
રવા જેટલા જોઈએ તેટલા શાખની મેલવી
શકસું. પેહલું તો જુહો રમજન પોતે અને
ખીજ તેની દીકરી “પંપા.”

“પંપા” “લવણએ સવાલ કીધો.” એ
કેઈ જાતનું નામ ખાનસાહેબ.

એ મને લાગે છે કે લાડકું નામ હોતું
જોઈએ. “ખાનસાહેબે જવાબ દીધો” ખલા
જાણે મારી તેનું ખરું નામ શુ છે તે;
પણ “પંપા”ને નામે કામાતીપુરાની તમામ
વસતી આ છોકરીને ઓલખે છે. વાસતે લ-
વણ શેઠ હમણાં મને પુલીમ કોરટમાં પેલા
“સોનેરી ટાલી” વાળા નમા જખાની આપવા
જતું છે. કદાચ મારો આખો દીવસ ત્યાં
જાય. વાસતે રાતના ૮ કે ૯ ને સુમારે હું
તમારે ખંડે આજે આવસ. ત્યાંથી રમ-
જનને ઘેર આપણે જઈ પેલી મરનાર “ખકા-
વણી”ને વીશે કાઈ વધુ ખખર મેલવીશું.

સાહેબજી. સાહેબજી જહાગીરશાહ “લ-
વણએ હાથ લખાવી શેકેન્ડ કરતાં કહ્યું”
હું તમારી જરૂર વાત જાવસ જેહાગીરશાહ.
તે આખો દીવસ જેહાગીરશાહનાં પુલીસ
કોરટના રોકાનમાં ગયો. સખખ સોનેરી ટાલીના
એક નવા પ્રપંચમા તેઓને ખાસ જખાની
આપવી હતી.

ખશખર રાતના સાડા આડને સુમારે ઠેડ-
વેલે વખતે ખાનસાહેબ જેહાગીરશાહ, લવણ
પેરિસટરને જઈ મહીયા. લવણ ફર પલ તેમ-
ની રાક્ષા જોતાજ હતા, તેથી જેથી તેમની
નજર જેહાગીરશાહ ઉપર પડી કે તેવો પાતા-

નો આવરકોટ “આંગ ઉપર નાખી” મોઝલ કેપ પહેડી જેહાંગીરશાહને સાંભળે જઈ મલીયા.

હલથો ! તમે તો તઈઆરજ દેખુ “જેહાંગીરશાહે કહયું” હું મકુજે મને ખોટી થવું પડશે. કેમ ? હું વખતસર છેલ્લી ?

હજી નવ નથી વાગા “લજીજ તેજ વીક-ટોરીયામા જેહાંગીરશાહ પાસે ખેતી પોતાના ઘડીયાળમાં જોઈ બોલીયા” તમે તાઈમ સર છે-ઓ, જેહાંગીરશાહ.

ઠીક તીઆરે “જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો” હવે આપણુ જઈશું.

મલાવ ?

કીધર સાહેબ ?

કામાતીપુરા. ખારા ગલી ! !

વીકટોરીયાવાલાએ ફડાક દઈ આખક અ-મકાવીયો, અને ગાડી સપાટા ખંધ આગલ ચાલી. જેહાંગીરશાહને મોઢેટથી “કામાતીપુરા” નો બોલ સાંભળી લવજી વીઆરમા પડી મનમા વમાસન કરવા લાગો કે “કંઈ સમજણુ નથી પડતી કે લાહોર અમશીતસરની એક રૈહનાર, પુ-નામાં વસેલી, પાછલથી મુખઈની કામાતીપુરા જેવી જલીય અને હલકી અદ્દમ હુકંતીટી ઉપર રૈહનાર એક ઓરતે અરધી રાતના ફૂલીબાઈને આધીની ચુલા વીરો શું છુપી વાત કહેવા તેડાવી-યો હશે”

પણુ તેટલાં ગાડી ગરાંટરૌડ કોરનર આ-ગળ આવી પુગી.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

કામાતીપુરા માહેલાં મકાનની બેટ.

મુખઈનાં કોટના નાકા ઉપર આવેલી આખરુદાર નાટકશાલાઓ આગલ રાતને સમે બેઠને દીવસે જે લોકોની ગીચી થાય છે, તેના કરતા વધારે ગોરહી ગરાંટરૌડના કોરનર ઉપર આવેલી નાટકશાલાઓ આગલ દરરોજ રાત-ના થાય છે. થોડા વરસની વાત ઉપર તો વાત એટલે સુધી બેઠેલી હતી કે આખરુદાર કુટુંબો કે મહસબોને રાતને સમે તે રસતેથી આલી

જરુ પણ સલામત નહી હવું. કેટલીક નાટક-શાલાઓમાં તીત રૌજ રાતના ખેડો થના રહે છે, અને તેમાં દાખલ થવાની શી એટલી તો ન જીવી તે કમપનીના માલેકો રાખે છે, કે અરીખ-મા ગરીખ માણુમ પણ તીયાં દાખલ થઈ બેઠ જોઈ શકે છે. પણ એવી રોતની નજીવો શી-થી દાખલ થનારાઓમા કેટલાક ઘર-ખાર વગરના લુચ્છા બામટા—જેઓ પારકાની ખીરાસ પોતીકી કરો લેવાની દુએક પલે તક શોધના ફરે છે તેઓ—દાખલ થઈ પોતાની રાત તીયા ચુબરે છે, અને છેક મોડી રાતે—સુમારે બે કે અઢો વાગે—જયારે બેઠ પુરો થાય છે, તીયારે તેવા “ભલા માનસો” ઘણું કરી “નોરથ ખરૂક ગારડનમા” જઈ પુટી હવામા લેટી જાય છે, અને કેટલાકો પડોસમા આવેલા કામાતી-પુરા ડંકનરૌડ વગેરે જોખમ ભરોયા રસતા ઉ-પર લોકોના ઘરના ઓટલા ઉપર કે ખારબૂં આગલ કે કુટપાઠ ઉપર સુઈ જઈ રાત પુરી કરે છે.

જે વરગ આ નાટકશાલાની મુલાકાત લી-એ છે, તે નાટકશાલામા થતા નાટકો પણ તેવા-જ કંગાલ થાય છે. તેમા કેટલીક કમપનીઓ તો “સીઓ મફત” દાખલ કરે છે, એટલે જે બીડ અને ગારદી થવી જોઈએ તેમા હમેશ વધારો થાય છે.

નાટક આ લતા ઉપર એક જતનો વેપા-ર થઈ પડયો છે, અને જેવી રીતે કેટલાકો આ ધંધાનો નાથ કરવા બેઠા છે, તેઓ નાટકના ખુ-બી ભરયા કામને ખરેખર એખ લગાડી તેની ખરાખી કરતા જાય છે.

પણુ પુરી થવા જોગ એ છે કે, પાર-તી નાટકકારો કે જેઓએ અસલ નાટકની શરૂ-આત મુંખઈમાં કરી હતી, તેઓએ આજકાલ ગરાંટરૌડના નાટકની પડતી દશા ફેરવી ના-ખી, તે લત્તાને થોડો ઘણા આખરુદાર ખનાવી નાટકના ધધાની થયલી ખરબાદોને પાછી સુધારી આખાદી ઉપર લાવવાની કાંઈ એક કોરોથ ક-યો છે. અને તેમાં તેઓ ફતેહ પામીયા છે.

લવણ અને ઇનર પેકટર જેહાગીરશાહની વી-ક્ટોરીઆને ગરાટરેડવાલી નાટકચાલ્યાઓ આ-ગલ મચેલી લોકોની કડમાવી રસતો લેતા લણી અડચણ પડી. મોટી મુશ્કેલીએ તીથાથી આગલ વધી ખેલમાર વાકી દાકી ગલીઆ માંથી પમાર થયા પછી અંતે એક સાકડી ગંધીલી નજલ ગલીમા જેહાગીરશાહે પોતાની ગાડી એક નન માલવાગ ખખડી ગયલા મકાન આગલ ક્ષી રખાવી પોતે લવણને લઈ ઓટલા ઉપર ચહડીયા.

એવા લોકો માથ આ જગે આપણને કામ લેવું છે, લવણભાઈ કે ખુદા ખેર કરે “જે-હાગીરશાહ મીમે અવાજે લવણને કહયું ” એ લોક કાઢમી ખોલે કે બાહે તેનો કાઢ તમે વી-મારજ ના કરતા. કાઈ જવાખખી ના આપતા સમજ્યા કે.

આવી કીસમની ફલીદ્રતા અનેક ગાલીય-તમાં વસી દીન ગુજરનારથી આપણ ખીજ શું વડી રાખીએ મીઠ જેહાગીરશાહ “લ-વણ ખોલીયા ” તમે કેહાછ તે ખરાખર છે.

જેહાગીરશાહે ઓટલા ઉપર ચહડી દર-વાળે યોકીયા, અને ધજોવારે અંદરથી કોઇએ અરધુ ખારણુ ઉધાડી ખહાર માથુ કહાડી પુ-છયું. “કોણુ હએ. દરવાજા કોણુ યોકતા હએ.” ખોલો ખોલો “જેહાગીરશાહે પોતાની પુલીસની ફાસીનમા ધાડા અવાજે દરવાજે કાખી કહયું “ શુ ધંમ ખુટ ” ખોલો.

જેહાગીશાહનો ઘાડો અવાજ સાભલી દરવાજે ઉધાડનાર-જે એક પંદર વીસ વરમની છોકરી હતી તે—ખીલકુલ ગભરાઈ જઈ ખી-સા ગઈ અને જેહાગીરશાહ લવણને લઈ આ મકાનમાં દાખલ થયા, અને પેલી છોકરીએ દર-વાજા પાછા ખંધ કીધા.

ખુદી રમજન કીધર હએ? જેહાગીર-શાહે સવાલ કીધો.

“ દુસરે મજલે પર ” પેલી છોકરીએ હુકો જવાખ દીધો.

લવણને લઈ જેહાગીરશાહ એક સાકડી અંધારી ચાલમા થઈ બાગ્ય દુટા દાદર ઉપર

ચહડી દેસસતો અથડાતો, પરતો, ખડતો ખ-ચી અંતે ખીજે મારે જઈ પુગા. ચાલમાં દાદરને મધાગે આવેલી ખારીની પાર ઉપર કે-રોસીનના તેલની એક નાહાની પતરાની શીશી વાલી ખતીના આખા કબજ વચ્ચે લવણએ આનપામ નજર કરી તો તેને આગલી ખા-જુના ઓરડાનું ખારણુ ખંધ માલમ પડી-યું. જેહાગીશાહે અંધારામા લવણનો હાથ પકડી કહયું “તમે મારી પુઠે ચાલો, હું ખાર-ણું ઉંધકાઢછ.”

રમજનખીખી. હો રમજનખીખી. “જેહાગી-રશાહે સાકર ખડખડાવી મોટે અવાજે પુકારીયું, અને તુરતજ રમજનખીખીએ દરવાજા ઉધાડી ચોપરવા માડી.”

“કોન મુવા ગતકે વખન પકારતા હએ.”

ચુપ ચુપ જેહાગીરશાહે દમ કીધા “ શુ ખ—! છાકટી હુઈ કયા. કીતના શરાખ પીયા !”

એટલું ખોલતા લવણને લેઈ જેહાગીર-શાહ ઓરડામા ધુતી ગયો.

ફલીદ્રતાનો કેવા દેખાવ !! ગરીબીનો કે-વો નમુનો !! કંગાલીયતની ડગમની શીકલ પા-તાનું કદર ખીલામનું ડાઘું વકાસી આ ઓર-ડામા દર પલે તેમા વસતા રહેવાસીને ગલી જ વાની ખીલીક આપતી હતી.

આ ઓરડાના ખે ખુનામા ખે નાહાની ભાગી ગયલી ખાટલી-તે ઉપર ચીરે હાલ એ-ક એકી મેલીખાર જેવો ગોદરી, એક ખખ-ડી ગએલી નાહાની જેની ખુરશી અને એક દે-વદારના લાકડાની જુની પુરાની ટેબલ, એટલો સામન હતો. ટેબલ ઉપર કોલનવાટરની શીશી-માં “ ઘાસના ટેલ ” ની ખટી ખલતી હતી.

ઓરડામા જેવા લવણ અને જેહાગીર-શાહ દાખલ થયા, કે રમજન પેની ખા-ટલી ઉપર જઈ ખેડી અને તે ખાટલી નીચેથી એક ખેવરા ફાફની પંટ ફૂડાડી તેમાંથી એક તીનપાટમા યોડો રેડી ગઢાવી જઈ ખંખારથી, યાસતી ખાટલીઉપર લેટી પડી ખડખડવા ભાગી.

“ધયા અલ્લાહ, ધયા અલ્લાહ, ધયા અલ્લાહ”

હજી રમળનને યોલી રહેતા વાર ભાગો નહી તેટલા બીજી ખાટલી ઉપર કગાલ ચીડકે હાલ હાલતમા પડેલી એક ઝોરત તાપની પુ મારીમા ધીમે સરોદે ગાએન ગાતી તેઓને સંભલાઈ.

‘સરવે આપિય કવીએષે ખીઠાઉ તુજો,
આ મરી જ્ઞાન ગયેન મે લગા હુ વુજા’

પુપ રહે નાપાક ચુહડેવ “રમળન ખાટલી પર પુમ પાડી બેઠી” છી -કહી કી! મરતી કયુ નહી!! હનદર મભાકી પાઠ કરતી હએ.* રેસલમ જ્ઞ, રેસલમે!! નાટીક કરનેવાલી ખડી આઈ. હત તેરા સતીઆનામ હો જ્ઞએ, તેરા.

પેની ઝોરત તાપની ઝુમમા ખડેજ જેહા ગીરશાહ “લવજીય પુછીયુ”

પુખાર હએ સાહાખ “રમળને લવજીને બોલતા મભળી જવાપ દીધો” પુખાર આતી હએ. આજ સતરા દીન હુવે. કયુ ભાઈ, કયા કામ હએ.

કુચ્છ નહી કુચ્છ નહી “જેહાગીરશાહે કેહયુ” અમા રમળન જે રાતકુ તરે મકાનમે વોહ “ખકાવલી” ગુજર ગઈ વોહ રાતકુ ઉ સકે પાન એક પારશી આચાથા નહી.

મયે કુચ્છ જાણતી નહી ખાવા “રમળન બોલી” મય તો મો ગઈથી શેડ. પર મેરી બેટી પંપા એ ખાત જાણતી હએ. ખકાવલીને ઉમકો કાગજ દેકર બેજીથી.

વોહ પારસી કોન થા વોહ તુજે માહુમ હએ “જેહાગીરશાહે પુછીયુ.” તુ પએજાનતી હએ ઉસે.

વોહ મયે કયા જાનુ “જુધી જુમ પાડી બોલી” અ ગાર લગો ઉસકે આને જ્ઞને ઉપર. વોહ પારસી દેર ખજે રાતકો પંપાકે સાથ

* શીદીયરનલ 1 Chaharada નો ઉચાર રમળન ‘રેસલ’ ન્હી જ્ઞી.

આપા. કયા મારી રાત ઉમકે વાસતે મયે જ્ઞગ રહું.

દેહાડ વાગે!! “લવજીએ ખાનસાહેબના કાનમા કુંક મારી” નેજ વખત. વાત ખરાખર મલે છે.

પીછે કયા હુવા જુહો “જેહાગીરશાહે સવાલ કીધો” ખાવા મુજે મત પુછો “કનટાલીને રમળન ખાટલી ઉપર પાછી લેટી પડી બેલી” પ પા જાણતી હએ. ઉસે પુછો. જાઆઆઆવ.

પ પા કહા હએ! રમળન “જેહાગીરશાહે જાણવા માગીયુ.”

પ પા કહા હએ! પંપા કહા હએ!!! અરે ખાપરે!!! ખાપરે!!! “વેલી જેની બની રડતે અવાજે રમળન બોલી” એ મેરે ઉપર કયા આકૃત જમાદાર સાહેબ મેરે પર આમમાન દુટ પડા. એ કયતા ગજબ પ પા ગઈ-ભાગ ગઈ-અરે વોહ મરજતી તો અચ્છા હોતા. પંપા મુજે છોડ ગઈ. જમાદાર સાહેબ પ પા મુજે છોડ-કર મુકરી ફોજવાલોકે સાથ ગઈ. અરે મેરી બેટી. અરે મેરે ખાપ.

જુહી રમળન આવી કીસમનો વીલાપ પ પા માટે કરતી હતી તેટલા પેલી ખાટલી ઉપર પડેલી બીજી ઝોરત તાપની ઝુમમા ગાયજુ કરવા લાગી.

“નામ જ્ઞનેકા ન યે ઇયાર મયે મગજગો.
ઇયાગ મય મર જ્ઞગી, દોરત મયે મગજગો.

મરજ-કલ મરનેવાલી હો તો આજ મરજ. “રમળને ખાતલો નીચેથી તીનપાટ લેઈ હુડું તેના આગ ઉપર ફેંકી જુમ પાડી” મરજગી. ખડી નાટીક કરનેવાલી આઈ. ચુપ. નહી તો તેરી જ્ઞન લેજી ગી.

આ ઝોરતનો અવાજ એવાં કાનને મીરો લાગેજ જેહાગીરશાહે કે મને એને ગાતી સાંભળવા ગમેજ “લવજીએ ધીમે અવાજે કહયુ.”

એ બીમારી પુખારની બીમારીમા લવે છે લવજીભાઈ, અને આ જુહી તેને નકકામી

હાડમાર કરે છે “જેહાંગીરશાહે કહ્યું” અને હાથે છે ગરાટરોડ પરની એકાદ નાટકશાલાની એ બેલાડી ડોની નેપાએ.

હવે આલો કોલે લવજી. હીયા વધુ થો-ખવામા સાર નળી. ફલીભાઈ આ મકાનમા તે હહાડે રાતના ૧ અને ૨ ની વચ્ચે હાજર હતો તે સાબેત કરવા રમજાનની ડી-કરી પ પાની જખાનીની ઘણી જરૂર છે. છઠ્ઠી રમજાન કહે છે કે તે હુનેલી હતી. બેચક તેની હાલની ચીતભાત ઉપરથી છાકટી થઈ પડી હતી. પ પા “સાલવેશન આરમી”મા સામેલ થઈ છે. હું કાલ મહવારના પોહગમા “મેજર ટક્કર” ને મલી પ પાના ખાખમા તલાશ કરસ

હું આસા રાખુ છે તેમજ મેહેનતને જસ મલશે “લવજી ઉડતા ઉડતા બોલીશે” ફલી-ભાઈની જીદગીનો આધાર આ છાકરની જખાની ઉપર છે.

રમજાનના મકાનમાથી તુરતજ ખાનમા-જેખ અને લવજી બાહાર નીકલી વંકટોગયામા બેતી ગરાટરોડ કોરનગે આગલ આવી પુગા. લવજી હીયાથી જુદી વીક્ટોરિયામા પોતાને ધર જવા ભેગા અને ખાનમાજેખ લવજીને ચેક-હેન્ડ કરી પોતાને ઘેર જવા છુટા પડયા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

“એલીબી” માટે પ પાની ઘણી જરૂર છે.

જેહાંગીરશાહનો જીવ ચટપટમા પડીઓ. કોઈબી ચીતે ફલીબાઈનો ખવાવ કરવો-તેના ખવાવ માટે “એલીબી” સાબેત કરવો-પ પા-ને જેમ અને તેમ જલદી સોધી કહાડી કેસને દીવસે કોરટમા જખાની આપવા હાજર કરવી અને સેવટે હનચંતરાવની હાર કરી, ફલીભાઈ ને નીરદોષ ટેડવી હોડી લેઈ જવો એ ખાન-સાહેબની મુખ્ય નેમ હતી.

તીયારે વાત તો કેથી પ પાને આધારે રેડી. જેહાંગીરશાહે જે પોતાથી બનીયું તે બીજે દીવસે પ પાની તલાશ માટે કીધું અને

લવજીભાઈની જોશીસમા ખપારના બેને હુમારે જઈ પુગા. આ પુધી અન્ને મેહેનતું અમલકાર-નો નીરામી ભરીશે એટલે લવજીભાઈ તુરતજ જઈ સમજી ગયા કે સમાચાર સારા હોયજ નહીં.

કેમ. તે મલી કે ખાનસાહેબ “બે-ચીસટરે પુછીયું.”

મેહેનત ખરખાદ “ખાનસાહેબ માયું હી-લવતા પુરની પર બેતી બોલીયા” આજે સહ-વારના પોહોરમા સાલવેશન આરમીના “હેડ-કવાટર” મા જઈ પ પા વીરો મેં ખખર કહાડી. પણ હાલ તે તીઆ નથી. વાત ખરી છે લ-વજીભાઈ કે પ પા સાલવેગન આરમીમા સામેલ થઈ, પણ સામેલ થયા પછી બીજેજ અઠવાડી એ તે કનગવી કાંઈ સાથ પુના છાઈન તરફ નીકલી ગઈ, મે તુરતજ પુના પુતીસના વડા ઉપર તેલીગરાફ કરી તલાશ કરવા જણાવીયું. પણ તેનો જવાબથી તેવોજ નીરાસી ભરશે મલીયો કે પ પા નામની કાંઈબી આગત વીરો પુના પુતીસ બેખખર છે, છતા હવ પછી તલા-શ કરી વધુ ખખર મને જણાવશ.

તીયારે મારી ખાતરી છે કે તે છોકરીએ પોતાનું નામ બદલી નાખીયું હતો “લવજીએ અટકલ કીધી.”

બેચક એ બની શકે હ. લવજીભાઈ “ખા-નસાહેબ લવજીના મતને મળતો થયો” સાલ-વેશન આરમીને ઉડાવવા પ પાએ પોતાનું નામ બદલીબી નાખીયું હોએ.

સાલવેશન આરમીમા તે કયારે સામેલ થઈ વાડ “લવજીએ પુછીયું”

મકાવલીના મરણ પછી તુરતજ બીજે દહાડે એટલે ખરોદયું ખુન થયા પછી બી-જેજ દહાડે. “ખાનસાહેબે જવાબ દીધો” પેલી બકાવલીના મરણ પછી તેના મરજ ઉ-પર એવી કાંઈ અસર થવી જીંદગી કે બેથી તે પોતાની હાલત સુધારવાની મતલબથી એક કમ સ લવેશન આરમીવાલાને જઈ મલી, ગરીબ બીઆરી છોકરી. મેજર ટક્કર કહે છે કે તે સ-જીજ છુપસુરત હતી. પણ બીલકુલ અજાણ હતી. લખી વાચી પણ નહીં જાણતી હતી.

તીઆરે હવે પુલીસને હાથ વાત પડી જેહાંગીરશાહ “લવજા બેલીઆ” પંપાને ને પુલીસ શોધી નહી કાઢાડે તો “બેલીબી” પુરવાર થઈ નહી શકે. કાંઈ શીકર નહી. પુલીસને પણ એ વાત જાણવીશું. ન્યુસ પેપરમાં પંપાને પત્તા મેલવી આપનારને મોઢોડું ઇનામ આપવાની જાહેર ખબર છપાવીશું. મુંબઈ, પુના અને સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ તથા બરોડા વગેરે જાણીતાં શહેરોમાં ભીતે ભીતે એ ખાખદ માટે કાગળે વલગાવી જાહેર કરશું. સખખ ફલીની છાંટી હવે તો ફક્ત પંપાને આધારે છે. હવે એક ખારગી ફરી ખબી વાત ફલજબી કરે તોપણ તેને ખકાવલીના ઘરમાં નજરે નેનારની જખાનીની ઘણી જરૂર છે.

ખરેખર તેમ જાણી શક નહી “ખાનસાહેબે જવાબ દીધો” પણ આજે સહવારના હું પાછો જખારે પેલી છાંટી રમજનને મલકા ગયો હતો તીઆરે તે બેલી કે ફલીબાઈ ઉપરાંત, મરનાર ખરોદ ખરાસ પોતે ખકાવલી પાસ અવાર નવાર આવતો હતો, અને તેની સાથ તેને સારી હોસતી હતી. લવજાબાઈ, હું ખરેખર કેહું કે આવા શુચવણ બચીયા કેસો મેં ઘણાજ થોડા જ્યાં હું. જેમ જેમ એ કેસમાં આપણુ વધારે આગળ વધીએ છીએ તેમ તેમ શુચવણ ઝોછી થવાને ખદલે વધતી જાય છે.

પણ આ ખકાવલી કોણ નખોદ ગેઈ છે તેની કાંઈ ખબર નહીં મલે ? “લવજા ચીરડાઈ બેલીચો” આ કેસમાં જેબી કાંઈ થયું છે તે એ ઝોરતથીજ થયું છે.

તેની ખબર મલતી નથી અને હું તે જાણતોબી નથી “ખાનસાહેબે જવાબ દીધો” પણ એટલું જાણું કે તે એક અતી ઘણી ખુબજરત, દેખાવલી, સુમારે ચાલીસ પીસ-તાલીસ વરસની એક ઝોરત અમચીત-સરથી પુના અને તીયાંથી હીયાં આવી વસી. પણ રમજનને તીયાં તે કેવી રીતે આવી ફેલી તે ખબર પડતી નથી. પુનામાં

તો તેને સરવે કોઈ “કવીન ઝોફ પુના” કરી કેહેતું હતું.

પણ આવી એક હીન્દુસ્થાની ઝોરતે ફલીબાઈને એવું તે શું કહ્યું કે ફલીબાઈ તે વાત કેહેવા કરતા ફાંતી જવાનું વધારે પસંદ કરે છે. “લવજા અજબ થઈ બેલીચો.” અમચીતસરની એક વસતારી, કામાતીપુરા જેવી ગીચ અને ગલીચ જખામાં જઈ મરણ પામી, અને મરતી વખતે ગાંધીની ચુલાં વીરો શું ખબર ફલીને તે-બીએ કેહી કે તેથી ફલીની આવી હાલત થઈ પડી. હવે વખત બેવામાં સાર નથી, ખાનસાહેબ, ફલીબાઈ કાંઈબી વધારે ખબર પેલી ખકાવલી વીરો આપવા ના પાડે છે. તીઆરે ફક્ત એકજ હલાજ એને ખચાવવાનો ખાકી રહ્યો છે, અને તે એજ કે પંપાને શોધી કહડાવી સેશન કોરટમાં હાજર કરવી.

જે મુંબઈ કે પુનામાં, તેમજ સુરત ભરૂચ, અમદાવાદ કે બરોડામાં તે હરો તો તે એમજ જાણુ કે મલી ચુકી “જહાંગીર-શાહે હીમત આપી” તે કરતાં ખનશે તો આએ નહી તો પેલી સેશન મટે કેમ “પોસ્ટપોન” કરાવતાં તમુને શું વાર લાગનાર છે.

સેશનનો દાહાડો દીનપર દીન નજદીક આવતો જતો હતો પણ હજી પંપાનો પતો મલીચો નહી. લવજાએ મુંબઈના તેમજ સુજરાતના સરવે દરેજ તથા સુજરાતી શાળા અને અઠવાડીક પતરોમાં રૂપીયા દશ હજારનું ઇનામ પંપાનો પતો મેલવી આપનાર માટે છપાવીશું. ગામે ગામની પુલીસના વડાઓ ઉપર તાર મોકલાવીયા, શહેરે શહેર ભીતે ભીતે દીવાલ ઉપર જાહેર ખબરી લગડાવી પણ પંપાનો પતો કાંઈબી લાગો નહી.

ફલીબાઈબી પોતાની હુજત છોડતો નથી. લવજાએ તેને ઘણી સમજવીચો, ફરી ફરીથી ચુલાંબી તેની તુરંગમાં મુલા-

કાત લીધી, અને રડી વીણવીયો, પણ ફલી-ભાઈએ કાંઈથી જવાબ દેવા સાફ ના પાડી, અને ઘણીજ માથાફુટે ઝેટલુંજ જણાવીયું કે “શુભાં તે વાત જાણી સુખી થનાર નથી.”

શુભાંની મીનતજારીથી ફલીએ લવજીને સેહજ વધારે ખુલાસો કીધો કે “જે રાતે જીન થયું તે રાતે તે રમજીન જીહીને તીઆં હતો. કલખમાંથી જેવો તે નીકળીયો તેવો તે પેલાં કાગજમાં જણાવીયા પરમાણુ બીડી-ખજીરમાં નવાખની મસ્તીદ આગલ ગીયો અને ત્યાં પંપા તેની રાહ જોતી હતી હતી, તે તેને ત્યાં મળી, અને ત્યાંથી તેઓ ખંને જણ રમજીનને ઘેર મોડી રાતે ગયાં. ત્યાં ફલીભાઈ પેલી મરતી ઝોરતને મળીયો, પણ તેણીએ તેને શું કહેયું તે કહેવા સાફ ફલી-ભાઈએ ના પાડી.”

કમનસીખ ફલીભાઈ “લવજી પલાપૌ કરવા લાગો” ઝેટલોજ ખુલાસો જો વુએ પેહલેથી કીધો હતો, તો તારો ભરમખી જલવાતે અને હમે પેલી પંપાને તેજ વખતે “સાલવેશન આરમી”માંથી શોધી કહાડતે. હવે તે મલે કે નહીં તે કાંઈ કહેવાઈ શકાવું નથી.

નહીં મલે તો વધારે ખેહતર કે તે વાત છુપીજ રહેશે. લવજી શેઠ તમારી મારી ઉપર ખેહક મેહરખાની થઈ છે “ફલીએ લવજીનો હાથ પકડી કહયું” પણ શુભ કેમ છે. તે મારીકાંની તો છે. લવજી, તેની ઉપર મેહરખાની રાખજે. ગાંધીભાઈની જે શુભાં તરફ ફરજ છે તે તો તેવજી ખજલવાના; પણ મારી ફરજ હું ખજલવામાં મારા જીવનો ભોગ તેને માટે આપુ છું. શુભાંને ખચાવવા માટેજ મારે ચુપકીદી પકડવી પડી છે.

ફલીભાઈ, મારા મેહરખાન દોસ્ત “લવજીએ ફલીની ખાંધ ઉપર હાથ નાંખી કહયું” જે થવાનું હતું તે થઈ ચૂકું, પણ શુભાં વીશે હું જેખી જાણતો હોએ તે મને કહે તેમાં તેનું હું ભાઈ કરશી.

નહીં, મારા મેહરખાન “ફલી નક્કી ઠેકાવ પર આવી યોલીયો” અને માફ કરો. તે હું કદીખી કહેવાનો નથી. કહેવાનો જ્યારે વખત હતો ત્યારે મં નહીં કહયું તો લવજી હવે હું કહેવસ ? કદીખી નહીં. ત્યારે જો હું કહેતે તો મારો જીવ ખચતે. હવે કહેવાથી શું કાયદો. વાસતે મને માફ કરો, અને તમે હવે સીધારો.

હું જાણજી. ફરીથી હવે એ ખાખદ હું તુંને પુછનાર નથી “લવજીએ જવાબ કીધો” તારા ખચાવ માટે હવે મારી પાસ કાંઈ છલાજ રહ્યો નથી. પેલી પંપા મજરો તોજ હું સલામત રહેશે.

નાસીપાસ દીસે લવજી દુરંગમાંથી નીકળી જહાંગીરશાહને ઘેર પંપા ખાખદ કાંઈ ખખર મિલકવા ગયો; પણ ત્યાંખી તેને નાસીપાસ થવું પડીયું. સખખ જહાંગીરશાહને હજી કાંઈ ખખર પંપા ખાખદ મળી નહીં હતી.

“સેશન” સપટેમખરમાં ખેસનાર હતી. ફલીભાઈનો કેસ એજ સેશનમાં નીકલનાર હોવાથી મુખખમાં જખફ “સેનઝેશન” થઈ રહયું. તરેહવાર ગામ ગપાટા રોજ ખહાર નીકલવા લાગા. પણ તેવામાં એક પાક્કી ખખર ખહાર એવી પડી કે લોકોની ધનતેજીમાં તેથી જખરો ફેરફાર થઈ ગયો.

એ ખખર શું હતી ?

“ખંધવા ફલીભાઈ તરફથી તેના ખેરી-સટર લવજીભાઈ એવી અરજ સેશનમાં કરનાર છે કે એક અગતનો સાક્ષી નહીં મળી આવવાથી કેસ આવતી સેશન સુધી તલકુખ રાખવો.”

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ફલોની “સેશન”મા તપાસ.

લવજી ખારીસટરે ખોલ ખોલતાં ફલી-ભાઈનો કેસ “પ્રીસ્ટપોન” કરાવ્યો. પણ તેથી શું થયું ? લોકોની ધનતેજી થઈ-

વાને બદલે વધતી ગઇ. એક અગતનો સાક્ષી નહોતો મલવાથી કેસ તહકુબ રખાવીયો, ત્રીયારે ફલીભાઇનો ખયાલ ફક્ત “એલીબી” ઉપર આધાર રાખે છે એમ માલમ પડી આવ્યું. અને “એલીબી”નું નામ સાંભલતાંજ કેટલાકો તો અતીઆરથીજ મત ખાંધી બેઠા કે પુનના મુકદમામાં “એલીબી” સામેત કીધા વગર છુટકોજ નથી, અને ફલીભાઇને તેના વકીલોએ એવી સલાહ આપવામાં જીલ કીધી છે.

પણ થોડા દહાડામાં આ શાદીનું નામ પણ જાહેર થઇ ઘેર ઘેર બોલાવા લાગ્યું. કરોડપતી ગાંધીભાઇએ જ્યારે લવજી તરફથી ફલીના નીરદોષપણા વીશે ખરેખરી ખીના જાણી ત્યારે તેવજુ પંપાને શોધી લાવનારને અથવા તેનો પત્તા આપનારને આગલા ઇનામમાં વધારો કરી રૂપિયા પચાસ હજાર કીધા. હવે ફરીથી બેનનારી “સેશનમાં” કોઇખી રીતે ફલીભાઇનો કેસ ચલાવીયા વગર છુટકો નથી એમ સમજી પંપાને મેલવવા માટે ગાંધીભાઇ અને શુભાં તરફથી મોટી ધમાલ ચાલી. હુલાખાથી તે અમદાવાદ, વઢવાન સુધીના ખી. ખી. રેલવેના તમામ માહોટાં ઇસ્તેશનો ઉપર “પંપાનો પત્તા શોધી આપનારને રૂપિયા પચાસ હજારના ઇનામ”વાલી જીવાસાવાર જાહેર ખબરોનાં કાગળે વલગાવીયાં, અને અજરાતના તમામ જાપાઓમાં લખાન જાહેરખબરો જખાવી. મુખ્યમાં પણ તેવીજ ગડબડ ચાલી રહી. પુના, અમદનગર, સોલાપુર તથા થાના, કર્લીયાન, જુસાવલ, જખલપુર ઉપરાંત જે જે ઠેકાણે થક ગયો તે તે ઠેકાણે પંપાને માટે તલાશ કરાવવા કાંઇખી ખાકી રાખીયું નહીં. ફાંતીના લાકડાં ઉપર છટકતો ફલીભાઇ એક ઠેકાણે રહી ગયો, અને “પંપા” જગની ખુટીલાએ ચઢી રહી.

પણ પેલી ગાંધીની શુભાં ! તેની કેવી હાલત !! તેની નીરાસીનો તો પારજ નહીં હતો, જેમ જેમ બીજી સેશનનો દી-

વસ નજદીક આવતો ગયો તેમ તેમ તેની આશા ધીમે ધીમે બધી જીભતી એક ખતીની માફક ઝાંખી પડતી જતી હતી.

અંતે બીજી સેશનનો દીવસ આવી લાગ્યો, અને એજ સેશનમાં ફલીભાઇની તપાસ પણ ચાલવાની હતી. પણ પંપાની કાંઇખી નીશાન હજી સુધી મલી નહીં. લવજીની સરવે મેહેનત ખરબાદ ગઇ, અને અંતે ફલીભાઇ ઉપર મેલાયલા આરોપનો ખયાલ પંપાની ગેરહાજરીમાં કેવી રીતે કરવો તેના વીચાર અને વમાસનમાં તે પડ્યો.

અને આજે સેશનનો પહેલો દીવસ હતો. લવજી અંતે ખાજી હારી છુટો. ગાંધીની શુભાં પોતાની જર જવાનીમાં સાંજ સહવાર પોતાના ભવીશના પસંદ કરેલા ખાવી-દને સદાનો બાઇ રંગાઇ બેસવાની. સખખ પંપાની ગેરહાજરીમાં તે જાણતી હતી કે ફલીભાઇને જરૂર જીલ્લી ઠેકવરો. ગાંધીભાઇનો પણ તેવોજ વીચાર હતો, અને નીરદોષ ફલીભાઇ પોતે હવે પોતાની જીજ્ઞાસ પસતાવા લાગ્યો.

પણ પસતાવો હમેશાં મોડેથીજ આવે છે. ફલીભાઇનો પસતાવો હવે નક્કીમો હતો સખખ પંપાની જખાની સીવાય બકાવલીના મકાનમાં તેની હાજરી કોઇખી સામેત કરી શકે તેમ નહીં હતું.

હાઇકોર્ટ તરફ સહવારથી લોકોની ધમાલ ચાલી રહી. સેઈફકોટો પારસીઓની ઠઠ દસ વાગ્યા આગમજ કોર્ટનાં દીવાનખાનામાં ફલીભાઇનો કેસ સાંભલવા મલી. કોઈ ફલીભાઇને જોવા તો કોઈ લવજીનું બાથણ સાંભલવા, તો કોઈ ગાંધીની શુભાં આ કેસમાં જખાની આપરો એમ ધારી તેણીને જોવાની હમેદમાં ધક્કા મુક્કી ખાતા બીડાબીડમાંથી પોતાનો રસતો કરવા લાગ્યા. પણ સરવેથી ભાએગસાલી તો જાપાવાલાઓના “રૂપિયારટર” હતા કે જેઓએ સરવેથી થોડા આવી સરવેથી સારી જગા સરવેને ખાંજી ખીસાડી બીધી, વધી કેદલાક પરવારતક

“સતરસો ધધાના ધણીઓ,” જેઓ આ કેસ સાંભલવા તલપી રહ્યા હતા, તેઓ સારી જગા મેલવવા એક સુદેહ કુલસકેપના કાગળને “પ્રીફ”ના જેવી ધડી કરી તેને હાથમાં પકડી “અલાવ અલાવ” કરતા લોકોને તે કાગળ વરે ભપકામાં ખાણુ થવાની ઇસારત કરતા આગલ જઈ સારી જગા મેલવવાની તજવીજ કરતા હતા. પ્રીફ માટે ગીડની કાંતી તલપી રહેલા “ખારીસટરો” ભપકામાં જ્યાં ઘાલી હયાંથી ત્યાં “ફરર ફરર” કરતા એકની પાછલ એક આવી ખેસવા લાગ્યા. લોક જાણુકે ખારીસટરો કેસ અલાવવા આવ્યા હશે, પણ તે ખીચારાઓના એવાં ક્યાં ભાએગ લાવે કે સેશનમાં વગર શી લેવેળી કેસ અલાવવાની ટક મહે!!

કોરટનું દીવાનખાનું લોકોથી ચીકાર ભરાઈ ગયું. પુલીસને તેથી ધણી મહેનત પડવા લાગી. પણ પારસીઓની લાગની એટલી તો તીક્ષણ ખની હતી કે ફલીભાઈના કેસનું સેવટ જાણુવા માટે લોકોની ભીડ વચ્ચે તેઓ સહવારથી સાંજ સુધી જાપા તર-સીયા ઉભા રહેવાનો ઠેડાવ કરી આવ્યા હતા.

ચીપોરટરીની સંક્રમા પ્રખ્યાત “મુંખઈ સમશેરેનાં” અધીપતી કાવસજી કરાકરી પોતાના “પેપર” માટે ચીપોરટ લેવા ખીરા-જેલા હતા, સખખ તેવણુ એક કાંકરે ખે પક્ષી મારવા માગતા હતા. એક તો મુંખઈ સમશેરેનાં આવતા અંકમાં લખાનથી ચીપોરટ આપી પ્રજનનું માંન ખાટી જવા માંગતા હતા અને ખીણું તો તેવણુનો ત્રણ અંકી નાટક ફલીભાઈની ત્રાયલના સેવટ માટે જે અટકી પડેલો હતો, ન જેમ ખને તેમ જલદી પુરે કરવા માંગતા હતા.

અંતે સરવેળી કચા કચી અને ધનતે-જરી વચ્ચે લવજી ખેચીસ્ટર પોતાના હાથમાં ફકત એક ફસ પંદર કુલસકેપના જેટલી જડી “પ્રીફ” લઈ મલકાતે મોહોડે કોર-ટના દીવાનખાનામાં જેવા કાખલ થયા કે બ્યાલરી ઉપરથી એક અંચલ પારસી જવાન

ખોલી ઉઠીયો “કાઈસલ ફોર ધી ડીફેન્સ” આ અવાજ સાંભલતાંજ લોકોનું ધીયાન દુરતજ લવજી તરફ ખેંચાયું અને તે વખતે લવજીભાઈને સરવે લોકોએ “ટાબી”ના વરસાદથી વધાવી લીધા.

એડવોકેટ જનરલ “મીં હુનર્ધીંગ” પોતાના જુનીયર “મીં ખટરશીકેશન”ને આગમજથી કાંઈ સમજાવતા હતા તેવામાં જડજ સાહેબ આવી લાગ્યા. કોરટ તેમને માંન આપવા ઉઠી, અને જડજે પુરસી લીધા ખાદ રાખેતા પ્રમાણુ ફલીભાઈને ખારમાં લાવી ઉભો કીધા.

ફલીભાઈને જતાંજ દીવાનખાનામાં એક જાતનો ચુંકઉ ચુંકઉ કરતો અવાજ લોકોના ખડખડવાથી નીકલવા લાગ્યો, અને તેજ વખતે પુલીસે “સાપલ્સ” કરી જામ પાડી, અને તેજ વખતે ખે પરવારતા પારસીના પોચીયાઓના પાંખડાં પકડી દીવાનખાનામાંથી ઘોઘાટ કરવાના વાંક માટે “સીપાઈઢાઢા”એ ખહાર કહાડી મેલ્યા.

જ્યુરીને ખોલાવી રાખેતા પ્રમાણુ કસમ આપવા ખાદ એડવોકેટ જનરલે પોતાનું “ઓપનીંગ એડ્રેસ” શરૂ કીધું.

કોરટમાં હાજર રહેલાઓ જેઓ આજ સુધી ન્યુસ પેપરને આધારેજ આ ખુનની વીગત જાણુતા હતા તેઓ સરવે એડવોકેટ જનરલનું બાપણુ ધીઆન દઈ સાંભલવા લાગ્યા.

એ બાપણુમાં કેમ અને કેવી રીતે ખર-શેઠ ખરાસનું ખુન થયું હતું તે તેણુ લખાનથી જણાવ્યું કે જે ખીના ખોલે ખોલ છાપાઓમાં છપાઈ ગયા પરમાણુજ હતી, અને ત્યાર પછી ફલીભાઈ ઉપર ખુનનું ખોહતાન સાખેત કરી “ગીલટી” ઠેડવવા ક્યા ક્યા શાલીને તે લાવનાર છે તે વીરો જણાવ્યું. તેણુ જુરીને શાલીઓની ગણતરી કરાવતાં કહ્યું કે મરનારનાં ઘેરલામાં “ઢાડમ ખાગનાં” માલેક ખાઈ વીજાખાઈ પોતે કેહેશે કે ખપવા ફલી-ભાઈ અને મરનાર વચ્ચે કેવી કીસમનો મીવા-

કેસો આલતો હતો, અને ખુન થવાની એક અઠવાડિયું આગમજ અંધવાએ “દાઝ ખા-ગમાં” જઈ તેનો જીવ લેવાની ધમકી વ-દીક આપી હતી.”

ભાષણનો આટલો ભાગ સાંભળતાંજ કાવસજી કરાકરી રૂપોરટ લખતાં મોહોડું કુમલાવી હાથ ઉપર હાથ દાખી અરધી જીભ ખહાર કઢાડી પોતાના નાકનું સૂકાન ચઢાવી એવી તો રીતે ડોકું ધુનાવવા લાગ્યા કે “ખસ ફૂલીભાઈને ફાંસીનો “સનટેસ” જાણે મળી ચૂકીયો.” લોકો પણ તેમજ ખડખડવા લાગ્યું. અને પુલીસે “સાયલંસ” કરી પાછી જીભ પાડી, અને ભાષણ આગલ ચાલીયું.

“મરનારનું” જે રાતના ખુન થયું તે રાતના તે છોકરા થયલો હતો તે સાબિત કરવા એક શાલી જખાની આપી જીરીની ખાતરી કરશે. ઇજરામખાન વીકટોરીયાવાલાની જખાની ઉપરથી માલમ પડશે કે અંધવા ફૂલીભાઈએ તેને ખોલાવ્યો હતો અને તે મરનારને પડતો નાખી ચાલી ગયા પછી થોડી વારમાં પાછો આવા મરનારને પોતા સાથે તેની વીકટોરીયામાં લઈ ખેંદો હતો, અને “વીકટોરીયા ગારડન્સ” આગલ પાછો ઉતરી પડી ગાડીને દાદર ઉપર લઈ જવા કહ્યું હતું, અને ત્યાં ગયા પછીજ તેણે જાણ્યું કે મરનારનું ખુન થયું હતું. રાં-કર રાહુ નામનો એક બીજો વીકટોરીયાવાલો જીરીની ખાતરી કરશે કે અંધવા વીકટોરીયા ગારડન્સ આગલથી ગોવાલીયા તલાવ ઉપર પોતાને લઈ જવા કહી તેની ગાડીમાં ખેંદો અને ટ્રાટરોડના પુત્ર નીચે ઉતરી પડીઓ હતા. વળી અંધવાના ખાસ નોકર ભામલો જણાવશે કે જે રાતના ખુન થયું તે રાતના અંધવા છેક મોડી રાતના અંધવામાં પછી ઘર આવ્યો હતો. ડાકટરે શામરાવની શાલી પણ ઘણી અગતના છે, સખખ ત જણાવ છે કે મરનારનું ખુન ફક્ત “કલોરાદારમ” સંધ્યાડી-ચામીજ નીપજ્યું હતું.”

એવી રીતની વીગત લખાનથી દરસાવી એડવોકેટ જનરલે ચરૂઆતમાં ઇજરામખાન વીકટોરીયાવાલાને જખાની આપવા ખોલાવ્યો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ફૂલીભાઈની તપાસ. (ચાહુ)

વીકટોરીયાવાલા ઇજરામખાનનું નાંખ પુકારતાંજ તે આવી પીજરામાં ઉઠો રહેઓ. તેણે જેવી રીતે કોરોનરની જીરી સમક્ષ પોતાની જખાની આપી હતી (જે વાંચનાર જાણે છે) તેવીજ જખાની આપી. ઉલટપાલટ તપાસ કરવા ખયાવ તરફથી લવજી ઉઠીયા અને તેજ વખતે લોકો ડોકાં તાંણી કાંન ક્યાં કરી સાંભલવા લાગા. સખખ આગલ જણાવીયું તેમ લવજી ખેરીસટર ઉલટ પાલટ તપાસ કરવા માટે મુંખમાં મથકુર હતા, અને તેમની સવાલ કરવાની રીત અને ધરપચ ધાંધલથી સાખસીઓ ચુંચવાઈ ગજરાઈ ખ-રાનું જાડું ખોલી દેતા હતા.

લવજી—તું સોગન ખાઈને એજ કે-હું કે જે આદમીએ તુને ખોલાવીયો તેજ આદમી પાછલથી મરનારને પોતા સાથે લઈ તારી વીકટોરીયામાં ખેંદો હતો.

સાખસી—હા સાહેબ.

લવજી—તારી ખાતરી છે કે તેજ શ-ખસ હતો.

સાખસી—હા મારી ખાતરી છે.

લવજી—તીયારે તું તે શખસને ઝો-લખે ખરો.

સાખસી—નહી સાહેબ. હું “કોચ ખાકસ” પર ખેંદો હતો, અને મારી નજર ઘણી ખરી મરનાર પર હતી, તેથી તે શખ-સનો ચેહરો મેં કાંઈ જોયો નહી.

લવજી—તીયારે તું જે એમ કેહ છે કે તેજ શખસ મરનારને લઈ વીકટોરીયામાં ખેંદો તે ફક્ત તેના ડગલાને આધારે.

સાખસી—(ચુચવાડામાં પડી ખોલવા લાગો) નહી નહી—સાહેબ.

લવણ—નાહ છુક હીઅર. (લવણ થી-તાની ચીત પરમાણુ તોપખાનુ છોડવા લાગ્યા.) તુ બલ્લુછ કે “પરજી.” એટલે શું ?

સાખસી—નહી સાહાખ.

લવણએ ઇન્ટરપ્રેટરને હસારત કરી કે પરજીનો અરથ હમરામખાનને સમજાવવો.

ઇન્ટરપ્રેટર—હેમૌ મીયાં. હજેણ ફે-જહારી કાએદેમ પરજીકા માએના ફેરટમે “કસમ લેકે ખોટી ગવાહી હયા જખાની દેના” અએસા હોતા હએ.

સાખસી—સમજ સાહાખ.

લવણ—હવે સાંભલ તુ હીયા તારા કસમ ઉપર જખાની આપવા ઉભોછ. અને તું જો ખોટી જખાની આપશે તો તે પરજીના વાંકે માટે કાએદામાં ફરમાવેલી સજા પરમાણુ તુને સાત વરસ સખત મજ્બૂની સજા થશે. તીયારે ખોલ કે આ ખંધવાના અવાજમાં અને તે શખસ જે મરનારને લેઈ તારી વીકટોરીયામાં બેઠો તેમાં તુને કાંઈ ફરક આજમ પડીશે હતા.

સાખસી—જવા દો સાહાખ, હું ખચ્માં-વાલી છેક, મને માફ કરો. મારાથી કાંઈતુ કાંઈ ખોલાઈ જશે તો હું ગરીબ માનસ.—

લવણ—કેમ તું ગભરાયછ કેમ. તું લીયારે ખોટું ખોલીયો ખરો.

સાખસી—નહી સાહેબ-ગરીબ પરવર માફ કરો. હું કાંઈ જાનતો નથી.

વીકટોરીયાવાલો લવણનું સખત ગભરાવનારે બાશાન સાંભલી પોતાની જખાની આપવાનું જુલો ગીયો, અને ઘને વખતે પાછો ફરે પડી ખોલીયો.

સાખસી—હા. તે પેહલાં જ્યારે મરનારને લેઈ ઉભો હતા તીયારે મોટેથી ખોલતા હતા, અને જ્યારે તે પાછો આવે તીયારે ધીમે અવાજે ખોલીયો હતો.

હમરામખાનની ઉલટ પાલટ તપાસ પુરી થયા પછી ચંકર રાહુ નામના વીકટો-

રીયાવાલાની જખાની લેવા માંડી. તેણે જણાવીશું કે રાતના એક અને બેની વચ્ચે, દોહોડ વાગાને સુમારે, રાણીના ખાગ આગલથી થોડે દુર ખંધવો ગોવાલીયા તલાવ ઉપર પોતાને લેઈ જવા ફેહી તેની ગાડીમાં બેઠો, અને ઝાંઠરોડના પુછની નીચે ઉતરી પડી મને એક રૂપીઓ આપી તેણે આગલ આજવા માંડીયું.

ચંકરની ઉલટ પાલટ તપાસમાં લવણને એકજ ખાખદ ખંધવાની તરફેનમાં મળી.

લવણ—તું એમ શા ઉપરથી કેહેછ કે આએજ શખસને તારી ગાડીમાં બેઠાડી ગોવાલીયા તલાવ ઉપર તું લેઈ ગીયો હતો.

સાખસી—કપડાં અને દેખાવ ઉપરથી. તેને પણ એવનના જેવીજ મુછ હતી.

લવણ—તેના હાથ ઉપર કાંઈ વીટી જેવું હતું.

સાખસી—હા. એક મોહોટા હીરાની વીટી તેના જમના હાથની પેહલી આગલી ઉપર મેં જોઈ હતી.

લવણ—કેમ જોઈ.

સાખસી—ગાડીમાથી ઉતરી તેણે પોતાના ગજવામાંથી પાકીટ કાઢાડી અંદરથી રૂપીઓ કાઢાડી મને આપીયો તેવીજ મારી નજર ગારીની ખતીના ઉભસ વચ્ચે તે ઉપર પડી.

લવણ—ખસ.

લવણએ પોતાની બ્રીફ ઉપર આ ખાખદની નોંધ ટપકાવી લીધી, અને ત્રાંજ સાખસી દાડમખાગના માલિક વીલુખાઈનું નાંમ પોકારવામા આયું.

વીલુખાઈની જખાની.

વીલુખાઈ કાંઠાના પાતરાંની કાંની ખડખડતા ફૂકડતાં નીચી સોડ કરી સરવેને ચોપરીઆઈ કરતાં પીજરામાં આવી ઉભો. ફેરટમા જખાની આપવા માટે વીલુખાઈને હમરામાં પેહલી વખત આજે જરૂં પડેલું હોવાથી તેવણના જીવ ઉપર આયું હતું, અને હનમતરાવે જેવો સાખસી દાખલ હોઈકો

રટમાં હાજર થવાનો “સામાન” લગાડીયો તેવાજ તેવન ઘાસના તેલની ઢાની સલગી ઉઠી લાંબે હાલે તેની સાથે મરાઈ પડીયાં. અને હનમંતરાવ યુપયુપ ચાલી ગીયો. ફોરટમાં જઈ સાખની આપવા કરતાં વીલુખાઈ “મદધ” મરી જવાનું વધાર પસંદ કરતાં હતાં, પણ તેવન કેમના દાહાડા સુધી મરી નહી ગીયા, એટલે લાચારીથી તેવનને ફોરટમાં જવાની ફરજ પડી.

તમે આવતા જતા મરે—તમે વસતાં વાપરતા મરે કે મારી ધરડે ઘડપણ લેવરી કીધી, ને મરતે દાહાડે ફોરટ દરખારમા ધસડી, કેલેહ કે ધણી વગરના ઢોર સુના, તેમ વગર ધણીની હુ શંડી શંડને મુવાએ દરખારમા ધમડી, ધરડે ઘડપણ મારાં હાડ ધુભવીયાં. “વીલુખાઈ ખડખડતાં ખડખડતાં દીવાનખાનામાંથી પસાર થઈ સાખસીના પીજરામાં જઈ ઉભા.”

કેમ ખા શું પુછવુંછ. અને વખત યા-એહ જલદી પુછી લેવો. “વીલુખાઈ જ-ડજ ગમી એહ બોલીયાં.”

વીલુખાઈની કટકટથી અને આકરા સવભાવથી કેસ સાંભલનારાએને ઘણી રમુજ પડી, પણ વીલુખાઈને કાંઈ સમજ પડી નહી કે આ હમાહસનુ શું કારણ હશે. તેવને ઘણી માયાકુટે પોતાની જખ્ખાની પુરી કીધી, પણ તેમ! નવું જણવા જેવું કાંઈખી તેવને કંઠીયું નહી. “ખરશેદ ખરાસ બે માસ થયા તેવનના દાડમ ખાણમા આવી રેહો હતા એથી વધારે તેવન સોગન ઉપર સોગન ખાઈ કાંઈખી જણતાં નથી એમ જણાવવા લાગ્યાં; પણ વધી જરા વધારે આડકતરા સવાલ બેરીસટરે તરફથી થતાં તુરતજ “કમીત” થઈ જતાં હતાં.

સવાલ—મરનાર તમારા અંગલામાં બે માસ થયાં આવી રેહો નહી?

જવાબ—હાજ એથી વધારે હું કાંઈ જાનતી નથી ખા.

સવાલ—વારૂ જરા વીચાર કરો. કોઈ

દાહાડો એ છાકરો થઈ ઘેર આવતા હતા.

જવાબ—તે મે કાંહાં ના કેહું. ખાવી-દાની જાત પરી. તે કરતાં પીએ તે તેના હું શું હાથ ધર કે. એખી સરકારનો કા-એદો હોરો, જે ગરથીયાઓ વાત લાયાછ તે.

ફોરટમા હસાહસ થઈ રેહી. લવજને પણ પોતાની દલગીરી ઉપરાંત હસવું આશું અને તપાસ પાછી આમલ માલી.

સવાલ—એના કોઈ દરદોસતદાર હતાં વારૂ ?

જવાબ—હોરો ! તે મને સાનું પુછાછ. તે તો બેહસતી જાને. પણ હા એક “પિચ્છ પામીતર” કરી બેહસતીનો જીવે જાનનો દો. મત હતા, ને તે હમથ બેહસતીની સાથેજ ફરતો હતો, ખીજુ હું કાંઈ જાણતી નથી ખા.

સવાલ—તમે આ ખંદીવાનને ઝાલબોછ ?

જવાબ—હાજ. પણ બેહસતી અને એની વચે કલ્થો થયો તે હું કાંઈ જાણતી નથી ખા.

સવાલ—તે તમને કેણું પુછીયું ?

જવાબ—તમે પુછો ના પુછો પણ હું સાફ કેહુંછ કે મેં તે લોકને કલ્થો કરતાં જોયા નથી.

સવાલ—તીઆરે તમે ખંધવાને કાંહા-થી ઝાલબો ?

વીલુખાઈ પાછા ફરી પડવાથી સોડ તાણી ખડખડવા લાગ્યાં અને ફોરટમાં ફરી-થી હસાહસ થઈ રહી.

“મરેરે મુવાઓ. આએ કંઈ “મારી કુટી મુસલમાન કરવા બેકામ.” લુહરે મારા નામ નખપરથી.”

સવાલ—બોલો તમે ખંધવાને કાંહાંથી ઝાલબો ?

જવાબ—જુવો ખા. હું ખાઈ મનખ. તમે મને ગમરાવી ના નાખો. હું જે છે તે તમને કેહી દેહજ. અને એવી હઆદ છે કે ફલીમાઈ એક દહાડો ખરશેદને મલવા દાડમ ખાગમાં આપો હતો, અને તે વખતે બેઠને કલ્થો થયો હતો. મારામારીખી થઈ હતી.

સમજ્યા. જતાં જતાં ફલીભાઈ એમ બોલી ગયો કે “તેની ઉપર મારો હક્ક છે ને હું જો તેની સાથે થયેલી તો ધારે દીવસે હું તારું જીવન કરસ. ખીલુ હું કાંઈ જાણતી નથી બા.”

આ ઉદ્દેશ સંજ્ઞાનો વીલુખાઈના મોહા-
કામાંથી નીકળતાં જ લોકોમાં કચકચ ચાલી
રહી. ફલીભાઈએ જીવન કીધું છે એવી
લોકોની ખાતરી થઈ ચુકી હતી. દાંત
પીસી પીતાના દીલ માટેલી છુપી દલગીરી દાખી
ફેલાવું ડોલ થાલી. (કેટલાક અંચલ ખેરીમ-
દારો એમ લોકોને “પ્રેમચુડીસ” કહે છે તેમ)
વીલુખાઈનું બોલવું મોહનું મલકાવી હતી કા-
લાડી પીતાનો હસતો ચેહરો લોકોને દેખાડવા
તે ધીમેર નજર ફેરવવા લાગો.

જાણીએ વીલુખાઈની ઉલટ પાલટ તપાસ
લાગી. વખત અલાવી પણ આંખો કામ-
થી સાર નીકળી શકે નહી, અને હવે ફલીભા-
ઈના બટલર ભામલાની જખાની લેવા માંડી.

ભામલો જરા અપકામાં હતો. તે પાટ-
છૂલ અને કોટ સાથે રાતા ચટા પટાવાસો
કાપરચીતરો નેકટાઈ અને ફલીભાઈના શેગા-
નના છુત તથા “મોઝલ કેપ” થાલી અપકા-
માં આવી હતો, અને ગજગામાંથી રમાલ
કાલાડી મોહોડું નુંછી તરખંધ થઈ જખાની
આપવા તક આર થઈ રહ્યો. ખેરીસટરે તેને
સલાહ કીધી અને “ઈનટરપ્રેટર” તેને
સમજાવે તે આગમજ તેને પીતાનો જવાબ
પીતાની ભાગી દુટ્ટી ઇંગરેજમાં ગપડાવીયો,
એટલે જખાનીનું કામ ઇંગરેજમાં જ ચા-
લવા લાગું. પણ હુશીઆર ભામલાથી ખેરી-
સટર સાંધે વધુ વખત ટકી શકાયું નહી અને
લોકોની હસાહસ વચે “ઈનટરપ્રેટર” ને
વચે પડુંજ પડયું.

સં—વોત ઇંગલેન્ડ નેમ?

જં—મીં ભામલા ઘોસલા

સં—વોત આર યુ?

જં—એસ. (હસાહસ)

સં—આઈ સે વોત આર યુ?

જં—આઈ એમ મીં ભામલા સર
એન્ડ માઈ ફાદર ઇજ મીં ઘોસલા સર (જ-
ખરી હસાહસ.)

સં—હુ યુ નો ઇંગલીશ?

જં—એમ સર.

સં—વેલ મેન ગો ઓન.

જં—એસ સર.

સં—યુ રીમેમ્બર દુવેન્ડી સેવન્થ
ઓફ ફલીભાઈ લાસ્ટ.

જં—થીરી. ઇન્ડિયન સર.

આ જવાબ માંબલી કોરટ હતી પડી.
ભામલાનું કેહેવું કે તને વરસ થયાં તે ફલી-
ભાઈની ઘાકરીમાં રહ્યો છે. ખારીમદરના સ-
લાહનો તેને તેવોજ અર્થ કીધો. કોરટમાં
એવી હમામ થઈ રહી તવીજ પુલીસે “સા-
વલંસ” કરી હમિશની જીમ પાડી અને ઇ-
નટરપ્રેટરે હડી ભામલાને કેહું “અરે એ
ભાઈ હું ઇંગરેજ જાણતો નથી તો આરે ઇ-
ન્ટરપ્રેટરમાં જખાની સાંધો આપેછ. બોલ તારે
શું કેહેવું છે.

ભામલાનો આવો રકાસ થવાથી તેને
ખરડે પાળી જતરથું, પણ પોતે કળેત પડવા
છતાં બોલીયો “પણ હું કાંઈ ખાલીશટર છેલ
કે એ લોકની ખરાખર એવી “ટાક” ક-
રવા તકરાર કરું. મારે હું કેહેવું હોએ.
તમે પુછો તેનો જવાબ. ખીલુ હું. એ
એવી લાહેરી કોણને છીકવે. કોરટ હજી પરે
એટલે છાકછી ખીચારે ગભરાઈ “એકાર
પેકાર” કાંઈનું કાંઈ બોલી દીએ તેનું આ-
દમી હું નથી. જમજ્યા.

ભામલાએ “ઈનટરપ્રેટર”ની મદદથી
સરવે હકીકત કેહી, તેણે પીતાની જખા-
નીમાં જખાનીયું કે ફલીભાઈ હમિશાં વખત
સર સકારો ખંડલે આવેલો હતો, પણ જે
રાતના જીવન થયું તે રાતના બે વાગાની
સેહજ અગાઉ આધો હતો.

સં—એ વાગા યહી?

જાન—નહી છાખ. ખરું પુછો તો જે વાગા અગાઉ ફલી છેઠ ઘેર આયા તીયારે ખેમાં પાંચ મીનીટ કમ હતી.

એડવોકેટ જનરલે આ શાખસીને ખાખરી કરવા ઘણી તજવીજ કીધી પણ ભામલો જરાખી આડો ફારો નહી અને પોતાની જખાનીને ઘણીજ હડીલાઈથી વલગી રેહો.

પાછી શંકર રાધુ વીકટોરીયાવાલાની જાલીધામા આવી જેને સોગન ઉપર કેહું કે ગ્રાંટરૌડના પુલ નીચે જ્યારે ખંધો ગાડી માથી ઉતરીયો તીઆરે તેને કોઈના મકાનમાથી ઘડીઆલની ખે વાગાની ટકોરી સાંભલી હતી. વીકટોરીયાવાલો પણ પોતાની આ જખાનીને વલગી રેહો હતો.

આ ખે જખાનીમા જે ફરક પડેલો હતો તેજ ફકત ફલીભાઈની તરફેનમાં હતો. એ ઉપરથી એવું અનુમાન થઈ ચકલું હતું કે ખુન થયુ તે રાતરે ખે વાગે ખરાખર જ ફલીભાઈ ગ્રાંટરૌડના પુલ નીચે વીકટોરીયામાથી ઉતરેલો હોએ તો ભામલાની જખાની પરમાને ખેમાં પાંચ મીનીટ કમ હતી તીઆરે તે પોતાને ખંધો કેમ પુગો હોએ. એટલા માટે વીકટોરીયામાથી જે સખસ રાતના ખે વાગે ગ્રાંટરૌડના પુલ નીચે ઉતરીયો હતો તે સખસ ફલીભાઈ નહી પણ કોઈ ખીજેજ હોવો જાણએ.

તીઆર ખાહ ડાકટર શાખરાવ અને ઇન્સપેકટર હનમંતરાવની જખાની લીધા પછી મરનારના મીત્ર “પેસતનજી પોમેતમ”ની જખાની લેવાઈ.

ખાહર અને પોમેતમના ખનેલા “પેસ્ટ પોમેતમ” ખરેખર તેનાં નામને જેખ આપે એવા “કાકા કાસમેટીક” હતા.

પેસ્ટ પોમેતમની જખાનીમા તેને જખાવીયું કે મરનાર સાથ મને ઘણી સારી ઢાસતી હતી અને હિમેશા હમે ઘણા ખરા સાથેજ ફરતા હતા. જે રાતના ખુંન થયું તે રાતના હમેએ ગ્રાંટરૌડ ઉપરના “સનડન

હાટેલ” માં સાથે દારૂ પીધો હતો. તીયાથી નીકલી હમે કોટમા “ટેમપલ ખાર” હોટેલમાં ગીયા, તીઆં હમેએ ફરીથી દારૂ પીધો હતો, અને હમે ખંને છાકટા થયા હતા. ખરશેદને ગરમી પડવા લાગી, તેને પોતાને સફેદ દગલો કાહાડી ખુરસીઉપર નાખી હવામા ખાહાર ગીયો, અને હું દારૂની કેફમાં તીઆજ ટેમપલ ઉપર માથુ નાખી પડી રેહો હતો. યોડા વખતમા નોકરે આવી કહાડી ખખર કીધી કે મારે ખાહાર જવું. હું દુરતજ જેવેઃ જવા કહીયો, તેવીજ મારી નજર ખરશેદના ડગલા ઉપર પડી. તે લેઈ હું તેને આપવા તેની પાછલ જતો હતો, તેવામા મારી ખેંધ્યાન છાકતી હાલતનો ભાભ લેઈ કોઈ તે ડગલો મારા હાથમાથી ખુટાવી નાહાસવા લાગ્યું. હું તેની પાછલ ઢોડવા લાગો, પણ છાકતો હોવાથી મારાથી તેની ખરેખરી થઈ શકી નહી. હું તેને પડતો નાખી મારે ઘેરે ગયો, કારણ મને ખીજે દીવસે સહવારે પેહલીજ મારીમા ખુને જવું હતું.

સરકાર તરફથી આ કેસ અતરે એડવોકેટ જનરલે પુરો થએલો જખાવીયો. ખમાવ હજ ખાકી હોવાથી આવતી કાલ ઉપર જડજે કોરટનુ કામ મુલતવી રાખી કોરટ ખરખાસ્ત કીધી.

લોકોની ચટપટનો શું પાર! આવતી કાલની લોકો કાગને ડોલે વાત જવા લાગાં. કોઈ ફલીભાઈની કકર ખાતું તો કોઈ તેની વીરૂધ ખોલતુ હતું. મજા મતની કાંઈખી અનતરી થઈ શકી નહી.

લવજ ભાઈએ ખે ચીજની નોંધ પોતાની ખ્રોફ ઉપર કરી લીધી હતી.

૧ હુ વીકટોરીયાવાલા શંકર રાધુએ ગ્રાંટરૌડના પુલ નીચે જે વખતે ફલીભાઈને ઉતારીયો તે વખત અને ભામલાએ ફલીભાઈને જ્યારે ખંધો આવી પુગેલો જખાવીયો તે વખત થયેનો ફરક.

રજીવીકેયરીયાવાલાએ ખરશેદ ખરાસના પુત્રીના જન્મના હાથના પેહલાં આંગણાં ઉપર હારાની એક વીટી જોઈ હતી તે અને બંધવો ફલીભાઈ કહીખી વીટી પેહરતો નથી તે.

પણુ સવળ ખેરસ્ટરને ફલીભાઈના ટુની જવાની જરાખી આસા હતી નહીં. તેને જખાની પરથી નક્કો કીધું કે “જ્યુરી” ફલીભાઈને “ગોલટી” દેવવા વગર રેહનાર નથી અને ગીરદાશ ફલીભાઈ નાહેક ફાંસી લટકવાનો ધયાતો દંશનીકાલ થવાનો.

દનમંતરાવના હરખનો પાર રેહો નહીં, તેમજ ખાનસાહેબ જેહાગીરશાહની દ-લગીરી, સવળની નાસીપાસી, અને ગાધીની શુલાના ગંભ અને માહેતમની હદ રેહી નહીં.

સહવાર પડી. ફલીભાઈના કેસનો જુ-ઠાંદો સાબલવા લોકોની બીડ હાઈકોર્ટ તરફ થવા લાગી. ખેખખરો જેઓ અઠ-વાડીયામાં એકબી વખતે “ન્યુસ” વાંચે નહીં તેઓને શું ખખર? જ્યારે ધનતેજર લોકોનો ખેખખર ભાગ હાઈકોર્ટ તરફ જતો હતો, તીઆરે રોહરમા બીજજ અફવા મોહોલે મોહોલે હડી રેહી હતી.

ફલીભાઈના વખાણનાર અને લાગતા વલગતાઓ હસતે મોહોડે હાઈકોર્ટ તરફ હતાવલે પગે દોડવા લાગા. પેલા સોડા વાટ-રની ખાટલી માફક ડોલટા અધીપતી કાવ-સળ કરાકરીએ પોતાની વસાન પોતાની આ-કત પરમાણું ખદલી પોતાના મુખે ચમરોહરના ધરાકોને નીચલા એકચા પોહોચતા કીધા.

“પંપાનું પાણુ ફરવું.”

બંધવા ફલીભાઈના કેસની શુભ થ-એલી ગવાહ પંપા ગેઈ રાતના મહી આવી છે.

અકરેજી ૧૫ મું.

પંપા પાછી આવી!

વાત કેહો કે અફવા પણ પંપા ખરે-

ખર આવી પુગી હતી. ફલીભાઈની પેહલે દીવસની ત્રાએલ પછીખી ખાનસાહેબ જેહા-ગીરશાહ હીમત હારી ખેહો નહીં. હજી તેને ઘણી આસા હતી. હજી તેને ઘણી ઉમેદ હતી અને તે એજ કે હજીખી પંપા કઠાચ આવી પુગે. એકે તેવી આસાની વમાસન ખર જેતાં આસા વીરૂધ આસા સમાન હતી, પણ આ ખાહોશ ધનસપેક્ટર કદીખી તેથી હારી-ખાઈ ખેહો હતો નહીં. તે સવળ ખેરિસ-ટરને ઘની કીમતી મદદ કરતો હતો, અને પેહલે દીવસની ત્રાએલના સેવટ પછી જેહા-ગીરશાહે, સવળને હીમત આપી કેહું કે “મીં સવળ તમે નારાજ ના થાવો. જેમ અને તેમ આવી વખતે કેસને લંબાવવામા ફાએહો છે. આવતી કાલે આપન આખા દીવસ જેમ તેમ કરી “દીફેન્સ” કરવામાં કાહા-ડહ એટલે જ્યુરી પોતાનું “વરડીકટ” પરમ દાહાડે સહવારના આપસે. તેટલાં કઠાચ પંપા આવી પુગસે. “જ્યુરીનું વરડીકટ” જુદા ન કરે ફલીભાઈની વીરૂધખી ગયું તો પછી ગવરનરને અરજી કરવાને ખાહાને આપન વખત લંબાવશું.”

સવળનું મુખ્ય કાંમ હવે શુલાને સધી આરો અને ધીરજ આપવાનું હતું. પેહલે દીવસની “ત્રાએલ” પછી સવળ ફલીભાઈન છુટકારાની તમામ આસા છોડી ખેહો. આવતી કાલે તો ફલીભાઈનો તે ખયાવ કરનાર છે પણ તે બીજકુલ દમ વગરનો ખયાવ હતો.

સેથ-સ પુરી થતાજ સવળ શુલાને આજની ત્રાએલના સમાચાર જણાવવા “શુ-લવીલ” તરફ નીકલી ગયો. ગાધીની શુલાને આ પાકદીલ દોસ્ત તેનીને તેના કુખના વ-ખતમાં સધીયારો આપતો “શુલવીલમા” ખેહો હતો તેટલાં એકાએક મોડી રાતે જુમારે દસ વાગતે ધનસપેક્ટર જેહાગીરશાહ ખેધડક દીવાનખાનામા દાખલ થયો અને વગર કેહવે એકદમ સોફા ઉપર ખેસી જઈ ખોલીયો “પંપા મહી સવળ.”

આટલાજ સજીનો શુભાને કાને પડતાં તે એકાએક હરખથી ચીસ પાડી બોલી”
એ ! મલી !!

ધીરજ ધર શુભાં “લવજી બોલીયો”
મને પુછવા દે. જહાંગીરશા, શુ ખરેખર
પંપા મલી. તે કાંહાં છે ?

રમજનને ઘેર “જેહાંગીરશાહે જવાબ
દીધો, અને તે આગલ કાંઈબી બોલે તેટલાં
શુભાં ફરીથી વચમાં બોલી ઉઠી.

તીયારે તો જલદી મને તેની પાસ લેઈ
જાવો. લવજી, જેહાંગીરશાહ ગાડી ખુલાવો—
નહી, હું મારી ગાડી નેડાઉછ. માલો-ચાલો
જલદી કરો.

શુભાં તુ ધેલી થઈ જરો, “લવજીએ
ધીમે અવાજે કેહું” મને પુછવાતો દે.

પુછો પુછો લવજી, તમે પુછો. મને
માફ કરજે. હું તમારા કાંમમાં ઘણી હરકત
કરૂં “શુભાં સમજી આદમીની માફક વધી
જઈ બોલી.”

હા. પંપા એકાએક આજે સાંજની
પુના પેસેજર તરૈનમાં આવી પુગી છે “જે-
હાંગીરશાહે કેહું” હું રાખેતા પરમાણુ આજે
રાતના આઠ વાગે રમજનને ઘેર ખખર
કાઢાડવા ગીયો અને તીયારેજ મે જાણીયું
કે તે છોકરી રમજનને તીચા આવી ઉ-
તરી છે.

ખુશી થા શુભાં. “લવજીએ જીને
કેહું” તારી ફલી સેથનમાંથી છુટી જાએછ !
જેહાંગીરશાહ ! નાહ કમ ઓન. હું પંપાને
મલવા માચું !

કાંઈ જરૂર નથી “જેહાંગીરશાહે બેઠાં
બેઠાં જવાખ દીધા” હું તેને મલી આચોછ.
મે તેની તમામ હકીકત સાંભલી બીધીછ,
અને તેના ધરના ખારના ઉપર મે મારા
આદમીઓને છુપા વેશમાં નજર રાખવા તા-
કીદ કરી છે. પંપા હવે આપરા હાથમાં
છે અને તે આજતી કાંઈ પોતાની જખાની
આપવા કોરટમાં આવનાર છે. આવી મોડી

રાતે દસ વાગા પછી મેહમમી મુંખઈ જવાની
કાંઈ જરૂર નથી. લવજી શેકે, તમારા કરતા
ફલીભાઈ તુ નીરદોશપણ સાબેત કરવાની મને
ધણી ઉલટ છે. મે પેહલેથીજ કેહું છું કે
ફલીભાઈ એતું કાંમ કરેજ નહી.

વારૂ તીઆરે તમારો શુભાં ઉપર મોટો
ઉપકાર થયોછ “લવજીએ કેહું” પણ એ પંપા
આટલો વખત સુધી કાંહાં હતી જેહાંગીરશાહ ?

“સાલવેચન આરમી”માંથી નાહરતી
પોતાના સોખતી સાથે તે શલખરગા ગઈ
હતી. “જેહાંગીરશાહે વાત ચલાવી” શલ-
ખરગામાં તેનો સાથી તેને તજી ગયો, અને
પંપા તીયાથી નીકલી પુને આવી. પુનામાં
તેનો કોઈબી સાથી નહી હોવાથી તેને પો-
તાતુ કુજરાન કરવું ભારી પડીયું.

પંપાએ પુનામાં પોતાને એક ગાએણ
કાર નાએકણ તરીકે “નુરજેહાન બેગમ”ને
નામે જોલખાવી ધધેા શરૂ કરીયા. પણ
આ ધંધામાં તે વધુ વાર ફેડી પોતાતુ શુજ-
રાન ચલાવવા શક્તીવાન થાએ તેટલાં તેને
ભેજની તાપ લાગુ પડી અને પુનાની સે-
થન હાસપીટલમાં તેની જાણ પીલાણવાલાંએ
તેણીને મુકી આયાં હતાં. હાસપીટલમાં તે
નુરજેહાન બેગમને નામે દાખલ થયેલી હતી
હાસપીટલમાંથી તે ગઈ પરમદાહાડે સારી
થઈ ખાહાર નીકલી, અને તેરીજ તેને ખખર
મલી કે મુંખઈમાં “પંપા” નામની કોઈ
જોકરી માટે પચાસ હજારતુ ઈનામ જાહેર
થયું છે. એ ખખર સાંભલતાંજ પંપા પો-
તાના હાથ ઉપરની ફપાની ખાંગરી વેચી
ગાડી ભાડાં જેટલા પઈસા ઉઠા કરી મુંખઈ
આજે સાંજનાજ આવી પુગી છે. ફલીભાઈ
ખખર મે તેને તપાસી જોઈ, અને તેની
જખાની પરથી મને લાગેછ કે આપરે હવે
“એલીબી” પુરવાર કરી શકશું.

જેહાંગીરશાહનો ખુલાસો સાંભલી શુભાં
તેમજ લવજીને નીરાંત થઈ, અને આવી મોડી
રાતે મુંખઈ જવાનો વીઆર લવજીએ દુરતજ

મોકુદ્દે કીધી. જેહાંગીરશાહ અને સવજી રા-
તના મોકુદ્દે થયાથી “સુલ્લ વીલ”માં પરીણ
તરીકે રહેા, અને સુલાં પોતાના વાહાલા
ફલીના છુટકારા માટે મોડી રાતે સુવા આગ-
મજ તે દાદારની ખંકગી કરી તેની દાદ ચા-
હાવાને લુધી નહી, સખખ કદીખી દુઃખ
દરમ્યાન તે દાદગર દાદાર પોતાના ખંદાને
લુલ્લતો નથી.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

“ડીકેસ.”—પંપાની જખાની.

પંપા પાછી ફરી છે એવી ખખર આ-
મની માફક રોહરમા ફરી વળી. લોકના ટોળે
ટોળાં હાથકેરતે તરફ જવા લાગ્યાં, અને
લોકની ભીડ દસ વાગા આગમજ આગલા
વીસ કરતાં એટલી તો વધી ગઈ કે પુલી-
સના “સીપાઈ દાદા”ની પીચી પાગચી નક્કામી
થક્કા મુક્કીમા પડી. પીચીયાએ પારસીનાજ
કેની, એટલે કાંઈ પુછવું પડે! સીપાઈ દા-
દાએ જરા “ચીપ્પઈપ” કરી સુકકો દમ
કીધો, કે “એલવી ભગત” નામનાં એક
ચીખાવલા ચકામેલાએ સીપાઈદાદાને ઉંધે હાથે
પાછલથી “કોલચુ” ઝારીયુ કે તેવીજ પોલી-
સના “દાદા”ની પીલી પાગડીને પાંખ આવી
અને તે ઉડવા લાગી, અને દીવાનખાનામા
હમા રેહલા તમાચગીરીની ગમતનો પાર રહેા
નહી. આવા ખનાવથી સીપાઈદાદાનો “કાંદો
ખીલીઓ, અને માંદો ફુલીઓ.” તેવણ
દાહાડીવાલાને મુકી મુછવારાને પકડવા જતા
હતા, પણ તેટલાં જડજ સાહેબ આવી
લાગા. “સાપલંસ” કરી છમ પડી. સઘલ
સુપચાપ થઈ ગયુ, અને સીપાઈ દાદા
“સિલ્લતાન દાલો અને મોહોડું” કાઢ કરી”
પાગચીની તથાસમાં નીકલીયા.

ફલીભાઈની દરકાર આજે કોઈને હ-
તીજ નહી. લોકતો ફક્ત પંપાનેજ એવા—
પંપાનીજ જખાની સાંભલવા અને ફલીનો
ખંચાવ બજવા માંગતાં હતાં. હંનમંત-

રાવની હીનપસતીનો તો પારજ નહી રહેા.
અને ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ પોતાની ફતેહ
તો નક્કીજ કરી હતી!!

જયુરીએ આવી પોતાની જગ્યા લીધી,
અને ખાહોરા સવજીએ ડબલ હલ્લે ખચાવ
તરફથી “રૂપીચ” કરવાની ચરૂઆત કીધી.
સવજી ખેરીસટર પોતાનું બાશાન પુર કરે
તે આગમજ લોક એટલું તો “ખેજુડીસ”
થઈ ગીયું કે કોરટની ખાહાર છમ ઉડી કે
જડજ ખચાવ તરફના સાખસી સાંભલવાં
ના પાડે છે, અને ફલીભાઈની “ફેવરમા”
કેસ મમ-અપ ફરી જયુરીને ચાલ આપે છે.

પણ અફવા તે અફવાજ!! મપના
મપાઠા તે બજી “ધરપછાદ”ના મોલાની કાં-
નીજ ભીડે, એટલે પછી પુછવું શું!! અ-
રધા કલાકમા વાત ચોષર ફાટી, અને હજી
તો કોરટમા કાવસજી કરાકરીની જખાની લે-
વાતી હતી, તેટલાં રસતા ઉપરથી આવતાં
જતાં લોકો વગર એલખે એક પીખને
ઇસારત કરી કેહતા ચાલીયા કે “ધુટી ગીયો—
ધુટી ગીયો!!”

જયારે ગામમા આવાં મપાઠા ચાલતા
હતા, તીયારે સવજી ખેરીસટર ખચાવ તર-
ફના સાખસીની ખીના કોરટ અને જયુરી
સમક્ષ રજી કરતો હતો. તેને આ જુનના
મુકદમાને એક લુંલો લંગડો મુકદમા જણાવી
જયુરીની સમક્ષ પડેલી જખાની વખોડી નાખી,
પોતાના ફક્ત તજીજ સાખસીઓની જયુરીને
ગનત્રી કરાવી તે લોકની જખાની લેવાનું
કાંમ ચરૂ કીધું.

પ્રથમમાં તેને મુંખઈ શમરોહરમા અ-
ધીપતી કાવસજી કરાકરી વીરો કેહું. તી-
યાર પછી પારસી યુનીયન કલખના મેનેજર
“કાવજી કૉક વીરો વીવેચજી કરી કેહું, કે એ
સાખસીથી તમે બજીએ કે પંપા નામની
એક જોરત પારસી યુનીયન કલખના મકા-
નમાં ભેસપતવારે રાતે સાડાઅગીઆર વાગે
ખંધવા ફલીભાઈને નામનું એક કાગજ લેઈ
આવી હતી અને ફલીભાઈ રાતના એક

વાગા આગમજ કલ્પમાથી ગીથે હતો. છે-
લ્લી જખાની પેલી ઝોરત પંપા આપી ત-
મારી ખાતરી કરશે કે તે એક કાગજ મજૂર
કલ્પના મકાનમાં બેસપતવારે રાતના સાડા
અગીઆર વાગે આપવા ગેઈ હતી, અને
એક વાગા પછી ફલીભાઈને તે કામાતીપુ-
રાની ખારમી મલીખા આવેલાં એક કંઝાલ
મકાનમાં લેઈ ગઈ હતી અને તે મકાનમાં
તે રાતે એકથી દોહોડ વાગા સુધી ફલીભાઈ
ત્યાં હાજર હતો કે જે વખતે ખરોદ ખરા-
સનુ પુન થએલુ કેલવાએછે.

આપી રીતનો પુલાસો કરી લવણએ
પેલલા સાખસી કાવસજી કરાકરીને જખાની
આપવા બોલાવીથો.

કાવસજી કરાકરીની જખાની બાખદ કો-
રટમા સાંખી બાલુવાલાએએ વાંધો લીધો,
મખખ ફલીભાઈની તપાસના આગલા ભાગ
કરમીયાન કાવસજી કરાકરી દીવાનખાનામાં
હાજર હતા. લવણ ખારીસટરે એવો ખચાવ
કીધો કે કાવસજી કરાકરીને સાખસી તરીકે
બોલાવવાની તેવનની મરજી પેલલે હતીજ
નહી. તેવનના ખચાવની વલણ તે વખતે
તદન જુદીજ હતી, પણ પંપા નામની શુભ
થએલી ગવાહ એકાએક મલી આવવાથીજ
એ સાખસીને બોલાવવો પડીથો છે, છતાં
મીં કરાકરીની જખાની ફક્ત એકજ બાખદ
ઉપર લેવી છે. જડજ સાહેબના હુકમથી
જખાનીનું કાંમ ચાલુ થયું.

કાવસજી કરાકરીની જખાની.

ખંધવા મીં ફલીભાઈનો હું અતલગનો
ખીત છે. હું પાંચ, છ વરસ થયાં એને
એકાજ હું. મે કદીખી ફલીભાઈને હાથે
વીટી પેલરતાં જોયો નથી.

ઉલટ પાલટ તપાસમાં મીં ખરશી-
કેશને મીં કરાકરીને ઝાઝારાવવા માંડીયા, અને
મીં કરાકરીએ કચુંખર કરવા માંડી.

સં તમે શુ કરોજ.

જં હું મુખઈ શમશેહરનો અધી-
પતી છે.

સં તમે કોણની નોકરીમા છેઓ.

જં નોકરી સાની ! હુ પાતે માલેક અને
અધીપતી બેઠ છે.

સં ઝોહો ! તીયારે તમે “કરતા” ત-
ચીકેખી જલ્પીતા થયા હશે.

જં હું એમ ધારજ. હું જુનાખાઈ
સટાક અને પીરોજખાઈ પટાક નામની રસીલી
વારતાનો કરતા છે. (હસાહસ)

સં ઝોહો “એની મોર”

જં “મારા બેબને ખીમી-” “મારૂ
કાટરીયુ ગેપ” અને “કાણું બોપ” વાલી
વારતાનો હું લખનાર છે. (વધારે હસાહસ)

સં તમે ફલીભાઈને છેલ્લા કપારે
મલીયા હતા.

જં જે રાતના પુન થયું તે રાતના
એવન અને હુ તદેનમાં મલીયા હતા. અ-
રૂગેટના રોશન ઉપરથી હમો સાથેજ વીક,
ટોચીયામા બેઠા હતા. હું એવનને એવનની
કલ્પના મકાન આગલ ઉતારી હુ મારી કલ-
ખમા ગીથે હતાં.

સં તમારી કેઈ કલ્પ ?

જં “ધી ખચીયા મુંદી મોહલા ખરકી
કલ્પ.” અને નીંદા ઉતેજક મંડલી ?

સં ઝોહો તીયારે તમે ખબે કલ્પના
મેમખર છેઓ.

જં હા.

સં બીલુ કાઈ.

જં હું એક સુધારાનો હીમાએતી હું,
અને ધારસી ઊકરીઓના માખાપ પાસ લગ-
નના અવસરે રીતની બીખ લેનાર મંડલીનો
પ્રેસીડન્ટ છે. હું એ કામને લીલો જનથી
ટેકો આપુહી (હીસ હીસના અવાજે)

સં તમુને કોઈ વખત કોરટમા દંડ
થયો હતો.

જં આહા સાહેબ. હું એવો મુરખ નથી
કે દંડ થાએ તેવું લખું. અને તેવું કાંઈ
એકાલ લખાન એક લખાએ તો બીજા અંકમા

તુરતજ હું મારી ક્ષમીરી જણાવી વાતને।
છેડો લાવી નાખું. એતો સાહેબ હમા અ-
ધીપતી લોકની કુંનેહ છે.

સં વારૂ ત્યારે તમે ક્ષીભાઈને હાથે
છીએ હાહાડે વીટી જોઈ હતી.

જ૦ મે કાંહાં કેહું કે વીટી મે જોઈ !
એ તમે શું જુલાવામા નાખી ગયે પડવાની
વાત કરીછ સાહેબ !! મે એમ કેહુંજ નથી
કે વીટી મે જોઈ !!

કાવસજી કરાકરીને પકડમા પકડવાની
ધણીખી વેતરજી પેચીસટરે કરી પજી કાંઈ
વધીયુ નહી.

મીઃ કરાકરીની જખાની લીધા પછી
કાવસજી ફાંકે પોતાની જખાની બે તન સલાહ
ના જખાબ આવી પુચી છીધી. તેને દુકમાજ
જણાવીયું કે રૂઝ મી જુલાઈ અને બેસપતવારે
રાતના ૧૧ાં વાગાને સુમારે એક ઓરત
ક્ષીભાઈને નામનુ કાગજ મને આપી ગઈ
હતી. મે તે ક્ષીભાઈને આપીયુ હતું અને
ક્ષીભાઈ મોડી રાતે જુમારે એક વાગે કલ-
ખમાથી ગીરો હતો.

આ જખાની પછી પંપાનુ નામ પુકા-
રવામા આવીયું. લોકો તેનીને ટીકી ટીકી
જોવા લાગા. અને પંપાની જખાનીનુ કામ
કાચદા પરમાને સોગંદ આપીયા ખાદ આ-
ગલ આવીયુ.

પંપાનુ નાંમ સાંભલતાંજ દીવાનખાનામાં
એક જતનો અવાજ પેદા થયો, જેથી
“સાંચલંસ” ઉપર “સાચલંસ” “ચીછપ”
ઉપર “ચીછપ”ના અવાજો તે ગડબડ ખંધ
પાડવા માટે નીકળીયા. અંતે સરવેતી ઇન-
તેબરી વચ્ચે એક હંદર દેખાવની રૂપાલી
જવાન છોકરી ફોરટના દીવાનખાનામા લો-
કોની બીડ વચ્ચેથી છટાદાર રીતે સાખસીના
પીજરામાં આવી ઉભી રહી. કાએદા પરમાણુ
સોગંદ આપીયા ખાદ જખાનીનુ કાંમ આ-
ગલ આવીયુ.

પંપાની જખાનીમા તેનીએ જણાવીયું
કે જુલાઈ મહીનાની ૨૭ મી તારીખ અને

બેસપતવારે રાતના પારસી યુનીયન કલખમાં
૧૧ાં વાગે એક ચીઠી એક પારસીને હું
આપી આવી હતી. હું વાચી લખી જાણતી
નથી. કોણને નામની તે ચીઠી હતી તે હું
જાણતી નથી. મને તે કલખમા ચીઠી મુકી
આવવા બકાવલીએ કેહું હતું. હું તીયાર
પછી ભીડીખજરમા નવાખની મસ્તીદ આગલ
મોડી રાત વેર તેની વાત જોતી ઉભી હતી. ખં-
ધવો મને તીયા એક વાગે રાતના આવી મ-
લીયો હતો. હું તેને કામાતીપુરાની ખારમી ગ-
લીમા મારી મમાઈ રમજનને ઘેર લેઈ ગઈ
હતી. બકાવલી ત્યારે તીયા મરતી હતી.
ખંધવો પા કલાક જુધી બકાવલી સાથ વાત
ચીતમા શેકાયો હતો, અને તીઆર પછી હું તેને
* “આલપીસન “૬૨” આગલ મુકી આવી
હતી.

ઉલટ પાલટ તપાસ.

સં તુ ખાતરીથી કહે છે કે એજ સ-
ખસને તું તારી સાથ લેઈ ગેઈ હતી.

જ૦ હા.

સં એક વાગા પછી તે તુને નવાખની
મસ્તીદ આગલ આવી મલીયો.

જ૦ હા. પાંચ મીનીટ પછી. ઘડીઆ-
લમા એક વાગેલો મે સાંભલીયો હતો, અને
તીયાર પછી તુરતજ ચોડી મીનીટખુ એ
આવી પુગો હતો, અને પોના બે વાગે હું
તેને “આલપીસન ૨૨” આગલ મુકી મારે
ઘેર ગઈ હતી.

સં પછી શુ થયું,

જ૦ હું ઘેર જઈ પુગી તીયારે બકા-
વલી મર ગઈ હતી.

સં હવે એકજ જવાબ દે. ખંધવા
ક્ષીભાઈના આંગમાં કેવો ડગલો હતો.

જ૦ સફેદ. *

અતરે પંપાની જખાની પુચી થઈ અને
લવજ પેચીસટરે ખચાવ તરફનું બાશાન રૂઝ

* એલકીન્સ્ટન ડીએટર.

કીધું. પોતાની છટાદાર ખોલવાની ટપચી તેને કેસની ખારીકેખારીક “પાઇ-૨” ચીપીચીપી નીરદોશ ફલીભાઇનું નીરદોશપત્ર જડજ અને જ્યુરીના ધીઆન ઉપર સાણત રીતે ઠસાવી જણાવી, કે જે સખસ મરનારને લેઇ વીક-ટોરીયામાં “રાજખાઇ ટાવર” આગલથી ખેઠા હતો, અને જે પાછલથી “વીકટોરીયા ગ્રા-ડ-સ” આગલ હતી પડીયો હતો, તે સખસ ફલીભાઇ નહીં પણ કોઇ ખીજેજ હતો. કોઇખી રીતે જોતાં પુલીસે ખંધવા ઉપર મુ-કેહું ખોલતાન સાખેત થયું નથી. કોરટમાં એવી જખાની પડી છે કે જુન “કલોરો-કોરમથી” થયું છે. હમો તે કણલ કરીએ છેકે. પણ ખંધવા ઉપર જુનનો વાંક પુરેપુરો સાખેત કરવા માટે “કલોરોફોરમ” તેને કયાથી કીધું અને કોણે તેને આપીયું તે જખાની કોરટ હજુર પડેલી નથી. વલી ખંધવા વીરો જે વાત સહથી વધારે ધ્યાનમાં રાખવાની છે, તે એ છે કે તે કદીખી વીટી પેહડતો નથી, અને મીં કરાકરી જેવા પરમાણીકપણે પોતાનું શુજરાન ચલાવનાર અહર્યે સોગંદ ઉપર જણાવીયું, તેમ કદીખી ખંધવો વીટી પેહડતો નથી. વલી વીકટોરીયા-વાલો જ્યારે કેહછે કે ઓટરોડનાં પુલ નીચે તેની ગાડીમાંથી તેનું ધરાક ખે વાગેલતરી પડીયું હતું, તીયારે ખંધવાના ખટલર ભામલાએ જખાની આપીછે કે ફલીભાઇ તે રાતે ધરમા આથો તીયારે ખેમા ધાંચ મીનીટ કમ હતી. એ ઉપરથી સાખેત થાય છે કે જે સખસ ઓટરોડના પુલ નીચે ખે વાગે વીકટોરીયા-માંથી હતરીઓ હતો તે ફલીભાઇ નહીં પણ કોઇ ખીજે હોવો જોઇએ. પણ તે ઉપરાંત પેલી ઓરત પધાની એખલી જખાની ધણીજ અગતની છે, અને ફકત તેજ જખાનીને આધારે ખંધવો પોતાની “એલીખી” સાખેત કરી ચુકો છે. મુખ્ખ જેવા રોહરમાં જાહેર રસતા ઉપર આવી રીતે જુન થાએ, અને તે જુન કરનારનો પત્તો નહીં મલે એ મલું કલમીવી ભરીયું છે, ખરી વાત છે કે રોહ-

રની સલામતી તેથી જખમમા રેહ છે, પણ તેથી નીરદોશને ધનસાફ મલવો ઘટે છે. ધનસાફ જ્યાં હોએ તીયા નીરદોશ અને ધજતદારોના જન માલની સલામતી છે, અને એ જન માલ અને ધજત હોરમતની સલામતી તીયારેજ ફકત જખમમા આવી પડે છે કે જ્યારે ફલીભાઇ જેવા મંડલીના માનીતા અને લોકને જણીતા આગેવાન અહર્યોની ઉપર આવી રીતના ખોલતાન મુકવામા આવે. જ્યુરીના સાહેખો હું ખાતરીથી કેહું છું કે ખંધવા ફલીભાઇને તમો નીરદોશ ઠગાવી છોડી દેશો. પણ તેજ વખતે મારે કેહવું જોઇએ કે ફલીભાઇ નીરદોશ ઠગે તેથી ખરશેદ ખરાસનું જુન નથી થયું એમ સાખેત થતું નથી. તેનું કોઇ કરતુકી ચંડાલે જુન કીધું એ ખરી વાત છે, અને હવે આપણી ખાહોશ પુલીસ એ ખરા જુનીને સોધી કાહાડવાની તજવીજ કરશે, અને કદીખી હવે પછી ઉતાવલમા એવા ગંખીર વાંક માટે “દાહાડીવાલાને ખહલે મુખવાલાને પકડી” ધનસાફના પવીતર નામને કલંક લાગવા દેશે નહીં.

લવજા ખેરીસટરે પોતાના ટીખમા કમ ટમતા માખકા પુલીસને લગાવી લોકોની સાખારી અને વખાણ વચ્ચે પોતાનું ભાશાન પુરે કીધું. જડજ સાહેખે ફલીભાઇની તર ફેનમાં લંખાનથી “કેસ” “સમ-અપ” કરી જ્યુરીને ચારજ આપ્યો, અને જ્યુરી વીચાર કરવા માટે “ચીટાચર” થઇ,

પ્રકરણ ૧૭ મું.

“ગીલટી કે નાટ ગીલટી”

સાડા ત્રન કલાક વેર લવજાએ ખંધવું ફલીભાઇના ખચાવમા પોતાનું ભાશાન આણ રાખવાથી છેક સાંજનાં પાચ વાગા હતો; અને જડજ સાહેખને કેસ “સમ-અપ” કરી જ્યુરીને ચારજ આપતાં લગભગ ખે કલાક ધવાથી કોરટમાં ગેસ લાઈઠ સજગાવવામા

આવી હતી. જ્યુરી વીચાર કરવા માટે “ચેટાચર” થઈ, અને આટલું માલું થવા છતાં, સહવારથી આવી ઉભેલું લોક હવે આ જ્યુરીનું “વરડીકટ” ભણવા ધનતેભરીથી સુખ થઈ રહેલું. કોરટના દીવાનખાનામાં એક ભતની સુપકીદી ફેલાઈ. જ્યુરીને આવતાં ધણો વખત લાગવાથી જડજ સાહેબ ઉઠી પોતાના ચેમબરમાં ગયા. અંતે પોના આંક વાને જ્યુરીએ પાછો કોરટના દીવાનખાનામાં દેખાવ દીધા. જડજ સાહેબે આવી ટુર-તજ પોતાની બેઠક. લીધી, અને લોકની હવે ખીરજનો અંત આણે. સરવે કોઈ ગરદન ઉઘી કરી કાંન ઉપર હાથ મુકી “ગીલટી” કે “નોટ ગીલટી” એટલુંજ સાંભલવા તઈ-ચાર થયા. ફલીભાઈના ચેહરા ઉપર લોહીનું એક ટીપું વટીક નજરે પડતું હતું નહીં. એકજ મીનીટ-એકજ પલ, અને ફલીભાઈની સરજત ઉપર સીલ પડવાની પલ આવી પુગી હતી. સરવે કોઈ એક્કાં નજરે જ્યુરીના “ફારમેન”ને ટીકવા લાગ્યાં. અને હવે “ક્રાઈઝ ઓફ ધી ક્રાઈને” સવાલ દીધા. “ફારમેન” સાહેબ તમે સેવટ ઉપર આગયા.

ફારમેન :—હા સાહેબ.

સવાલ.—જ્યુરીનું વરડીકટ જણાવો.

ફારમેન :—નોટ ગીલટી !

હુરેરેરેરે !!! હુરેરેરેરે !!! હુરેરેરેરે !!!

સાયલંસ !! સાયલંસ !! સાયલંસ.

હુરેરેરેરે !!! હુરેરેરેરે !!!

ચીહાહાહા ? ચીહાહાહા.

નોટગીલટીના શખડો સાંભલી લોક હ-રખી હડપું થઈ ગયું હોએ તમ એકા-એક કોરટના દીવાનખાનામાં જડજ કે જ્યુ-રીની તેમજ પુલીસના “કાનસતેબલ !” કે “સીપાઈદાદા !”ની કાંઈ દરકાર કરીયા વગર તેઓ હુરેરેરે ના પુકાર ઉપર પુકારો પાડી ફલીભાઈને વધાવી લેવા લાગ્યા. ફોકટ, ફો-કટ કોરટના માણસોએ “સાયલંસ ઉપર સાય-લંસ અને ચીહાહાહા ઉપર ચીહાહાહા સુખ

ખારડા પાડી લોકોને ધમકી આપી. અંતે મોહોટી મુશકેલીએ લોક ચાંત થયું, અને જડજે ફલીભાઈને જ્યુરીના મત સાથે એક મત થઈ નીરદોષ ઠેડવી છોડી મુકીયો.

ફલીભાઈને આસપાસ તેની એકબાંન વાલાઓ ફરી વલી તેને મુખારકખાદીથી વ-ધાવી લેવા લાગ્યા. લવજ પોતે તેને જો-રથી “ચેકહુન્ડ” કરી તેને મુખારકખાદી આપવા લાગો. કોરટના કમપાઉન્ડમાં ચુકાં પોતાની ગાડીમાં ધનતેભર ખેડી હતી તે આ ખખર સાંભલી હરખથી પોતાના કપરાંમાં માઈ સમાઈ રાકી નહી. હનમંતરાવની હા-રથી તેની હીનપસતીનો પાર રેડો નહી અને જેહાગીરચાહની ફતેહથી પારસીઓ ધરીયા ધરાયા નહી.

લવજ ફલીભાઈનો હાથ પોતાની ખગ-લમાં લેઈ જેવો દાદર ઉપરથી ઉતરતો હતો તેવામાં ઘણીજ ઝડપથી પાછલથી એક આ-દમી દાદરની બે બે પગથી મુકી તીજ તીજ પગથી એ ઉતરતો જતા હતો.

એ કોણ હતો ?

લવજએ તેને પીઠ પાછલથી પીછાણી ટુરતજ પુછીયું “હાલો કરાકરી. તમે ફલી-ભાઈને મળીયા કે.”

કાલે કાલે મીઠો લવજ. ખખી વાત કાલે “કાવસજ કરાકરી ઉતરતાં ઉતરતાં બો-લીઓ” આંક વાગી ગીયા, અને મને હજી તો આ કેસ ઉપર એદીતોરીઅલ લખવી છે.

ફલી ! મારા ફલી !! મારા જાન !!! ચુ-લાંની ગાડીમાં ફલી જેવો લવજ સાથે દાખલ થયો તેવીજ ચુલા તેના આંગ ઉપર પડી બેઠી. જુદાએ મારી દાક લીધી.

ઘેરે ઘેરે હવે એજ વાત ચાલી રહી. ફલીભાઈ છુટી ગયો, એ પારસીઓને મન એક માહાભારત ખનાવ હતો. સમજી લોક એવો પટપટારો લેઈ બેઠાં, કે ફલીભાઈ નીરદોષ હતો તે છુટીજ જવો જાઈતો હતો, પણ ખરોદ ખરાસનો ખરો જુની તેથી પકડાયો નહી. તેનું કેમ ?

ન્યુસ પેપરવાલાઓનું પણ એજ મત હતું. અને નીચલી આરટીકલ બીજે દીવસે મુખઈ યમદંહરમાં કપાઈ હતી.

દાદરવાલાં ખુનનું સેવટ.

સેશન્સમાંથી ફલીભાઈનું છુટી જવું.

“લાંબી મુદતે પ્રજાની ઇનતેજીનું ગર્હ કાઢે સેવટ આંચુ છે, અને મીઠું ફલીભાઈ ખુનના વાંકમાંથી જ્યુરીના એક મતે નીર-દોશ ડડી છુટી ગયો છે. હુમા પેલ્લેથીજ એવું મત પાંધી ગુલા હતા અને અંતે હમારૂં ધારૂં અરૂં પડીયું છે. કોરટમાં ચાલેલી તપાસનો વીગતવાર સેવાલ હમારા વાંચનારાઓ માટે હુમોએ આ પત્રના બીજા ભાગ ઉપર છાપીયો છે.

ફલીભાઈ છુટી ગયો છે, પણ તીઆરે ખરોદે ખરાસનો ખરો ખુની કોણ છે એ સવાલ પૂછેલી ઉઠે છે. મુખ્ય શોધરના ઘોરી રમતા ઉપર આજુબાજુ કામ કરનાર શખ્સ કોણ હતો? આ બોલાલી વસતીવાલા ગુલ-નર શોધરમાં નીરદોશ અને ઇનતેજાર આદ-મીઓના જીવ ખરેખર આવા બદ કરતુકી ખુનીઓથી જાખમમાં રહેલો. પ્રજા આ ખના-વથી ગભરાતમાં પડી ગઈ છે. આપણુ સરવે ઇચ્છીયું કે જે અદલ ઇનસાફની પરકતથી મીઠું ફલીભાઈ નીરદોશ ડડી છુટી ગયો છે તેજ ઇનસાફની રૂએ આ પાપી ખુનીને તેના કર-તુકને લાએક સજા થાએ. આ જાખમભરીમાં આદમીની પુડ પુલીસે જલદી પકડવી ઘટે છે, સખખ વાઘના બચ્ચાને સપાવી પાલી મોટું કીધા પછી જા માણસના લોકોનું એ-કળી દીપું તેના મોહાડાંને લાગે છે, તો તેનો સવાદ ચાખતાંજ તે પાતાની અસલ માંસહારી આદત ઉપર આવી જાએ છે. તેજ રીતે આ કરપીણ ખુની આવી રીતે આસાનીથી એક ખુન કરી છટકી જવા પામે તો તુરંતજ તે બીજું અને બીજાં જાણી ત્રીજું ખુન કરવાને કાંઈબી આનાકાની કરે નહીં.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

અનારકલી.

ચીંતાની ચીતા આદમીના બદનને બી-તરથી પાલી ખાક કરે છે. મરદો કરતા ઓ-રતા જલદીથી તેને વશ થઈ જાએ છે. જે જે સંકટો અને જે જે વીપતીની વેઠો મરદો જે-ટલી આસાનીથી કરે છે તેટલી ઓરતોથી તે વેઠોની ખરદાસ્ત થઈ શકતી નથી. એ ચીંતાની ચીતા પાતાની અગનીના તાપથી મરદો કરતાં ઓરતોના તનમન જલદી તાવી નાંખે છે.

ફલીભાઈ આસાનીથી છુટી ગયો, એટલે ગાંધીની ગુલાનાં સંકટનું સેવટ આંચું નહીં. ફલીની ઇનતેજી, ફલીના પ્યારની અગન, ફલીની છાંદગીની ચીંતા, એ સરવે સંકટો વચ્ચે આ વફાદાર નાર પાતાના સાચા ખાર અને પ્રીતથી પાતાના વાહાલા ધણીના કુખમાં તેની સોડ સોડ અવલથી આખરે ઘુ-લીક વલગી રહી, અને જે દીવસે ફલી સેશ-ન્સમાંથી છુટી ગયો તેજ દીવસે રાતના ગુલાં “જેનરીયર” થી પટકાઈ પડી. ડાકતર શા-મરાવ અને બીજા ડાકટરોના ચાંપતા હાલો અને માહવજતથી જોઈ બે મહીને ગુલાં માંદ-ગીને બીજાનેથી ઉઠવા પામી હતી છતાં, જુખારની અમર તેના મગજ ઉપર રહેલી કસર કમતી થઈ નહીં.

ફલીભાઈનો પણુ તેવોજ હાલ હતો. ખુન જેવા બોહતાનમાંથી છુટી જવા છતાં તેની ખુરી ખુરી નાજુદ થઈ ગઈ. સ્વ-ભાવે ને કુજરો, ખરીએલ અને એકમારગી થઈ ગયો. સોસાયટીથી તે દુર થવા લાગો, અને દોસ્ત આશનાવોની મીઠામી જેમ બને તેમ તજ દેવાની તજવીજ કરવા લાગો. દે-ખાવમાં જુખજુરત અને સોહામનો ફલી, જે રસતે ચાલતા રસતો સોભી રહેતો, એવા આ જવાનમાં સેહજવારમાં કેટલો ફેરફાર. તેના કાલા ભંમર જેવા ખાલ આવી ભર જવાન વચમાં નામોશી અને ફલગીરીનાં કુખથી સ-ફેદી ઉપર આવવા લાગો. તેના ચેહરાની રૂ

ખાલી સફાઈદાર આમડીનું તેજ તેની ઉદાસીથી ઝાંખુ થઈ જવા લાગું. તેની આમડી ઉપર કરચલી ચહડવા લાગી. જાણે ૨૫-૩૦ વરસનો આ જવાન ફક્ત ત્રણ માસમાં ૪૫ વરસની ઉંમર જેવો દેખાવા લાગ્યો.

અને ગરીબ ખીચારી ગુલાં! ફલીના એવા હાલથી તે વધારે દુઃખી થવા લાગી. “ગ્રેન-શીવર”ની ખીચારીથી સાહજી થઈ હતી, તો ૨૫ વરસની આ રૂપસુંદરી જાણે ૩૫ વરસની ઉંમરની એક જોરત જેવી દેખાવા લાગી. એ સરવે મોહકાન ચીતા અને ઉદાસીની હતી.

ચીતાની છુપી ખીચારી ખીતરથી આ-દમીલું માસ અને કાલજી બેમાડુમ ફોતરી ખાઈ છે. તખીખોથી એ શેગની પરીક્ષા થતી નથી અને કંબન યુલની ફેલ સેહજવારમાં બચડી પડે છે. જગત મશહૂર ફેલવત ખરી છે કે :—

ચીતા અગ્નેશી કાકની કાટ કહેજે ખાએ,
તખીખ ખીચારા ક્યા કરે કાંઠાં કાંઠાં દારે લગાએ.

“ગ્રેનશીવર”ની ખીચારીમાંથી ગુલાં સાહજી થઈ ઉઠતાંજ ગાંધીભાઈ તેનીને ડાકટર શામરાવની ભલામનથી હવાના ફેરફાર માટે માથેરાંન ખાતે પીતાના ખંઝલામાં લેઈ ગયાં.

ગુલાંની ખીચારી જેવી દુર થવા લાગી કે દીસેમપર માસની અધવચમાં ફલીભાઈ થણુ તુરતજ પીતાના દોસત આશનાવાને ડોડી એકાંતવાસમાં જઈ રહેવા માથેરાંન નીકળી ગયો.

માથેરાંનમાં ફલીભાઈનો ખંઝલો “ઝરદાવર વીલ” નામે જોલાખાતો હતો, અને ગાંધીભાઈના ખંઝલાથી યોડેજ દુર “હુ-હસા પોઈન્ટ”ના મુખડાની ઉતર તરફ આવેલો હતો. હીયાં ફલીભાઈ એકાંતવચ્ચમાં જો-ખલો પીતાનાં દીલને ચીજવતો હતો. કદી તો તે પગે ચાલી “એલેક્ઝાન્ડ્રા પોઈન્ટ” તરફ જતો, તો કદી તે “એકે પોઈન્ટ” ઉપર જઈ ફડી ખીણના ડાયાં વકાસેલાં મોહોડામાં

વાંકો વળી નજર કરી જોઈ દુદરતનાં ગુણ માતો, અને કદી તો તે “બેરી પોઈન્ટ” ને છેક મથાણે જઈ આકાર અને હવાની વચ્ચે દુર પીતાની નજર ફેંકી કાંઈ થણુ વીચાર વગર ડોલા ફાડી સમાધીમાં ખેંચી રહેતો.

એવી તેના તન અને મનની હાલત હતી. તેની સરવે ચીંતા અને દલગીરીમાં એકજ ચીંતા અને એકજ દલગીરીથી તે આવી હાલતમાં ચીખતો હતો. અને વારંધડીએ તે ચીંતા માટે એક ઉડી હાએને દમ ભરી, “પેલી ખકાવલીએ કેહેલા મેંદને હજારો હ-નર કદુવા દેતા હતા.” એજ તેનો મોહ-નામાં મોહોડો સંઘાપ અને એજ તેની મોહ-ટામાં મોહડી દલગીરી હતી.

માથેરાંનમાં ગુલાં નાતાલ ટાંકણે આવી રહી. ફલી તેને હમિશ સહવાર સાંજ મલવા જતો, અને પ્રીતના વલામાં વીટલાએલાં આ જવાન “વર વડુ” પીતાના પવીત્ર ખ્યારના પાછોજેલ કલાંમથી નવેશર પીતાની જીંદગીના કરમાએલાં ગુલને ખીલવવા લાગ્યાં.

ગુલાં ઉપર પીતાનો અનહદ ખ્યાર હોવા છતાં, ફલીભાઈ ગાંધીભાઈ તરફ હવે હવે તીરસકારની નજરથી જોવા લાગ્યો હતો. ગુલાંની કાકલુદી અને મીનતનરી છતાં ફલી ગાંધીભાઈને નજરે નજર મલવાના અખાડા કરવા લાગ્યો.

હું ખાવા સાથે કંચે મોહોડો છે ફલી.
“ગુલે ગલામાં હાથ નાખી પુછીયું.”

કાંચે! ગાંડી છે ગાંડી!! “ફલીએ ઉડાવવાની વાત કીધી” થણુ હું તુને એમ પુછું કે પેલી પંપાને હું તારી સાથે હીયાં કાંચે લાવી.

તુનેખી તે ગમતી નથી કે “ગુલ અસલ વાત જુલો જઈ જોલી” ખાવાખી ના થી હા થયા નહીં ને—

અને માફી મત તેજુજ છે “ફલી જો-લીયો” આવી એક નીચ ચીખડી પીખડીને હું તારી સાથે હીયા—

પણુ તેને તારો જીવ ખચાવીશે ફલી. “શુભ ગલે વલગી યોલી” ખીઆલ કર કે પંપા બગર તુ “ઝેલીખી” કેમ પુરવાર કરતે. મારા જાન, તારા જીવ સાથ એને મારો જીવ ઉગારીશે છે. આદમી જીલને લાએક છે. એ આપરે તીયા રેહી શુધરી જસે. હું જ્યારે ખીમાર હતી તીયારે એને મારી ધણી સારવાર કરી છે. હમના હમના વલી એ વાંચતાં લખતાં પણ શીખી છે ફલી.

જેમ તારી મરજી શુભ. હું તો મારો ખીમાર જીવવાતો હતો. હું જેમા રાજી તેમા હું રાજી મારો ખુદા રાજી. લે આલ. હવે હું રજા લેઉં છું જીમર. મારો ઘોડો કેવારનો ઉભો રેહતા યાકી ગયો હશે. હું સાંજના જરૂર આવશ.

ફલી શુભના શીકા ગાલ ઉપર એક મીઠી “કીસ” લેખ પોતાની “ઝરદાવર વીલ” તરફ નીકળી ગીયો, અને શુભ ઉઠાસીત યદ તેના ઘોડાના પગલાંનો અવાજ જ્યાં સુધી તેને કાંને પડયો, તીયા સુધી તે સાંભલવા ખાગ-માંજ ઉભી રેહી, અને અતે જ્યારે તે અવાજ સંભલાતો ખંધ પડયો તીયારે તે ખંગલા તરફ પાછી ફરી.

ફલીની ઉઠાસી કેટલી અને કેતી હતી તેનું માપ શુભાં કાંઈખી કરી શકી નહી. તો-પણુ તે એટલું તો નક્કી જાણતી હતી કે પેલી મરનાર ખકાવલીએ ફલીને કાંઈ એવી વાત કેહી હતી કે જેથી તેની તખીયત અને તનદ-રોસતી ઉપર એવી છરી અસર થઈ હતી કે શુભાં તેની શીકરમાં પડી હતી.

ખંગલામાં જતાંજ પંપા દીવાનખાનામાં બેઠેલી તેની નજરે પડી અને શુભાંએ તેને સવાલ કીધો. “પંપા શું કરેછ એ શું વાંચેછ.”

હાખીલનો કીરસો ખાઈ શુભખાનુ “પં-પાએ દુરતજ જવાખ દીધો” એમાં હજરત મળી પએમખરના લાખો વખાન કરી લખ-નારે હાખીલની મરેહજમારી મલાલીએ કેવી

શતે ખરખાદ કરી તેનું ખયાન ધણી સરસ રંગીલી હખારતમાં આપેલું છે.

મે એ કીરસો વાંચેલો છે પંપા “શુભાં પાસેની એક છુરસી થર બેસી યોલી” પણ પંપા મને કાંઈ દુને પુછવું છે.

શું! ખાઈ શુભખાનુ “પંપા ચોપડી ખંધ કરી યોલી” તમે એમ ધારીક કે હું ત-મુને કાંઈખી વાત નહી કેહેવસ. તોખાહ છ-લાહી!! શું એટલી ખધી નીમખહરામ તમે મને સમજો?

કેહ ત્યારે પંપા, ખરેખર કેહ “શુભાં સમજાવી પતાવી પુછવા લાગી” કે પેલી જો-રત જે કામાતીપુરામા મરી ગઈ અને ફલી તેને મલવા ગયો, તે કેણુ હતી?

મારી મમાઈ રમજન અને હું બંને-જન એક હાહાડે રાતના, આંટરોડને રસતે આ-વતાં હતાં, ત્યાં હમોએ તેને એક નાટકશાલા આગલ છાકટી હાલતમાં બેધયાન પડેલી જોઈ. નાટકશાલા આગલ છાકટી થઈ પડેલી હતી “શુભાં અજખ થઈ યોલી” પછી—પછી.

રાતનાં અંધારામાં મારી મમાઈ રમજનને તેને જોલખી કાઢી, તેની જોવી હાલત ઉપર હાએ વીલાપ કરવા લાગી “પંપા યોલી” મેં દુરતજ એક વીકટોરીયા યોલાવી તેમા તેણીને નાખી હમો હમારે ધેર લેખ ગયાં હતાં.

તારી મમાઈએ તેને જોલખી તીઆરે તે તારી મમાઈની કાંઈ સગી હોવી જોઈએ.

તે હું નથી જાણતી ખાઈ શુભખાનુ “પંપા યોલી” હમારે તીયા તે હમારી સાયેજ રેહતી હતી. પાછલથી તે ધણી ખીમાર પડ-વાથી મારી પાસ ખરોદ ખરાશને તેણીએ તેરાવીસે હતો.

અને તે આંથો હતો કે?

જીજી “પંપાએ દુરતજ જવાખ દીધો” આવતાને વાર તેની સાથે ખકાવલીએ પંપા-ની કીધી. અને જ્યારે અસર રોઠે ખકાવલી-ની ખીમાઈની ખરી હકીકત જાણી તીઆરે તેને

દુરતજ ડાકટરને બોલાવવા અને મોકલી હતી. પણ ડાકટર શું કરે ખાઈ. તીઆર પછી આર કે પંદર દાહાડા તે જીવવા પામી, અને જે દાહાડે રાતના ફી શેઠને તે મલી તેજ રાતનાં તે જીવ પામી. શું કેહું ખાઈ જીવવાનું પકાવલી ગોયા ફી શેઠને મલવાજ જીવતી હતી.

તીયારે ખરશેદ ખરાસ તીયા અવારનવાર આવતો જતો હતો એ વાત ખરી કે ?

હાજી. “પંપાએ જવાબ દીધો” પણ જેવો તે આવતો કે અને અને મારી મમાઈ રમજનને આરડામાંથી ખાહાર કાઢી પકાવલી સાથ કાંઈ છુપી વાતચીત કરતો.

પણ તે છુપી વાતચીત કાંઈ તારા સાંભલાવામાં આવી હશેની પંપા ?

કાંઈ સેહજસાજ ખાઈ “પંપાએ ડોકી નમાવી કેહું” એક દાહાડો અને ચટપટ થવાથી ખારનાં ખાહાર ઉભી રેહી હું તે લોકની વાત સાંભલાવા લાગી. ખસડ શેઠને પકાવલી પાસ કાંઈ કાગળે માંગતાં મેં સાંભલીયો, અને પકાવલીએ તે આપવા હુંજત સાથ ના થાડી. ખસડ શેઠે અરસાથી ઉકાઈ ગાલો દેવા લાગે અને પકાવલી બોલી કે તે કાગળે હું મરી જઈ તોખી આપુ નહી. પણ આખર ખસડ શેઠ તે કાગળે પકાવલી પાસથી જખરફસતીથી છીનવી પાતાં સાથ લેઈ ગયા.

ખરશેદ ખરાશનું જીન કાંઈ કીમતી કાગળીયાં લેધે થયું છે એવી જેહાંગીરશાહ ઇન્સપેક્ટરે કરેલી અટકલતુ અલાને હવે બ્યાન આપ્યું.

પછી બીજું કાંઈ ?

પકાવલીના બીજાનાતજેથી એકલાંજી કવર ખસડ શેઠે ખેંચી કાઢીયું. “પંપાએ હકીકત આગલ મલાવી.” તે ખારજાની કાટમાંથી મેં જોયું. ખજી કાગળના મોહાં કવરમાં તે કાગળે ખોસેલાં હતાં અને ઉપર લાલ સહીયા કાંઈ લખેલાં હતાં. ખસડ શેઠ તે જોઈ તપા-

સી પોતાના દગલાંની અંદરના ખીસામાં મુકી બોલીઓ, “તારી પાસથી એ બોવાઈ જશે. મારી પાસે હું એ તપાસી રાખસ. હું હમેશા મારી પાસેજ એને રાખસ, અને મારી જીવ જસે તો પણ એ કાગળ હું તેને આપનાર નથી.

પણ તેને તે કોણને પંપા ?

તે હું જાણું ખાઈ જીવવાનું “પંપાએ જવાબ દીધો.”

અને ખરશેદના હાથમાં એ કાગળે કપારે ગીયાં પંપા ?

ખસડ સેહનું જીન થયું તેની આઠ દસ દીવસ આગમજ એ કાગળે પકાવલી પાસથી તેને લીધાં હતાં. “પંપાએ વીચાર કરી જવાબ દીધો.” કાગળ લેઈ ગયા પછી ખસડ શેઠ પાછો ફરીએજ નહી. પકાવલી તેની રાહ જોતાં મરવા પડી. રાત અને દહાડે તે ખસડની ઇઆદમાં પકપકારો કરતી હતી.

અને તે શું પકપકારો કરતી હતી ?

ખસડ, ખેવડા ખસડ. “પંપા પકાવલીનાં બોલો ઇઆદ કરી બોલાવા લાગી.” હું અને મુકી ગયા. હુંને મારી કાંઈ કદર નહી આવી. ખેરેહમ દગલખાજ. પણ હું હુંને જતો મુકનાર નથી. હું મરતી મરતીથી હુંને મારી જીવસ, અને મારું વેર લેવસ. એમ બોલી તેને એક કાગળ જેમ તેમ કરી ફી શેઠ ઉપર લખી અને આપીયું, અને હું તે ફી શેઠની કલખમાં પોહોચાડી આવી હતી.

તે ખમી વાત ખરી પંપા, પણ ફી અને પકાવલી વચ્ચે શું વાત થઈ વાડ ? તે વાત તેં સાંભલી હશેની ?

હાજી. કાંઈ સેહજસાજ. “પંપા અચ્ચકાતી બોલી” ફી શેઠને મોહાડેથી મેં એવું સાંભલીયું કે “હું દીવાની થઈ છે. એમ અને નહી. —હું એ વાત કુદી માનું નહી.” પકાવલી અરસે થઈ બોલી. “જુદાના કસમ એ ખરી વાત છે—ખરશેદ ખરાસ પાસ તેની સામેતી મોહાડ છે” પછી વરી ફી શેઠે હાથે

મારી બોલીઆ “ગરીબ બીચારી સુલ.”

“ખકાવલી ફલીશેઠને દલગીર જોઈ બોલી”
હવે તું તેને પરણશે કે? ફલી ખરશેઠને કદીબી
ફલી જવા હોતો ના.”

ફલીશેઠને તુરતજ કાંઈ ઇઆદ આવી
અને તેજ વખતે તેને પુછીયું કે “તુ કોણ છે?
અને તારું નામ શું?”

અને તેણીએ શું જવાબ દીધો પંપા?

અનારકલી! “પંપા બોલી.”

તેજ વખતે સુલાને કાને કાંઈ ખડખડાત
પડીયો. તુરતજ તેણીએ પીઠ ફેરવી પાછલ નજર
કરી એક જખરી ચીસ પાડી. પંપા પણ ગભ-
રાઈ ગઈ.

સુલાએ શું જોયું?

પાછું ફરી જતાં સુલાની પેહલી નજર ફલી
ઉપર પડી. અનારકલીનું નામ સાંભલતાજ તેના
ચહેરાનો રંગ હડી ગયો, અને સુલા તેની આવી
હાલત જોઈ હેખતથી ચમકી ચીસ પાડી હડી.

ચલાવ ચલાવ વાત ખંપ પાડવાની કાંઈ
જરૂર નથી “ફલી તુરતજ દાંત કચકચાવી હોંઠ
પીસી બોલીયો.”

ખસ હું એટલુંજ જાણુછ. “પંપા
બોલી.”

કાંઈ શીકર નહી. “ફલી બોલીયો”
તું જ પંપા, મારે સુલ સાથ કાંઈ વાત
કરવી છે.

પંપા તુરતજ હાખીલના કીરસાવાલી
ચોપડી લેઈ દીવાનખાનામાંથી નીકલી ગઈ,
અને સુલાએ આગલ વધી પુછીયું “ફલી તારો
ઘોડો ઘણા દુર ગયા પછી હું પાછી ફરી, અને
તું કયારે હીયા પાછો આયો. અને તુ પાછો
કાંએ આયો મારા જનન.

“હું, આહાહાહા! ફલી કારણ ખેતાવવા-
ના ચામતામા કરતાં ડોલ ઘાલી હસી પડી બો-
લીયો” મારો ફમાલ.—

ફમાલ! તે તો તારા મજવામાં—

અરે મારો આખક!

આખક! તે તો તારા હાથમાં—

અરે લુધીયો મમામારો—

ફલી! ફલી!! મારા જનન,!!! એ તુને
શું થયું! “અરે છુદા મારી ઉપર કંઈ
રેહમ કર.”

પ્રકરણ ૧૯ મું.

ગાંધીભાઇની સ્ટીમર “અનારકલી.”

સુલ પેલી છોકરીને તું શું પુછતી હતી
“ફલીએ કંડે અવાજે પુછીયું”

સુલા તુરતજ ફલીના ખેડ હાથ પોતાના
હાથમા પકડી તેની ચલકતી આંખોમાં ટીકીને
બોલી “ફલી તુ કાહાં છે! ફલી તારો ખ્યાર
કાહાં છે!” ફલી તારો વીસવાસ કાહાં છે!!!
અરે જનન તુ મને કેમ લુધી ગયો. તુ જાણુછ
કે ખ્યાર જ્યાં હોએ તીયા વેહમ હોએ નહી.
પણ—તુ—ફલી તું વેહમી થઈ ગયોછ. મારી
પર તારો વીસવાસ કાહા છે ફલી!

“સુલ તારો જીવ ચટપટીએ છે તેથીજ
તુ વીસવાસ મેલવવાના વલખાં મારેછ. અના-
રકલીનું નામ તો તે જાણી લીયું, પણ તે ઝોરતે
મરતી વખતે પોતાનો જે ભેદ મને જાહેર કીધો
છે, તે જાણવાથી તુને કાંઈ પણ ફાએદો હાસલ
થનાર નથી.”

પણ તે વાત મારે લગતી છે કે નહી!
“શુદે ખજાદ થઈ પુછીયું.”

હા છે. તારે લગતી છે ખરી “ફલીએ
ડોલા ચહડાવી જવાખ દીધો” પણ જ્યાંસુધી
તે વાતથી તું અનજની રેહશે તીયા સુધી તુને
ફાએદો થશે. પણ છુદા ન કરેને તે જો તે
વાત જાણી—તુને જો કોઈએ તે વાત કેહી—
તો સુલ, વાહાલી સુલ તારું શું થશે. તારી
જીવતી જીંદગી તુને કાતેલ જેહર સમાન કડવી
થઈ પડવાની. કદમ કદમપર અને દમેદમ તું
તારા જીવને કહુવાથી કાપી કટકા કરવાની.
વાસતે સખજ, સુલ, વાહાલી સુલ હુજત ના કર.
હુજતથી ખ્યારાંમા ખ્યાર માનસ જેહર સમાન
કડવું થઈ પડેછે. હુજતથી છંદર સોહામની
હરત દેવ અને કાકજી સમાન ખીહામની બારે

છે. હુજત પીતા તરફ બીજનો ધીકાર બિંચે છે. હુજત જ્યાં હોએ, તીયાંથી પ્યાર દુર ના હોએ છે. આહા ! કોઈ નહી, પણ એક માનીતી તાવેદાર ઝોરતજ પીતાના ધણી ઉપર રાજ ચલાવે છે. વાસતે નાદાન ચુલ, એ હુજત-થી તું હાથ ઢાલવ. ખરી વાત છે કે બકાવલીને નામે બણીતી થયેલી પેલી ઝોરતનું ખરૂં નામ અનારકલી છે,—ખરી વાત છે કે ખરોદ ખરાસ તેની પાસથી કાંઈ કાગળે છીનવી લેઈ મથો હતો અને એવી ખરી વાત છે કે તે કાગળને લીધેજ તેનું જીવન થયું છે. પણ ચુલ એ ખરી વાતનો ભેદ તું બણવાથી કદીબી જુશી થનાર નથી. બેખખર, કેવી હઠીલી કેવી નાદાન છે. ચુલ હું જે ભરમ બલવી રાખવા માચુ છે તે તારા સુખ અને તારા ભલા માટે છે. તારી હઠ બેળ છે. એ હઠ ચુલ ઘણી ખરાબ છે. એવી હઠ એક ઝોરતને નહીં ધટે. એ હઠ ખરાબી છે. ફલ આદમ ભતના પીતા “આદમ” ના અનંત સુખની ખરાબી “ધવ” થી જે થઈ તે એજ હઠથી. ખાગે ધરમ જેવું ચુલભર ચુલી-સતાન તેઓને છોડવું પડીયું તે એજ હઠને લીધે. તીઆરેજ “આદમે” ધવને સમભવી એ હુલકાઈ ભરેલી હઠથી વણવા કેહું હવું કે;—

* રંગીલા સેક ફલ એક અગર પડશે તું તે પર મોકી ધરમના બાગને રોષ સદાની બસ તું કેસે ખાઈ.

ધવે તેનું કેહું નહીં માનીયું અને અંતે જે ફલ ખાવાની “આદમે” તેને મના કરી હતી તે ફલ તેણીએ હઠ કરી ખાઈ અને જો, તેનું રોવડે શું થયું. પેલુ ચુલભર ચુલીસતાન તેઓને તણ રખડતાં થઈ પડ્યું. પીતાના પેલા કરના-રના તેઓ ચુનાહગાર થયાં અને ઇઝાઝીલના ફરેખથી ખુદાઈ કેહરના તેઓ ભોગ થઈ પડીયાં અને ધરમના ચમનથી સદાના ખરતરફ થયાં. વાસતે ચુલ હાથે કરી એવી ખરાબી માથે બેચી ના છે.

જેમ તારી મરજ “ચુલે એકદમ પીતાના વીચાર ફેરવી નાખીયા” મારા ભન તું એટલો દુઃખી ના થા. હું ફરીથી એ વીરો તુંને કાંઈબી પુછનાર નથી, હવે તો ખસ.

ફલીએ દુરતજ ચુલને પકડી તેણીના કપાલ ઉપર “કીસ” કરી કેહું “ચુલ તું સી-આની છે. તું કેહામરી છે. સાંભલ હું તુંને કાંઈ વાત કેહુછ. મારો વીચાર મુંબઈ છોડી ખાહારગામ જવાનો થયોછ.

કાંએ ! કાંએ ફલી ! ! !

પણ સાંભલ તો ખરી “ફલીએ ધીરી પાડી કેહું”, હું થોડો વખત ભપાન, અમેચી-કા નહીં તો યુરોપની સફરે જવા ધારૂછ. પણ વલી બીજી વીચાર કરતાજ મને એટલું લાંબે જવા—અને તુંને મુકી એખલુ જવા—મને મમતું નથી. વાસતે તું જો મારી સાથ આ-વે તો—

અને નહીં કાંએ આઠ ફલી “ચુલ એકદમ બોલી કહી” તારા વગર હું એખલી હીયા કેમ રહેવસ. ખાવાનો સ્વભાવ હવડે હવડે ઘણુજ ફંજરો અને ખરીએલ થઈ મથોછ, અને કાંઈ વીચાર વમાસનમાં કલાકના કલાકો એખલા બેસી રહેછ, તીઆરે મને કેમ સોહવાએ તારા વગર. તું જ્યાં તીયાં હું. જંગલ જેહાનમાંબી જો તું મારી સાથ અને તું મારી પાસે હોએ તો મારે મન તે જંગલ એક રોહર સમાન છે. મારો ખાવીક અને મારો ખુદા એકજ છે. અને તે તું છે.

શુકર તે ખારેહકતલાના કે તારા જેવી સમજી નારનો હું માલેક થવા પામીયોછ. “ફલી ચુલાંના કપાલ ઉપર હાથ ફેરવી બો-લીઓ” ધરણી છીંકીનું ખરૂં સુખ પછસામાં નહીં પણ ખ્યારમાં સમાએહું છે. અને તે સુખ એક તરફના ખ્યારમાં નહીં પણ વરવહું ના અરસપરસના ખ્યારમાં વસેહું છે. પછ-સા પર મરી દીડી દેખતી આંખે આંધ-લા બની જે લોક વગર ખારે પીતાની છંદ

ગીને લગનના ગાંધી જોડે છે તે લોક પોતાના જીવીશના સુખનું પોતાને હાથેજ પુનઃ કરે છે.

ઓહો! કોણ ફલીભાઈ, “ગાંધીભાઈ એ-કાએક દીવાનખાનામાં દાખલ થયા, અને ફલી ઉપર નજર પડતાજ પોલીયા.”

કોણ! ગાંધી શેઠ “ફલી જરા મોઢોડું કુમલાવી પોલીઓ” કેમ છેઓ સાહેબ. પણ દીક થયું કે તમે આવી લાગા. હમે હમના તમારીજ પાસે આવતાં હતાં.

તમારી મેહનત ખચી ત્યારે તો “ગાંધી-ભાઈએ કેહયું” કેમ કાંઈ ફરમાસ.

ફરમાસ તો એ છે ખાવાજી “ફલી યો. લીઓ” કે જેમ અને તેમ જલદી કું મારાં લગનનો દાવસ હવે નક્કી કરવા માંડ્યો. શુભાનો પણ તેવોજ વીચાર છે, અને ફક્ત તમારી રજનીજ હવે ખોતી છે.

એમ ખનરી નહીં. “ગાંધીભાઈએ હુકો જવાખ દીધો.”

ખનરી નહીં! “ફલી વીચારમાં પડી પો. લ્યો.” કાએ વાર? સખખ?

મારાથી ગુલ વગર કેમ રેહવાસે ફલી. “ગાંધીભાઈ દલગીર થઈ પોલ્યા.” મારી દીક-રીખી એજ અને દીકરીખી એજ. પણ એ-ટલી ઉતાવળનું કારણ?

કારણ એવન મુંબઈ છોડી લનડનની સફરે જવા પારેજ, અને મને પોતા સાથ લેઈ જવાનો ધરાદો રાખેજ. “શુલે ખુલાસો કીસો.”

લનડન! ખાપરે!! “ગાંધીભાઈ મચક-રીમાં પોલીયા” એ તીયાં કાંહા નજર પુગી ફલીભાઈ. ભલાં માનસ, આપરા હીન્દુસ્થાનમાં એટલું ખડું જોવાનું પડીયું છે તે મુકી લનડન કાંહા ભજોજ. મારી જોકરીને હું કાંઈ મોકલ-નાર નથી ફલીભાઈ.

મને ડાકટેરીની સલાહ છે કે તખીયતના સુધારા કાજ દરિયાની સફર કરવી “ફલીભાઈએ પોટું ખાહાનું અડવીયું.”

કીધો તારો ડાકટર મુવોજ તેનું નામ તો કેહ “ગાંધીભાઈએ પુછીયું.” ડાકટેરીનાજ બેજાં કાંહા ઠેકાણું છે. એક કેહશે કે દરિયાની સફર કરો તો ખીજે કેહસે કે રેહવેની સફર કરો. હવે ખખર હાસે શુભાં કે ગીએજ અઠવાડીયે ગરગર કોતેજમાં શુલખાઈ ગપીદાસની જાતી દુખી તેમુંબઈથી ડાકટર કએતાનને પોલાવીયો; તેને કેહું કે સેરડીને લુંજ ખવડાવો અને ખીજે ડાકટર તીયાર પછી કોઈ આયો હશે તેને એમ કેહું કે સેરડી લુંજેલી નહીં પણ આઈસમાં ઠંડી કરીને આપવી હતી. ડાકટેરી તો એકમેકની ખામી કાહારવાનાજ, અને જો એમ એકની ખામી ખીજે કાહારે નહીં તો પછી તે લોકનું માન ફળી માસે નહીં. પણ ફલીભાઈ ફરીયાની સફ-રેજ જો જવાનો તારો વીચાર હાએ તો ફરાંમી કાએ નહીં જતો. યોહુંકની વાત ઉપર આફ-રિકા લાઈનવાલાઓએ એક હસતીમર ખગડી જવાથી લીલાકમાં વેચી નાખવા કાહાડી, તે મે ગએજ અઠવાડીએ ખંડી રાખી છે. તેનું સમા-રકામ એક બે અઠવાડીયામાં પુર થશે, એટલે તે પેહલી સફર ફરાંચીની કરશે. તેમાં તમે ખંને જન ફરી આવો તો પંદર વીસ દહાડા થણા થયાં.

આફરિકા સાધનની કેહ હસતીમર તમે ખચી છે ગાંધીશેઠ “ફલીએ પુછીયું.” પેહલા “પ્રીટેનીયા”ને નામથી તે ઝોલખાતી હતી “ગાંધીભાઈએ જવાખ દીધો” પણ મે તે નામ ખદલી નાખી “અનારકલી” રા-ખીયું છે.

અનારકલી!! “શુલ અને ફલી એકકી વખતે અજખ થઈ પોલી ઉડીયાં અને ગાંધી-ભાઈ તેથી વીચારમાં પડી ગયા.”

અનારકલીનું નામ સાંભલતાજ શુભા અને ફલી બેકના ડોલી ફાટી ગયા! તેઓ ખંને એકમેકને દીધમુદ થઈ જતાં હતાં અને ગાંધીભાઈએ તે તુરતજ જોઈ લીધું.

અનારકલી! “શુભાં મનમાંજ ખખડી” પેલી કામાતીપુરામાં ખકાવલીને નામે મચડુર થએલી જોરત અનારકલી!!!

અનારકલી ! “ફૂલી મનમાજ ખોલીયો” ખરોજ ખરાસે જેની પાસ જખરીથી પેલાં કમળજીં છીનવી લીધા હતાં અને જેનીએ શુભાને માટે મને પેલી વાત કેહી હતી તે અનારકલી, અને આ ગાંધીભાઈની ઇસતીમર અનારકલી એ બે નામો વચ્ચે શું સંબંધ હશે.

ચાલો ચાલો ફૂલીબઈ “ગાંધીભાઈ જેમ તેમ કરી હસવાનું ડોલ ઘાલી ખોલીયા” જમવાનો વખત થયો. તેખલ તખવાર છે. ચાલો વીચારમાં શું લભાછ. ચાલ શુભા આ ખરા ખરાણાઓ ખોતી થતા હશે ! !

પ્રકરણ ૨૦ મું.

માયેરાનમાં નાતાલનું અધવાડીયું.

નાતાલનો હીંચામ હોવાથી માયેરાનની ટેકડી ખુબ ગાજ રેહી હતી. હોટેલો ચીકાર ભરાઈ ગયાં હતાં, અને સરવે “સાડને” અને “વીલા” ઝો રંગરાગથી ગાજ રેહા હતા. ખરૂં જોતાં માયેરાનનું વેરાન જાણુ રહીઆમનું જીવીસતાન ખની હલમલી રેહું હતું. સહવાર સાંજની ત્રેનોમાં ઉતાડેઓની ધમાલ ચાલુજ હતી.

આ નવી મોસમના ખાદારની મજલ મેલવવા ગાંધીભાઈને મસકો લગાડી તેમના મેહમાન ખનનારા માનીતા મીતરો માયેરાન ઉતરી પડવાને લુડીયા નહી. એ માનીતા મીતરોનું મંડલ ગાંધીભાઈના કુસાદે ખંગલામાજ નાતાલના તેહવાર શુજરવા આવેલું હોવાથી દુલ્લા દીલના ગાંધીભાઈને તીઆની વસ-તીમાં વધારો થયો હતો, અને હાલ તે મીત્ર મંડલ ટેખલ ઉપર ગાંધીભાઈની વાત જોતું “મેહરામ ઇજદ” કરવા માટે ખોતી હતું.

એ મીત્રમંડલમાં પેલા જમાને આશ-કાર અધીપતી મીં કાવસજી કરાકરી અને તેમનાં ટચાક ધણીઆની જરખાઈ જુહાક, ચાનજીખઈ ચારીયા, ખરજીર ખકરાખાજ અને તેમના મીસીસ ધનમાય ધાનસાખ ઉપરાંત

ગયાજ મેલમાં ખેરીસટર થઈ આવેલા ખરશેજી માખમાઈ તથા ચોક પીઈ-ટ ઉપરના ગરગર વીલમા મુંખપથી આવી રેહલી શુભાની માનીતી બે સહીઓ “પીલામાજે” અને “ખટકમાજે” હતાં.

ગાંધીભાઈ સાથ શુભા અને ફૂલી “ડીનર હાલ”માં જેવા દાખલ થયા કે પેલા કટકટીયા અધીપતી મીં કરાકરી પોતાના રંગીલા સ્વભા-વ પરમાજુ ખોલી ઉડીયા! હલ્લો “ફૂલીભાઈ!!”

અધીપતી કરાકરી જેવું કલીભાઈનું નામ ખોલીયા કે ટેખલ ઉપર ખીરાજેલા સરવે જને પોતાની નજર ફૂલીભાઈ તરફ ફેરવી અને તેજ વખતે જરખાઈ જુહાકે ટેખલની નીચે હાથ કરી પોતાના ધણી કાવસજી કરાકરીને અમરાવીને એક એવો તો “ખણીઓ” ખરીયા કે બા-પણા અધીપતી માટેખને જાણું રાઈના પલાસ-તરનો જટકો લાગો. પણ “ગલે ગાંઠ અને ઘાહડે હુયો” તેમ જરી જુહાકની મતલખ સમજી તેવન શુખચુ પુવડ જેવા થઈ ગીયા.

શું થયું “જરીએ પોતાના ધનીના કા-નમાં કેહું” એટલો નાચેજ સાનો. કોઈ તો એટલું ખધું નથી ખોલતું ને તુ સાનો પટપટારી ટેખલપર ફેરેજ.

વાંચનાર વીચારો કે એક અધીપતી સાહેબ જે ખાદાર લોકના માનીતા અને જાણીતા તે ઘેરમા એમ અધરીને હાથનો માર કેમ ખાએ ! પણ તેનો જુલાસો સેહલ છે. કાવસજી કરાકરી આજ પાંચ વરસ થયા પરજું પરજી કરી રેહા હતાં. પોતે અધીપતી અને ફેટવીક વારતાના લખનાર એટલે એવનના એજમા બેજાંને ખલે જુહા માલમ બેજી હોએ કે લુસો, તે કાંઈ એવીજ હલ લેઈ ખેડા કે દસ હજર રૂપીયાની રીત લેઈ આવનાર હોકરી સાથે જ પરજું. અગર તેમ નહી તો કોઈ વીધવા ઝોરત પાસ જો તેના ધણીનો “છાંદો” હોએ તો તેણીને કજીલ કરે. પણ પઈસા વગર પરજી-તું એ હમકાઈ સમજી પોતાનો ટેડાવ પકડી ખેડા. ધણું ધણું ટેકાજીથી અને સારે સારે ઘેરના માંગા ના પાડીયા, અને અંતે જરખાઈ

જીહ્વાક સાથે તેવન પાંચ હજાર રોકડા અને પાંચ હજારની કીમતના એક ખરખર મીલ કંપનીના શેરો લેઈ પરણી પોતાને નેહાલ થયેલા સમજવા લાગ્યા. પણ તેમાં તેવન જખરા ફસીયા હતો. જરખાઈ જીહ્વાકના માથે અદરાવાની આગલજ પોતાની “ગરીબ ગાયો” જેવી (માથામાં આગલી છુટે નહીં તેવી!) દીકરીની તારીફ ઉપર તારીફ અને તેની ઉપરથી તારીફ કરી અધીપતીને આજી આજીયા, કે છોકરી તો “નીચેથી ઉંચું જોએ નહીં” તેવી “ધર રાખે તેવી” “દાધી સીધી જાણનારી” અને “પાણી આપે તે દુધ લાવી આપે” તેવી નમાની કેહાગરી છે. પણ અધીપતી સાહેબ આટલી પ્રધી ધાંધલ જરખના થણી હોવા છતાં જરખાઈ જીહ્વાકના માથેના શીશુરથી બોલવાઈ, સાસુજના શીસામા આસાનીથી કુતરી ગયા, અને જરખાઈ જીહ્વાકના માતાજીએ પોતાની માલાકીથી હસ હજારની કીમતે આ અધીપતી ધનીને પોતાની બેઠી જરી જીહ્વાક માટે વચાતો લીધો. ગરીબ બીચારો કરાકરી. પરણ્યા પછીજ તેને માલમ પડીયું કે જરખાઈ જીહ્વાક ખરખર જીહ્વાકના જેવીજ હતી. તે નીચેથી ઉંચું જોતી તો રેહી, પણ ખરું પુછતાં તો “અકવાન દેવ” ના જેવી હલદી ખસલતની નીકલી. જો ખેસવા કેહ્યું હોય તો ઉભીજ રહે અને હસવા કેહ્યું હોય તો રડીજ પડે એવી ઉધી બાપચીની હતી. જતે હલકી અને અભણ એટલે અદેખીબી ખેશુમાર. કરાકરી જો કોઈ ખાનુઓ સાત જરા હસી વાત કરે તો જરી જીહ્વાકનો હંમ નાખમા આવી અમટકોતો મને “નામ નામ લોકોની હુકતીઓ સાથ નામ” સ રાંડોનેથી તેજુજ જોઈએ અને હુનેથી તેજુજ જોઈએ. જો કાવસ હું એવી માલ ચલાવશે તો એક અરથી તારા હાથમાં હું આપનાર નથી. સાડ થયું કે પેલા શેરો હજી મારા અને અને તારા બેઠના નામખર કીધાજ સમજાશે.”

કાવસજી કરાકરીનો સંસાર આવી કલાંત જરખાઈ મલવાથી ખરખર સંતાપ ભરીયા હતો. ૫૫” ઉપર ૫” સાથ

વશ થઈ રહેલું પડે છે, —પછી સા લેઈ આવેલી “છહુદરો” કેવી “કુંકા” કરતી ફરેજ, —અને નાખના નરાકોરાના દીચકા ચહુલાવી “હક ઉપર ડોક” રાખવા ના પાડે છે, એ સરવે ખાખદને અનુભવ હવેજ તેણે મલવા લાગો. હવેજ તેનો પગ એક જતની બેડીમાં પડીઓ, અને પછી સા ખાતર પરણી, ખાવીદ તરીકે ખરીદાઈ કેવી રીતે એક અપટ અને અભણ બાઈડીની વેક કરવી પડે છે, તે તેને જાણીયું.

પણ લાચાર ! કાવસજી પોતાની બાઈડીને સુધારી શકીયા નહી, એટલે તેની તેને વેકજ કરવી પડી, અને બાઈડીને સુધારતાં સુધારતાં આ સુધારાવાલા થણી પોતેજ સુધારી ગયા. અરથાંત મીં કાવસજી કરાકરી બાઈડીના કેહા પરમાણુ કેહાગરા, “ખેસ કેહા ખેસનારા અને ક્ય કેહા ક્યનારા થઈ ગયા.”

પછીસાપર પરણી ખરીદાએલા ખાવીદની આવી જીરી હાલત છુદા કોઈને રખે દેખાડે !!

“નો સંરમની જેંટલમેન નો સંરમની.” ગાંધીભાઈ એટલું બોલી ટેખલને મથાલે ખીરાજ્યા, અને સરવે મેહમાનો ગાંધીભાઈની મેહમાનદારીના વખાણ ગાઈ ખાનાથી ફારેજ થઈ વચલાં દીવાનખાનામાં વાતચીત કરતાં જઈ બેઠાં.

ખેરીસટર સાહેબ, તમે એક કોરપોરેટર તરીકે બાહાર પડો તો ઠીક “આનજ મારીયાએ થડ કાંડે.”

મારા કરતા મીં કરાકરી કોરપોરેટર થવાને વધારે લાએક છે. “ખેરીસટરે અધી-સાથ અથડાવવાની તજવીજ કરી” અને પોતાની છતાદાર જખાનથી કોરપોરેશનમાં કાંઈ ક્યથલ પાથલ કરે ખરાં.

દરીચેશક “કરાકરીએ જવાખ આપી-શે” પણ ખેઅદખી માફ છે. મીં માખ-માડ, ખેરીસટરે માટે મને કાંઈ જાંજ મત નથી. જનડનમાં સહથી સેહલામા સેહલી જાંજલ ખેરીસટરની પડ સા થાંજે જો. આપની

વરસના અરસામાં વેલાત જઈ ખેરીસટર થઈ આવેછે.

કૌરપોરેટર થઈ કાંઈ મેશકેલ કામ નથી, “ફલીભાઈ યોલીઓ” વોટ એકઠાં કરવામાં કાંઈ મુશ્કેલ પડતી નથી. આજકાલ એવી જીમ હડી છે કે “વોટ” હવે વેચાવા માંડીયાં છે. એમજ ને હોએ તો આજે કોઈની સેલ-ભાઈથી પોતા માટે મતો વેચાતાં લેઈ શકે.

એમાં કાંઈ મુંખઈનું દલદર શીડું નહીં “ગાંધીભાઈએ જવાબ દીધો” મીં કરાકરી અને મીં માખમારૂં જેવા સાહેબો કૌરપોરેશનમાં જઈ ખેસે તેમાં શેહરની દશા ફરે નહીં. આજે કૌરપોરેશનમાં ઘણા એવા સાહેબો છે કે જેઓ પુરતી ઉપર ખેસી રેહી ઝાંકા ખાએ છે. મુંખઈ શેહરના ભલા માટે સ્વતંત્ર યો-લનારાની કુકત કૌરપોરેશનમાં જરૂર છે. ઇએ જનુ મોહોડું રાખવા તેની દરખાસતને ટેકો આપવામાં શું ફાએહો?

તે તો ખેસનું પુછડું પકડવા ખરેખર થયું “આનજીએ ચાંગારી મેલી” દરીઓ તરવી ખાડીમાં ડુખાડે તેડું છે.

પણ એમાં શું વલીયું “ખેરીસટર યો-લયા” આ ખાનુઓને કાંઈ ગમત પડે એવી એ ખીના નથી. મીં કરાકરી તમે ગાયણના ખાં છેવો વાસતે કાંઈ લલકારો?

“હીયર!! હીયર!! મીં કાવસજી ફેર આ સોંગ.”

આ દરખાસત મીં કાવસજી કરાકરીએ સુરતજી ઉપાડી લીધી, અને રખે “જરી જી-હાક” હેરાઈ પડે તેની શીકરથી અરધા થઈ તેવન તરફ હસતે મોહડે નજર કરી તેમની ઇચ્છા જાણી ગાવાની તક આપી કરી.

શુલાંની સખી પીલાંમાએ અને ખટક-માએ અને જન “પીઆના” ઉપર ખેઠાં અને કરાકરીએ નીચલી ગજલ ગાવા માંડી.

ગજલ.૩

નામ દીલબરનું આ તનમે મન ખનાવા ચાહું છું
આસ નાસીં પાસ કરે તો મન મનાવા ચાહું છું—૧
... કે દુપર અને દીલથી ઘઈ ગયો છું તી ખખર
ખનાતા મેઝરમાં સુલશન ખનાવા ચાહું છું—૨

* હાખીલ.

રીતવસ હું દીલને મારા તુ વગર હું કેમ સનમ
પુજના કદમ તલે દામન ખીલાવા ચાહું છું—૩
... બલ ખલીને રાખ છે ખાક દુજ કદમો તલે
મારો ચરમોમા તે ખાક અનભન ખનાવા ચાહું છું—૪

“હીયર ! હીયર !!” ફલીભાઈએ ગાએન પુર થતા ટાલી વગાડી ચાખારી આપી.

ખચીત, ખુદ ગાએનના કરતાં ગાએનની ભાશાનો મીઠાસ મને તો ધનોજ પસંદ પડીઓ. “ગાંધીભાઈ યોલીયા” શું એના ખનાવનારે પોતાના વીચારોને વાલી વાલી નાખેલા છે. “જેના નામને તે પોતાનું મન ખનાવવા ચાહેઈ, અને જો નાસીં પાસ કરે તો તે તેનું મન મનાવવા ચાહે છે. જેના કદમ તલે તે પોતાની દામન ખીલાવવા ચાહે છે. જેના કદમ તલે ખાક પણ જલ ખલી રાખ થાએ છે અને તે રાખને આ લખનાર પોતાની આખમાં સુરમાની કાની આજવા ચાહે છે.” ખચીત મને તો આ ગજલ ઘણીજ ગમે છે. એ કીયા નાટકની “ચીજ” છે કાવસજી ખા.

નાટક ફાટકની એ ચીજ નથી ગાંધીશેઠ “કાવસજી કરાકરીએ જવાબ દીધો” એ તો હાખીલના કીસસા માહેલી એક ગજલ છે. ઇઝાઝીલના ફરેખથી ખુવાર થએલો પહરેજ-માર હાખીલ, પોતાની એક પુરી દુધમલ ખે-ટીને ચયતાનના ભમાવીયાથી જ ગલમાં તર-છોડી જાય છે. હાખીલ રાહરસત છોડી થય તાનનો એલો થાએ છે. આ ખાકી દુન્યાની હાખીલે ગમાવેલી જહોજલાલી ઇઝાઝીલ તેને પાછી સપુરદ કરી તેની વધુ ખુવારી કરવા એક નકલીયાત ખાગે ઇરમ ઇઝાઝીલ હાખીલને ખનાવી આપે છે. એ ખાગમાં હાખીલની ખેટી હીખીન ઇઝાઝીલ એક જીખસુરત ચલા-ખમાં ખદલી નાખે છે. હાખીલ એ કુલને તોડે છે અને નવજવાન હીખા તેમાંથી પેદા થાય છે. હીખીની જીખસુરતી જઈ ખેખખર હાખીલ તેણીની ઉપર મોહીત પડે છે, અને તેનાં ખ્યારમાં વલખા આરી ઉપલી અજલ ગાએ છે.

ગજલ તો ખરેખર ગજલ છે “આન-જીભાઈએ ટેકો આપીયો” નાટકના ગીતો કરે

તા આવાં ગીતો મને વધારે પસંદ પડે છે. નાટકનાં ગાએણામાં શું ખરીયું છે. ફલાની ફલાનાને જોઈને આશ્ચર્ય પડી તેનું ગાયણુ-ફલાનો ફલાનીને જોઈ ગાંદો થઈ ગયો તેનું ગાયણુ. ખંડુજ ગાયણુ. રડવાનું બી ગાયણુ-હસવાનું બી ગાયણુ-મરવાનું ગાયણુ-ખાવાનું ગાયણુ.-પીવાનું ગાયણુ-ટુંકમા ખંડુ ગાયણુ ને ગાયણુ, ગાયણુ! “શીયર હમખગ.”

ખરી વાત છે. “ખાંસાહેબ કરાકરીએ ફેકયું” ગાયણુની વાત લુદીજ છે. ગાયણુ સાથે એકાં કાહડવાનો આપરા કેટલાક જ બાનોને આજ કાસ શોખ થયો છે. નાટક-ના દસ પંદર “ઝોરીજનલ” ગાયણુ ગાતા સીખીયા એટલે નખોદ ગીયાઓ ધરીવા ધર-તાજ નથી. કેટલે આ જમાનાના હમે ગરખયા તાનસેનજ છાંએ, ગાંધીશંક મારે કેટલે જોએ કે આપરે દેશી ગાયણુ ધંગરેજ ગાયણુથી ઘણું મુશકેલ અને મઠતું છે. “સર વીલીયમ જોન્સ” જેવા વીઢવાને હીનદુસ્થાની ગાયણુને ધંગરેજથી વધારે મુશકેલ કેહવું છે. પણ આજે તેની પ્રખી કોણ પીછાણું છે. જેવી રીતે રેવીની જમીન ઉપરથી એક સાંપ ચાલી ગયા પછી તેની નીશાન તે જગા ઉપર રેકાં જાય છે તેમ દેશી ગાયણુની ફકત નીશાન આજે આપરા જિવામાં આવે છે.

ત્યારે આવો બેમલ હું નર અમલ કોણુ-નો? હીનદુનો કે મુસલમાનનો “ફલીએ પુ-છયું” કીયાં ગાનાર ઘણું હુસીઆર કેહેવાએ.

મુસલમાન ગાનારાઓની ઘણી તારીફ થાએ છે” “ગાંધીભાઈ બોલીયા.”

દીલ્લી લાહોર અને અમરોતસર એ ત્રણ શે-હરમાંથી અકસર કરી જેવાં ગાનારાંઓ મઝી આવે છે, તેવાં હીનદુસ્થાનના કેહખીજ શેહરમાંથી મલવા મુશકેલ છે. “માનજી ભાઈએ જવાખ દીધો” તમને હમ્માદ છે ગાંધીભાઈ તમારી દીકરી ચલ્યાની નવજોત ઉપર તમે આપેલી નાચ પારદીમાં એક દીલ્લીવાન ગાનારોને તમે બોલાવી હતી?

* જુઓ એશીઆટીક રોસરચીસ. વાલમ બીન્ટ.

હા હા “ગાંધીભાઈ અ. હ.” જવાખ દીધો” હોરો.

હોરો શું ખરીયું છે! “માનજી મટકીને ફફડીયો” તેના ગાએણુની આખી મુખખમાં તે વખતે તારીફ થતી હતી. તમને તો તેનું ગાએણુ ઘણુંજ પસંદ પડીયું હતું. તેનું નામની કાંઈ ઘનુજ મજેહનું હતું હતું. શું જો! હું ભુલી ગયો. અનારકલી અનારકલી—અનારકલી!

અનારકલી!!

શુભા અને ફલી એકાએક અનારકલીનું નામ સાંભળી બોલી ઉઠીયાં, અને એ નામ સાંભલતાંજ ફલીભાઈને એક ટાહાડનું લખણુ બરાખ આવો તેના કપાલ ઉપર ઠંડા પસીનાના દીપાં કુટી નીકળીયાં.

અનારકલીની વારતા આગલ ચાલી અને તેજ વખતે વાતનો રંગ ખલલાતો જવાથી દી-વાનખાનામાંથી શુભા બીજી ખાનુઓ સાથે ઉઠી “વરંનડા” ઉપર જઈ પેઠી.

અનારકલી “કરાકરી બોલીયો” આપરેતો ખરેખર કેયા કમનસીખ કે તેનું ગાયણુ સાંભલ-વાથી બેનસીખ રેહા.

અરે ગાંધીશંક તો તેના ગાયણુ ઉપર ખુશ છય થઈ ગયા હતા. “માનજીએ વાત આગલ ચલાવી” પ્રમ્માદ છે કે ગાંધીશંક. એકતો હલક મધુર, અને વધી દેખાવે રૂપાલી તે બાણે નજર થડે નહી. નાચનારીખી જમરી. પાછલી રાતના “કેરબો” —

કેરબો! “કરાકરી મજેહના માનજીની નકલ કરી બોલીયો” કેરબો નહી કાકા “કાહારવો” બોલો “કાહારવો.”

તે તો તમે ખાંસાહેબ લોક બાણુખા “માનજી બોલીયો” હમે તો સાંભળી બાણુનારા. ફલીએ અનારકલીની તમામ હકીકત આ-ટલો વખત શુધી ધીયાનથી સાંભળી ગાંધીભા-ઈને ખારી નજરે દીકરી, તેના ચેહરા ઉપર થતાં ફેરફારોની તપાસ કરી એક સવાલ કીધો.

પણ તેનું શું થયું? હાલ તે કાંહાં છે માનજીમહ?

... ન તમાલ સાંભલી ગાંધીભાઈ જે
અતીઆર સુધી ગાફેલીમાં પડી વીચાર કરતા
હતાં તે અનારકલીની વાતનું સેવટ લાવ-
વાના ઇરાદાથી બોલીયા :—

તે દીલ્લી લાહોર તરફ નીકળી ગઈ
હતી. પણ એ વાતમાં શું જ છે. ચલાવો
કાવસજી ખા, કાંઈ એક સારી જેવી ચીજ
સાંભરાવો.

અને તેમજ થયું. કાવસજી કરાકરીએ
ગાંધીભાઈની ફરમાસ મુજબ ગાયણ ગાવા
માંડીયું એટલે તેવનના સુરીલાં ગાયણના અ-
વાજથી “પીલાંમાંએ અને બટકમાંએ, જર-
ખાઈ જુહાંક તથા મીસીસ ધાનસાખ વીગેરે
ખાનુઓ પાછાં આવી હોલમાં બેઠાં, અને
અનારકલીની વાત ખંધ પડી. ફક્ત તેથી
ધનોજ નારાજ થયો, સખખ તેની તમામ
જુએ બરખાદ થઈ. તુરતજ તે હોલમાંથી
ઠડી વરનડા ઉપર ચુલાને મલી ધોડેસવાર થઈ
પોતાની “અરદાવર વીલ” તરફ એકદમ
નીકળી ગયો.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

ફલીની ફરેલી વલાંત.

પણ તેની નીરાસીનો સુમાર નહી હતો.
અનારકલી વીરો તેને આજે મચેલી નવી ખ-
ખરોથી તે જેમ તાજુખ થયો હતો, તેમ તે
દલગીરખી થયો હતો. વલી અનારકલીના
નામથી ગાંધીભાઈના એહરાપર અને મીબનમાં
થએલા ફેરફારો ફલીએ ખારીકીથી તપાસી
લેઈ પોતાની કાચી ખાતરીને પાકકી કરી
લીધી હતી.

ખરેખર મારા જેવો મુરખ કોણ હશે? “ફલી
મનમાં બોલીયો” શુદ્ધ હવે વધુ બીના નહી
જાણુ તો બેહતર. પણ હવે પેલાથી મારે દુર
રેહવું જોઈએ. એવા એક આસામી સાથ બેલાતાં,
ખાતાંપીતાં અને ફરતાં હરતાં કેમ પરવડે.
મારું અંતકરણ મને તેમ કરવા દેતું નથી. છતા
ખેર કરે!!

“અરદાવર વીલ” આવી પ્રગી. ફલીને
ધોડાવાલો તુરતજ ધોડાનાં પગલાં સાંભલી

કમપાઉનડમાં આવી હશે. ફલી પોતાનો
ધોડો તેને સવાધીન કરી વીચારમાં અટવાતો
પોતાના મકાનમાં દાખલ થયો.

દીવાનખાનામાં દાખલ થતાંજ મુંબઈથી
આવેલા “મિલ”ના કાગળે ટેબલ ઉપર પડેલાં
તેની નજરે પડ્યાં. કાગળે તો ઘણા હતાં,
પણ તેમાં એક કાગળ હવજ સોલીસીટરનું
ફલીએ તેના હરફ ઉપરથી તુરતજ પીછાની
ઈનતેબરીથી ઉખેડી વાંચવા માંડીયું.

મુંબઈ—૨૮ મી દીસેમ્બર ૧૮

મારા વાહાલા ફલીભાઈ.

માથેરાનની સીતલ ટેકડીઉપર વખનાએલી “અરદા-
વર વીલ” મા તુ અમન અમનથી તારા દીવસો એકાં-
તવાસમાં શુનરી જ્યાં મજલ મેલવે છે. તોઆરે હું મું-
બઈમાં કાંઈ ફેરટ અને ઇસમાયમજા ફેરટ તથા ખુ-
લોલ કોગલ વચ્ચે ધકકા ખાઉં છું. ફલીભાઈ હું ઇશુક
કે માથેરાનમાં હું તારી મારી હતે, પણ ધંધાની
જાનલથી ફરાગત નહી મને એટલે લાચા. માથેરાનના
કરતાં વધારે સારી જગા તનદરોસતીના ખાખમાં બીજ
એકે નથી એવે. મારે ચોચાર છે. મેહનતથી થાંભેલાં
મજબને અને ચીંતાથી ખેબર થએલાઓને માટે
માથેરાનની ટેકડી જેવી ઉમદા જગા મલકી મુગકેલ
છે; વધારે એટલા માટે કે મુંબઈથી ને ઘણી દુર
નથી, એટલે ધંધાદારીએ પોતાની સેલજ કુરસદ
દરમ્યાન પણ તેનો લાભ લેઈ શકે છે. અને આસા
છે દોસ્ત ફલી કે તારી ચીંતા હવે દૂર થયાથી માથેરા-
નના એકાંતવાસથી તારી તબીબતમાં સુધારો થયો હશે.

હું જાણુવા માગુછ દોસ્ત ફલી કે શું હજુ પેલી
“અનારકલી” એ તુને કેહલે. ભેદ તું છુપાવવા માં-
ગે છે? તું કાંઈ સુધી એ ભેદ છુપાવશે? જો કે
ખરોદ ખરાસના ખુનના આરોપમાંથી તું નીરદોશ
ઠડી છુટી ગયો છે, પણ મેં તેના ખરા ખુનીને સોધી
કાણકવાનો નોશાય વેડાવ કીધો છે. ફલીભાઈ તુ,
જેરો કે પેલી ખઠાવલીતું ખરું નામ અનારકલી હતું
એ મેં રોધી કાઢીયું છે. અને એજ અનારકલીને
લીધે ખરોદ ખરાસતું ખુન ધએલું હોવાંથી મનકુર
અનારકલીની આગથી હાંગીની તવારોખ હું સોધી
કાણકવાનાં આજ કાલ શું ટાંચો છે. ખરોદ ખરા-
સના ખુનનો ભેદ અને તેના ખુનના સખખથી તુ
જાણીતો હોવા છતાં, તે તુ શા માટે છુપાવે છે તેની
મને કાંઈ સમજ પડતી નથી.

મુંબઈથી તારા માથેરાન ગયા પછી લોક ચરચા
એવી ચાલી કે દાદરવાલા ખુનના મુદ્દમાતું સેવટ
આવીશ અને ખરોદ ખરાસનો ખરો ખુની કહી
પણ હવે પકડાવાનો નથી. એ લોક મતને હું મક્કતા

થયો નહી. મને ખુદરતી ચટપટ થઇ કે પેલી બાકા-
વલી વીરો કાંઈ તલારા કરવી. શરૂઆતમાં પેલા પેસ-
તનજી પોમીતમ નામના પારસી જેને મેશ-સમા
તારી વીરૂથ જાણી આપી હતી. તેનીથી મને ખબર
મલી કે મજબૂર બકાવલી ઉરડે અનારકલી ખરેશ
ખરાસ સાથ થોડુંકની વાત ઉપર સુરત આવી હતી.
પેણુ પોમિતમે મને જણાવ્યું કે અનારકલીના
બાબમાં એથી વધુ તેને કાંઈખી ખબર નથી, અને
તેટલા માટે મારે વધુ તલારા કરવી નહીં છે. ખરેશ
ખરાસ સાથ અનારકલીને કેવા સંબંધ હતો તે હું
કેહી શકતો નથી. પણ બાગીક તલારા કરતાં માલમ
પડે છે કે ખુબખમાં એ અનારકલી એક ગાયણકાર નાથ
કણુ તરીકે જાખન મરાહુર થઇ હતી, અને તેની બેઠક
ખુબખરતીના મેહરો પુનરીઓએ તે ખુબસુરત ઝો-
રતન નામ પકાવલી કરી પારેણ હોવાથી, અનારકલી
કેવલ બકાવલીના નામથીજ કમીઠાખાની થઇ. કેવલ છે કે
તે વખતે ખુબખમાં વસતા એક માલખર પાકસીના
આસરા હેઠલ કાંચો વખત સુધી મજબુર અનારકલી
રહેલી હતી. પેણુ પોમિતમના કેહવાથી ખસર
ખરાસ વીરો ખુદરતી પૂલીસના વડાને પૂછાવતાં
માલમ પડીયું કે મરનાર ખસર ખરાસને બાપ ખુદરત-
ની પડોસમાં આવેલા શંર ગામને મકતેદાર હતો.
જેના મગજ બાદ ખસરએ લાલ વાવટો હડાવવા
ખડેયો હોવાથી તે ખુબખ આવી લાગેો હતો. અનારકલી
ખુબખમાં એ વખતે પોતાના ગાયણના હુનરથી હબરો-
ના દીલ હતી હોતો હતી. જે કે પેલા માલખર પારસીના
આસરા હેઠલ તે તે વખતે રહેતી હતી. ખરેશ
ખરાસની અનારકલી સાથ ગાંડ પડી અને પેલા
તવંગર પારસીનો આસરો છોડી ખસર ખરાસ સાથ
તે સુરત તરફ નીકળી ગઇ. ખુદરતી તેઓ ખરેશ
અમદાવાદ, અજમેર, જોધપુર, કાનપુર, આગરા વગેરે
કરી પોતાનો વખત એશ અશરતમાં જીવરી, સેવરે
ખસરના ખીસા ખાલી થવાથી તેઓ ખુબખમાં આવી
વસીયાં. અનારકલીને ખસરએ જાંડીખબર મધે
એક કેહડી બાડ અપાવી, પોતે દાકમખાગનું બો-
એ તલીયું પોતાના વપરાસ માટે બાડ લીધું.
અનારકલીને દારૂનો શોખ બેઠલ લાગેો હતો. દારૂ
વગર તેને એક પણ થયું સાલજી નહો હવું.
જરૂર જોર કમતી થવાથી ખરેશ ખરાસ સાથ હવે
અનારકલીને જખરી ખટપટ થવા લાગેો, પણ કા-
ખાતીપુરાની બારમી બલીમાં રહેતી પેલી જીડીઆ
રમજનના ઘેરમાં તે કેમ જઈ વસી તેની ખબર
મને હજી પડતી નથી. પણ પંખાએ ધનસપેક્ટર
જેલાખેરશાહ ખાસ કેહ્યું છે, કે ગરાંદરેડની એ-
કાદ નાટકશાલા ખાસ તે જીડી હાલતમાં પડેલી
તેમને મલી આવી હતી. રમજન અને પંખા ત્રીયાથી
અનારકલીને પોતાને ઘેર લેઇ ગયાં. ખસરએ અંતે

અનાર-

ત્રીયા જેને અનારકલીને બપખાત ખા-
દીડી.

આટલું જાતું તેને અનારકલીનો ખીસા છોડીયો
નહી, અને અંતે એક દાહાડે રાતના વીકેટરીયાના
તેનું ખુન થયું, અને તેજ રાતના અનારકલી પણ
મગજ પામી. પણ મરવા આગમજ અનારકલીએ
કલીબાઇને મલવા માટે પારસી જીનીયન કલખમાં પંખા
પાસે પેગામ મોકલાવીયો. કલીબાઇ તે રૂકાને માન
આપી અનારકલીને મુકામે ગયો, અને અનારકલીએ
કલીબાઇને કાંઈ બેદ બરી વાવ કેહી કે તે હજી ક-
લીબાઇ કેહવા ના પાડે છે.

હવે મારા વાહાલા દોરત કલી, આ કાગજ વાચી-
યાથી તારી ખાતરી થશે કે તારી મદદ બીના મે
દાહરવાલા ખુનની તમામ બીના મેલવી છે. અને હવે
તુને તારા દીલનો બેદ આ કાગજના જવાબમાં મને
જાણાવવાની ખાસ અજજ કહ્યું. મારી ખાતરી છે કે
તું જે પેલી અનારકલીએ કેહી બીના બેદર કરે તે
ખરેશ ખરાસનો ખરેશ ખુની એલ એલતાં પકડાએ.
ધનસાકને ખાતર-ખુબખની આખજદાર વસતીની સલામ
મતીને ખાતર અને તારા પોતા ખાતર એ વાતનો બેદ
તું જે બેદર નહી કરશે, તે કાંઈખી રોતે એ બેદની
ખાતમી મેલવી હું બેદરમાં મુકશ. વાહાલા કલી. આ
કાગજ ઘણું લાજી લખાયું છે અને તે વાંચતાં તુને
ઘણી કંટાળો લાગે તે મને ખાદ કરને. જીવાને મારી
ઘણી ઘણી સલામ કેહજે અને તુ પણ કજીલ કરને.

લાંબ તારી સુખદઅંજક,

લવજી.

કલીએ લવજીનું લખાન કાગજ ઘણાજ વી-
આનથી વાંચી તે હાથમાં પકડી વીચારમાને વી-
ચારમાં બેસી રેહો. અંતે વીચાર કરતાં તે
થાકી ગયો, અને સેવરે પોતાના કપાલખર હાથ
ટેકવી ખોલીયો. “હવે એનાથી છુપાવવામાં
સાર નથી. એને લખજાગ સધલી ખાતમી
મેલવી છે. એ સરવે વાતનો બેદ મેલવી
બેદર કરે તેના કરતાં એને આગમજથી સમ-
જવી કેહવામાંજ સાર છે. પણ અરેરે સુલ !
મારી સુલ ! તારું થું થશે.”

પ્રકરણ ૨૨ મું.

હાટદીઓસ !

“કેમ કાવસ છેકજ બેહકે છે ? એમ
મુઠ નાચનોની સાથ દીડીકાઠ કરવા હું માથે-
રાનમાં આથો છે મરેરે મુવાઓ એવું કરવા
માથેરાનમાં આવતા હેજી !”

જાન્યવારના આગમાં આડને એથે
હમાં હતાં.

“ના ના તુ જો એવો નાચ નાચવાનો
હોએ તો આજને આજ ચાલ મુંખ.”

પણ ડીયર જરાં, ખાનુઓની તરફ જે
આએથી દેખાડવાની અહરયાની કરજ—

કરજ અરજ હું કાંઈ બહુતી નથી.
“જ્યોએ તોપ મુઠી” પેલી એમલગામની રાડ
ફકટી થતી સાથ તુ કેટલો નકરોયો!

પણ તું મું એમ દેહવા માંગેજ જરાં, કે
ખીલાને મે કાંઈ અપમાન કીધું છે.

પણ લોહની પારકી ફકટીએ સાથ
જિરો નાચ નાચવાની મુને થુ થતા. એવું
હવું તીઆરે હું માથું ફેરવા પરણીયો!

તું મારે માથું ફેરવેજ જરૂં “કરાકરીએ
શુકસી જેમ તેમ ડાખી ઠેકેયું” તું જાતે
અદેખી અને વમર દેહવાએથી એટલે “સોસા-
એટી”ની “એટીકેટ” હું બહુ. અરેરે ખરેખર
ખારા ફુટેલા નશીબ કે તું મારે હાથ લાગી. તારી
માએ જ્યારે તારૂં કાજ કરવા આવી હતી,
અને ફાટી મુવો તારો સગો જે અને સમજાવવા
આવતો હતા તે તો તારી છપરે તોપલે વખાન
છપર વખાન આંતાં, પણ હવે તો કેયું ખડું સાતરે
સાત જેવું માલમ પડેજ. હોહોડ અતુરશીખી
તું અહડતી કેથી પુરેપુરો પોનાખે મુવેલી છે.
અફસોસ! કેલવણી બીનાની. ખાહડીઓથી
અંસારનું સુખ ધ્રુજ મલે એમાં કાંઈ શક નથી.
અરે તારા જેવી ફકટીઓના માએ ખાપો પી-
તાને પેટ પડેલી પીચીઓને પાંચ મું પણ પંદર
હબરખી આપવા તરફ્યાર થાએ તેમાં કાંઈ
નવાઈ નહી.

જરખાઈ જુહાકનો એ ધુભરી પીતાના પેસા
છપર હતા. પણ પીરજ ખાઈ પરણવાની ઉતા-
વજ અને તાનમા આપી છોકરીઓ લગનના મ-
દાનમાં છપ્પાવેજ, અને છોકરીઓના માખાપો
પીતાની છોકરીઓને જ્યાં ત્યાંથી દેહાણુ પાડી
દેવા ઉતાવલમાં પડી બચ છે. ઘરડાં મકાઈ

ડાસાં તો દુરતજ પીતાનો વીચાર આપશે કે
“છોકરીની જાતને ઘરમાં રખાએ નહી જો
માએ! જીભરે ઉમરની દાહાડે વારેની થઈ!
હવે કાંઈ ખેતી રેહવાએ!!” પણ જો છોકરી-
ઓજ પીરજ પકડે અને પીતાના ઉડાવની
ખીતામાં જો તેઓ નહી પડે, અને પેલી કેહવત
પરમાણુ “મેલીએ ખરતા-તો આવે પગે પડતા”
તેમ જો કરે તોજ છોકરીઓતુ અને તેમના મા
ખાપતુ ફલદર શીતે.

પણ કેવી મતલખી દુનીયા! કેવા એ-
ખલપેતાં દીકરીના માખાપો, કે જ્યારે એક
હાથ છપર તેઓ છોકરાને રીત આપવા
માટે ફરીઆદ કરે છે કે “ભીખ” માંગે
છે તીયારે ખીજા હાથ છપર તેજ માખા-
પાને પેટ પડેલા છોકરાઓ જ્યારે પરણુ-
વા નીકળે છે તીયારે તેઓ સવાલ કરે છે કે
મારી દીકરી તો “બીડી”! (B. A.) છે,
અને પસાર થયેલી છે; આવતે વરસે પસાર
થશે, અને પહેલે વરસે પસાર થશે, વાસતે છો-
કરીવાલા રીત કેટલી કરશે? ખડું રોકડું, વ-
સાવેજું નહી જોઈએ!”

ગરીબ ખીચારી છોકરીઓ!! બહુ
છોકરી અવતરવામાં તેઓએ કાંઈ શુનાહ
કીધી હોએ, તેમ તેમના જનમના સમાચાર
સાંભળી “ખાવાજી” ઉપે માથે વીચાર-
માં પડે છે! તોપણ અજબ જેવું છે જમાઈ-
જને “ગાસડી આંસી” લગનને દાહાડે ગીતડાં
ગાસે કે “ખાવાજી એ કનીયાદાન દીયારે!”
પણ એ કન્યાદાન તે જમાઈને “દે હાંન” કેટલું.

જમાઈજવાલા હરખાઈને પીતાની ડી-
ગમારસે “ખાવારે ખાવા હું પરણીને આપો-
પચીસ હબરની ધરીઆણી લાયો”

જેઓ દોષનું કરજ કરવામાં હીજું સમ-
જે છે—જેઓ પીતાની પીછાનવાલા પાસ પાંચ
પચીસ હજીના માંગતા લજવાએ છે—તેઓ
સસરા સાસુ પાસ પાંચ પંદર હબર લેવા વ-
ગર શરમે પાતલે અહડી હબા રેહ છે!!

સરવે આખરું ધજતવાલાઓમાં ખપખા-
રાઓ—કાશર અને નેકટાઈ છપર ધુભરી કર-
નારાઓ—“એસ” અને “ને” ધરાધર યો-
જનારાઓ—ઉંખા કટના ડગલા પાતલુન “પો-
ચેતમ પાઈદર” છપર જીવનારા “હેન્ડ સમ-

જુદો” — તખતા ઉપર જખાનદરાજ
મલાવનારાઓ — સરવે પોતાની ચકતીની કીમત
પરમાણુ પાંચ દસ કે પંદર હજાર માંગવાને
ચકતા નથી, તો મીઠ કરાકરીએ કોણનો ખાપ
મારીયો હતો કે તે આવી પાંચ પંદર હજાર
મલવવાની સોનેરી તક જતી મેલે.

“જરૂર હવે હું તારો એવો દોર વધુ
વાર સાંખનાર નથી સમજ.”

અને હુખી તારી એવી માલ સાંખનાર
નથી સમજ્યો “જરૂર એ છેરાઈ પડી જવાખ
દીધો.” લોકોની છોકરીઓ સાથે નાચવાનું
અને હસવાનું મલે એટલે પોતીકી રાં-
ડને વાપર વખાતી નાખે. તે દાહાડે પંચા-
તની વાડીમા ઇડાંચોરને તીયાના લગનમા પેલી
ચાંદન ચાંદચાઈ સાથે એખલો ખેતી કલાક-
ના કલાક થું તાજેલું કીધું તું તે કેહની. અને
પેલી સુનામાખીવાલાની સુનઇ ઉપર કાગળે
શાના લખેછ. અને આજેખી મુખ પેલી ખટ-
કમાએ એને મરધીમાએ જવા નીકલી તેની
“ચંકીન” શાની કીધી.

એ મોહોકાન કેપી અદેખાઈના છુરા આ-
જારે વાલી દેખું “કરાકરીએ જવાખ દીધો”
સોસાયટીના કાએકા પરમાણુ રાંડ અપટ ખાનુ
મીતરોને અને પીજનવાલાને રોકેહડ કરવીજ
જોઇએ, અને નહી કરીએ તો તે મોટું અપમાન
થાએ. ખાનુઓની સગવડ ઉપર સહથી પેલા
ધીયાન આપવું — ખાનુઓને સહથી વધારે માન
આપવું — ખાનુઓને રાજ રાખવા ખનવું કરવું
એ દર એક કેલવાએલા ગ્રહસ્થની આઈન
ફરજ છે. હું મારી ફરજથી વધારે કાંઇ ક-
રતો નથી. કમલાની પીલી આંખોથી દર
એક ચીજ જોતા પીલીજ દેખાય છે, તેમ ખ-
દ્યુમાની છુરી દીઆનતવાલાઓ અને તારા
જેવાં પરવારતાં નીકાખોરો તથા અદેખાઈના
અંચારથી જલતાં આકમીઓ એવી ચીતભાતની
નાલેશી અને નીંદા ફરે તેની મને કાંઇ પરવા
નથી. જો! જો! હવે એ ખાખદ મને સખત
લખાન કરવું પડશે. અરે પંજુ જરૂર! અખાડા
ફીડા! પેલા ફીડા સામેથી આનેજ, માલ

કરતાં તારો વધાર થવ.

અને ખરેખર તેમજ હતું. ફીલીઆઈ
પોતાનો ઘોડો દપતાવતો ટુરતજ ખાગના “ગેટ”
માં દાખલ થયો. જરખાઈની વનવામલાં
જેવી રડતી સુરતે ફીલીઆઈને આવકાર દીધો
અને કાવરાજ કરાકરી ફીલીઆઈને લેઈ ખંગ-
લામાં સીધારીયા.

* * *
શુલ હું તુને ખાસ મલવા કારણુ આ-
શો “ફીલીએ વચલાં હાલમાં ખેતી વાત કરવા
માંડી.” મારે કાંઇ કામના સખખ સર એકદમ
મુંખઈ જવું પડેછ.

એમ કેમ ફીલી? “શુલે પુછીયું.”
હા એમજ શુલ “ફીલીએ જવાખ દીધો.”
હું પાંચ કે હમ લોકખી કાંઇ વધારે વ-
ખત હીયા રેહીયું નહી “શુલે જણાવીયું.”
આવતે સોમવારે કલાચ ખાવાની મુંખઈ આવે.
“કારણુ! એટલું જલદી!”

ખાવાનું ચીત હવે ઠેકાણુ હોએ એમ મને
લાગતું નથી “શુલે ખલાપી કીધો” એવનને
ચીચારખી એકાએક લાંબી સફરે જવાનો થ-
યોછ. આજે ખપીરના એમ એવન જોલતક
હતાં. છુદા માલુમ એવનને શું થાયછ. મને
તેની કાંઇ સમજ પડતી નથી ફીલી.

કેમ ફીલીઆઈ ક્યારે પધારીયા “ગાંધી-
આઈની નજર પડતાં તેવને સવાલ કીધો.

અરધો કલાક થયો હશે “ફીલીએ ઠંડો
જવાખ દીધો” આવવી કાલની સહવારની તરે-
નમાં હું મુંખઈ જલદી. હું તમને મલવા
આજોછ.

સખખ સખખ વાડ? “ગાંધીઆઈએ
પુછીયું.” અલાં માણસ યોડા દહાડા જરા
આસાએસ લેવા હીઆજ રેહ તો વધારે સાર.
મુંખઈની હવા કરતાં હીયાની હવા હજારગણું
વધારે સારી છે.

તોપણ શુલ કેહ છે કે તમેખી આવતે
સોમવારે મુંખઈ જનાર છેએ, “ફીલીએ ખખર
કેલકવા પુછીયું.”

“ગાંધીભાઈ બાલાયા” પણ
તમે ફલી કાંઈ કામને સારું નવાં છે કે અમસથા !
કામનેજ સારું “ફલીએ જવાબ દીધો”
ખરી ખીના તો એ છે કે લવણ સાથ મને
કાંઈ કામ—

લવણ ? “ગાંધીભાઈ વચમાં ખોલી ઉ-
ઘીયા” લવણ સાથ કાંઈ કામ હશે.
“હાલ.”

થણા બાહોસ ખેરીસટર “ગાંધીભાઈએ
વખાણુ કરી” ખેરીસટર હોય તો એવાજ હોજો
ખેરીસટરોનો તુરો !! આવો આવો ડકટર,
હલો! ડકટર શામરાવ “ફલીભાઈએ
સોકું-ક કરી પુછીયું” કેમ ક્રેજો.

એ કવાઈત વેલ !! “શામરાવે જવાબ
દીધો.”

“હવે આ કામ જોઈ દી ?” “ગાંધીભાઈ-
એ પુછીયું.”

એકસ આઈ હવે હું કું હું.
હવે આ પેઠા એકસ પેઠા એકસ
ગાંધીભાઈ પુછાઈક.

એકસ આઈ ડોન્ટ માઈન્ડ હું.

વેલ ડકટર થીક થયું કે તમે આયા
“ગાંધીભાઈ ખોલીયા” આવો હવે મારી સાથે
જરા ઉપર આવોતો ?

ગાંધીભાઈ ડકટર શામરાવને પીતાના
કામો ઉપર લેઈ જઈ દરવાજાને અંદરથી બંધ
કરી ખોલીયા :—

“ડકટર શામરાવ જરાં મારી છાતી ત-
સો;” મને કાંઈ એન પડયું નથી.

છાતી! કાંઈ શું છે ગાંધીભાઈ ?

હું પાઈં છે મને “હાર્ટ દીઝીસ”
થયું છે. “ગાંધીભાઈ ખુરતી ઉપર શામરાવ
સાથે ખેસી ખોલીયા.”

નાનસંન્સ “શામરાવે હસી કહ્યું”
હાકોને એવો હમેશાં વેહમ રહે છે કે જો
“હાર્ટ દીઝીસ” હમ છે. હસમને નવ
જનને એવો વેહમ હોજો છે.

મને કાંઈ તેવો વેહમ નથી ડકટર. શા-
મરાવ “ગાંધીએ જવાબ દીધો” કોઈ
કોઈ વખત મને જોકોએક આઈ છાતીમાં
સાતીનો ધસકો પડી આવે છે. મને ખાતી

... દાખી ખાણુના ખલા-
મા કોઈ કોઈ વખત મને “ચેન” મારે છે.
અને કાંઈ વખત “શોર્ટ પ્રીધીંગના” જેવું લાગે છે.
જેક, બદીઆન કહાડી સદરો ઉઘો ક-
રોની વારે.

શામરાવ ડકટરે ગાંધીભાઈની છાતીની
ઘણી ખાચીથી તપાસ કરી જવાબ દીધો.

છટ! છટ!! કાંઈખી નથી. કોણુ કેહ
છે કે હાર્ટ દીઝીસ છે. ફક્ત તમારે હાર્ટ
જરા નબલ પડીયું છે. ખીણુ કાંઈ નથી.

કોણુ છે—એ દરવાજા કોણુ થોકે છે ?
ગાંધીભાઈ બદીયાન પેહુડતાં ખોલીયા.”

એ તો હું જિંદ ખાવાજી. “શુભાએ ખા-
હારથી જવાબ દીધો.”

કેમ દીકરા.

મકું જે ફલી તમારી કહા જોધને સીધા-
રીયા “શુભાએ કેહ્યું” ડકટરે શામરાવ ? કેમ ?
મારા પંખાની તખીયત કેમ છે વારે.

કઈ નહી દીકરા શુભ “ગાંધીભાઈ વચમાં
ખોલી પડીયા” હું સારી કાની છેક.

કાંઈ નહી કાંઈ નહી શુભખાતુ. “ડકટરે
ખીરજ આપી” તમારા પપા ખીલકુલ સારી
કાની છે. ફક્ત ચીંતા ના કરો. ચાંત રેહવો.
બીજાર વખાસન ના કરો. એજ તમારી દવા
ખીણુ કાંઈ નહી.

ગાંધીભાઈને કહી શામરાવ જેવો નીચે
ઉતરીયો કે શુભે બીજલીની માફક દોડી
તેનો હાથ પકડી ઉઘો રાખી પુછીયું.

કેમ કાંઈ ધાસતી જેવું છે? તમારા ચેહરા
પરથી મને થક જાય છે ડકટર ?

નહી નહી કાંઈજ નહી. “ડકટરે જ-
વાબ દીધો.”

નહી નહી ડકટર “શુભે ખણક થઈ પુ-
છીયું” કાંઈખી હોજો ને મને કેહી દો. મારે
તે આગમજથી જણવું જાણજો.

ડકટર શામરાવે શુભાના મોહોડાં તરફ
ટીકી ટીકી જોઈ રોવટે ગમખીરપણુ જવાબ દી-
ધો. “આઈ શુભખાતુ” જે વાતુ જે નીચે
પપાને કેહી નથી તે હું તમને કેહું—

થું—

તેવનને હાર્ટ દીઝીસ મને છે કે
તીયારે કેસ કેમજરસ કે મને
થાણુજ કેમજરસ, કોઈ કોઈ વેહમ
જોકોએક મને મારો.

... મારા મારા—

પ્રકરણ ૨૩ મું.

દાદરવાલા ખુનની બાબદ
જેહાંગીરશાહની નવી “ધીઅરી”

માયેરાન.

ઝરદાવર વીલ.

મારા વાહાલા લવજી,

તમારા મુખારક હાથનું લંબાન કાગળ મને મળીયુ છે, અને તે વાંચી મેં સરવે બીના મારા ધીયાનમા હતારી છે.

મને લાગેછે મારા વાહાલા લવજી કે તમે આજ નકાલ “ખરોદ ખરાસ”ના ખગા ખુનીને સાધી ગહાડના ખાલ પીધ મરેલા છો, અને મારી ખાતરી છે કે તમે જ્યાં છો તે ખુનીને સાધી ગહાડરી નહી ત્યાં છો જો ખેસના નથી. બાધ લવજી. હું જાણુ છું કે જે ચીજ તમે માથે લેવો છો તે મારે હતારના વીના રહેતા નથી, અને તેટલાં માટેજ હું હવે મારા આખા વીચારો ફેરવો તમને સરને બીનાથી જાણીતા કનવામાં દાહપણ સમાવું છું. પણ ખોરાદર લવજી, જ્યારે તમે એ બેદ છપાવવાની મારી મતાપ જાણો, ત્યારે તમે કહીપણ મને કપડો આપનાર નથી એમ હું ખાતરીથી માનું છું. પણ તે આજના વાહાલા ખોરાદર, તમે કહી પાણ એમ વીચારતા તો કે મરનાર ખરોદના ખગા ખુનીને હું પીધાવું છું. હું બીલકુલ તેને પીગળતા નથી. પણ મને એક શખસ ઉપર વેહમ છે, અને તેણી મુસતકીમ વેહમ છે. ખચીન, જો અનારકલી પાતાના બેદ મને જાણીવીયા વગર મરી જતે, તો ઘણજ એન તર થતે. તોપણ લવજી, હું ખરી બીના તમારી આગલ કેહવસ, અને મારી હાલતવ ખગ તોલ કનવાનું હું તમારી મુનસકી ઉપર સાંપશ. ત્યારજ તમે મારી હાલતવ ખગ તોલ કરી શકો—ત્યારજ તમે જાણો કે અનારકલીએ મને કેહલી બીના છપાવવામા મેં મુરખાઈ કીધી હતી કે દાહપણ અને એ સરવે બીનાથી વાકેફ થયા પછી હું જલેવસ કે તમે મારી હાલત ઉપર કેવી નજરથી જુવો છો.

જા તમારા વાહાલા
ફલી.

* * *

લવજી પોતાના દોસલ ફલીનું કાગળ વાંચવામાં એટલો તો ધીઆનથી રોકાયો હતો કે જરવાએ ખાહારથી કેવારને “કોઈ થોકલું”

૯

હવે તે તેને કાંને વટીક સંભાળું નહી.

હમાલ “સેવટે લવજીએ તલાશ કીધી” એ કોણ હજો.

ખાનસાહેબ જેહાંગીરશા.

કમ ધન, કમ ધન!! ખાનસાહેબ.

જેહાંગીરશાહે તુરતજ હાથ લંબાવી લવજીને “રોક હેન્ડ” કરી ખુરશીપર બેસાડી વાત ચલાવી.

કાંઈ ખબર ખાનસાહેબ!!

જાણુવા જેવી તો કાંઈ નહી મી. લવજી.

કાંઈજ નહી. તીયારે શુ તમે કંડુ પાણી ફેડવા તઈયાર થયા છો કે!!

નહી તેમ તો નહીજ મી. લવજી પણ મને શક છે. મને મજબુત શક છે. અને મને એક વીચારખી છે.

વીચાર!! તમારા વીચાર ટોપલે ઢાંકે!! એવા વીચાર તો પેલા હનમંતરાવને પણ હતો. તમે જોયું કે તેનું શું સેવટ આયું તે. પણ જણુવો તો ખરા કે તમારો શક કોણ પર છે?

પેલો “પેલું પામેતમ!!”

પેલો ઇસકી પોરીયા જેને સેશન્સમા જખાંની આપી હતી તે?

હા. જજ!!

તેને આ ખુન સાથ શું નીસખત!

હું કેહું. પેલો વીકટોરીયાવાલો ઇન-રાહીમખાન કેહે છે કે જે માનસ મરનાર ખરોદ ખરાસને લેઈ વીકટોરીયામા બેઠો હતો તેના જમના હાથની પેહલી આંગલીએ એક હીરાની વીટી હતી!

હીરાની વીટી!! આહાહાહા “લવજી આવાતને નજી સમજ બેપડક હતી પડયો.”

તેમજ શંકર રાધુ નામનો બીજો વીકટોરીયાલો કેહે છે, કે રાણીના ખાગ આગલથી તેની ગાડીમા બેસી ગરાંદરોડના પુલ નીચે હતી પડેલા મારસીના જમના હાથની પેહલી આંગલીએ વીટી હતી.

તેથી શુ થયું “લવણએ જવાબ દીધો” મુખમાં રોહમાં આજે એક નહીં પણ એકસો આદમી એવા મલરો, કે જે લોક પાતાના જમના હાથની પેહલી આંગળીએ વીટી પેહરતા હશે. એ, તો ફક્ત એક “કોઈન-સીડન્સ” છે જેહાંગીરશાહ. એજ મુદ્દા ઉપર જે તમે કાંઈ ગણતરી કરતા હોવો તો તેમાં તમે જખરી ઠાપ ખાસો. એક ઘણીજ નજીવી સામેલી ઉપર તમે તમારી આસાનો ફીલ્લો પાંધો.

પણ મી. લવણ “ટીપે ટીપે સરેવર ભરાએ—અને કાંકરે કાંકરે પાલ ખંધાએ” એ વાત તમે ભુલી જવો. એવી એક નહીં પણ પંદર પચાસ નજીવી સામેલી એકઠી મલે તોજ શુન્હેગારા ફાંસી ચહટે!!

એ તમારી પુલીસની રીત છે “લવણ ખોલીયો.” કોઈખી આદમી પાસે શુનાહનો એકરાર કરાવવો—કોઈખી આદમી પાસે હા નુ ના, અને નાનુ હા ખોલવવુ એ મારા વીચાર પ્રમાણે પુલીસને જરાખી મુશ્કેલ પડતું નથી. પેહુ પોમેતમ શું જખાની આપી. “તે ખરોદને મલ્યો—તેજો ખંને છાકટાં થયા—ખરોદ હોટેલમાંથી નીકળી ગયો અને પેહુ પોમેતમ તેનો “આવર કોટ” લેઈ તેને આપવા તેની પાછલ ગીયો અને તે “ઓવર કોટ” કોઈએ તેના હાથમાંથી જુટાવી લીધો. સખખ તેના “ટાંટીયા કેરખો” લેતા હતા, અને તેની સુધ “પાણી ભરવા” ગઈ હતી.”

ખરાખર છે. ખધી વાત ખરાખર છે. “જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો” લવણ તમે એક પેરીફ્ટર હોવા છતાં એવી ભુલ કેમ કરો છો!! પેહુ પોમેતમ ખરોદને કમલો તેને આપવા તેની પાછલ ગીયો—તેના “ટાંટીયા કેરખો” લેતા હતા અને તે તેની સુધીમા નહીં હતા તથા કોઈ તેના હાથમાંથી કમલો જુટાવી ગીયુ એ ખધી વાત પેહુ પોમેત કેહ છે.

એ તો પેહુ કેહવું છે. પણ સવાલ એ છે કે એ ખધી વાત ખરી છે કે ખોટી! માફ ધ્યાન એમ પુગે. સાંભલો. પેહુ પોમેતમ છાકટો થયો નથી. ખસરની પાછલ તે કમલો લેઈ ગીયો—તે કમલાનો કાંઈ તેને રસતો કીધો, અને ખસરને લેઈ તે વીકટોચીયામાં ખેંટો.

ઓ માઈ! “લવણએ જવાબ દીધો” એ તમારી “થીઅરી” છે! પણ તમારી તરફ ખરી હોએ જેહાંગીરશાહ તો સવાલ ઊરે છે કે પેહુને ખસરનુ છુન કરવાનો શુ સખખ હતો!

“પેલાં કાગળે જે ખરોદે અનારકલી પાસે છાનવી લીધા હતા તે.—

છટ! છટ!! પોંજે પોંજે ને રૂઢ અને રૂઢ “લવણ કંટાળી ખોલ્યો” હનમંતરાવની “થીઅરી” પણ એજ હતી.

લવણ હવે જરા વીચારમાં પડી જેહાંગીરશાહ સાથે તપાની તપાસી વાત કરવા લાગો. ખરી વાત તો એ હતી કે ફલીભાઈ નુ કાગળ વાંચીયા પછી લવણ અનારકલી વાલો મેદ ફલીને ખાતર એકદમ જાહેરમા લાવવા માંગતો હતો નહીં, સખખ જ્યાં સુધી ફલી તરફથી તેને ખુલાસો મલે નહીં ત્યાં સુધી લવણએ અનારકલીની ખાખદ વીરો વધુ તલાસ કરવી તકુખ રાખી હતી.

પણ જેહાંગીરશાહ, તમારું કેહવું ખરું હોએ તો પછી આગલ શું? ખરોદને “ઓવર કોટ” કાંહા છે. શુ તે પેહુ પોમેતમ પાસે છે! “લવણએ પુછીયુ.”

તેમ કેમ ખને! “જેહાંગીરશાહે તુરતજ જવાબ આપ્યો” તેની પાસે તે સખખ કેમ? લવણ રોક, ખરોદ ખરાસના જીનીને તમે એટલો નાદાન અને ખેલકુદ સખજો, એ જાણી મને ધનુજ હસવુ આવે.

અહ! ઈનસપેક્ટર જેહાંગીરશાહ તમે કાકી ટોકી પેહુને જીની ઠેકવવા ખેલજો “લવણ જરા વીચારમાં પડી ખોલીયો” પણ મને તમારી ગણતરી ખોટી લાગે.

જેઠશુ. જેઠશુ. “જેહાંગીરશાહને એક નવી તલ્લીર સુજ પડવાથી મલકાઈ બોલીયો” લવજી સેઠ હું તમને મારી ગણતરીનો સરવાલો દેખાડી આપશ. ટેમપલ ખારમાં જે ખરોદ ખરાસ પેસ પીમેતમ સાથ મોડી રાત વેર ખેરો હોએ, તે ખાતરીથી હું કેહું છ મીં લવજી કે મરનારનો પેલો ઝોવર કોટ ખી કોટમાંથીજ મરી આવવાં જોઈએ.

“તીયારે તમે તમાર કામ કેમ સર કરવા ધારો છ ?”

જુવો. જરા સાંભળી લેઓ “જેહાંગીરશાહે પોતાની ગણતરી દેખાડી.”

“ટેમપલ ખાર”માંથી પેસ પીમેતમે ખરાસની પુક પકડી. રાજખાઈ ઠાવર આગલ ના ખાગમાં મરનારના “ઝોવર કોટ”ને કોઈ ઠેકાણે તેને મનાડેલો હોવા જોઈએ, જે મારી પાક્કી અને પુરેપુરી ગણતરી છે.

“તીઆરે પેસ શું જણુતો હતો કે રાજખાઈ ઠાવર આગલના “કુટપાય” ઉપર ખરોદ ખરાસ પડેલો છે.”

નહી. તેમ નહી. “જેહાંગીરશાહે લવજીને સમજ પાડી.” ખરી વાત તો એમ હોવી જોઈએ કે પેસ પીમેતમ કાંઈ જીન કરવા તે રાતના જાણી જોઈ ખસર ખરાસ પાછલ ભમતો નહી હતો, પણ તે કોઈ તેવી તક માટે તઈયાર થઈ રહેલો હોવા જોઈએ. ઝોવર કોટ આપવા તે મરનાર પાછલ જોએ છે અને તેટલાં તેની નજર દુરથી ફલીભાઈ અને ખરાસ ઉપર પડે છે. ફલીભાઈ ખરાસને પડતો મેલી ચાલી જોએ છે, તેટલા વખતમાં પેસ પેલો ઝોવરકોટ ખાગમાં કોઈ ઠેકાણે નાખી સામી ખાજુથી આવી ઉભા રહે છે, અને વીકતોચીયાવાલો તેને જીરતી ગીતજ ફલીભાઈ તરીકે સમજવાની લુલ કરે છે. એજ મારી ગણતરી છે. અને એ ગણતરીને આધારે હું માર કામ હવે આગલ ચલાવસ.

એ તમારી ગણતરી જેહાંગીરશાહ કાંને થીક લાગે છે “લવજી બોલીયો” પણ ખનવી

માહાલ છે. હવે તમે કેમ શરૂઆત કરવા ધારો છ ?

રાજખાઈ ઠાવરવાલા ખાગમાં પેહલાં હું મરનારના “ઝોવર કોટ”ની શોધ કરસ. “જેહાંગીરશાહ જવાની તઈયારી કરી ઉઠતા ઉઠતા બોલીયો” પણ ખરી વાત ! જે કામ સર હું આચો તે તો જીવીજ ગયો. લવજીભાઈ પેલી જીવીયા રમજન તમને મલવા તેડે છે.

“સખખ !”

“તેમરવા પડી છે !” અને મરતી વખતે તે કાંઈ તમને કેહવા માગે છે.”

અનારકલી વીરો તે કાંઈ કેહવા માગતી હશે એમ હું ધારુ. “લવજીએ અટકલ કીધી” થીક છે, આપન જમજ. જેહાંગીરશા તમે રાતના આંક વાગે મારે ખંગલે આવો તે જોડેતર.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

રમજન કાંઈ નવી વાત કેહ છે !!

ખરાખર આઠને હુમારે ઈન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ એક ભાડેની વીકતોચીયામાં લવજીને ખંગલે જઈ પુગો, અને તીયાથી લવજીને લખ કામાડીપુરાની ખારમી ગલી તરફ નીકળી ગયો.

લવજીનું ખૂંધક ધીયાન અનારકલીની આગલી પાછલી જાણવામાં ભરાયું હતું, અને હાલ ગાડીમાં પડીને પડીયો પણ એજ વીચાર તે કરતો હતો, કે અનારકલીએ મરતી વખતે પોતાનો હાલ રમજનને જોડે કીધેલો હોવાથી, હવે રમજન પોતાની આખરીએ તે જોડે કરવા માગતી હશે. લવજીની આ અટકલ કેટલી ખરી છે તે તો તુરતજ માલમ પડશે, પણ જેહાંગીરશાહ તો એમજ નક્કી કીધું કે જ્યાં છે તીયાં રમજનને સરવે વાત હુમાવવા માટે શરૂઆતથીજ પછસાની લાલચ મલવી જોઈએ. પણ જો અટકલ ખરેખર ખરીજ હતી, સખખ ખરેખર રમજન હવે મરતી

વખતે પીતાની છાતી ખોલી કરવા તઈ આર થઈ છે.

જેહાંગીરશાહ જેવો કામાદીપુરાવાલા પેલાં કંગાલ મહાનમાં લવજીને લઈ દાખલ થયો તેવોજ લવજીએ સવાલ કીધો.

“મહનત ખરખાદ અને શુનાહ લાજમ જેવી વાત તો નહીં ખને જેહાંગીરશાહ. રખેને ધરડી ઢપી ગેઈ હોએ તો?”

પેલાં ખધરાં કેહ તેમ “ખોટું ખોખાય નહીં અને છુંકુ મરે નહીં” તેને મોતની સાથ “કનત્રાકેટ” કીધું છે કે લવજીને મલીયા પછીજ મરવું.

એને શું થયું છે વાર?”

“ખજી લાલચુની મોહકાન !! કકડતા ખેવડાની ધાર !!! ખીજી વધી શું હોએ?”

એટલાં તો તેઓ રમજનના ઝોરડાખા દાખલ થયા. ત્રીયાં પેલીજ કંગાળ ખાટલી ઉપર રમજનને મરતી હાલતમાં તેઓએ પડેલી દીઠી. જેહાંગીરશાહ રમજનની ખાટલી પાસે જઈ વાંકો વળી મોટેથી પુકાર કરી તેને ઉઠાડી પોતે લવજી પાસે જઈ પેલી ખખડી ગએલી ટેબલને અટકેલી ઉભો. રમજન ટુરતજ પીતાની બેધ્યાન હાલતમાંથી ઝપકી ઉઠી, ઝોરડાની આસપાસ ડોહા ફાડી નજર કરી લવજીને જોઈ બોલી “કોન ! તું કોન રે મુવા.”

વકીલ હાએ, રમજન, વકીલ હાએ. “જેહાંગીરશાહે લવજીને ખદલે જવાખ દીધી” ફ્લીશોકા ખમાનેવાલા વકીલ. “ખાલીસ્ટર” સાહાખ હાએ.

કયું. તરેકો કયા કેહના હાએ રમજન. “લવજીએ પુછીયું” મુઝે કયું બોલારને બેલ.

રમજન કોર મરડી ખાટલી નીચે પડેલું એક “દીનપાત” કાહાડી લેમા એક કાલી ખાટલીમાંથી થોડો ખેવડો રેડી ગટાવી જઈ ખંખાર મારી બોલી.

ઈયા અલ્લાહ ! ઈયા અલ્લાહ !! ઈયા અલ્લાહ !!! વકીલ સાહાખ. મયે મરતી હું.

મેરી ખલા માફ કરના. વકીલ સાહાખ આપ કુમ ખખર હસકે વાસતે પુછને આ-મેયે. અરે વોહ તો ઝુઝર મઈ !! જનંત મુકામ હુઈ, ઝોર મયે હસકી પાસ અખ બતી હું. અરેરે મેરી બેટી, મેરી બેટી.

બેટી !! જખ હુ કયા અનારકલીકી મા હાએ !!! “લવજીએ અબલખીમાં ગરક થઈ પુછીયું” અનારકલી તેરી બેટી !!!

હા. મેરી બેટી !! મેરી બેટી !!! “રમજન ઝુંગલાતે અવાજે બોલી” આપ કયા જાને. વકીલ સાહાખ, આપ અગર દસ પંદરા ખરમખર ખંખડમે હોતે તો અનારકલીકું અઝી તરેહસે પચખાન લેતે.

નહી. મય હસ વખત ખીલાયતકો થા. “લવજીએ જવાખ દીધો.”

અનારકલી !! અમરીતસરકે અનારકલી ખીલી હુઈ કલી. “રમજન ખકવા લાગી” અમરીતસરકા તારા—લાહોરકા સેતારા—મેરી હીનફુસતાનકી બેગમ !! વકીલ સાહાખ, જીસકે ગલેકી એક એક તાંનપર સો સો રૂપઈઆંકી પડત મુજરેમે પડતીયી. અરે મેરી બેટી !! બેટી!!! જીસકે નામ પર સારા લાહોર મુલતાન ઝોર અમરીતસર દીવાના થા. કમખખતી મેરી લગી જો હસકો મયે ખંખડમે લેકે આઈ. ઝોર વોહ મુવે ખદમાચને આખીરય એ રાસતા દીખાયા. ઈયા અલ્લાહ !! અરે અલ્લાહ !!

વોહ ખદમાસ ! “જેહાંગીરશાહએ લવજીનો હાથ ડાખી રમજનને પુછયું.” કોણ ખદમાસ ?

વોહ ! વોહ !! ફુસરા કોન !!! “રમજન બેધ્યાનીમાં જવાખ દીધો” હીરે ઝોર મોતી વાલા—ચાંદી ઝોર સોનેવાલા—ખામ ઝોર ખગીમેવાલા.—

એ કોન સાફ કેહ છે જેહાંગીરશાહ ? “લવજીએ જેહાંગીરશાહને પુછીયું” હસકે નામ કયા રમજન ?

ગાંધીશંક ! ગાંધીશંક “રમળને તુરતજ દબાતે અવાજે જવાબ દીધો.”

ગાંધીશંક !! “લવણ આમે નામ સાંભળી ચમકી બેઠો અને જેહાંગીરશાહ તો દબાઈ ગયો.” ચુસતાદળ ગાંધીશંક ?

હા વોહી ! વોહી !! “રમળને જોલવા માંડીયું” વોહ ખાનાખરાખને મેરા ખાના ખરખાદ કીયા—મેરી બેટીકી ઇતકી ખરખાદી કીઈ. હસ ખીચારી ભોલી ભાલી કો સમજકે કુસલાઈ, ઝોર પધસેકી લાહુ-ચસે હસકે ફદમરે શીતુરકી જલમે ફરી. અરેરે અલલાહ ! અલલાહ !! વોહ દગલખા-જને હમસે દગા કીયા—વોહ મતલખખાજને હમકો છોડ દીયે—હમકો છોડે, ઇતનાહી નહી પર વોહ ખીચારી માસુમ લડકી.—

લડકી ! અનારકલીકી લડકી “જેહાંગીર-શાહે ડોલા ફાડી પુછીયું” હસકો નામ.

પંપા “રમળન મરતાં મરતાં રડતી બોલી.” અનારકલીકી બેટી—મેરી બેટી અનારકલીકી લડકી પંપા. કયા પંપાકો તુમ પેછાન-તે નહી. “ઈનીસપત્તર” માહાખ “રમળનનો અવાજ હવે ધનોજ દબાઈ જતો હોવાથી ધીમે અવાજે બોલવા લાગી” પંપા ઝોર ગાંધી-શંકકી બેટી ચુલખાઈકી કયા સગાઈ હોયે વોહ આપ દરીઆફત કરો—

હું ધારૂંછ કે હવે આપરે હીયાથી નીકલી જઈએ “લવણએ જેહાંગીરશાહને કાનમાં કેહું” આમે છુદીએ એવો એક ભરમ બોલીયોછ, કે તેથી મારી અફઝ હેરાન છે. જવાનીના વખતમાં, જવાનીના જોર સાથ તાંખાના તાપથી જોકે એવી નાલાએક ચાલ ગાં-ધીભાઈએ ચલાવેલી સાબેત થઈ છે, તો પણ તેનો તેને પાછલથી પસતાવો પણ તેવોજ જણને થવો જોઈએ. આપણું સરવે જીલને લા-એક છેપડે. નીતીને સવાલ ખ્યાનમાં લેતાં આ-પણને વીચારવાનું છે કે કાચના ઘરમાં બેસી બાહાર પડ્યાર ફેંકનારાઓએ પોતાની ખરી હાલતનો પુખ્ત વીચાર કરવો જોઈએ. એટલાં

માટે ગાંધીભાઈની એવી ચાલ ઉપર કાંઈ પણ વીચાર કરવા આગમજ આ કંગાલ મ-કાન આપણુ જેમ અને તેમ જલદી છોડી જઈએ. કેખીતું છે કે આ છુદી રાત આમેને કાહાડે.

જરા સખર મને એકજ બાબદ જાણુ-વી છે “જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો” રમળન ગાંધી શંક પંપાકો પએછાનતા હોયે.

પએછાનતા હોયે ! નહી. પંપાકો વોહ નહીં પએછાનતા. વોહ મર ગઈ અએસા ઉનકો ખ્યાલ હોયો ! “છુદી બોલી” અપને ખએકો નહી કોન પએછાને. પર હસને એ ખાત છુપાનેકે વા-સતે મુજે પધસેદીએ ! મેરી ખુશામદ કીઈ. એક હજાર એક વખત—એક હજાર હસો ફુસરી વખત—સાતસો એક વખત—ત્રીન હજાર દો વખત—ફેર દો હજાર—ફેર ત્રીન હજાર દીએ. ઝોર જખ—પર અરે મેરી છાતીમે—મેરી છાતીમે—ઓ કોઈ આવ—મેરી પંપા—મેરી બેટી—અનાર—અનાર—કલી—ઓ ઝો—હું ધારૂંછ કે એ મરેછ. “લવણએ કેહયું.”

એમજ છે. “જેહાંગીરશાહે જવાબ દી-ધો” એનો દમ ફટાઈ ગયેલો લાગેછ. સીહા રાતની અનધારી વચ્ચે વાદલ ફાટી સુરજ નીકલી આવવાથી તેની રેશની જોઈ જેટલો હું અજખ થતે, તેટલોજ આ રમળનની વારતાથી હું અજખ થયોછ.

બેશક, “લવણએ જવાબ દીધો.” ફલી-એ ફાસીને સવાધીન પોતાની ગરદન કરવાનો તો આ બેદ હતો !! તેની હુજતને હું તે વખત ધીક્કારતો હતો, પણ આ ખરી ખીનાનો બેદ જાણીયા પછી હું તેની હોમત ઉપર આફરીન કરૂંછ.

જેહાંગીરશાહ તુરતજ લવણને પોતા-સાથ લેઈ રમળનના મકાનમાંથી નીકલી પડીયા, અને વીકટોરીયામાં બેસી પોતપોતા-ને મકાને નીકલી ગયા,

પ્રકરણ ૨૫ મું. માથેરાનથી મુ'બઇ.

“આજનું કામ કાલપર રાખવામાં સાર નથી.” ફલીભાઈને માથેરાનથી નીકળી મુ'બઇ આવવાને આજ આઠ દીવસ થયા પણ હજી તે હવજીને મલવા ગીયો નહી. આજે જવસ, કાલે જવસ, સહવારે જવસ, સાંજે જવસ, એમ ધીલ કરી તેને એક અડવાડીયુ ગાલી કાઢાડીયું.

ગોવાલીયા તલાવ ઉપર આવેલા પોતાના મકાનમાં હાલ તે પોતાના વીસવાસુ ખટલર ભાંમલા સાથે માથેરાનથી આવી ઉતરીયો છે. તેનો આગલો રંગીલો સ્વભાવ અને મો-છલો ખવાસ, એ સઘણ તણ તે હવે મુ'બઇમાંથી એકાંત રૈહવાની તજવીજ કરે છે. કલખમાં આગલ મારફત તે જતો નથી. પોતાના ખાનીતા અતલગના મીતરૈને હવે તે મલતો નથી અને કોઈ જો તેની મુલાકાતે આવે છે તો પોતે ખંગલામાં હોવા છતાં “શેઠ ઘેરમાં નથી” એમ જણાવવાનો હુકમ ભામલાને આપે છે.

ગોવાલીયા તલાવ તરફની એકાંત જગા છોડી કદીબી તે કોટ કે ઇગરેજ ખબર તરફ કે ઍપાલો કે બેન્ડ સ્ટેન્ડ તરફ ફરકતો નથી. સમી સાંજના દીવા લાગા પછી તે હમિરા નવતરૂ થવા ખાદ પગે ચાલતો તે કોઈ વખત એકાંત રસતા ઉપર ફરી પોતાનું મન રીજવી બદનને જોઈતી કસરતની હાજત પુરી પાડે છે, અને તેની આવી બદલાએલી હાલત જોઈ તેની વીસવાસુ ભામલો મનમાં ને મનમાં જ મુઝાયા કરે છે.

ભામલા, જે હું જરા કામમાં શેકાઉં. આજે સનવાર છે એટલે કોઈ જરૂર ખરીયા ખાંપરીયા આવસેજ. વાસતે કોઈબી આવે તો કેહજે કે શેઠ હમનાજ ખાહર ગીયાહ. જે તે થખવા માગે તો જણાવજે કે રાતના મોડેથી આવવા કેહી ગયાહ, “ફલી ભામલાને પાઠ શીખવી

પોતાના ઝોરડામાં એક નાવેલ લેઈ દરવાજા ખંધ કરી વાંચવા બેઠો.”

અરધી કલાક કે પોનો કલાક નહી થયો હશે તેટલાં ફલીભાઈનાં ઝોરડાનો દરવાજો ભામલાએ ઠોકીયો. ફલીભાઈએ ઘણીજ આ-નાકાનીથી ખારનું ઉઘાડી તકાદાથી પુછીયું “શું છે ?”

આ એક કાગજ છે જામ. “ભામલાએ સહવારના પોસ્ટની પેહલી ડીલીવરીમાં આવેલું એક કાગજ દેખાડી કેહયું.”

લાવ જોઈ “ફલીએ તે કાગજ ભામલાના હાથમાંથી લેઈ પાછો દરવાજા ખંધ કરીયા.”

ઝોરો ! “પરખીડાંપરના હરફે ઝોલખી પોલયો” આતો મારી ચલના દસકત છે.

કાગજ ઉપેડી સરવેધી પેહલાં તેણે તે હરફેને પોતાની આંખોમાં દાખી સુમખન કરી વાંચવા માંડીયું.

માહીમ,

તા ૦ ૮મી જાનેવારી ૧૮—

“ગુલવીલ”

મારા વાહાલા ફલી,

ખાવાજી અને હું આજે સહવારની ગાડીમાં માથેરાનથી આવી પુગાં છોઈએ. મારી તખીયત ખોલ-કુલ ખરા છે, અને હું આમા રાખ્યું કે નુ વાહાલાની તનદરોસતીબી મારી હશે. આજે રાતના આપણ સાથે ખારું તેંછણ, વાસતે જરૂર આવવાને જુલવું નહી. નહો આવી મને નીરાસ ના કરતો કલો. તારા દીદા-રના દરથાન વગર અધીરી પડેલી.

તારી તાબેદાર

ગુલ ગાંધી.

અંહ ! “ફલી પાછો વીચારમાં આ કા-ગજ વાંચી ગરક થયો” તીયારે હવે માથેરાનથી તે પાછો મુ'બઇબી આવ્યો. અને મને તેની સાથે પાછું બેલાવું, શેકાવું, ખાવું, પીવું અને હસવું બોલવું પડ્યો. એ સઘણું કોણને ખાતર. મારા ખ્યારને ખાતર—મારૂં સાચી અને ખરી ખી-તને ખાતર—મારી ચુલને ખાતર. તેનેજ ખાતર. તેનેજ લીધે આજે મારી હાલતને વધ ઘણું પડ્યું પડેછ. જે સંકટ સમે મારી સોડેસોડ

જીમી રૈહી મારા હુઃખની દાજથી દીવાની થઈ, તેને હવે હું તજી તરછોડી જઈશ, તો મારા જેવો એખલપેટો અને મારા જેવો હીમકારો ખીજે કોઈની નહીં. પણ અરેરે શુભ ! તારું શેવટે શું થશે!!

અને ખનાવ તેવાજ ખનીયા હતા. ના-તાલની માસમ હવે પુરી થઈ હતી. માયેરાન-વાલી પોતાની “ઝરદાવર વીલ” પોતાના કારભારીયોને સવાધીન કરી ફલીભાઈના મુંબઈ નીકળી આવવા ખાદ, માયેરાન આમતે આસતે ખાલી થવા લાગું. “ગરગર વીલ” વાલાં પીલાંમાય તથા ખટકમાએ—શુલાનાં સોખતીઓ—પણ મુંબઈ નીકળી ગયાં, એટલે કાવસજી કરાકરીના સુરીલાં ગાએન સાંભલના-રાઓની સંખ્યા ઓછી થઈ. જરખાઈ જી-હાકતુંખી દીલ ક્વલ પડીયું, અને એટલામાં પેલી “નામાકીત” નાટક મંદલીના “શ્રી કુવારટર” માલેક મીં અરદંસર અરખગે મીં કરાકરીને પોતાનો કફેશ્વારસીક નાટક પુરો કરી આપવાની કાકલુરી સાથ અરજ કરનારો એક કાગજ લખવાથી તેવન પણ તરતજ પોતાના “લાએકીસીટી” ભરીયા મી-સીસ સાથ મુંબઈ ખાતી લાગાં. ડાકટર શામરાવ પણ તેજ દીવસે ખીજ મીતરે સાથ માયેરાનથી હંદલ ઉતરીયા, અને એ રીતે માયેરાન જનેવારી માસના પેહલા અઠવાડી-યાની આખેરી આગમજ ખાલી થઈ જવા પછી, ૮મી તારીખે ગાંધીભાઈ પોતાની લાડકી દીકરી શુલાં સાથ પાછા મેહમ ખાતે આવેલા પોતાના નહાના પણ સુંદર “શલ વીલ” વાઝા મકાનમાં જઈ વસીયા.

શુલાંની તખીયત સુધરતી જતી હોવાથી ગેઈ શુજરીનો હવે તે ઘણા ખીઆલ કરતી નહીં હતી. “દાદરવાલા જીન”ને આજકાલ કરતા તન મહીનાં હવે થઈ જવા આગ્યા હતા. અને રફતે રફતે હવે ખરશેદ ખરાસ-ના જીનવાધી ખીના ઉપર “ટાટું પાણી” પડતું જવાથી લોક તે ખીના જુલી જવા લાગે હતા. એજ કેહીયું તો માલશે કે

લોક તે વાત હવે જુલી ગયું હતું. જુદ પુલીસે પણ એ ખીના પર હવે ટાટું પાણી રેડવાની પરવી કીધી હતી.

તોપણ મુંબઈમાં ફક્ત બેજ ખંવીલા માણસો એ કરપીણ કામના કરનારને શોધી કાઢાડવા ખંતથી કામ કરતા હતા. એ બે-જન કોઈ નહીં પણ ખાનસાહેબ જેહંગીર શાહ ઇન્સપેક્ટર અને લવજી ખેરીમટર હતા. અને જરથોસ્તી હતા, એટલે કોમની દાજ અને હવે પછીની તેમના જન માલની સલા-મતીનું હીત હાઈડે ધરી, ખરશેદ ખરાસના ખરા જીનીને સોધી કાઢાડવા વગર સવારખે અને વગર હાસલે મેહનત કરતા હતા.

જેહંગીરશાહ તો પેસુ પોમેતમ પાછલ ખાઈ પીઈને શકની નજરથી જોતો હતો, પણ લવજીના ધ્યાનમાં એ વાત ઉતરતી નહીં હતી, તો જોકે રમજનના મરતી વખતના બેદ ભરીયા જુલાસાથી નવીજ વાત તેને માલમ પડી હતી. એટલું છતાં આ ખાહોશ બારી-રુટર એકાએક કાઈખી નક્કી હેડાવ ઉપર આવવા ઘણીજ આનાકાની કરી મનમાં ખો-લીયા “પણ ફલીને અનારકલીએ શું કેહું છે તે જ્યાં સુધી હું જાણું નહીં, ત્યાં સુધી ખરશેદ ખરાસના ખરા જીનીને સોધી કાઢાડ-વાનો ખરે રસતો મને મલનાર નથી.”

લવજી જ્યારે ફલીનું “કનફેસાંઈ” જા-ણવા ખાતી થતો હતો, ત્યારે ઇન્સપેક્ટર જેહંગીરશાહ ઘણીજ સાહુચેતીથી પેસુ પોમે-તમ વીરૂધ જખાની એકથી કરવામા શુંથાયો હતો.

એવી રીતનો આસપાસનો મામલો હતો. શુલનું કાગજ વાંચી ફલીએ સાંજની તરેનમા મેહમ જવાનો હેડાવ કીધો. ગાંધી ભાઈ તરફ તેના વીચારો ખદલાયલા હોવા છતાં તે, શુલ તરફ પોતાના પાક્કા ખ્યારની “મેકનાટીસ” થી ભરેલી અસરથી ખેમાઈ જતો હતો.

મારે જવુજાંજોઈએ. “ફલી મનમાં ખાલ્યો” ખીજ સાથ મને શું કામ છે. મને

મારી પ્યારી સાથે કામ છે. મારી શુલ સાથે કામ છે. તેને મારે માટે કશું અમેલું છે. તેને મારે માટે કશું વેઠેલું છે. હું તેને દલગીર નહીં કરસ. હું જવસ. હું ખચીન જવસ. હું તેને મલસ. પણ હું તેના આપને મલવા માગતો નથી વાસતે ખેલતર છે કે સાંજની તરેનમા જલદીથી જમી લેઈ મેલમ નીકળી જવસ. પણ હું તેની સાથે આવું તો કદી લેનાર નથી. બેશક શુલ તેથી નારાજ થશે. મારી વાત જોતાં સરવે જમવા ખોટી થશે. પણ કાંઈ શીકર નહીં. હું આંઠ વાગા પછીની કોઈની તરેનમા જવસ એટલે એ લોક જમી રહેલાં હશે.

મકરાણ રક મું.

એ ભુલ કોણની? શુલની કે ગાંધીની?

પતંગીયાનો જીવ જેમ ચેરાગ ઉપર ફરેઆન છે—મચ્છીનો જીવ જેમ પાણી વગર તલમલે છે—ચકોરનો પ્રાણ જેમ ચક્ર ઉપર મરે છે—તેમ ગાંધીની શુલાનો જીવ ફૂલીની મીતની અગનમા ખલતો હતો. સાંજ થડી એટલે ફૂલીને એસતકપાલ લેવાના હેતુથી શુલ વીલના “ગેટ” આગલ શુલ જઈ ઉભી. પાચ થયા—સાડા પાચ—છ—સાડા છ. શું થયું! કાગજ મલ્યું હશે કે નહીં? “શુલ ઉદાસ દીલે રતેશન તરફના રસતા ઉપર દુર નજર ફેંકી મનમા ખખડતી” કાગજ મલે તો આવવોજ જોઈએ, અને એ નહીં આવે તો કાગજ નથી મલ્યું એમાં તો જુજરાખી શક નહીં. હવે એ નહીં આવે. સાત થયા. કદાચ સાડા સાતની આડીમાં આવે તો આવે, અને નહીં તો—

શુલના દીક્ષનો આવો ગભરાટ હતો. એ ગભરાટ ફૂલી તરફ તેના ખાલેસ પ્યારનો હતો. એ ગભરાટ તેની મીઠી પણ વફાદાર મોહખતનો હતો. સાડા સાતની તરેનની રાહ જોઈ અતે શુલ ખંગલા તરફ પાછી ફરી, અને આંઠ વાગે પોતાની ટેબલ ખીજાવવાનો તેને હકમ ફીધા.

ગાંધીભાઈ મુંખઈ ગીયા હતા, એટલે શુલ પંપા સાથે ઘરમાં એખલીજ હતી. ટેબલ તો ખીજાવી, પણ જીખ તે કયાંથી લાગે. શુલની જીખ શુમ થઈ ગઈ હતી. ખાકું નહીં ખાકું એ તેને મન સરચુંજ હતું. સખખ તેનો જીવ ખેચેન ખની ગયો હતો.

ટેબલપરથી ઉઠી ધડીઆલ તરફ નજર કરી જોતા તેને માલમ પડીયું કે સાડા આંઠ થયા હતા

વરંડા ઉપર જઈ ખાગમા નજર કરતાં તેને આસપાસનો દેખાવ ઘણોજ મનપસંદ લાગે. રાત જુદ રહીઆમણી હતી, સખખ પુનમનો ચાંદ કેવારનો ઉગી સુકી ખાગને પોતાના રૂપેરી કીરણોથી સીમારી નાખ્યો હતો. શુલ ધીમે કદમે પોતાના ખેચેન જીવને યજવવા ખાગમા ઝાંઝોની ઘટા વચ્ચે ખનાવેલી ખેડક ઉપર જઈ ખેડી—

“ફૂલી. ફૂલી. તું કેમ નહીં!! તુંને કાગજ મલ્યું નહીં, તેથીજ તું નહીં આયો!!”

પણ તેટલાં ગેટના દરવાજાની સાકલ ખખડી અને શુલ તે અવાજ સાંભળી પોતાની ખેચેન હાલતમાંથી જગરૂત થઈ. તુરતજ તેણી ઉઠી દરવાજા તરફ પોતાની ડોક ઊંચી કરી નજર ફીધી તો તેનીએ કાલા દગલાવાલા એક પારસીને હાથમા પાધડી લેઈ ખાગમાં દાખલ થવા જોયો. શુલ તેને તુરતજ પીછાણી તેની પાછલ હરખભર્યો દીલે દોડી ખેલી. “ફૂલી! એ તું આયો કે. કેમ! એટલું મોડું કેમ થયું ડીયર!!

હું કાંઈ ફૂલી નથી શુલ. તું છેતરાઈ દીકરા. “ગાંધીભાઈએ તુરતજ શુલને ખોલતા સાંભળી જવાખ દીધો, અને શુલ પોતાની ભુલ ઉપર મુઝાવા લાગી.”

કોણ ખાવાણ!! “શુલ અજખ થઈ ખોલી” એા માઈ! હું તો તમુને ફૂલીજ સમજી!!

નહીં કાએ સમજે “ગાંધીએ જવાખ દીધો” “કાલાં કાલાં અખાંજ જાસર કે શુલ.” હા! મને તો તેમજ લાગુ ખાવાણ. “શુલે ગાંધીભાઈની કેહવતને તોડવાની તજવીજ

કીધી” ખરેખર, મારા સમ! ચાંદનામાં પાછલથી જોતાં તમારામાં અને ફલીભાઈમાં સેહજબી ફરક નથી પડતો. કદમા અને દેખાવમાં તમને કોઈબી આંખે દગલામાં ફલીભાઈ તરીકે સમજે એમાં નવાઈ નથી. હું પોતે છેતરાઈ તે જોયું નહીં ?

તું નહીં કાંતે છેતરાયે. “ગાંધીએ વાંકા ટીકા જવાબ દીધા” આજકાલ તારૂં ધીઆન રેકાણું હોયે તો કે ! જરા સુધ રેકાને રાખ !! જરા ધીઆન રાખ છોકરી !

ગાંધીભાઈને એકાએક એ શું થયું ? એમ પોલતાં પોલતાં શરસે થઈ તેવન શલને મુકી ખંગલામાં ચાલી ગીધા, અને શલ આવી રીતનો મામલો જોઈ દધાઈજ ગેઈ. પણ ગાંધીભાઈની આવી ચાલથી તે ઘણી અજાણ થઈ નહીં. આજકાલ તેવનનો સ્વભાવજ ખગડી ગયેલો છે, એટલે શલ ગાંધીભાઈને દરેક રીતે તપાસી લેતી હતી.

વીચારના વનસમા વીટલાએલી શલ, ગાંધીભાઈના આ એકાએક શરસાનું કારણ કાંઈબી સોધી કાઢાડે તે આગમજ ફરીથી ખાગના “ગેટ”ની સાંકલ ખખડી. શલે ફરીથી પોતાની નજર “ગેટ” તરફ ફેરવી અને તુરતજ ફલી તેની સાથે આવી હોયો.

કોણ ! ફલી ! “એટલું પોલતાંજ શલ તેને ભેટી પડી.

હા. ફલી નહીં તો બીજું કોણ ! “ફલીએ ભેટી પડતાં જવાબ દીધો” કેમ છે ડીયર.

પણ તું કાંઈથી આંધો “શલ તેનો ચેહરો તપાસી જોઈ પોલી.” અને આટલો મોડો કાંતે આંધો. મારી ચીડી તુને ક્યારે મલી—ત્રેન “મીસ” કીધી કે શું ડીયર ?

અરે પણ ધીરી થા—જરા ધીરી તો થા “ફલીએ હસતાં કેહ્યું” એકદમ કેટલા ખધા સવાલ ઉપર સવાલ કરેછ. મારે એક મોહક એકકી વખતે તારા આટલા ખધા સવાલના એકદમ તે કેમ જવાબ આપે !

વાર આલ જન, હું તુને એકંબી સવાલ હવે નથી કરતી. “શલ ફલીનો હાથ પકડી પોલી” તુ આંધો એટલે ખસ. હું સાંજની પાંચ વાગતાથી તે હજી સુધી તારા રાહ જોતી હતી. પણ ફલી, હમના એક એવી હસવા જેવી મારાથી ભલ થઈ ગઈછ કે શું કેહું ! ખાવા મુંખઈથી હમનાજ આંધો, તેવનને ભલમાં ફલી સમજી, મેં પાછલથી તેવનનો દગલો પકડીયો—

ખરેખર ! “ફલી શલનો ચેહરો જોઈ પોલયો” એ શું પોલેછ ડીયર !

મારા સમ ફલી ! “શલે ફલીને મનાવવાની હુજૂત કીધી” તારા જેવોજ કોટ અને તારીજ કાની પાછડી હાથમાં પકડેલી, તે હું તો તુનેજ સમજી.

શલ પોલી રેહી, પણ ફલીએ કાંઈ જવાબ દીધો નહીં. ફલી શલના સપ્તનો સાંભલી એક ડંડી ટાહાડતું લખલણ ભરાઈ આયું હોયે, તેમ કમકમી વીચારમાં પડીયો. તેને લાગું કે ગાંધીભાઈ વીરો તેનો શક રફતે રફતે ખરો પડતો જાયે છે, સખખ તેજ વખતે તેને પોતાની આગલી હાલતનો ખ્યાલ આંધો. અને મનમાં પોલ્યો “જે શખસ ખરોદ ખરાસને લેઈ રાજીખાઈ ટાવર આગલથી વીકરોચામાં ખેંચા હોતો, તે મારાજ જેવા કદનો હંચો અને પતલો હોવાથી, પુલીસે તેને ખદસે ભલમાં મને ખુની તરીકે પકડેલો હોતો. ત્યારે શું તે શખસ ગાંધીભાઈ તો—છટ છટ ! એમ ખનેજ નહીં !!”

ફલી જ્યારે ઉપડા વીચારની વમાસનમાં પડેલો હોતો, ત્યારે શલ તરેહવાર રીતની વાતોનો પટપટારો કરીઆજ કરતી હતી. ખરી વાત તો એ હતી કે શલના પોલવા ઉપર ફલીનું ધ્યાન હુજૂત નહીં; તે તો ખરોદ ખરાસનાં ખરા ખુનીની અને પોતાના ખદનના ખાંધો અને કદની હંચાઈ સાથે ગાંધીભાઈના શરીરની રચના અને ખાંધાને સરખાવી લાંબી લાંબી ગજતરીઓ કરતો હતો.

તારું ધ્યાન કાંઈ એ ફલી “શુભ ચીરડાઇને બેઠી” શું કહ્યુંનો કાંઈ બીચાર કરેછ કે ડીયર !

મારી કલમ તું છે શુભ “ફલીએ શુભનાં ભાષા ઉપર હાથ ફેરવી કેહયું” મારી દોસ્ત આ હુનીયામાં ફક્ત એકજ છે, અને તે તુજ છે. મારી મમત. મારી રમુજ એ સરવે તું છે શુભ. મને માફ કરે, હું જરા “એપસંદ” હતો. પણ હવે ખાતમાં તું કાંઈ સુધી મને ઉભી રાખેછ. ચાલ ખજાનામાં જઈએ.

શુભ ફલીનો હાથ પકડી તેને ખંડાના પાછલા દીવાનખાનામાં લઈ ગઈ, અને પોતે તેની આગલ ખેંસી વાત કરવા લાગી. પણ ફલી પાછો વચમાં ખેલી ઉઠીયો :—

જરા સખર ડીયર. તું જ્યારે તારા ખાવાને તારી ફલી સમજી, ત્યારે તેવન કંઈ બોલ્યા હશેની ! તેવને શું કહ્યું શુભ ?

તેવન એકાએક કાંઈ ચુસ્તે થઈ ગયા. “શુભે જવાબ દીધો” પણ એવનનો સ્વભાવ આજકાલ ખગડી ગયો છે ફલી. ડાકટર શામરાવે માથેરાનમાં મને કેહ્યું હતું કે એવનને “હારટ દીઝીસ” થયું છે.

આ વાત ચાલતી હતી તેટલાં ખાહરથી એક પારસીએ “ગેટ”ની સાંકલ ખખડાવી અને રામોસીએ તુરતજ દરવાજો ઉઘાડી પુછીયું.

“કોન ફૂએ સાહાબ?”

“ગાંધી રોડ કો જરૂર કે કમકં વાસતે મીલના હએ. દરવાજા ખોલો.”

રામોસીએ દરવાજો ખોલીએ, અને આ મોડી રાતે મલવા આવનાર પારસી લાગલો ગાંધીભાઈને મલવા પેહલે મારે ચાલડી ગયો. ફલી અને શુભ પાછલા દીવાનખાનામાં બેઠેલાં હોવાથી આ મોડી રાતના મલવા આવેલા પારસી ઉપર તેમની નજર પડી નહી, પણ “બટલર કમેટાન” જ્યારે ગાંધીભાઈને સરેસલા ધરમાને રાતના “કાશીયુ કપ” આપી

નીચે ઉતરીયો, ત્યારે તેને શુભજનુને જણાવીયું કે રોડ કોઈ પારસી સાથે ઉપર વાતે બેઠા છે.

વખત વેહવા લાગો. ફલીને ચીજવચા શુભ તરેહવાર વાતો કરતી, પણ ફલીનું ધ્યાન જુદે જુદે ઠેકાને જમતું હોવાથી શુભની વાત સાંભલે નહી સાંભલે તોખી ડોકી પુનાવી હસવાનું અને રાજ થવાનું તે ડોલ ધાલતો. પણ તે કાંઈ શુભ તરફ બેવફા નહી હતો ! તેથી કાંઈ ફલી શુભને નહી ચાહતો હતો એવું સાબેત નહી થતું હતું ! કે નહી તે શુભ તરફ બેદરકાર હતો !! તેનું ધ્યાન ગાંધીભાઈએ શુભને આજે રાતે ખાતમાં જે શુભ ખવડાવી હતી તે વાતમાં રોકાયું હતું.

પણ એ શુભ કાંઈ ગાંધીભાઈએ જણી જોઈ શુભને ખવડાવી નહી હતી. શુભની આ એક જુલ હતી, અને તે એક નજરની જુલ હતી. શુભની નજરે જુલાવો ખાધા એટલે તે જુલ શુભે પોતે કરી હતી, અને ગાંધીભાઈ તે જુલનું કારણ થઈ પડીયો હતો.

વાત વાતમાં જીવ નહી, પણ નવા ખ્યારની વાતો કદી પુરી થતીજ નથી. વાત કરે કરે ને તેનો હેડોજ નહી. વખત જ્યારે પછો વહી જાય, ત્યારે તેજોને અજબ જેવું લાગે. “મરે ! એટલા વારમાં એક કલાક થયો !! ફલી મને તો જાણુ પંદર વીસ મીનીટ થઈ હોએ એમ લાગેછ. !!”

પણ તેટલાં પેહલે મારથી ગાંધીભાઈના જ્યારડામાંથી એક ચીસ આવતી શુભને કાંને પડી. રાત નવરી અને વખત એકાંત હોવાથી શુભે તેમજ ફલીએ તે ચીસ પરગરી સાંભલી. શુભે તે ચીસ પોતાના આપની છે એમ નક્કી ખીજાનતાજ ડાકટર શામરાવે કહેલી આજાહી તેણીને તુરતજ ઇઆફ આવી, અને તેજ વખતે તે ફલીને મુઠી પેહલે મારે ગાંધીભાઈના જ્યારડા તરફ ડોકી મૂકી, અને ફલી નીચે “હાલ” માં જરૂર આવેલ ઇનતેજર લેહો રેહો.

ખાણાળ ખાવાળ “શુલે ખાણારથી દર-
વાળે યોડી પુછીયું.”

એ કોણ છે? “આંધીલાઇએ તુરતજ અં-
દરથી પુછીયું.”

“કોઇ નહીં એ તો હું છેક ખાવા?”

“કંઈ નહીં. કંઈ નહીં માએ. હું સારી
કાંની છેક દીકરા. તું જ માએ, હું હમના
નીચેજ આઉં.”

શુલની આ સધીઆરાથી ખાલરી થઈ
નહી. પણ લાચાર. તેણીને પાછુ નીચે જવુંજ
પડીયું.

કેમ શું છે? “ફળીએ શુલને પુછીયું.”

એવન કાંઈ બોલતા નથી. “શુલે જ-
વાખ દીપી” પણ મને લાગેછ કે એવન કાંઈ
ચમકીયા હશે! ત્યાં સુધી એમ જુમ પાડી
ઉઠે નહીં. એવનની મને મોટી શીકર છે ફળી.
ડાકટર શામરાવે મને કેલયુંછ કે કોઈ વખત
બોલતાં બોલતાં—

શુલની આંખમાં આ સખુનો બોલતાં
પાણી આવી ગયાં, અને ફળી તેને ધીરજના
સખુનથી મનાવી વરનડા ઉપર લેઈ જઈ એક
જુનામાં બેસી તેણે દીલ ચીજવવા લાગો.

પણ તેવામાં ગાંધીભાઈની મુલાકાતે આ-
વેલો પેલો પારસી ઉપરથી ઉતરી આવી રામોસી
પાસ દરવાજે લંબાવવા માટે વરનડા ઉપર
ઉભો રેહી આસપાસ નજર કરવા લાગો.
ફળીએ વરનડાના જુનામાંથી વાંકી નજર
કરી આ મોડી રાતે મુલાકાત લેનાર પારસીનો
ચેહરો જોવાની તજવીજ કરી. ફળીએ તેને
તુરતજ જોલખીયો, અને પોતાની પછી ખા-
તરી કરવા ખતી થઈ દુરથી ટીકી ટીકી તેનો
ચેહરો જોવા લાગો.

એ કોણ પારસી છે ડીપર? “શુલે ધી-
રથી પુછીયું.”

જરા સખર કર! “ફળીએ કાનમાજ
જવાખ દીપી” એને જોલખું !!

પેલો પારસી તેટલાં વરનડા ઉપરથી
નીચે ઉતરવા લાગો, અને પોતાને કોઈ જો-
લખી નહીં કાઢે એટલાં માટે એક લાખબો
ઉનનો ગલેખંધ તેણે પોતાને ગલે વીટાવી
તેમાં પોતાનું અરધું મોહડું ટાંકી નાખીયું.
પણ તેજ વખતે ફળી ખતીના ઉભસ વચ્ચે
તેનો ચેહરો જોલખી કાઢાડી બોલ્યો “પેસુ
પોમેતમ !!”

પેસુ પોમેતમ! “શુલ આએ નામ સાં-
ભલી ચમકી, અને તુરતજ ફળીની ખાંધ ઉપર
લાય નાંખી પુછીયું” પેસુ પોમેતમ! ખરશેદ
ખરાસનો દોસ્ત !!

“હા તેજ. ખરાસનો દોસ્ત, જેને મારી
વીરધ “સેશન્સ”માં શાખતી આપી હતી !!”

પ્રકરણ ૬૭ મું.

પુશી અને બેકરાશીની અદલા બદલી.

પેસુ પોમેતમ ગીથો ખરો, પણ સાથે
લાગો ફળીને કાંઈ બેટ આપી ગયો! તે
એક ચીજ ફળીને બેટ આપી ગયો અને બીજી
ચીજ લેઈ ગયો.

એ વધી નવી શું બીના છે !!

પેસુ પોમેતમ જેવો ગીથો તેવોજ ફળીને
જખરી ચટપટ આપી ગયો એ એક ચીજ હતી,
અને ફળીની જુરાલી હતી ગયો એ બીજી
ચીજ હતી.

પેસુના ગયા પછી ખરેખર ફળીને જ-
ખરી ચટપટ પેદા થઈ. શુલાં સાથે જે યોડી
ધણી વાતચીત તે હતી બોલી કરતો હતો, તે
તેનું હસતું બોલતું ઉડી ગયું અને નીરાસી
સાથ પેસુના ગયા પછી, ફળી શુલવીલના વ-
રંડા ઉપર લગભગ એક કલાક સુધી વીચારના
વમલમાં પડી રેહ્યો. ગરીબ બીચારી શુલ.
ફળીની આ નવી અદલાએલી હાલતનો તેને
કાંઈખી ખ્યાલ નહીં હતો.

ફળી! ડીપર!! એ વધી તુંને શું વાત
હવાઈ આપી? બોલની !! “શુલ ફળીનું મોહડું

પોતાના નાજીક હાથના આંગણા વચ્ચે પકડી સમજાવવા લાગી” મારી ગમ જતી ડીધર.

પણ ફલી-હુજીયો ફલી-કાંઈ જતો નથી. ફલી કાંઈ સમજતો નથી.

હવે હું જાણુ છું “એકાએક ફલી હડીને પોલ્યો” તરેન જો “મીસ” કરમ તો વીકરોરીયામાં

વળુ ત્યારે આજની રાત—

હીયા રૈહું!! “ફલી આખ ચૂંચી ફરી બેદમાં પોલ્યો, અને ચુપ કાંઈથી તેના પોલવાનો બેદ સમજ નહી” હીયાં રૈહું! તારા ખં-ગલામાં નહી નહી, હું જાણુ છું, હું ફરીથી જ્યારે આવમ તીયારે માંજથી આવસ.

પણ એક દાહારો મલવારથી આવની ફલી “ચુલે કેલ્યુ” આપણુ સાથે જમશું. કેટલું થયું આપરે મારે જમીયાં નથી.

ઠીક ઠીક “ફલીએ દરકાર વગર અન-મનીયો જવામ દીધો” કાહા દાહારા ના-હાસી ગીલાહ. જનમ જ્યારે મારે લેવાનો—જનમજ જ્યારે સાથે કાહડવાનો તીયારે સાથે જમશું નહી તો શું કરશું. પણ આજ, હું તારી રજા લેકેહ, માફેજી ચલ. મીઠી ચુપ માહેખળ.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

બેદ ઉપર અજવાળું.

ફલીની ગાખી રાત બેકગરીમાં ગમ-ચલ તરફનો પયાર, ચુલ તરફનું હેન, ચુલ તરફની તેની ફરજ, એ સગવેનું તેને કાંઈ પણ ધ્યાન રહેલું નહી. તે ખદ પોતાને બુલી ગયો હોએ તેન ચુલથી છુટો પડતાં હમેશના જેવી આનાકાની—હમેશના જેવા મીઠા વચનો—હમેશના જેવી માહખત એ સરવે બુલી ગયો. એટલું જ નહી, પણ હમેશ માફક એક મીઠી “ફીસ” કે એક મીઠી ખગલગીરી તો રૈહી પણ ચુલને “ચેકેડેડ” કરવાનીથી તે બુલી ગયો, અને ફક્ત સાહેખળ કહી સંથેશન તરફ ની-ફરી ગયો !!

મરીખ બીમારી ચલ !! ફલીની આવી હાલત—અને એ એકાએક ખદલાએલી હાલત—ની તેને જરાખી સમજ પડી નહી. પોતાની છાતી માહેલા ગમના નહી વરણવી શકાએ એવા ઉભરા જે હજારો પોલોથી અને હજારો આંસુની નીરમલ ધારથી મરીખ ચલ કોઈને કેહી શકે, તેને ખદલે તે સંતોશી વફાદાર અને મદચુની નાર ફક્ત “ફલી, છુદા તારો ખંબ દુર કરે” એટલું પોલી એક હડી હાએનો દંમ બરી પોતાને બીજાને ગેઈ.

પણ ફલીની તે રાત કતબની હતી. તેને પ્રજા ખરમી તો હતીજ નહી, પણ જેની કાંઈ ધારી થઈ હતી તે પેસ પોમેતમને જોયા પછી નાખુદ થઈ હતી. સારી રાત તેને બેકગરીમાં અને હજારો વીચાર વમાસનમાં કાહડી.

“એ શું કામ ગાંધીભાઈને મલવા આપે હશે! અને તેખી આવી મોડી રાતે!” ગાંધી-ભાઈ સાથે એને કીએ દાહારોની એલખાન ! આટલા વરસમાં મેં એકબી વખત એને આવતા જતા જોએલો નહી ને આજે—અને તેખી આવી મોડી રાતે—મુંખધથી મેહમ વર તેની મુલાકાતે ! હશે ' મારે તેનું નું !! કદાચ કાંઈ નાનાની તંગીમા આવી પડવાથી કાંઈ માંગવા કરવા આપે હશે!! છટ ' છટ ' ! પાછો હું બુલ કશું ' ત્યારે ગાંધીભાઈને ચમકી એકાએક જુમ પાડવાનું શું કારણ હશે!! એને કાંઈ એવું કેલ્યુ હશે કે જેથી ગાંધીભા-ઈએ અજબ થઈ જુમ પાડી !! વલી ચુલાં જ્યારે તલાશ કરવા ઉપર ગેઈ, તીઆરે દરવાજે અંદરથી ખંબ કરેલો હતો ! કાંઈ એવી મત-લખ ગાંધીભાઈનીથી હોવી જોઈએ કે પેસ પોમેતમને કોઈ જોએ નહી ! એમજ. ખચીત એમજ. અને એમજ જો હોએ તો પેસ પોમેતમ આવી મોડી રાતરે મુંખધથી મેહમ “એપોઈન્ટમેન્ટ” કરી આવવા જોઈએ. અને તે “એપોઈન્ટમેન્ટ” ગાંધીભાઈએ કબુલ કરેલું હોવું જોઈએ ! કાંઈ અગતની ખાખદ ઉપર તેઓ વાત કરતા હોવાથીજ દરવાજા અંદરથી ખંબ કરેલો હતો, તેને કાંઈ બેદ બરી

વાતનો ખુલાસો કીધો હશે અને તેથીજ ગાંધી-ભાઈએ અજબ થઈ ચમકી ચીસ પાડી હશે. થઈ શકું. “ફલી હવે સરવે વીચારો કરી સુવટપર આવી ખબડ્યો.” હવે એનું છટકું માહાલ છે. શલ. મારી શલ. અફસોસ— પેલી પંપા વીશે તુને થોડીજ ખબર છે કે તારા આપની—

* * *

ખીજે દીવસે ખપોરના પોસ્ટની પોલીસી દીનીવરીમાં શલ તરફથી ફલીને નીચકું કાગજ મલથું.

શલવીલ.

મારા વાહાલા ફલી.

કાંઈ સમજ પડતી નથી કે ખાવાને શું ધણું છે. ગેઈ રાતના પેલા પામિનમના આત્રી જ્યા પછી એવણે એરડામાંથી બાહાર નીકળીયાજ નથી. બારતું અંદરથી ખંધ કરી કાંઈ કલાકના કલાક થયાં લખીયાજ કરેછ. મને એવનનો ધાતી ધાસતી લાગેછ. વાહાલા ફલી, તારાથી બને તો આજે જરૂર આવજો. મને લાગેછ કે પેલા “પામિનમની” એ બાંધી મોહકાન છે, સખખ તેના આત્રી જ્યા પછીજ એવનની હાલતમાં આવો ન ધારેલો ફેરફાર થઈ ગયોછ.

લાગ તારી તામેશ

શલ.

મને ધારીયું તેજ થયું. “ફલી કાગજ વાંચી વીચારમાં પડીયો” હવે એ તેજવપર આત્રી આપઘાટ કરે તો તેમાં નવાઈ જેવું કાંઈજ નહી. અને તેમ જ કરે તો વધારે સાર. હું તો તેને કદીબી તેમ કરતાં અટકાઉ નહી. નામ અને ઈજત, દોલત અને હુરમતના કંઠામાં કંઠા પુરજ ઉપર ચહડી. જગને જાણીતા યવા પત્રી, એકદમ બેહુરમતી અને નામોસીના કંઠા ગારમાં ગબડી પડી જગની ખતરીસીએ ચહડી આગલી કીરતીને કલક લાગવા દેવાના કરતાં, એકદમ સોભામાં મરડું વધારે માન ભરીયું છે. ઘણાકો તેમ મરી ગયા છે. ઘણાકો એવી રીતે મરીબી ગયા હશે. વાસ્તે એવીજ કીસમનું મોલ ગાંધીભાઈને જાણી કરશે. હું ઈચ્છુ કે

એજ માટે ગાંધીભાઈ મરે તો સરવે વાત ઉપર ઉપર ઢાંકતું વલે.

આવી કીસમના વીચારમાં ફલી મશશલ હતો તેટલાં લવજ બેરીસ્ટર તેની સામને આવી ઉભો. ફલી તેને ભેતાંજ જરા ચમકી ઢી લવજને બેરી પડી બોલયો.

હટ્યો ! લવજ ! કેમ છો ! !

બેંક, ફલી તું કાહા વસેછ ! તું મુંબઈમાં છે કે ? “લવજએ જવાબ દેવાને બદલે સવાલ કીધો” તું તો સમજતો હતો કે હજી મારોનામાંજ હશે ! !

નહી લવજ “ફલી શરમાઈ બોલયો” મને આવીયાને આજે આંક દીવસ થયા પણ—

પણ શું ? “લવજ વચમાં બોલી ઢીયો” બોલની બોલની અચકાએછ કેમ.

કાંઈ નહી લવજ “ફલીએ કેહયું” તમારે ગમે તે ધારો.

એ બધું ધારીયું અને વમાસયું “લવજ પોતાની રીત પરમાણે માફ સાફ પુરસીપર અઢેલાઈ બોલવા લાગો” તું નહી આયો તોખી મે તો બધી વાત અવલથી આખર તુલીક જાણી. હવે નવું કાંઈ બીજું જાણવા જેવું રેહયું નથી ફલી.

ખચીત ! ! “ફલી જરા ડોલા ફાડી લવજનું મોહાડું જિવા લાગો.”

હા. ખચીતજ ! “લવજએ તાનો મારી કેહયું” તું મું મશકેરી સમજેછ કે ! જો સાંભલ પેલી—પણ સખર તું જાણુછ દીવાલને પણ કાંન હોએ છે ! !

નહી. હીઆં તેવું કાંઈ નથી “ફલીએ સધીઆરો આપ્યો.”

“સાંભલ પેલી ખુદીયા રમજનન મરણ પામી.”

ખરેખર ! ! “ફલી ઘણાજ અજબ થઈ બોલીઓ.”

મરવા અચાક તેનીએ મને ત્રેસવીણા હતો. ખાનસાહેબ જેહાંગીરચાહ સાથે હું કાચાતીપુરામાં આવેલાં તેના મકાનમાં ગીચો હતો. તેનીએ કેહ્યું કે—

અનારકલી તેની દીકરી થાએ છે “ફલી એ ફલી દીપુ”, અને હવણએ વધારીયું.”

અને પેલી પંખા અનારકલીની દીકરી થાએ છે.

અને તે પંખાનો ખાપ ? “ફલી ઘણે ધીમે અવાજે બોલશે.”

ગાંધીભાઈ !!

અફસોસ ! “ફલીએ એક ફંડી હાએ મારી.”

એથી વધારે તું કાંઈ જાણુ છ ફલી ? “હવણએ પુછીયું.”

નહી નહી—“ફલી કાંઈ બોલવા જતાં અચકાઈ જઈ બોલશે” બીજુ શું, એજ.

નહી. તથારે તું કાંઈ વધારે હજી જાણુ તો હાએ એમ મને જાએજ. “હવણ બોલશે” બોલ. ફલી બોલ. મારી અંદર તારી નીચવાસ મુક અને જેબી કેહ્યું હાએ તે સુ-ચેથી કેહ. તેમાં તુંને ફાએદોજ થયો.

તીયારે હવણ સાંભલો. ગાંધીભાઈની આએ બેશરમ ચાલનો છેડો હીઆજ આયો હતો, તો તેને વધારે વજન આપવા જેવું કાંઈ નહી હવું. હવણ, હું જાણુ છ તે પ્રમાણે કેટલાક મોટી મોટી સોસાએટીમાં ફરનારા, ખખે ઘોડાની ગાડીઓમાં બેસનારા અને ખડેખાઓમાં નામ ખપાવનારા, કોમની ઇજતને માટે લડનારા, પોતાની જવાનીના ખાહારમા પોતાના જરના જોઈ એક નહી પણ એકસો એવા અપરાધો કરવાની લાલચને આધીન થયા હશે. માણસ કાંઈ ફરેયતો નથી, એટલે તે જીલને પાત છે. આપણુ સરવે જીલ કરીએજ. વાસતે હવણ કાચના ધરમાં બેસી પોતાને સલામત લીચારી, ખાહારના લોકને પધરા ખારવામાં પોતાની સલામતી નથી. પણ

ગાંધીભાઈની જીલ સાધારણ નથી. જેનો જીભર અને વીચાર આપણુ કરી શકીએ નહી તેથી તે બુદ છે.

અને તે બુદ !! “હવણ ઘણેજ ઇનતેન્સિટી બોલશે” ફલી તે જીલ !!

અનારકલી બેહદ જીલચુરત હતી. સોમાં તો શું પણ હજારમાંથી એક તેવી જીલચુરત નાર નહી હશે “ફલીએ ચલાવીયું” ગાંધીભાઈ તેની પ્રીતમાં ફરશે, તે જાણી હું અજબ નહી થયો; સખખ મે જ્યારે અનારકલીને તેની મરતી હાલતમાં જોઈ, તીયારે જ કે જે અધાર ઉમરની અને ખપના પુરા રોમથી ખવાઈ ગયેલી હોવા છતાં, મારી અકકલ તેની જીલચુરતીથી હેરત રેડી હતી. અનારકલીને પેલેલ વેહલી ગાંધીભાઈએ પોતાની દીકરી ચલાવી નજીતને ઠાંકને આપેલી નાચ પાર-ટીમાં ગાવા બોલાવી હતી. અનારકલી તે વખતે અમરીતસરથી તુરતની મુંખઈ આવેલી હતી. તેણીની ઉધરતી જવાની અને જીલચુરતીનો ખાહાર જોઈ ગાંધીભાઈ છક થઈ ગયો, અને તે દીવમથી બેહદ જરની લાલચે રમ-જનને ખોટા ખોટા ભડસા આપી અનારકલીને તેણે પોતાના આમરા હેઠલ લીધી.

વાર પછી. “હવણ બોલશે” હીયા સુ-ખી તો માધારણુ છંદગીમા ખનતા ખનાવો કરતા વધારે કાંઈ ખનીયું નથી.

પણ હવે પછી જે ખને છે તેજ અસાધારણુ ખને છે “ફલીએ જવાબ દીધો” ગાંધીભાઈ અનારકલી ઉપર દીલથી રીદા થયો. તેની પ્રીતમા તે બેહદ ફસતો ગયો. અને હવણ, સેવટે પંખાનો જનમ થયો.

“પછી પછી !! પછી શું !! તું પુરું કેમ કરતો નથી ફલી !!! હું પાડું કે ગાંધીભાઈએ કરેલી જીલ હવે હું સમજતો જાઉં.”

પંખાનો જનમ થતાજ રમજનને એ ખા-લકના અરણુ પોચાવ માટે ગાંધીભાઈ પામ

મોટી રકમ પડાવી. “ફલીએ આગલ વાત અ-
ભાવી” રમખન રફતે રફતે તેને હથાડો પાડ-
વાની ધમકી આપી નાના કહડાવવી ગઈ, અને
સેવટે અનારકલીની ખાજેશથી ગાંધીભાઈએ
એક વકીલ મારફતે એક એકું પાકું ખ-
ત અનારકલીને કરી આપ્યું કે ગાંધી-
ના મરણ પછી અનારકલી તથા પંપાને પોતાની
દોલતનો મોટો ભાગ મહે. એ લખતની
રૂએ પંપા ગાંધીભાઈની દીકરી છે એ
વાત તે દીનથી રમખને છુપાવી રાખી.

પણ એ બધી ખીના સાથે ખરોદ ખ-
રાસના ખુનને શું નીસખત છે ! “લવજીએ
પુછીયું.”

તે વાત ઉપર હું આહુછ “ફલીએ આ-
ગલ અભાવ્યું.”

પ્રકરણ ૨૯ મું.

ખરો ખુની તો એ

હજારો લાડ અને સુખ વચ્ચે અનાર-
કલીને પંપાના જનમ પછી ગાંધીભાઈનો આ-
સરો કડવા જેટલો સમાન લાગે. ખંગલામાં
નોકર નફરી ઉપર હુકમ કરનારી ખનવા છતાં તે
રોનકદાર મકાન અનારકલીને એક ખંદીખાના
સમાન લાગ્યું. અંતે અનારકલીની દસા પડતી
આવી. ખરોદ ખરાસ ટુરતનો ટુરતથી આ-
વી મુંખઈમા રંગ હડાવતો હતો. અંતે
એક દીવસે અનારકલી મુંખઈમાં રહેતા કંટાલી
ગએલી હોવાથી ખરોદ ખરાસ જેવા પંચીની
નવી પ્રીતમાં પડી અને ખરોદ ખરાસ તેને
મુંખઈથી એક દીવસે નહસાડી સુરત લેઈ
ગયો. તીયાથી તે તેણીને આખા હીન્દુસ્તા-
નમાં લેઈ ફરીયો અને લાખળી મુદત સુધી
તેઓ લખનોમા “સીલીલ લાઈન્સ” મધે
એક મકાનમા સાથે રેહ્યાં.

જરના જરપર જવાનીના ખાહરમાં
ગાંધી જેવોજ ભાગ, હવે ખસડે ખરાસ ખ-
ભવે છે, તે જુલો લવજી. પણ અંતે ખસડે-
ની ખરચી ખુદી. અનારકલીની આગલી હા-

લતથી અને તેના ગાંધીભાઈ સાથના સંખ-
ધથી ખસડે ખરાસ ભણીતો થયેલો હોવાથી
હવે તે ગાંધીભાઈ પાસે પધંસા કહડાવવાની નીચ
મતલબે ખાદ મુદતે અનારકલીને લેઈ મું-
ખઈ આવે છે. અનારકલીને ગાંધીભાઈએ કરી
આપેલું પેલું લખત ખસડે જખરીથી એક
દાહાડો અનારકલી પાસથી છીનવી લેઈ ગયો.
એ કાગજ ખસડે પોતા સાથે હમેશ લેઈ ફ-
રતો હતો, અને જે રાતે તેનું વીકટેશ્યામા
ખુન થયું તે રાતે તે કાગજ તેના ગજવા-
માં હવું.

એમ ! “લવજી એકાએક ખેડેલો અમ-
કીને હલો થયો” તીયારે શું એ કાગજ જેને
કામયું હવું તેને ખસડવું ખુન કીયું ! અને
તે કોણ !! ફલી !! તે ખુની કોણ !!

ગાંધીભાઈ પાતે !! મારી ચલનો ખાપ !!?

પ્રકરણ ૩૦ મું.

ચુલાએ મોકલેલો ટેલીગ્રામ !

પાખ મીનીટ વેર તો લવજીની અફલે
કાઈખી કામ કીયું નહી. ગાંધીભાઈયુ
નામ સાંભલી, અને તેખી ખરોદ ખરાસના
ખુની તરફે તેવનનું નામ સાંભલી ભણે લવજી
હેખત અને અખયખીનો મારીઓ સ્તપ્ધ થઈ
ગયો, અને જ્યારે પોતાના મગજ ઉપર તે
કાણ અલાવી શકીયો ત્યારે ફરીથી તેને સલાહ
કીધા :—

ગાંધીભાઈ ! ફલી એ તું શું ખોલેછ !
હા, ગાંધીભાઈ !! મારી ચલનો ખાપ !!
ગાંધીભાઈ ! “ફલીએ ફરીથી ખોલી ખાતરી
કીધી” તેજ ગાંધીભાઈ ! લવજી, તેજ ગાંધી-
ભાઈ !

“અને એ ખધું તં ક્યારે ભણીયું ફલી ?
જ્યારે તમે ચલની સાથે જેલમાં મને મલવા
આયા હતા ત્યારે. “ફલીએ જવાબ દીધો”
ખરોદના ખુની વીશે મને શક હતો, પણ
જ્યારે તમે એમ કહ્યું કે ખરાસનું ખુન કોઈ
કીયતી કાગજને લીધે થયું છે, ત્યારેજ મે

અણીયું કે તે કાગળ કીધાં હતાં. અને જેને કામના હતાં તેનેજ એ છુન કીધું, અને તે છુનની કોઇજ નહીં પણ ગાંધીભાઈ છે. ગાંધીભાઈએ અનારકલીને ક્ષણી આપેલાં કાગળનો કપળે લેઈ લેવા અને તે કાગળની હસતી નાહુદ કરવા માટેજ તેને ખરશેદ ખરાસનુ છુન કીધું છે.

ખેરાક. હવે મને ધારે ધારે ખધી સમજ થકતી જાએ છે “સવજીએ વીચાર કરી કેહ્યું” તીઆરે ખરશેદ ખરાસ સાથે શુભને પરણાવવાનો ગાંધીભાઈનો જે વીચાર થયો હતો તેનું એજ કારણ !! શુભને ખરશેદ સાથે પરણાવી તેનું મોહકું બંધ કરવાનો તેમનો વીચાર હતો. ગાંધીભાઈ તે રાતના ખરશેદ ખરાસની પુઠે મેહમથી છેક કોટમાં ગયા, અને તેની છાકટી હાલતમાં તેને લેઈને પોતે વીક્ટોરિયામાં બેઠા, તથા કલોરીફરમથી તેનું છુન કીધા બાદ પેલું કાગળ તેના ખીસામાંથી કાઢાડી લીધું.

એ ખધી ગજૂત્રી લવજી તમે કરીઆજ કરો પણ સેવટે આવીને હીઆજ અટકશો. “ફલી ખોલ્યો” એમાં કાંઈ ફેર પડવાનોજ નથી. સવજી એજ વીચારોથી મારી જીંદગીનું રુખ અને મારી જીંદગીની હસતી મને કડવી જેહર જેવી યાદ પડી છે. હું જાણું છું કે એ છુન છે. હું જાણું છું કે તેને છુન કીધું છે, છતાં મને તેની સાથે એક ટેમલ ઉપર ખેંસી ખાવું પડેછ, તેના હાથ સાથે હાથ મેલવી “શેકહુંડ” કરવી પડે છે, અને તેને રાજી રાખવા કોઈ વખત હસીને તેની સાથે વાતો પણ કરવી પડે છે. પણ તે સરવે કોણને ખાતર ! સવજી એ સઘણ મારી શુભને ખાતર ! સવજી એ સઘણ મારી શુભને ખાતર !! તેનેજ ખાતર ! તેનેજ લીધે !

તીઆરે સેવટ તો ખાવું આયું ? દાદર વાલાં છુનમાં શુભતાદળ ગાંધી જેવા માતખર થાસ્તીની સામેજમીરી દેખાં ! પારસીમાં જાણીતો, લોકોનો માનીતો અને મોટે ખાચરે વગ

ધરાવતો આ નામી રાખસ આયું કરપીણ કામ કરે નહી, એ માનવા જેવું લાગે છે !! પણ જ્યારે આપણુ અનેલી ખીનાઓ ઉપર વીચાર પુગારીએ છેછએ ત્યારે માનવા વગર ચાલતું નથી કે એ કરપીણ કામનો કરનાર કોઈ નહીં પણ શુભતાદળ ગાંધી પોતેજ છે !!

હોએ ! એ બને તેવું છે, એટલે એમ ખી જો બને કે ગાંધીભાઈએ ખરશેદ ખરાસનું છુન કીધું તો તેમાં નવાઈ જેવું નથી. આ દમી કાંઈ શીરસો નથી. તે લુહને પાન છે, એટલે લુલ તેનાથી થવીજ જાઈએ. ગાંધીભાઈએ ખરાસનું છુન કીધું એ જો તેની લુલથી થયેલી ખીજ નાદાનીયત લુલોના જેવી નહીં માફ થાએ એવી એક લુલ હોએ તો તે લુહને માટે તેને જેવી ખમણું પડે તે થોડું છે.

એ રીતે ગાંધીભાઈની આગલી જીંદગીનો હવાલ ફલીને મોહડેથી લવજીએ ધ્યાનથી સાંભળ્યો. પણ તેમાં થોડો થોડો ફરક હતો. પણ એ થોડો થોડો ફરક એકટા મલી ઘણા ફરક થતો હતો. રમનનથી સવજીને મલેલી હકીકત અને અનારકલીથી ફલીને મલેલી હકીકત બંનેને સાથે સરખાવતાં કાંઈ સેહજ ફરક પડતો હતો ખરો, પણ સેવટે સરખાવો તો એકજ આવતો હતો.

આ નવી અને નહીં ધારેલી હકીકતનો ખુલાસો સાંભળી સવજી પોતાના વીચારમાં ફલી સાથે ખેઠો હતો, તેવામાં બહારથી જામલાએ દરવાજો ઠોકીયો, અને ફલીએ તે દુરતજ ખાલીયો.

“આએ તેલીગ્રામ આવેલો જાખ !!”

ફલી તે દુરતજ ઉખેડી વાચવા લાગ્યો.

“બાવા ગેઇ રાતના એકાએક ગુજરીયા છે. સવજીને કેહવડાવજો અને બને તો સાથે લેતા આવજો.”

સવજી આ ન ધાંદેલી નવી ખખર સાંભલી હેખતી ગયો, અને ફલી ફુરસી ઉપર ફસડાઈ પડી ખોલ્યો. “જેવી ખુદાની મરજી”

પ્રકરણ ૬૨ મું.

પુરાના પાપનો ખરો ખુલાસો.

અનારકલી સાથે શુસતાદણ ગાંધીને જખરી ગાંઠ પડી હતી એમા કાંઈખી શકજ નહી હતો.

અનારકલી એક ખુબસુરત નાએકણુ.

અનારકલી અસલ અમરીતસરની વતન દાર હતી. તે એક પેહલા નંખરની મધુર અને મીઠા છુલછુલ જેવા અવાજવાલી ગાનારી નાએકણુ હતી. તેનાં ગલાંમાથી નીકલતા સરોદમાં એટલો તો મીઠામ હતો કે પોતાના સાંભલનારાઓ ઉપર તે કાંઈ અ-જાએખ જેવી એજમતી અસર કરતી હતી.

અનારકલી દેખાવમાં રૂપવંતી અને રંગે સાંવલી હતી. તેના કાવા લાંબા પાવોની શુટેલી લડ તેની કંમરથી નીચે લટકતી હતી, અને તેજ પાલોમાથી ખેંચી કાણાડે-લાં ખે પેચદાર જીલકા તેના કપાલ ઉપર લટકી તેની દીલહરણુ કરનાર ખુબસુરતીમા ખેવરો હમેરો કરતાં હતાં. ઉમરમાં આ જાએખવંતી નાર ઘણી જવાન હતી, અને કદ અને કામદમાં તે કોઈખી આદમીને માટે તે જાએખ ભરી એરત હતી.

એવી રૂપાલી રૂપવંતી એક નારનો ગુમ-તાદણ ગાંધી પુંજરી ખની ગયો હતો. પોતાના નાજ નખરાં અને અદા અંદાજથી અનારકલી પોતાના દરએક વખાનનારાઓને એક લેહ-જામા વશ કરી લેતી હતી. આમડીના રંગ કરતાં ચેહરાનો ઘાટ ખુબસુરતીને વધારનાર ફક્ત એખલું સાધન હોવાથી, ખુદરતે અનારકલીનો ઘાટ ધરવામા કાંઈખી કસુર કરી નહી હતી. એવા વગર ખામીવાલા ચેહ-રાના ઘાટ ઉપર, અને તેની આંખોના ધરા-રાથી, મુંખધના ભલા ભલા ભપકાદાર માત-ખરો ઘેલા દીવાના યજ ગયા હતા.

અમરીતસરથી મુંખધ.

મુંખધની તારીફ સાંભડી અનારકલી પોતાનું વતન અમરીતસર મેલી જર મેલવવા-

ની ખાએશથી પોતાની આ રમજન સાથે તે મુંખધ આવી હતી.

“રંડોના નાચ”ની ઉપર શેઠીઆઓની વાડીમાં હમેશા ધમધુકાર ધમાલ ચાલતી. કોઈને તીયા “સડીના” તો કોઈને તીયાં “અમીના” કોઈને તીયાં “નુરજેહાન” અને “ખેગમજન” તો કોઈને તીઆ “તારા અને ચંપા” વગેરે ઉપર હોડાહોડ થતી. એવે વખતે અનારકલીનું મુંખધમાં આવવું થયું, અને કાંઈ અચાનક સંજોગ વચ્ચે નાએગાંમ અને દાદર વચ્ચે આવેલી “ગાંધી શેઠ”ની વાડી-ચોપટપાગમાં-એક ગાનાર નાએકણુ તરીકે, અનારકલીએ પોતાનો પેહલો દે-ખાવ દીધો.

પેહલી નજરે જોતાંજ ગાંધી ભાઈ અનારકલી ઉપર મોહી પડીયો. પોતે જામીત યયો. ચીત ચકોર જેવું થયું-મન ખેચેન રેલુ-દીલ ખેકાર થયું અને તેની ખુબ અને ઉંઘ બને હડી ગયાં. એવી ચીતની પો-તાની હાલત જોઈને મનમા મુઝાઈ, પોતાના દીલને ધીરજ આપવા ધીમા ગાયનના સ-રોદે તે નીચડો દુહો પોલતો :—

*ચંદ્ર સમ દરશન દીધાં.

ચરમેણી અરકો ગરે.

લટી ગઈ સખરો કરાગ.

આ ઝીલ તો તગડી મરે.

પોતાના તરફડતાં દીલની અંગન અંતે ગાંધીભાઈએ છુબવી, અને અનારકલીને તેને પોતાના આસરા હેઠલ પોતાના જરના જોરે લીધી. રમજનની મેહુરખાની મેઘવ-વવાની ખાસ મતંલખથી ચોપટપાગમાં હવે ફક્ત અનારકલીનાજ નાચો થવા લાગ્યા, અને જ્યાં મહીને કે ખે મહીને એકાદ નાંચ થતો હતો, તેને ખદલે દર આંક દસ દીવ-સને આંનરે નાચો થવા લાગ્યા, અને તેખી ગાંધીભાઈ પોતે પોતાના ખરચે નાંચ કરા-વવા લાગ્યો. શુલાંની નવજોત જ્યારે ખેહલ

* હાખીલ.

માંમુખથી ગાંધીભાઈએ કીધી ત્યારે અનારકલીને નવાજી વેણાલ કરવા ગાંધીભાઈ જીલી ગયો નહીં.

જવાંનીની જાહેલી.

જવાંનીની જાહેલીનું સેવટે શું મરીનામ આવશે, તેનો કાંઈ પણ દુરઅહેસીથી ગાંધીભાઈએ જરાખી વીચાર કીધો નહીં. પોતાનાં જરના જોર ઉપર તે એટલો તો મુસતાક હતો, કે કોઈનીખી તે પરવા કે દરકાર કરતો હતો નહીં.

એ રીતે જરની જાહેલીલાલી ઉપર મલકાતા જાહેલ ગાંધીભાઈએ પોતાની જવાંનીના દીવસો અનારકલીની સંગતમાં શુભચીયા. ધરનું સુખ તેને કડવું જેહર સમાન લાગ્યું, અને રાત દીવસ તે ખાહાંના કાઢાડી વાડીએજ પડી રહેવા લાગો.

અનારકલીની સંગત ગાંધીભાઈને મન આગ્રે દુનીઆમાં એક સ્વપનું હતું. અનારકલીની પ્રીત મેલવવામાં તે અતે જરના જોરે ફાળે. તેની મારમજનને જરની લાલચે શુભરાહ ખનાવી અનારકલીને પોતાના આસરા હેઠલ લાખો લાડ અને હજારો સુખ વચ્ચે ગાંધીભાઈ રાખવા લાગો.

અનારકલીની પ્રીતમાં તે એટલો તો “છાકટ” થઈ ગયો કે તેને કોઈની પણ દરકાર કરી નહીં. તોપણ અનારકલી સાથનો પોતાનો આ સંબંધ તેને અંતની ધડી સુધી ખીલકૂલ શુપ્ત રાખ્યો. અનારકલીનો પ્યાર, અનારકલીની સંગત અને મોહાખત તેને મન આ દુનીયાનું સરવે સુખ લાગ્યું. તે પ્યાર તેને મન અંતવીનાનો અને તે સંગત કદીખી નહીં છુટે તેવી તેને અમર લાગી, સખખ અનારકલી હમેશ નીચલી “શીરો” “ગાંધીભાઈને પોતાના સુરીલા અવાજે ગઈ સંભલાવતી:—

સંગત કરીએ એસોકી જયસો કેલકો પાત.
કાટ કાટ દુકડા બચા કજી ન છોડે સાત.
સંગત કરીએ એસોકી જયસો તકન પાર.
આપ જલે પર રીજવે ભાગા સાંધે હાર.
સંગત કરીએ સાધુકી કે અગમ ખતાવે પાત.
સંગત કરીએ ગધીકી કે હડ હડ મારે લાત.
સંગત કરીએ એસોકી જયસો સીરકો ખાલ.
કટે કટાવે ફેર આવે કજી ન છોડે ખ્યાલ.
હંસ સંગત હમે ખોટી કે ઝોર સરોવર જલ્યે.
સાચી સંગત કમલકી કે દોનો સાથ મુકલ્યે.
સંગત કરીએ એસોકી કે જસો કુલ કપાસ.
છતે છ છાતી લગ રહે મુવે જનાને સાથ.
સંગત કરીએ મોહાંગકી કે પાતીકા દુઃખ.
ખીજ ચાટે પાઠકો ઝોર રીજ ચાટે મુખ.

દીન જતે અનારકલીના ગાગ્રેજી અને પુખ્તરતીની તારીફ મુખધની “કલખે કલખ” અને “વાડીએ વાડી” થવા લાગી. મહીનો અને ખખે મહીના આગમજથી “નાચ”ને માટે અનારકલીને રોકવા માટે તેડાં જતાં હતાં, પણ અનારકલી ગાંધીભાઈના આસરા હેઠલ રહેતી હોવાથી, પોતે રોકાએલી છે એમ જણાવી તે તેડાં કપુલ કરતી નહીં હતી.

અનારકલીની મેદોલી.

ગાગ્રેજીના સાંભલનારા, સમજનારા અને વખાણનારા અનારકલીનું ગાગ્રેજી સાંભલવા તલખગાર થઈ રહેલ, અને તેણીની મોહીની સુરત ઉપર મરનારા તેણીને જોવા, તેણીને મલવા અને તેણીની સાથ ખે વાત કરવા ઇનતેજર ખની રહેલ. જેમ જેમ તેણીના હુન્નરની વખાણ થતી ગઈ, તેમ તેમ અનારકલીના જલસાની કીમત વધતી ગઈ. અનારકલીની સીફત જેમજેમ શેહરમા ફેલાતી ગઈ, તેમ તેમ ગાંધીભાઈ વધારે અને વધારે અદેખાઈથી જલવા લાગો. આવા હીંગામ વચે મખાદા કોઈ “છેલ” અનારકલીને છગવી લેઈ જાય, એ મુખ્ય નેમ પોતાના ધ્યાનમાં રાખી અનારકલી ઉપર ગાંધીભાઈ હવે સખત જપતો રાખવા લાગો, અને પરીણામમાં અનારકલી મેદોલ અને ખેજર થવા લાગી.

અનારકલીનું નહાતી જવું

આદમીનો સહથી જુરો દુશ્મન તેની જુરી ખાતીયત અને તેનો જતી ખવાસ છે. હકીકત છે કે નજીસાત અને ગલીચીમાં પરવરસ થએલાં એક પંખી—કાગડા—ની કમજબીની પીછાણ કીધા વગર, એક ખેખખર ગુણિવંતીએ તેને પકડી, ખ્યાર અને પ્રીતથી પાલી લાખો લાડથી ઉધારી, સોનાના એક નમુનેદાર ખાસ પીંજરામાં ખેસાડી, નવી નવી કીસમના રોજ સ્વાદીષ્ટ પકવાનો ખવડાવ્યા. પણ તેનું સેવટ શું આવ્યું!! એજ, કે એક દીવસ તે સોનેરી પીંજરાનો દરવાજો ગફલતથી ખુલ્લો રહેા, એટલે પેલું પંખી તુરતજ પીંજર છોડી ગયું અને વેરાનમાં જઈ સેવટે પોતાના જતી ખવાસ માફક મુવેલાં જનવરોનું સરેલું ખાસ ખાઈ મળહ મેલવી ખુશ થવા લાગું.

એવોજ ખનાવ અનારકલીના ખાખમાં ખનીયો, અને અંતે એક દીવસે તક મલતાંજ ગાંધીભાઈને તજ તે નહાતી ગઈ.

અનારકલીના મરણની ખખર.

ગાંધીભાઈની સુધ ત્યારેજ ઠેકાણે આવી. અનારકલીના નહાતી ગયા પછીજ પોતાની જીલ ગાંધીભાઈને માલમ પડી. પણ હવે ઘણું મોડું થયું હતું; સખખ અનારકલી ગાંધીભાઈને મુકી ગઈ તે આગમજ તો તે એક ખુખસુરત ખેટીની માદર થઈ સુકી હતી, અને કાએદાની નજરથી જતાં ગાંધીભાઈ તેનો ખાપ ઠડી સુકો હતો.

પોતાની જાહેલીથી આવેલાં આવી કીસમના સેવટના પરીનાંમથી ગાંધી હવે ગજરાટમાં પડીયો હતોજ, તેટલાં અનારકલી પોતાને તજ ખીજ સાથ નહાતી ગએલી માલમ પડતાંજ તેની જાતી ઉપરથી એક પાહાડના જેટલો ભારી ખોળે ઉંચકાઈ ગયો હોએ, એમ તેને લાગ્યું.

અનારકલી ગઈ. પાક મોહોખતને અપખીન કરવા, ખદનામ કરવા, અપમાન કરવા, લાંખા અને ખોટા વચનો આખ્યા ખાદ ગાંધીને

તજ ગઈ. પણ પેલી ખાલકીનું શું થયું! તેનું તે શું કરી ગઈ, તેની કાંઈખી ખખર ગાંધી ભાઈને પડી નહી. આખા સંજગ વચ્ચે ગાંધીભાઈ ઘણોજ વીચાર અને વમાસનમાં પડેલો હતો, તેવામાં એક દીવસ તેને ખખર મલી કે અનારકલી કલકતામાં મરણ પામી છે. એ ખખર મલતાંજ તેના જીવને નીરાત થઈ.

અનારકલીની મીઠી દીલ ખેહલાવનારી સંગતને રફતે રફતે જીલી જઈ ગાંધીભાઈ તેને હવે સીતમં ભરી સંગત સમજવા લાગો. તેને ઠેડાવ કાંધે કે પોતાની ખાકીની છંદગી એકાંતમાં હવે નીચંતે ગુજરવી.

ગાંધીને સતાવનારા.

પણ માણસ ધારે છે શું અને ખુદા કરે છે શું. તેમ ગાંધીભાઈ પોતાની ધારણામાં ધારીયા પ્રમાણે પાર પડીયો નહી. ખરેશી ખરાસ ખાદ મુદતે જમીનમાંથી જીત મીસાલ એવી ખખર લેઈ નીકળી આવ્યો, કે અનારકલી મરી ગઈ નહી હતી પણ હજી જીવે છે, માટે અનારકલીના તેમજ તેની ખેટીના ભરન પાશન માટે ગાંધીએ તજીને કરી આપેલાં લખતની સરત પ્રમાણે તેમની સરવે હાજતો પુરી પાડવી. હવેજ ગાંધીભાઈએ પોતાની કમખખતીની ડરાંમની શીકલ પોતાની નજર સાંમે પોતે જોઈ. ખશર ખરાસને તે પોતાના જીવનો જમ અને મોતનો દુત સમજવા લાગો. પણ ખસર ખરાસના ખુન થવા ખાદ ગાંધીના ગજરાએલા દીલને રાહત થઈ. તે મનમાં સમજીયો કે ખશર ખરાસના મુવાથી એક પાપ પતીયું, પણ તેમાં તે કમાયો. એક પાપ પતીયું ખર, પણ તેજ વખતે તેનું ખીજી પાપ તેની સાંમે પ્રગટી નીકલ્યું. પેસુ પોમેતમે અરધી રાતના ગાંધીની મુલાકાત તેના મેહમ ખાતે આવેલાં મકાનમાં લઈ તેને ફરીથી હખતાવી ખીલકુલ અધમુવો કરી નાખીયો, અને જે કાંમ ખશરથી નહી, તે પોમેતમે કીધું. જે

કાંમ ખસડેએ અધુરું રાખ્યું હતું તે હવે પોમેતમે પુરું કીધું હતું.

આએ નવા સીતમની નવી ખખરો સાંભલી, ગાધીબાઈની દીન અને રાતની ઢંધ જીખ નાખુદ થયા. તેને વાજળી ગણતરી કરી, કે મરનાર ખરચેદ ખરાસનો દોસ્ત પેસુ પોમેતમ તેનો હવે જરૂર જમ થઈ લાગશે, અને કદી પણ તે તેની પુઠ હવે છોડનાર નથી, તથા અનારકલી અને પોતાની વચ્ચેના સંબંધની સરવે ખીના જે આજીવ્યધી છાંની રેહી હતી, તે હવે પેસુ પોમેતમ બહાર કરી તેની ઇજ્જત અને હોરમતનો નાશ કરશે.

હવે ચઢીને નીચે પડવાની ધાસતી.

માલ દોલતની તેને પરવા હતી નહી, અખખ જીવતી જીંદગી દરમ્યાન કદીખી તે પેસાને પેસો કરી ગણતો નહી. પણ પરવા તેને પેસા કરતા ઇજ્જતની વધારે હતી. પરવા તેને પોતાના નામની હતી. પરવા તેને પોતાની હોરમતને ખેંદજીતીનો કલંક લાગે તેની હતી.

ગાધીબાઈ પોતાની બતી મેહનતથી વધેલો એક શખસ હતો. પોતાની કલા અને કુહુથી નસીબના દોરે વેપાર વનજમાં ખેલુદ જર મેલવી માતખર માલદાર થયો હતો. હથેયી અને અંચલ ખુદી ઉપરાંત મલતાવડા સ્વભાવનો મીલનસાર હોવાથી સરવેમાં તે માનીતો થઈ પડ્યો હતો. ઇજ્જતદારીની સંક્રમાં તે સરવેથી પેલેલો ગણાતો હતો. ઉદાર દીલની પોતાની ન્હાની ન્હાની છુપી ખસેસોથી તે સેંકડો ગરીબ પારસીઓના છુપા આશીસ લેતો હતો, અને તવંગર કે માતખર ખંનેને મોહડે તેના બલા ભોલા અને ઉદાર ખવાસ ની વખાણુ થતી હતી. આવા આવા ઉમદા ગુણોથી ઇજ્જત અને હુરમતનો સાહેબ થયા પછી આવી રીતની નામોસી અને ખેનલ-તમા જીવતા જીવત આવી પકડવાની ધાસતી અને શીકરમાં તે આવી પડીશે.

એ તેની મોંમાં મોટી શીકર હતી. એ તેની શીકર ઘણીજ જણુન હતી. એ

તેની શીકર તેનું કાલબું બીતરખી છુપી રીતે કોરી ખાવા લાગી, અને તેના દાલને જખમી કરી તેની દેહની ખરાખી કરવા લાગી. પોતાના નામને કલંક અને નામોસીનો કાઢ લાગવાની ધાસતીથી તે ખેદ્યાન થવા લાગો. એટલુજ નહી પણ જીવતા જીવત સાથે મુવા પછીખી તેવીજ નામોસીમાં તે આવી પડવાનો એવી તેને પોતાની ખાતરી કીધી. પોતાની આવી હંચી ઇજ્જતદારી, ઇમાનદારી અને ઉદારતાને માટે મુંખધમા મથાહુર થવા ખાદ જીવતાં જીવત તેમજ મુવા પછી આવી ખેહોરમતી અને ખેંદજીતીનો કલંક પોતાના નામને કેમ કરી તે લાગવા દીએ ?

પ્રકરણુ ૩૨ મું.

અંતઃકરણમાં અગન.

આ તો તેની ઉપર એક આકૃતનો પાહાડ આવી પડ્યો એમ તેને લાગ્યું.

પણ એવામાં જ તે મરી બત્તે તો? ત્યારે તો જીવતાજીવતની ખદનામીમાંથી ને મોકલો થઈ બત્તે અને ફક્ત મુવા પછી તેનાં નામને ખેનલત લાગેલી આલુ રેહ. તેનોખી ઇલાજ તેને સોધી કાઢીયો. મુવાં પછી પોતાની ઇજ્જત અને પોતાના નામને કોંઈખી છુરું નહી ખોલે એવું કરવા પોતે પોતાની આગલી તમામ જીંદગીનો હેવાલ, અને અનારકલીની સંગતનું સમપુરણુ વીગતનું સાચે સાચું “કનફેસાઉ” અવલથી આખર સુધીનું લખી કાઢવાના ઠેરાવ ઉપર તે આગ્યો.

હુરતજ તે પોતાની માલ ચલન અને જીંદગીનું આરીકે બ્યાન લખવામાં શુદ્ધાશે. તેને પોતાની તમામ વીગત કાંઈખી આનાકાની વગર કાગજ ઉપર ખોલેખોલ લખવા માંડી તથા તે મધે પોતાની જવાનીની બહુલી અને મુરખાઈથી થયેલી જુલ જુલાસા વાર ચીતારવા લાગો.

આખો દાહાડો તેને લખવામાંજ કાઢીયો. એ આખો દાહાડો તેને બંધ ખારણું પોતાના ઓરડામાં લખીઆજ કીધું. સહવારનો નાસ્તો કે ખંધોરનું ખાનું ખાવા પછી ઓરડામાંથી બહાર તે નીકળ્યો નહી. તે દીવસે સાંજના છ વાગે તેને પોતાનું લખાન પુરૂં કીધું. લખાનમાં થએલી ભૂલ સુધારવા માટે ફરીથી તે સરવે લખાન વાંચી ગયો, અને પોતાની ખાતરી પુરવક લખાએલું છે એવી તેને પોતાની ખાતરી કરી તે કાગળને નંખર પ્રમાણે ગોઠવી ઘડી વાલી તેના મથાલાં ઉપર મોટે હરફે “માર્કેન્ડેશન” કરી લખી પોતાની ટેપલના ખાનામાં મુકી ચાવીથી તેને બંધ કરી લીધું.

* * * *

પપા તમો આખો દાહાડો આજે રૂમમાં શું કરીયા કરતા હતા “શુંલે પોતાના ખાપને ઓરડામાંથી બહાર નીકળતાજ પુછીયું.”

કાંઈ લખવાનું હતું દીકરા. “ગાંધીએ હુંકમાજ જવાબ દીધો.”

હું સમજી કે તમારા જીવને ઠીક નહી હશે? “શુંલે ખૂલાપો કીધો” પછી પપા, એ પેલો પારસી ટોણુ આથોતો ?

તે તો મારો એક દોસ્ત હતા “ગાંધીએ આનાકાંનીથી જવાબ દીધો.”

“પેંચુપોમેતમ તમારો દોસ્ત !! ખાવાજી :—”

“તં કેમ જાણીયું કે તે પેંચુ પોમેતમ હતા ?”

“ફલીએ તેને ઘુરતજ આલખ્યો !”

હા. હા. તે પેંચુ પોમેતમ પોતે હતા. “ગાંધીએ વીચાર કરી જવાબ દીધો” ખીચારો કાંઈ તંગીમાં આવી પડવાથી મારી મદદ માંગવા આથો હતો. ખેહેંતની ખથાફનો તે અતલખનો દોસ્ત હતા.

આવું હડહડતું જીહું ખોલતાં ખરેખર ગાંધીભાઈ દીલથી કમકમ્યો. પણ લાચાર! ખરી વાત તેનાથી કેહવાએ તેમ નહી હતી, એટલે જીહું ખોલવાની તેની ફરજ હતી.

“કનફેસાંઈ” લખી કાઢીડીયા પછી ગાંધીભાઈને ખુદરલીજ નીરાંત થઈ. તેના દીલનો ગમ અને ઠીકર ચીંતા નાજુદ થઈ ગયાં અને હવે ખુદકાં દીલે તે સરવે સાથ વાત ચીત કરવા લાગો. ગાંધીભાઈની આવી ચીંતાની એકાએક ફેરવાએલી હાલત જોઈ શુલાં તેમજ પંપા (જે હજી શુલાં સાથેજ શુલવીલમાં વસે છે) હેરત થયાં, અને નોકર નફરો ગાંધીભાઈનો ખદલાએલો સ્વભાવ જોઈ તરેહવાર અટકલ કરવા પડ્યાં. કાંઈ ખી હોએ ! પણ ગાંધીભાઈએ પોતાના દરદની દવા પોતેજ કરી હતી.

પંપા શુલની સાથે શુલવીલમાંજ રેહતી હતી. પણ એ ખંને વચ્ચે જે સંખંધ અને સગાઈનો ગાંઠ, તે બાહારના લોક શું જાણે !

અને લોક તે કયાથી જાણે ? જો શુલને તેની કાંઈખી ખખર નહી, પંપાને તેનો સેહજખી ખ્યાલ નહી, તો લોકને શું ખખર ? પણ જે લોક ગાંધીભાઈના ભેદને પોહોચી ચુકા હતા, તેઓ સીવાએ ખીજ સરવે એ ખીનાથી ખીલકુલ ખેખખર હતા. એ ભેદ જાણનારા ફક્ત ફલીભાઈ, લવજી ખેરીસ્ટર અને ખાનસાહેબ જેહાંગીરશાહ હતા.

પછી તેમ હતું નહી. જો એ ભેદ આજે એ તણુ જણજ જાણતા હતા, તો ગાંધીભાઈને તેઓ સરવે નામોશીમાંથી ખચાવી ચકતે. પણ એક ચોટો શખ્સ એ સરવે ખીનાથી વાકેફાર હતો. તે કોઈ નહી પણ પેંચુપોમેતમ હતો, જે કોઈખી વખતે ગાંધીભાઈનું ભોપાહું ફેડી દેઈ તેને રૂસવા કરે એ ખનવા જોગ હતું.

ગરીખ ખીચારો ગાંધીભાઈ !! તેની હાલત હવે ખરેખર દયા કરવા જોગ થઈ

પડી હતી. શુભને તે પોતાના જન કરતા વધારે આહતો હતો, પણ તેને થોડી ખબર છે કે જ્યારે તેની એક દીકરી શુભ-પોતાના ખાપના લાખા લાડ અને પ્રીત વચ્ચે ઉધરે છે, ત્યારે તેના પોતાનાજ માસ અને લોહીમાંથી પેદા પડેલી તેની ખીજ દીકરી-પંપા-પોતાના ખાપની નજર સામે તેનાજ છાપરા તલે તેની સાથે વસે છે. નાતો દીકરી પોતાના ખાપને પીછાનતી, કે નાતો ખાપ પોતાની દીકરીને પીછાનતો. એ જુલાલો ખુદરતાના એક કરામતી ખેલ મી-સાલ હતો. પંપાને ગાંધીભાઈ, અનારકલી ની દીકરી છે એમ ખીલકુલ પીછાનતોજ નથી, તેમજ પંપા પણ પોતાના માખાપની હસતીથી આજ સુધી ખેખખર છે. જેમ પંપા અને ગાંધીભાઈ આ જુલથી ભોરવાયા છે તેમજ શુભ પણ પંપાથી ખેખખર છે, સખખ પંપા અનારકલીનું ફરજદ છે એમ શુભ ખીલકુલ જાણતી નહીં હતી.

આટલું છતાં પોતાના ખાપના લોહી તરફ શુભનું ખુદરતી ખિયાન થતું હતું. એ ખિયાન તે એક ખુદર તરફના ખરા ખ્યારનું હતું. એ ખિયાનની અસરથીજ પંપાને તે પોતાની પાસે અને હમેશ સામેજ રાખતી હતી, અને એક ખુદર કરતા વધારે ંહા-લથી ચાહી આજે તેને પોતાની ખરૈખ-શની ખનાવી દીધી છે.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

“ખલુ ખરખીડવાલું પેકેટ.”

એકજ ખાપની આ ખને ખેટીઓ એકમેકને ખીલકુલ પીછાજાતી નથી, જ કે તેઓ ખને જન એકજ ધરમા સાથે રહેજે, અને એકજ ટેખલ ઉપર સાથે ખાએ છે. ગાંધીભાઈ સાથે આજ સુધી કાંઈ સેકેડો વખત પંપાને વાતચીત થઈ છે, પણ તે શું જાણે કે પંપા-તેનું પોતાનું ફરજદ-

અનારકલીની ખેટી છે. એ ભેદ ગાંધીભાઈ જાણતો નહીં હતો, એટલુજ નહીં, પણ જે લોક એ ભેદ જાણતા હતા તેઓ તેને જાણીતો પણ કરતા નહીં હતા.

“કનફેસાંડ” લખી કાઢીયા પછી ગાં-ધીભાઈની તખીયત ખીલકુલ સુધરી ગઈ, અને તેનો જીવ હલકો પડી ગયાથી, તે દીવસે રાતના ખાના ઉપરથી ફારેગ થઈ હતી ખોલી બેઝો ઉધાવા ગયો. ગાંધી-ભાઈના આ નવા સ્વખાવતી નવી ચાલ હતી, અને એ ફેરવાએલી નવી ચાલચલનથી ધરમાં સરવે ખુશ થવા લાગા. ગાંધીભાઈ તે દીવસે બેઝો ખીજાને જવાથી પંપા અને શુભ વચ્ચે દીવાનખાનામાં વાતે ખેડાં. તેઓ પોતાનો વખત હતી ખોલી ચાલવા લાગાં અને એમ કરતાં લગભગ દસનો અંખલ થયો.

પણ તેવામાં પંપાને કાંને કાંઈ અવાજ પડીયો. એ અવાજ શુભે પણ સાંખલીઓ. તેઓ ખને જરા ચમકીયાં, અને પાછલ ફરી નજર કરતાં તેઓએ ગાંધીભાઈને ઉ-ધાડે પગે સદરા ઉપર ઘૂંચળ ધીમે કદમે માલ પરથી નીચે ઉતરતા જોયો.

ખાઈજ! શુભખાનુ!! શેઠ!! એ તો શેઠ છે!! “પંપાએ ધીમે અવાજે શુભના કા-નમાં ગાંધીભાઈ સાંખલે નહીં તેમ કેહયું.”

પણ છેક દસ વાગે એવન હેઠલ કેમ આયા!! કોઈ દાહાડો નહીંને આજે!! “શુભે અજખ થઈ પંપાને ખુજીયું” પણ પંપા એવનના હાથમાં શું છે!!

ગરખડ ના કરો ખાઈ!! “પંપાએ સ-મજ જઈ ધીમેથી કેહયું” એવન ઉધમાં હોય એમ લાગેજ. મખાદા જગી ઉઠશે.

અને વાત ખરેખર તેમજ હતી. ગાંધી-ભાઈ ઉધમાં ચાલતો ચાલતો નીચે ઉતરી આવ્યા હતા. તેના હાથમાં એક કાગ-જનું “પેકેટ” હતું, અને પોતે જાણે કેટ-

લીક માવચેતીથી ચાલતા હોય તો તે હોલ માટેલી ટેબલ આગલ જઈ ઉભો. દીવાનખાનાના એક ખુનામા ગાંધીભાઈની પીઠ પાછલ ચલને પંપા હાથ પકડી ધમડી ગઈ, અને ગાંધીભાઈની હાલચાલને આ ખને જાળીએ તેની પીઠ પાછલથી તપાસવા લાગી.

જેવું ગાંધીભાઈએ પોતાના હાથ માટે હું “પેકેટ” ટેબલ ઉપર મુકું કે પંપાએ તે “પેકેટ” તુરતજ પીછાળીયું. પંપા તે “પેકેટ”ને પીછાળતી હતી. તેણીએ અગાઉ એક વખત એજ “પેકેટ” જોયું હતું. એજ “પેકેટ” અનારકલી પાસથી ખરશેદ ખરાસને જખરીથી કીનવી લેઈ જતા પ પાએ રમજનના મકાનમા દરવાજાની ફાટકમાંથી ચીમાઈ જઈ લીધું હતું. તે તેજ “પેકેટ” હતું, કે જે ખલ મોટા પરખીડામા ખીડી તે ઉપર કાઈ લાલ હરફે લખેલા હતા. પંપાએ તે “પેકેટ” જતાંજ પીછાળીયું. અનારકલીની એ મત્તા જે ખરફે ખરામ પાસ હતી તે હવે ગાંધીભાઈ પાસ જઈ પંપા તરફવાર વીચારેમા પડી.

એમાં કહાળી બેદ છ “પંપા મનમા ખોલી” એ “પેકેટ” તો ખરફ પાસે હતું !!

ગાંધીભાઈ પોતાની અમાધીમાજ હતો. મગજ ઉપર પડી રહેલી ખીનાના છ પ, અને અંતકરણના અંખથી દખના આ પાર-સીને પોતાની હાલતનુ કાંઈ ખી વ્યાન કે કામ હતાજ નહી. હાલ તે શુ કરતો હતો તેનું કાંઈ પણ જ્ઞાન તેને હતુજ નહી, અને પોતાની હાલચાલનુ રમણ મુલચુ જીવીજ ગયો હતો. તેનું મગજ જોકે ઘણુંજ ખખ-શકીથી પોતાનું કામ કરતું હતું, પણ તેની નીચાઈ ખીલકૂલ ગાંફેલ ખની હતી

ગાંધીભાઈએ તે “પેકેટ” ખોલી તેમાંથી એક દસતાવેજ ખાહાર ખેચી કાઢાડી તેને કોંઘાડી ખતીના ઉજસ હેઠલ ટેબલ ઉપર મુકીયું. ચુલે ગાંધીભાઈની પીઠ પાછલથી

દીંગાઈને તે દસતાવેજમા શું લખાન હતું તે જોવાની અને જાણવાની કાંઈ તજવીજ કીધી, પણ તેવામા પકડી પંપાએ તેનો હાથ ખેચી પાછી ધમડી લીધી.

પણ તેટલા ઘણું અસરકારક થયું હતું. પંપા ચુલને ઘસડે તે આગમજ ખલ મોટું થયું હતું. ચુલને ધમડી પંપા પાછલ ખેચે તે આગમજ ચુલની નજર પેલા દસતાવેજ ઉપર પડી ચુકી હતી. તે આગમજ તો તે દસતાવેજના મથાલા ઉપર મોટા કાલા હરફે લખેલા નીચવા થોડા શખ્દો ચુલે વાચી લીધા હતા.

“હું ચુસતાદજી ગાંધી મારી બહાળી અનારકલીને આ લખતથી બંધાઉં છું કે-

ચુલાની નજરે આટલા શખ્દો પડે તેટલા પંપાએ તેને પાછલથી ખેચી. ચુલ વીજલી જેવી ઝડપે એક પલ અંદર ખધું સમજી ગઈ. અનારકલી સાથેના પોતાના ખાપનો સખધ—ખરફે ખરાસે અનારકલી પાસથી લીધેલા કાગળે—ખરફેનું તે કાગળ ખાખદ જીન થયું અને પોતાના ખાપની ખેક-રાશી એ મરવે બેદનો ભરમ તે પામી ગઈ. તેનું મગજ ફરવા લાગ્યું, તેની છાતી એકાએક દખાઈ ગઈ, અને તેની આખે અધારા આવી કાન ખેડગ થઈ ગયા. તુરતજ તેના ગ-લામાંથી એક ચુગલાતી ઉડી ચોસ નીકળી, અને તેજ વખતે ચુલ ગાંધીભાઈના પગ ઉપર પટકાઈ ખેડેશ થઈ પડી.

ગાંધીભાઈની મર જીવમાં ખવલ થઈ. તેના શાત મગજ ઉપર ચુલની ચીમનો અચાજ પરતાજ તે સમાધીમાંથી અપકી જઈ ઉડીયો પોતાની હાલતથી તે પુરે વા-કેક થાએ તે આગમજ તો ઘાસતીની હેખ-તથી હેખતી તેને એક જખરી લપેરે ખાધી, અને પોતાના હાથ લંખાવી કાઈ પકડવાના ફાંકા મારવા લાગો, અને તે કાંઈ પકડે, કાંઈ પકડવાનું તેનું હાથમા આવ તે

આચમજો તે શુભની પાસે શુભલાતો, ડ-
ચકાં ખાતો જમીન ઉપર હુદી પડીયો.

ખાહોશ પંપાએ પુરતી હીમત રાખી
કાંઈખી જોર મચાવી ધરના નોકરોને જુલા-
વવા આચમજ પેહલાં પેટો દસતાવેજ ટે-
ખલ ઉપરથી ઉઘેઃ કરી નાખ્યો.

એકાએક એ શું થયું ! ખોલ ખોલતાં
એ શું ખનાવ ખની ગયો !!

ગાંધીભાઈ શુભચી ગયા !! તેવને
“હારત દીઝીસ” હતું !!! ડકટર શામરાવે
પેહલેથીજ શુભખાનુને જાણાવીયું હતું કે
“કાંઈ વખત એવન ખોલતાં ખોલતાં :—”

પ્રકરણ ૩૪ મું.

“પ્રેન ફીવર”

ગાંધીભાઈની ખખરનો “ટ્રીલીગ્રામ” મ-
લતાંજ ફલીભાઈ અને લવજી વેનને વખત
હોવાથી ભારતી વીક્ટોરીઆએ મેહમ “શુભ-
વીલ” તરફ નીકળી પડીયા.

ગાંધીભાઈના એકાએક થએલા મરણની
ગમભરી ખખર તેમના એલખાન પીછાણુવા-
લાંએને મુંખમમાં પોહોઆડી, સુરત, ભરૂચ,
અમદાવાદ અને નવસારી મધે રહતા ગાંધી
ખાનદાનવાલાંએને તાર મારફતે એ ખખર
મેકલવામાં આવી.

ગાંધીભાઈની પાએદસ્ત વખતે તેમને
હેલુ માન આપવા ખાતર એક ગંજવર મી-
જલસ મેહમ ખાતે મલી. મુંખમથી મરનારના
દોસ્ત આશનાવો ઉપરાંત તેમના ઉદાર દીલની
છુપી અને છાની સખાવતને આધારે રૈહતાં
સેંહકડો ગરીબ પારસીઓ, આંસુથી બીનાએલી
આખે પાએદસ્તની મીજલશમાં સામેલ થવા
આવી લાગ્યાં, અને અમદાવાદની મેલ વેનમાં
સહવારને પોહોર ખાહાર ગાંધી ગાંધીખાન-
દાનવાલાંએ તથા મરનારના સુરતી, ભરૂચી
અને અમદાવાદી દોસ્તો આવી પુગા.

અને એ રીતે જવાનીની બહેલી અને
નાદાનીયતમા, જરના જોર ઉપર મુસતાક રૈહી
કરેલી જુલથી અંતકરણના ડંખે રીખતા શુભ-
તાદજી ગાંધીનું ગમ જરીયું સેવટ આવ્યું.

પણ શુભાંના મગજ ઉપર થએલી અ-
સર ગઈ નહી. ગાંધીભાઈનું રવાન જ્યાં
સુધી ધરમા હતું ત્યાં સુધી શુભાંએ હીમત
રાખી પોતાના ધરની તપાસ અને દેખરેખ
રાખી. ધરમા રવાન થયું એટલે જરયાસતી
દીનના કાએદા પરમાણુ સરવે ફુરવંદો, નોકરો
નફરોને ધરમાંથી ખાહાર કાઢાડીયાં, અને
પંપાને પણ તે ફરમાન પરમાણુ ધરમાંથી નો-
કરો સાથ ખાહાર જવું પડીયું. લાચાર !
પારસીઓના રેવાજ પરમાણુ પંપાને તેટલો
વખત ધરમાંથી જવાની ફરજ પડી હતી !!
પણ ગાંધીભાઈની પાએદસ્ત કાહાડીયા પછી
શુભની છાતીમા છુપાએલો ગંમ, અને તેના
નાજીક મગજ ઉપર પેલાં દસતાવેજ માહોલા
હરફો વાંચીયાથી થએલી અસરથી તેને પાછી
“પ્રેન ફીવર” લાગું પડી, અને સાંજ પડે તે-
ટલા તો મોટા મોટા ડકટરોની માહાવજત
છતાં તાપ ૧૦૬ ડીગરી સુધી ચડી ગઈ.

ગાંધીભાઈના મરણની સરવે ઘટીટ
કીરીઆ અગીઆરીમાં કરવા પંચકીને હુકમ
કાંધો, જેથી “મકાઈ ડોમાં અને બીખામાએના”
ધારીયા પરમાણુ “આહારમના ભોના” તથા “દ-
સમા અને માસીસાની મીઠાઈના ખુમચા” વેહ-
ચાવાનું ખંધ પર્યું. ડકટર શામરાવ
દાનતેજરથી શુભાંની દવા કરવા લાગો, અને
પંપા તુરતજ પાછી ધરમા આવી રાત દીન
શુભાંની સારવાર કરવામાં રોકાઈ.

કેમ ડકટર ? “ફલીએ ઘણુંજ ધીમે અ-
વાજે પુછીયું”.

પ્રેન ફીવર “ડકટરે મોહોડું કુમલાવી
જવાખ દીધો” સાદા પાંચ ડીગરી “ટેમ્પરેચર”
છે. કાંઈ કેહવાઈ શકાએ નહી કે “કુલ” કેવી
“ટર્ન” લેશે. મને “અનફેવરએબલ પ્રોગ-
નોસીસ” લાગે છે.

શામરાવ!! તમે શું બોલો છો!! “ફલી છાતી ફાટી જતી હોય તો શું મલાઈને બોલ્યો” “અનફેવરેબલ !” અરે લવ—લવજી—
—મારી શુલ—મારી શુલ મરે છે!

લવજીએ દુરતજ ફલીનું માથું પકડી પીતાની છાતીમાં ડાબી ફેલ્યું:—ફલી, ફલી એમ નાદાન કેમ બને છે હિમત રાખ. શામરાવ, શું કેસ એટલો બધો બગરી ગયો છે?

મારો છેલ્લો ઇલાજ કરી તમને હું જણાવવા આવેલો છું “શામરાવે જવાબ દીધો” મેં તન કલાકમાં તાપ ઉતરે ધ્યા તો ચડે, જો ચડે તો કેસ બગડીયો. પણ એક કે હોહોડ કલાકમાં આપણને માલમ પડશે કે તાપ ઉતરે છે કે ચડે છે. પંપા તેની પાસેજ બેઠી છે, અને “નર્સ”ને મેં “થરમોમીટર” આપી દરએક અરધા કલાકે તાપ તપાસવાની તાકીદ કરી છે.

ડાક્ટર શામરાવ અને ફલીબાઈ વચ્ચે વાતચીત ચાલતી હતી તેટલા માલ ઉપરથી “નર્સ” એકદમ ઉતરી આવી ડાક્ટર શામરાવના હાથમાં “થરમોમીટર” સુક્યું, અને ફલીએ ધુજતે અવાજે ધનતેજસી પુછીયું:—

કેમ ડાક્ટર!!

હલો! એક સો!! એટલી બધી તાપ ઉતરી ગઈ છે!! “શામરાવ “થરમોમીટર” વાંચી બોલ્યો” ખુશી થાઓ ફલીબાઈ. *હવે તો હું ખાતરીથી કેહું છું કે તમારી શુલાને હું એક વખત ઉપાડસ. તમે જરા મને રજા આપો તો હું પોતે ઉપર જઈ આવું.

શામરાવ શુલની હાલત તપાસવા ઉપર ગયો, અને ફલી તેની કામને ડોલે રાહ જોતો લવજીના પાસાંમાં શુપચુપ બેઠો.

ફલી નું એમ ફલગીર ના થા. “લવજીએ આખર સંધીઆરો આપવા વાત છેડી” ખુદા ફજલ કરશે અને તારી શુલ સાજી થશે.

*ડાક્ટર શામરાવ અને બીજા ડાક્ટરો આવી કોસ-મનો સંધીઆરો દરદીનાં લાગતાં વજગતંબિને આપી “ફેવરેબલ નાથ મારે છે,” સખ્ય તાપ ઉતરી ગયા પછી દેખો દરદીને સાંજે કરવાની ખાતરા આપે છે!

જો લવ “ફલી પીતાનું કપાલ પીતાના બને હાથની હથેલીમાં નાખી ધીમે અવાજે બોલ્યો” તમે મારી હાલત બીજાકુલ જાણુતા નથી. આ જીંદગીના તમામ સુખનો આધાર મેં જેની ઉપર ખાંધીયો, અને જેના સુખને ખાતર મારા જીવની દરકાર છેડી હું ફાસ્ટીને લાકડે ચડડવા મુગે મોહોડે તક્યાર થયો, તેને હવે હું કેમ મરતી જઈ શકું! લવ, લવજી, શુલને ખાતરજ હું જીવતો હતો! આજે દમમા લેવાની હવાના દરેક દમમા હું તેની ઇઆદ કરતો હતો! મારા દુઃખના પાહોડ જેવા ભારી બોજનો વજન હું મારી છાતી ઉપર લેઈ શુલને માટે આસાનીથી કરતો હતો, અને તે શુલ—હવે તે શુલ હવે-હ-વે-તે શુ—

ફલીથી વધારે બોલાયું નહીં અને તેની છાતી દબાવા લાગી. લવજી તેનું માથું પકડી પીંડ પસવારી ધીરજ આપતો હતો તેટલાં ડાક્ટર શામરાવ હાથે મોહોડે આવી બોલ્યો:—કેવો અબજોખ ફેરફાર! હાલ તાપ બીજાકુલ ઉતરી ગઈ છે, અને ખુશ નીંદમા શુલખાનુ પડેલાં છે! ફલીબાઈ હવે એમનો એક બાલખી વાંકો થનાર નથી!!

ખુદા તમારી મેહેનતને જમ આપે!
“ફલી બેઠેલો હો શામરાવનો હાથ પીતાના હાથમા પકડી જનસથી દાખી બોલીઓ.”

* * *

ગાંધીબાઈને શું હતું ડાક્ટર શામરાવ ?
“લવજીએ વાત છેડી.”

હાર્ટ-દીસ. “ડાક્ટરે જવાબ દીધો.”
માથેરાનમા મેં મરનારની છાતી એક વખત તપાસી હતી, અને મેં તેજ વખતે શુલખાનું ને કણું હતું કે કોઈ વખત તેવન બોલતાં બોલતાં મરી જશે. પંપાની હકીકત પરથી એવું માલમ પડે છે કે મરનારને હંધમા ચાલવાની આદત હોવાથી તેનાઓ મોડી રાતના નીચે ઉતર આવ્યા, અને શુલખાનું એ અમકીને ચીચાર પાડવાથી તેવન એકાએક જાગી ઉઠીયા

અને તેજ વખતે ધાસવી ખાઈ દુટી પડી મરી ગયા.

પણ શુભાને એમ ચમકવાનું શું કારણ ?
“ફલીએ અજબ ધંધ સવાલ કીધો.”

ગાંધીભાઈની હાલત જોઈ વખતે તે ખીધી હોય એમ હું ધારૂં “ડાકટરે અટકલ કીધી.”

ખીધી ! “લવજીએ અનકા કીધા”
શુભ ખીધી ! છત ! છત ! ડાકટર શાંમ-
રાવ, શુભ કાંઈ આજ કાલનાં ચીખાવલાં બધ-
રાઓના જેવી ઓરત નથી કે એમ જરા
જેવી વાતથી ચીસ પાડી ઉઠે. પણ હું
ધારૂં કે કાંઈખી માતેખર કારણ વગર શુભા
કહીખી ચીસ પાડે નહીં.

લવજી પોતાના વીચારો પુર છુટથી
આજકાલનાં સુધરેલાં બધરાંઓ ઉપર જણા-
વતો હતો, તેટલાં પંપા પોતે ઉપરથી આવી
લાગી. ફલીએ તેના ચેહરા ઉપરથીજ અટ-
કલ કીધી કે શુભાની તખીયત સુધરતી
નજાએ છે..

હમણાજ એક અરધું કપ દુધ અને
થોડો સોડાવાટર મેલવી પાચું “પંપાએ હકી
કત કહી” અને હાલ પાછાં નીંદમા પડીઆં છે.

જેટલી તે ખુશ નીંદમા પડશે તેટલી તેની
તખીયત સુધરશે “ડાકટરે કહ્યું” હંધમાથી
ઊંચાડવાની ખીલકુલ જરૂર નથી. દવા ચાલુ
રાખજો એટલે ખસ. હું જરા મારા દવા-
ખાનામા ફેરો મારી તુરતજ પાછો આઉં
મીં લવજી.

“બહેલા આવો ડાકટર.”

“અરધા કલાકમાં હું હીઆજ પાછો
છેઉ. હવે કાંઈ શીકર જેવું નથી. જો શુભખાનું-
નો એક ખાલખી વાંકો થાયે તો મારો હાથ
કલમ કડે.”

પ્રકરણ ૩૫ મું.

લખો આપેલું લખત.

એ શું ખનાવ ખનીયો પંપા કે શુભાએ
જોકાએક ચીસ પાડી ! “લવજીએ શામરાવનાં
મધા પછી તુરતજ પંપાને પુછીયું”

તે કાહાડે રાતનાં ગાંધીશેઠ આઠ વા-
ગામા માલપર સુવા ગયા હતા, અને શુભખાનું
સાથ હું હીઆજ વાતે ખેડી હતી. દસ વાગાને
સુમારે હમો સુવા જવાની તૈયારી કરતાં હતાં,
તેવામાં ગાંધીશેઠ હંધાડે માથે અને હંધાડે
પગે સદરાબર હાથમા એક કાગજનું “પાકીટ”
લેઈ, એક ચોરની માફક ધીમે ધીમે ઉપ-
રથી નીચે ઉતરી આયા ! “પંપાએ વાત
કરવા માડી.”

“કાગજનું પાકીટ” એ ખોલ સાલ-
લતાંજ લવજી ચમકયો અને ફલી તો શીકેજ
પડી ગયો.

દીવાનખાનામાં આવી ગાંધીશેઠે તે
કાગજ ટેબલ ઉપર ખતી આગલ ખુલ્લું કરી
મુકયું “પંપાએ વાત આગલ ચલાવી” શુભ
ખાનુએ પાછલથી વાંકા વળી તે કાગજ ઉપર
નજર કીધી, અને તુરતજ એક જખરી ચીમ
પાડી ગાંધીશેઠના પગ ઉપરજ ખેહોશ ધઈ
દુટી પડીયાં. શુભખાનુનું માંયું ગાંધીશેઠના
પગ ઉપર અફડાવાથી તેવન હંધમાથી ઝપકી
હડીયા, અને તુરતજ શુભખાનુના આગ
ઉપર પટકાઈ પડી પોતાનો જીવ મુકયો !!

અને પેલું કાગજનું પાકીટ ? “ફલી
અને લવજી ખંને જાને તેજ વખતે અધી-
રાઈથી પુછીયું”

મારી પાસે છે. આએ રેહું તે “પંપાએ
પોતાના ગજવામાંથી તે પાકીટ કાહાડી
લવજીને સવાધીન કીયું.”

હવે ફલી અને લવજી બંણીજ ધનતે-
નરથી તે દસતાવેજ વાંચવા લાગા. ફલીને
તે દસતાવેજ વાંચ્યાથી એક વીજળીનો
ઝટકો લાગ્યો હોયે તેમ તે ચમકયો, અને
લવજીની અજબખીનો તો મારજ રેહ્યા નહીં.

હું જાણુ છું પંપા, કે આએ દસતાવેજમાં
શું છે ? “લવજીએ કરડી નજરે પંપા
તરફ જોઈ પુછ્યું”

છ હાં “પંપા ખોલી” એ દસતાવેજ પરથી માલમ પડેછ કે અનારકલી ગાંધી શેઠના આસરા હેઠલ રહેતી હતી અને તેની દીકરી અનારકલી તે ગાંધીશેઠનું ફર—

ખોલ. ખોલ. અચકાવાની કાંઈ જરૂર નથી “ફલીએ દાંત પીસી કહ્યું”

ગાંધીભાઈએ અનારકલીને લખી આ-પેતું આ લખત અનારકલી પાસથી ખચક ખરાસ લેઈ ગયો હતો “પંપાએ નવી વાત છેડી.”

વર! પછી! બીજું શું? “ફલી શુસ્સો દબાવી બેલ્યો”

ફલી, એમ ઉસકેરાઈ જવામા લાભ નથી “લવજીએ ફલીના ખોલવાની ટપ બળ્લી કહ્યું” આએ છોકરીની એમા કસ્ટર નથી.

લવજી હું ખેલેથીજ એ છોકરાની વીરૂપ હતો “ફલી ખોલ્યો” શુલને મે ઘણી મરતબે કેહ્યું હતું કે તેની હાજરી આ મકાનમા મને ગમતી નહી હતી. આ દસતાવેજને ભરમ જે આજ સુધી છુપો હતો તે હવે બહાર થશે. “હોટ ખાહાર તે કોટ ખાહાર.” કેણુ ઉપર ભરેસો તમો રાખી શકસો. હવે એ ભેદ જલવાવો મુશકેલ છે. અફસોસ! ખરી વાત છે કે “અસરાફસે ખતા નહી ઔર કમજતસે નફા નહી.”

તમુને ગભરાવાનું કાંઈ કારણુ નથી ફલીશેઠ. “પંપા નરમ અવાજે ખોલી” અસરાફેથી જ ખતા થાય, તોજ કમજતોથી નફો હાંસલ થાય. પણુ કમજતોથી કમજતી થાએ છે અને અસરાફે ભલાઈજ કરે છે. હું એક અદના ચીજ છેહ. મારી તરફથી તમુને ગભરાવાનું કાંઈ કારણુ નથી. શુલખાનુએ મારી ઉપર મોટી મહેરબાની કરી છે. મને તેનાઓએ વાંચતાં લખતાં શીખવી છે. મને કામાતીપુરા જેવી ગંદીલી અને ગીચ વસતી જેવાં અધમ ધાંમમાંથી લાવી આપમા હુબી મરતી ખચાવી આજે આવી

હાલતની ખનાવી છે, તેથી આ છંદગી તેમને આભારી છે. મારા જેવી એક અનીતીના મારમા અને છલ કપટના કીચલમાં માથાથી પગ સુધી આ જગમાં હુબી ખુવેલી, મારા જેવી એક મુફલસી અને દલીલતામાં ગરક ગએલીને ભવ આ હુનીયામા જેને સુધારી સફલ કીધો તેવન તરફ શું હું હવે નીમખદરામ ખનસ. જરા માફી સાંભડો સાહેબ. હું તેવી નથી. ફલીશેઠ મને માફ કરો તો હું ખોલું. સાંભડો સાહેબ મારી જ્ઞે દયાનત હુરી હતે તો આ કાગજના પાકી-ટની હસતી હું કણ્ણજી શું કાંમ કરતે. મે તે વાંચી લીધું છે. પણુ તેનો કરસોખી ઉપયોગ કરનાર નથી. શુલખાનુના ભલાં કાજેજ તેમજ ઉપયોગ હું કરનાર નથી. ફલીશેઠ આ જગમાં માશુકોને આશક ઘણાખી મડે—આ-શકોને માશુકો ઘણીખી મડે—નીરધનીયાને ધન ઘણીખી મડે—ભાઈઓને ખેહેનો ઘણીખી મડે—દીકરાઓને કદાચ માતાઓ ઘણીખી મડે—તપ કરતા સાધુઓને ખુદાખી મડે—પણુ આ જગમાં અને હવે પછીના જનમમાં આ શુલખાનુ સીવાએ એવી બીજી શુલખાનુ મને કદીખી નહી મલશે. ત્યારે સાહેબ તેથી શુલખાનુ તરફ હું ખેવફા થાઉં! જ્ઞે તમારામાં શકતી હોએ તો મને શીખવો સાહેબ કે “ખેવફા હું કેમ થાઉં.”

એકજ જવાબ દે અને તારે કાંમે જા. “ફલીએ ધીમે આવાજે કહ્યું” એ અનારકલી સાથ તુને શું નીસખત!

ખુદા શાએદ છે. હું તે ખીલકુલ જાણતી નથી. “પંપાએ જવાબ દીધો” મને તેનો કાંઈ ખ્યાલ પણુ નથી. હવે હું તમારી રજ લેકેંછ.

જા. મને તારા ખોલવા ઉપર પુર ધતખાર છે. “ફલીએ પોતાના વીચારો પંપાના ખાખમા ફેરવી નાખી કહ્યું” પણુ આ દસતાવેજના ખાખમાં જ્ઞે કાંઈખી તું જાણતી હોએ તો આજથી ખીલકુલ હવે શુલી જજે.

પંપાએ પોતાના દીકરાને ઉભરે આહાર કાઢી પોતાની ધ્યાનદાય અને એકીનકારી વીરો ફલીબાઈ તથા લવણની ખાતરી કરી આપવાથી તેના ભરાઈ રહેલાં દીલને હવે કરાર થયો.

એટલું તો હવે નક્કી થયું, કે પંપા પોતાની હસતીથી બેલકુલ બેખબર છે. “લવણએ વીચાર કરી જણાવ્યું” અનારકલીની તે દીકરી થાય છે, એ અતથી તે બીલકુલ બેખબર લાગે છે. એબી એક ભરમ રેડી ગયો. અનારકલીની પંપા દીકરી થાય છે એ બીના પંપાથી કુપાવવાની રમજને શું જરૂર પડી હશે !!

બેમાંથી એકને કાંઈની વજૂદ ભરીયું કારણ મલીયું હશે. “ફલીએ જવાબ દીધો” ગાંધીભાઈએ તેમ કરવા રમજનને લાલચ આપી હોય, ધ્યાતો ગાંધીભાઈ ઊપર વેર લેવાની નીચ મતલબથી રમજનને હાથે કરી પંપાને આડે રસતે ઊતરવા દીધી હોય. અને પંપાની પુરી ખરાબી થવા બાદ ગાંધીભાઈને રમજન બેથક જઈ કેહતે કે “જી. જેવી રીતે મારી દીકરી અનારકલીની તે ખરાબી કીધી, તેવીજ તારી દીકરી—પંપા—ની મે ખરાબી કીધી.”

એ અટકલમાં બેથક મને લણુ વજૂદ લાગે છે. “લવણએ ફલીને ટેકો આપ્યો” આ હોકરી પોતાના મા બાપના નામ નીશાનથી બેખબર રેડી છે, એબી ઠીકજ છે.

ત્યારે હવે બેહતરતો એ છે કે મરનારનું “વીલ” જેમ અને તેમ જલદી વાચીએ લવણ, “ફલીએ પોતાનો વીચાર જણાવ્યો”

બેથક મારો વીચારખી એજ છે. “લવણએ જવાબ દીધો” હું પોતે એક એકઝીકચુટર છે.

અને બીજી કોણ છે વાર ! “ફલીએ સવાલ કીધો”

બીજી હું પોતે અને ત્રીજી શામરાવ. “લવણએ પ્રત્તિસા કીધો”

ત્યારે તો આપણુ બે જન મલી વીલ વાંચી શકેલું “ફલીએ કહ્યું” આલો એવનના રમજા જઈએ.

ગાંધીભાઈના રમજા જવા આગમજ ફલીએ પેહલાં તો યુલાંની ખબર “નર્મ”ને પુછી. યુલાંની તબીયત વીરો પોતાની ખાતરી કીધા બાદ ફલી લવણ સાથે ગાંધીભાઈના રમજા જઈ તેવનની ટેબલનું ખાનું લંધાડી ખને જન તે મધે કાગજનાં તપાસવા લાગા, અને એવી રીતે તપાસ કરતા ફલીના હાથમાં એક કાગજનું “પેકેટ” આવ્યું. ફલી તે તપાસી અજબ થઈ બોલ્યો :—એ વલી આએ શું છે ? આએ પેકેટ ઊપર શું લખ્યું છે :—

“મારું કનફેશન !!”

ખરેખર !! “લવણ ફલીનું સાંભલી બોલી ઊઠયો” મારું કનફેશન !! જઈએ !! હરફેતે બેહસતીનાજ છે !! ત્યારે દાદરના પુનનું ખરે સેવટ અંતે જાહેર થયો. આએ કાગજમાં જો ગાંધીભાઈએ ખરું કનફેશન કીધું હશે તો દાદરના પુનની તમામ વીગત એમા લંખા નથી મરનારે દરશાવી હશે. આપણુ મણુ એકઝીકચુટરો આ કનફેશન વાંચીયા બાદ એ કાગજનો નાશ કરશું.

એજ એક હાલજ સારો છે “ફલીએ જવાબ દીધો” ગાંધીભાઈ તો મરી ગયા છે, એટલે કાગજની યુગાલમાથી બાંજુ તેવન છુટી ગયા છે. પણ ડાક્ટર શામરાવને એ વાત જણાવવાનું કાંઈ કારણ નથી.

ડાક્ટર શામરાવે એ બીનાનો કેટલોક ભાગ, આપણી આગમજ તાપની બીમારીમાં યુલની બેભાન હાલતમાં તેણીને ખડખડતાં સાંભલીઓથી હશે “લવણએ જવાબ દીધો” વાસતે શામરાવના કરતાં તો આનસાહેબ જેહાંગીરશાથી એ વાત કુપાવવી જઈએ.

જેહાંગીરશાહ ! “ફલીએ વાંધો લીધો” લવણ એમ ના કરતા. આએ કનફેશન વાંચીયા

પછી જેહાંગીરશાહના કીમતી વીચારે આપ-
ણને ધણુજ કામના પધ પડયે. વલી પૈસા
પેંચુ પોમેતમ ઉપર તેની નજર—

હા. એ વાત ખરી “લવણએ પોતાની
જીલ જોઈ તુરતજ હુજત છોડી” પણ આએ
શું ખરી વાત છે કે તે પારસી થોડા દાહા-
રાની વાત ઉપર મોડી રાતે ગાંધીબાઈની
મુલાકાતે આંગ્યો હતો.

હા. “ફલીએ જવાબ દીધો” જુદા
જાણુ તેને ગાંધીબાઈ સાથ શું કામ પડીયું
હશે, કે મોડી રાતે મુખ્યથી મહેમ વેર મુલા-
કાતે આયો !

મને લાગેછ કે ગાંધીબાઈને ખરશેદની
પુઠે ભમતાં પેંચુ પોમેતમે જાયા હશે, અને
તેથી તે બીના જાહેરમા લાવવાની ગાંધીબાઈને
ધમકી આપી પૈસા કહડાવવા તે આયો
હશે. “લવણ બોલ્યો” અમજ, એમજ, મારી
અફસમાતો એમજ આવેછ, અને તે હમના
સામેત થયો. જરા સજુર કર ફલી, મરનારની
ચેક-બુક જોઈએ.

લવણએ ટેબલના ખાનામાથી ગાંધી-
બાઈની ચેક-બુક શોધી કાઢાડી તેના દરેક
“કાઉન્ટર” તપાસવા લાગો. “જોઈએ
છેલ્લો ચેક મરનારે કોણને આપ્યો છે !”

લવણએ આખી ચેક-બુક તપાસી. મર-
નારે નાહાની મ્હોટી રકમો જે જે લોકને આપી
હતી, તે સરવેના જુદાં જુદાં નામો વાંચ્યા
ખાદ એજ ચેક-બુકના એક છેલ્લા ચેકનો
“કાઉન્ટર” બીલકુલ કોરો લવણને માલમ
પડીયો.

આએ રેહ્યો તે ચેક “લવણ બોલી ક-
શો” કોઈને એક ચેક આપીયોછ ખરો, પણ
“કાઉન્ટર” ઉપર બીલકુલ કાંઈ લખીયુંજ
નથી. મને લાગેછ કે એજ ચેક પેંચુ પોમેતમને
આપેલો છે.

ત્યારે હવે તેનું કેમ “ફલીએ પુછયું”
તેમ જો હશે તો તે ચેક વટાવી અતીઆર
આમમજ તે મુખ્યથી વીકલીબી ગીયો હશે.

કદાચ ચેક તેને વટાવીયો હોએ, પણ
હું નહીં ધારતો કે તે મુખ્ય છોડી તથો હોએ.
“લવણએ જવાબ દીધો” સખખ ખાનસાહેબ
જેહાંગીરશાહનું કેહવું એવું છે કે ખરાશનું ખુન
કરનાર પેંચુ પોમેતમ પોતે છે, એટલે તે કાંઈ
પેંચુ પોમેતમને આસાનીથી મુખ્ય છોડી જવા
દાએ નહીં.

તમે હવે અટકલ કરવાની મુકી દેઈ વીલ
વાંચો તો બેહતર લવણ “ફલીએ કહ્યું”

પણ વીલમા જે કાંઈ બીજુજ લખેલું
હશે તો—

હું સમજ્યો. વીલમાં ગાંધીબાઈએ પો-
તાની હોલત બીજાને સપુરક કીધી હોએ એ-
મજ કેની “ફલી બોલ્યો” લવણ, જે તેમ
હોએ તો હું વીલની તેજ કલમ પરમાણું
ચાલવાનો. ગાંધીબાઈએ જે વીલમાં પંપાના
કે અનારકલીનાં નામ ઉપર પોતાની હોલત
ચહડાવી હોએ, તો મારે પણ તેમજ કરવું છે.
હું ગુલને એક બિની પધ પણ લેવા દેનાર નથી.
લવણ હું ગુલને પધસા ખાતર પરણીયો નથી,
એટલે વગર પૈસે ગુલ સાથ પરણવા હું
રાજ છેલ્લે. હું પૈસા કરતાં ખ્યારને પુછું છેલ્લે.
પૈસા પર પરણેલાએ વગર ખ્યારે દુખી પાય
છે, પણ ખ્યાર પર પરણેલાએ વગર પૈસે
પણ દુખી અને જુશી રહે છે * Oh ! It
is better to be unhappy with one
we love, than to be happy with
one we love not.

જે ઉપર ખ્યાર દોડે નહીં તેવા સાથ
પરણી દુખી થવાના કરતા, જેના ઉપર ખ્યાર
દોડે તે સાથ પરણી દુખી પડું બહું.

પ્રકરણ ૩૬ મું.

“ઓવર કોટ”

આજે ગાંધીબાઈનું “કનફેશન” વં-
ચાય છે. વીલ વાંચવા આમમજ “કનફેશન”

વાચવાનું ગાધીબાઈના પુત્રી એકઝીકચુટરૈને વધારે અગતનું લાગવાથી લવણએ ડાકટર શામરાવને તથા ફ્લીબાઈની ખાએશ મુજબ ખાનસાહેબ જેહાગીરશાહને તેડી મંગાવયા.

એકઝીકચુટરૈની મીટીંગ મલ્યા પછી લવણએ શરૂ કરી પુ. — “ડાકટર શામરાવ, મરનાર ગાધીબાઈએ તમને પોતાના એક એકઝીકચુટર તરીકે નમેલા હોવાથી મે તમને તુરતજ તરોવ્યા છે, નપ્પ હમો મરનારનું વીલ વાચવા માગીએ છઈએ.”

ખરેખર ! “ડાકટરે ડોકી પુનાવી” થણુ ખીભ એકઝીકચુટરૈ કોણુ છે ?

ફ્લીબાઈ અને હું પોતે “લવણએ જવાબ દીધો.”

ત્યારે એકઝીકચુટરૈની એ મીટીંગમા આએ માહેબ કોણુ છે ? “ડાકટર શામરાવે ઇન્સપેક્ટર જેહાગીરશાહ જે લવણના ખોલાબંધથી આવી ખેડા હતા તેવન વીરો સવાલ કરીધો.”

એઓને તમે નથી પીછાણતા ? “લવણએ જવાબ દીધો.” જેહાગીરશાહ ! ‘ ઇન્સપેક્ટર જેહાગીરશાહ ! ’

શામરાવે જેહાગીરશાહનું નામ તેમના કામના વખાન સાથે માભણેલું હોવાથી તેમને જોઈ ખુશી થઈ ખેલ્યો “હલ્લો ! ખાનસાહેબ જેહાગીરશાહ !” માફ કરજો મે ખીલકુલ તમને આલખાયા નહીં તમને જોઈ હું ઘણુંજ ખુશી છઉં ખાનસાહેબ.

એમા શું મોટી વાત છે. “જેહાગીરશાહે લાએકી જણાવી.” શુ દરએક આદમીએ દરએકને આલખવાની જરૂર છે ? હું કાઈ મારે માટે નથી કહતો પણ કેટલાક માતખરૈના ભેભાં એવીજ ખુબ જારી હોએ છે, કે તેઓ માતખર હોવાથી, ઇલા ગાડી ઘોડે ફરતા હોવાથી તેઓને દરએકે આલખવાજ જોઈએ, જાણુ ફુનીઆમા વચ્ચતાં લોકે તે-

ઓનેજ માટે ખુલાતાકાએ રેલા કરેલા હોએ, પણ એવા ખેવકુદૈએ બાણું ઘણું જરૂરનું છે કે ફુનીઆને મનથી તેઓ પહેકેલા અને કાતરીયાના ધમેલા છે.

મીં જહાગીરશાહના મતને હું મલતો છઉં. “લવણએ જવાબ દીધો” જે ખેવકુદૈ એવું મુમાન રાખતા હોએ અને જેઓ મરવેમા પોતાને આલખાવવા ઇનતેજર હોએ તેઓએ ખેલ્યા નમનતાઈની સરવેને આલખવા જોઈએ. અને એક વખત પોતે આલખાયા પછી હમેશા એકી અને ભલાઈ સરવે તરફ ચાલુ રાખવી ઘટે છે.

હવે હું ધારૂ માહેબો કે આપણુ આપણુ કામ ચલાવીએ. “ફ્લીબાઈએ લવણને ઇશારો કરીધો.”

હવે માહેબો જે કામ કરવા આજે આપણુ સાથે મલ્યા છઈએ તે શરૂ કરયું. “લવણએ રીત પરમાણુ મીટીંગનું કામ શરૂ કરીધું.” હું ધારૂ કે પેલા દાદરના ખુનવાલા મુકદ્દમાની વીગનથી આપણુ સર્વે જાણીતા છઈએ.

ખરી વાત પણ તે ખાખદને ગાધીરોડના વીલ માથે શું નીમખત છે મીં લવણ “ડાકટરે મવાવ કરીધો, અને જેહાગીરશાહ યાનથી સર્વે તકગર મમજવા લાગો.”

કાઈજ નહીં “લવણએ જવાબ દીધો” વીલ માથે જગાખી નીસખત નહીં, પણ ગાધીરોડને એ ખુન સાથે કાઈ સેહજસાજ નીસખત હતી.

ડાકટર શામરાવ આ સજ્જનો માભણી વીચારમા પડીયો, સખખ શુલાને તાપની ખીમારીમા ગાધીબાઈ વીરો એવીજ કીમમના ભડકાવનારા ખોલો ખોલતા તેને સાબલેલા હોવાથી, તે ખોલો હપુર તેનું તુરતજ ધ્યાન ખેચાણું.

તમે શુ બોલોછ મીં લવણ, “શામરાવે ખુરશી આગલ ખેચી ચુકીયું” માખી

શેડને કેવી રીતે એ “કેસ” સાથે નીસખત હતી!

તે તો જ્યાં સુધી તેવનનું લખેલું “કનફેશન” વાંચીએ નહીં ત્યાં સુધી કાંઈ કેલવાએ નહીં. “લવજીએ જવાબ દીધો.”

કનફેશન! “જેહાંગીરશાહ કનફેશન ખેલ સાંભલી ખેલી હોયો” અહરુયો માફ કરજે. મારાથી જુલ થઈ છે. મને આ મીટીંગમાં ખેસવાનો હક મલ્યો છે, પણ ખેલવાનો હક નથી મલ્યો, છતાં મારાથી ખેલાઈ ગયું છે. “કનફેશન” વીશે હમના મીંડ લવજી કંઈ ખેલ્યા—

હા. “લવજીએ જેહાંગીરશાહ તરફ નજર ફેરવી ફરીથી કહ્યું” કનફેશન. પેસ્ટ પોમેતમને ખશરૂ ખરાસના ખરા જુની તરીકે પકડવાની તમારી ગણતરીનું સેવટ આવશે મીંડ જેહાંગીરશાહ, સખખ હવે ખરો જુની આપણુ જલદી સોધી કહાડશું.

સોધી કહાડશું! “જેહાંગીરશાહે ટેકડી કરવા માડી” અરે સાહેબ સોધી કહાડીયા કરી કેલવો. તમે તો “કનફેશન” વાંચીયા પછી ખશરૂના ખરા જુનીને સોધી કહાડીયા, પણ લવજી શેઠ, ખેઅદખી માફ છે, ખંદા તો “કનફેશન” વચાએ તે આગમજ તે જુનીને સોધી કહાડી સાથે લેતો આવેયો છે. તમે તમારું કામ ચલાવો સાહેબો.

અને તે જુની કોણ મીંડ લવજી? “શામરાવે સવાલ કીધો.”

જુસતાદજી ગાંધી પોતે. “લવજીએ હંડો જવાબ દીધો.”

જેહાંગીરશાહ હસી ખુરસી ઉપર અધેલાઈ પડીયો, અને શામરાખ ચમકી હોઈ કાંઈ ખેલવા જતો હતો તેટલાં જેહાંગીરશાહે તેનો હાથ પકડી ખેસાડી દેખી સવાલ કીધો :—

શું ગાંધીભાઈ પોતે પોતાના “કનફેશન”માં એમ લખેલું કે તેવને ખશરૂ ખરાસનું જીન કીધું હતું?

પણ એટલી ખધી ગડખડ શું કામ જોઈએ. “ફલીએ કહ્યું” કનફેશન વાંચી ખાતરી કરીએ.

કનફેશનમાં એમ લખ્યુંખી હોએ કે મરનારે પોતે ખશરૂનું જીન કીધું હતું, તો પણ હું તે માનું નહીં. “જેહાંગીરશાહે હજી ત કીધી” તેમ લખવાનું તેવનને કાંઈ કારણ મલ્યું હોએ, ધયા તો—

તેવનના મગજની હાલત ખગડેલી હોએ. “શામરાવે ટેકો આપ્યો.”

ખધી વાત રેહી, આપણુ કનફેશન વાંચી સેવટ ઉપર આવીએ. “લવજીએ સલાહ આપી.”

સાહેબો, એકજ મીનીટ સખર કરો. જેહાંગીરશાહે પોતાની જાંગ હેકલ દાખેલું એક નાહાંનું કાગજમાં વોટાળેલું ખંડલ કાહાડી કહ્યું” જો તમારું કેલવું ખરૂં હોએ તો પછી આએ ખંડલનું શું!!

એ શું છે!! “ફલીએ પુછીયું” જુવો. એમા મરનાર ખશરૂ ખરાસનો “આવર કોટ” છે. “જેહાંગીરશાહે ખંડલ માથી આવર કોટ કાહાડી તેની ક્ષત્રી ઉખેડી મરવેને દેખાડી કહ્યું” રાજખાઈ ટાવરની પાસેના ખાગમા ફરીઆ આગલની ખાજુ પર આવેલાં એક આડ ઉપરથી મને એ કોટ મલ્યો છે.

નીચારે શું ગાંધીભાઈએ—

વલી એજ કોટના ખીસાંમાથી એક કલોરોફાર્મની નહાંની જેવી ખાટલી પણ મને મલી છે. જુવો આએ રેહી તે. “જેહાંગીરશાહે એક નહાંની ખાટલી કોટના ખીસામાથી કાહાડી દેખાડી કહ્યું.” એ ખેડાશ કરનારી દવા જુનીએ “ત્રીચરની” કમપનીમાથી લીધી હતી, તેનું “લેખલ” ખાટલી ઉપર હજી લગાડેલું છે. મે ત્રીચરને ત્યાંથી ખખર મેલવી કે તે ખરીદનાર કોણ હતો.

કોણ હતો વાર? “ફલી અને લવજી એકઠી વખતે અધીરાઈથી ખેલી હોયા.”

પેસ્ટ પિમેતમ ! “શામરાવે જવાબ દીધો” નહી. પેસ્ટ પિમેતમની નહી અને ગાંધીભાઈની નહી. કલોરૈશ્કર્મ ખચીદનાર ખસડ ખરાસ પોતે હતો. “જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો.”

ખશડ ખરાસ !! “સરવે અજબ થઈ બાહ્યા.”

હા. ખશડ ખરાસ પોતે. “જેહાંગીરશાહે પેલો ઓવર કોટ પાસેના સોફા ઉપર નાખી જવાબ દીધો” એ આંક-સ કલોરૈશ્કર્મ “કેમીસ્ટ” ખશડને ડાકટરની ચીઠી વગર આપવા ના પાડી ત્યારે ખશડ ખરાસે એક સાક્ષી રજુ કરી હતા.

“અને તે શાક્ષી કોણ હતો ?”

પેસ્ટ પિમેતમ !! “જેહાંગીરશાહે જવાબ આપ્યું” પેસ્ટ જણાવે છે કે ખશડ કલોરૈશ્કર્મ સાથે લેઈ કરે છે, તેથીજ તેને જીન કરવાની લાલચ થઈ હતી.

ઠીક છે. ઠીક છે. “હવજીએ એક આ-કતરે સવાલ કરીધો” પણ ખશડને કલોરૈશ્કર્મ સાથે લેઈ કરવાનું શું કારણ ?

હા જી. “જેહાંગીરશાહે હવજીને કાળી દેવા માટે જવાબ આપ્યો” તે તો ખશડ પોતે જાણે, અને જે તેને પુછી જુલાસો મેલવે તે જાણે.

હું ખાતરીથી કેહું છું કે પુલીસ જો પેસ્ટને “પ્રોસીક્યુટ” કરે અને હું જો પેસ્ટનો “ડિફેન્સ” કરું, તો જેહાંગીરશાહ તમારી આટલી દલીલો છત. પેસ્ટને સેસનમાંથી સાજીત નીર-દોશ ઠેકવી છોડવી લેઈ જઈ. “હવજીએ બાર મુકી કહ્યું” એ તે કાંઈ જીનના પુરાવા કેહવાએ જેહાંગીરશાહ. પેસ્ટએ ખશડનું જીન કીધું હોએ તો પાછલથી તે ગાંધી-ભાઈને મલવા શું કામ આવે.

ખાવા માફ કરો. “જેહાંગીરશાહે કં-ઠાલી જવાબ દીધો” હા અને ના વચ્ચે હંમેશા કંદર અને ખીલાડી વચ્ચે જેવું વેર

હોય છે, તેવું વેર વસે છે. વાસતે તમે કન-ફેશન વાચો એટલે ખાતરી થશે.

ખરાખર છે હવજી, તમે કનફેશન વાં-ચવું શરૂ કરો. “શામરાવે ટેકો આપ્યો.” અને હવજીએ ખરાખર ગાંધીભાઈનું કનફેશન વાં-ચા માડીયું.

પ્રકરણ ૩૭ મું.

“ગાંધીભાઈનો ગંભીર એકરાર.”

(કનફેશન)

“૧૮—ના જીન માસમાં મુંબઈમાં દાદર અને નાએગામના રસતા વચ્ચે એક ભાડુની વીકટોરીયા અંદર જે પારસીનું જીન થયું હતું, તેની ખરી ખીના લોકોના જાણવામાં આવે એવી મતલબથી મે મારો ગંભીર એકરાર લખી કાઢાડ્યોછે, જે પોલીસે પોણે ખરો છે એવું માનવાને, મારા દરેએક વાચનાર અને માંબલનારને નમનતાઈ સાથે અરજ કરે હું.”

દાદરવાલાં જીન સાથે નહી પણ જીનવા-લી ખાખદ સાથે મને ઘાડો સંબંધ હતો, પણ મારા એ સંબંધ વીશે લોકોને કસોખી શક કે મંદેહ નહી હોવાથી, એક ખીબ ભલતાજ નીરદોશ ઉપર બસતી યુજી હતી. મારા જમઈ ફલીભાઈ ઉપર ખશડ ખરાસના જીનનું તોહમત અગરજો પુલીસે વગર વીચારે, અને વગર તલાશ કરવે મુકી તેને પહરેજ કરીધો નહી હતો, તો હું કદીખી આ ગંભીર એકરાર લખતે નહી. પણ મારા જમઈ ફલીભાઈને ઈનસાફ આપવા ખાતર, તેને મુંબઈની વસતીમાં, અને પારસી કોમ વચ્ચે નીરદોશ બહેર કરવા ખાતર તથા જે માન અને ઈ-જજત તે હાલ પંચમાં મેલવે છે, તેમા વધારો કરવાના હેતુથી મે મારું “કનફેશન” લખ્યું છે.

ફલીભાઈ જોકે જીનના અપરાધમાંથી જીયુરીના એક મતે નીરદોશ ઠીક છુટી ગયા છે, તોપણ મારી તરફ તેની અદલાએ-

લી આલચલનથી મેં જાણી લીધું હતું કે ખશદ ખરાસના જીન વીશે તે સરવે કાંઈ જાણતો હતો. એ દાદરવાલાં જીન સાથે મને ઘાડો સંબંધ હોવાથી મને મારા પોતા વીશે લખાનથી લખી સાબેત કરી આપવું છે કે એ જીનવાલી બાબદ સાથે મને કેવી રીતની નીસબત હતી.

મારા મુલા પછી ઇનસાફની નેમ જાલવવા ખાતર જે આ માફ “કનફેશન” જાહેર કરવું પડે તો તેમ કરવાની પુર હુટ મારા વાંચનારને આપુ હું. પણ ખનતા સુધી કોઈને ખાતર નહીં તો મારી પ્યારી દાકરી શલખાનું ને ખાતર એ બીના જે જાહેરમા નહીં આવેતો વધારે બેહતર.

હું માફ કીસમત અજમાવવા પેહલ પેહલો ૬૦ સં ૧૮—ના સાલમા અમદાવાદથી મુબંધ આંચો હતો. મુબંધ આવી મારી શુજસ મુજબ અને વેપારી અફલ પરમાણુ શરૂઆતમાં હુરત ભર્ય અને અમદાવાદ તથા મુબંધ વચ્ચે આડતની એક પેહડી ઢંધાડી મેં માફ પેહલું કામ શરૂ કીધું. રફતે રફતે માફ કામ પગભર થતું ગયું અને મારી આંટ વધતી ગઈ. પણ એટલામા મને સંતોષ મળ્યો નહીં, અને શેરના સદામા ચીપલાવવાની લાલચ થવાથી મેં તે ધંધાની શરૂઆત કીધી, અને નસીખના જરે પહેલીજ શરૂઆતમાં મને થીક લાભ થયો. તેજ મંદીની ગણતરીનું મને પુરેપુરું ધ્યાન ન હોવા છતાં જેખી ધંધો હું કરતો તેનું સેવટ અંતે સુખ આવતું નેઈ ખીજ વેપારીઓ મારે પગલે ચાલી જવદાર થવા લાગ્યા. મારો સેતારો તે દાદારની ખેરથી ચમકવા લાગો. હું જેખી કામ હાથ ધરતો તે પાર પડતું, અને મારા ફતેહમંદ સીતારાની ચાલથી હું માન અને ધજજતનો માલેક થતો ગયો.

મારી શક્તી પરમાણુ જત પરખતની મુલેસી ઉપર હું હમેશાં ઉદાર નજરથી

જોતો હતો, અને મારી શુજસ પરમાણુ તેમની હાજતો હું પુરી પાડતો હતો. એ વાત રફતે રફતે જાહેરમા આવતી ગઈ, અને લોકો મને તેથી વધારે માહાવા લાગ્યાં. દીનજતે માફ નામ લોકોનું એટલું તો ધ્યાન ખેચવા લાગ્યું કે સુસતાદજી નામ સેવટે જીવી જઈ તેઓ “ગાંધી શેડ” અને અતલગના મોત્રો “ગાંધીભાઈ”ને નામે મને ચોલખવા ચોલખાવવા અને પોલાવવા લાગ્યાં, અને ખરા પ્યારથી ચાહી તેઓ માનથી મને નવાજવા લાગ્યાં.

સખાવત કરી કદીખી છાપાવાલાઓને મારી કીરતી અને નામનાં ખાંકાં કુંકવાની હું ભલાંમન કરતો નહીં હતો. તેમજ લોકોનું ભડું કરવાનું ઠોલ ધાલી, જાહેર પુરશમા ખી, સરકાર તરફથી “ઓનરેબલ” કે “નાઈટ” કે “બેરોનેટ” કે ખાનખાહદુર અને શક્કર ખાહધુર વગેરે ખેતાખેનો સેહજખી હું લોભ કરતો નહીં હતો. પણ દીલની હદ અને શક્તીની શુજસ મુજબ જેખી સખાવત મારે જમને હાથે હું કરતો હતો, તેની ખખર મારા ડાભા હાથને વટીક હું પડવા દેતો નહીં હતો.

પણ સુખ અને દુઃખનો જોડો હમેશ સાચેજ રેહ છે. દીવસ પછી જેમ રાત પડે છે, તેમ સુખ પાછલ દુઃખ પણ ચાલતું આવે છે.

કમનસીખના જરે મારી ખુશી ખુરમી અને રંગરાગમાં ભંગ પડીયો ; અને તેજ દીવસથી મારી ગમગીની શરૂ થઈ. તે રંગને નાશ મારી માનીતી અને વફાદાર મોહરદારના મરજીથી થયો, જે પોતા પાછલ પોતાની સીકલને એક સુંદર નકલ—મારી હેતવંતી અને કેલાગરી દીકરી શુલ—ને વગર માદરની કરી તવલતી મુકી ગઈ.

મારી ખુશી ખુરમી, મારી મોજમજહ અને રંગરાગનું સેવટ આંચું. રંગરાગ અને ગાંન તાન મારા મકાનને માહેતમ સમખ લા-

ગવા હાગાં. વાડી ગાડી-ખાના પીના અને દોરતોની દીલઘરી એ સરવે તણ મેં એકાંત-માં વસવાનુ પસંદ કરીધું. આ જગનો સરવે સંસાર હવે મારે મન ઝેર સંભાન થઈ લાગો. સમખ કે :—

“કુલે સંસારની શોભા ખરેખર નેક નારી છે. મરડ કરતાં વધુ ગુણ છે વલી એકીનદારી છે. ઠહાં એ સમ અરે બીજી કહોની ચીજ પ્યારી છે કલી દીલજીન છે ગુલની સુગંધાએજ ક્યારી છે”

પણ જનમથી જે મોજલો ખવાસ તે એકાંતપણામાં કદીખી રીજતો નથી. લાંબે વખતે મારા મીત્રો અને રશીકોની જીદને તાપે થઈ સેવટે મે પાછી મારી કરમાએલી તખી-ચતને ખીલવવા અને મારી ગમીને દુર કરવા હું પાછો તેઓ સાથે ભેલાઈ ફરવા લાગો.

એજ વખતે મારી વાડીમા “અનારકલી” નામની એક વખણાએલી પંજખી નાએકણુને પહેલબેલો નામ મારા રશીકોએ મને રીજવવા માટે કરાવ્યો. અનારકલીને પેહલી મેં ત્યાંજ જોઈ હતી. તેરમે જોકે આવલી હતી, પણ તેના ચેહરાનો ધાટકોઈનુખી ધીઆન ખેચે તેવો હતો. તેની આંખોમાં કાંઈ એવી ચકતી હતી કે કોઈખી આદમીની નજર સાથે જો તેણીની નજર મલતી તો તે તેના ઉપર મોહી પડી તેણીને વચ થઈ જતો હતો.

પેહલી નજરે જોતાં અનારકલીએ મારાં ધીઆન ઉપર જો કે જખરો છાપ મારીયો હતો, છતાં તે મને ખીલકુલ પસંદ પડી નહી; પણ રફતે રફતે હું તેની જાલમાં સપડતો ગયો, અને સેવટે આએ દુનીઆમાં મને તે એટલીતો વાહલી થઈ પડી, કે તેણીની પ્રીતમાં હું દીવાના જેવો થઈ ગયો, એમ જો કેહું તો તે ખાટું કેહવાએ નહી.

અનારકલીની પ્રીતમાં અતે હું દીવાનો ખનીયો. મારી હાલત હું ભૂકી ગયો—મારી જીજીત અને દરજીજની મને કાંઈખી કાંમ રેહી નહી—લોક મારે માટે શું બોલશે તેની મેં કાંઈખી દરકાર કરી નહી અને મારે મર્તેવ

વીસ-ચી મેલી રાત દાહાડો અનારકલીના નામની માલા જપવા લાગો.

હનસાકને ખાતર મારે કેહવું જોઈએ કે અનારકલી જો કે ધંધે એક નાએકણુ હતી, પણ તે ખરી જીજીતદાર, અસમતવાલી અને કલંક વગરની ઝોરત હતી. તેની મા રમ-જીન એવી તો કરડી નજર પોતાની દીકરી ઉપર રાખતી હતી કે તે કોઈ સાથે તેણીને વાત તો શું, પણ નજર મેલવવા પણ દેતી નહી હતી. એક કલાકખી તે પોતાની નજર આગલથી અનારકલીને દુર કરતી નહી હતી.

હું કમનસીબની સરજત ઉપર સીલ પડી ચુકું હતું, અને તે ઉપર ખદમીની મોહરનો છાપ લાગુ પડેડો હતો. હું અનારકલીના પ્યારમાં પડી ચુકો હતો. મારો પ્યાર અનારકલી તરફ કેવો અને કે-ટકો હતો તે વીરી કાંઈ પણ અતરે લંખાન કીધા વગર હું જણાકી છે મેં અતે મારી પ્રી-તની અગન જીજીતવા, મારાં જરના જોરે રમ-જીનને મે મારા હાથમાં લીધી, અને તેની જી-ખસુરત દીકરી અનારકલીને મારા આસરા હે-ઠલ રાખી, એક પરણી ઝોરત જેવાં સરવે સુખોથી તેણીને નવાજવાની અને લાખો લા-ડોમાં છુપી રીતે રાખવાની સંકડો કહુલાંતો મેં કરી, તેવી મતલખનું એક પાકું લખત મેં મારે હાથે અનારકલીને કરી આપ્યું.

મારે માપ-મારી પ્રીતનું માપ-અનાર-કલીએ ખરોખર કરી લીધું હતું. આ જીખ-સુરત પંજખને મારી હાલતનો વાચાર કરી, ચેરાગ ઉપર જાલતા પરવાના મીસાલ મને તે જાલાવવા, અને મારી તેવી હાલતમાં તે બેકદર મજાહ મેલવવા લાગી. અતે અના-રકલીએ એક દીવસે મને મારા એક સવાલના જવાબમાં પોતાની જીદ ઉરદુ જખાનમાં નીચલા સજીનો કહ્યો :—

“સેકજ, બેસક મારી મોહખત મકુરે જો, પણ તે કાંઈ સુખી? જ્યાં સુખી તખા-

રામાં વફાદારી છે ત્યાં સુધી. પછી એજ મધુર મોહનપત કીનાથી ભરી ગળખ સમાન થઈ પડેછે. હમો પંજળપન પ્રીતના સાચાં અને વફાદાર છઈએ. હમો કદીખી ખેગાનાએ ઉપર પ્રીત કરતાં નથી. હમો કદીખી હમારૂં દીલ ખેગાનાંએને આપતાં નથી. જ્યાં અમારૂં દીલ લાગેછે તીયાજ હમો હમારી પ્રીત આપીએ છઈએ. હમારો દોસ્ત ઇયા ખાલીફ જેખી હાય છે તે હમેશા એકજ અને તે વફાદાર હોએ છે. હમો હમારા મરદોની ખાજુએ દુઃખમા તેના ઉપરનો ભાર ઉઠાવવા તેની સોડે સોડે ખાહાદુરીથી ઉભાં રહીએ છે—હમો એક ગુલામના જેવી તેમની ત ખેદારી ખજનીએ છઈએ—હમારૂં દીલ કદીખી તેમનાથી ફરતું નથી અને ખેવફાઈ શું તે હમો જાણતાં નથી. મરદો હમુને ધીક્કારે—નજર આગલથી દુર કરે—ગળખ પાડે—દોકડ મારી દુર કરે, તે સરવે હમો કાંઈખી ફરીઆદ કીધા વગર ધીરજથી મનમાં મુઝાઈ સાંખીએ છેઈએ. પશુ જ તેઓ જરાખી ખેવફા થયા—હમારી પ્રીતને દગો દીધો અને ખીજના થયા, તો જેટલી મધુર હમારી પ્રીતછે તેથી હજાર હીસ્સે કડવો હમારો કીનો છે. વફાદાર રેહી હમારો જીવ લેવો અને ખેવફા થઈ હમારા કીનાથી તમારો જીવ ખચાવો. સેંઠજ, શું એવી પ્રીત તમુને કણલ છે ?”

આ ખુખસુરત પંજળપનની પ્રીતનો એક-રાર સાંભલો હું તેની વફાદારી ઉપર હજાર જાનથી નેસાર થઈ ગયો. સખખ તેણીએ કરેલા એકરારના ખોલેખોલ એરત જાતને જાજતી વફાદારી અને વજીહથી ભરેલા હતા. અનારકલાને હું ખરેખર પવીત્રાઈનું પુતલું સમજી તેને દીલથી આહવા લાગો, અને તેની તરફ વફાદાર રેહવા માટે અનેક પ્રકારે તેની ખાતરી કરવાને મેં કાંઈખી કસુર રાખી નહીં હતી, સખખ તેના પ્યારે મને આંધલો કીધો હતો, અને દેખતી આંખે હું એક ઉંડા કુવામાં પડીશો હતો.

અનારકલી વફાદાર તો ખરી. તે વફાદાર હતી, પણ અફસોસ! વફાદાર રેહવાની તેણીની સરજત નહીં હતી. ખુદરત તેણીને કનામ કરવા માંગતી હતી એટલે તે લાચર હતી. તણુ વરસ સુધી અનારકલી આખરૂં ઇજજતથી ભરપુર હાલતમાં લાખો લાડ વચ્ચે મારા આસરા હેઠલ છુપી અને જાની રીતે રેહી. એ દરમ્યાન તેણીએ પોતાના જેવીજ એક ખુખસુરત છોકરીનો જનમ આપ્યો. આ છોકરીનો જનમ તેની માદના કાળ સમાન હતો. અનારકલીના કમનસીખે જર કીધું, અને હવે પોતાના અસલ ધંધામાં તે પાછો મજહૂ માનવા લાગી. મારા આસરા હેઠલ રેહવા ઉપરાંત તેણીએ જલસા અને નાચ કરવા જવા માટે ખજીદ થઈ મારી પરવાનગી માગી, અને મે તેમ કરવા દેવા સાફ ના પાડી, એટલે તે કંટાળો ખાઈ ખેદીલ ખનવા લાગી. ખેખીજ વરસ સુધી એવી ખેદીલી વચ્ચે હમારો સંખધ ચાલુ રેહ્યો, અને અતે તે કંટાળી પોતાના એક પુરા ફરજદને પડતું મેડી એક દીવસ પોતાની મા રંમજનની ચોરી છુપીથી તે કોઈ સાથ પેઠુ લખત લેઈ નાહાસી ગઈ.

અનારકલી નાહાસી થયા પછીજ મને મારી જીલ માલમ પડી. ત્યારેજ હું મારા કામથી પસતાવા લાગો. ખુદી રમજનને ધડી-ધડી અનારકલી સાથના મારા સંખધની વાત, તથા તેને પેટ અચતરેલી પેડી ખાલકીની હસતી છુપાવવા માટે ચોરી રકમો ધડીવડી હું આપતો હતો. મારા દીલનો ગમ દુર કરવા હું તરેહવાર ઉપાયો લેવા લાગો, અને હવે મારૂં સરવે સુખ મારી દીકરી જીલ મા સમજી ફરીથી એકાઠમા વસવા લાગો.

ફરીથી પરણવાનો મારો વીચાર હતોજ નહીં, તોપણ પરવારતાં પારસી ખજરાં-ઓની નીંદાખાર જીભરીથી ગાંમમા અફવા ઉઠી કે હું “ખીજુ ઘર” કરવાનો વીચાર કરેછું. નીંદાનો રોગ મરડી કરતાં વધારે જો-

રથી ઊડતો હોવાથી, સુંખધથી માહીમ મુખી
રોજ કેટલાંક પારસી કાજ કરનારાઓએ
નીંદા ભરી અફવાને આધારે મારે ખંગલો
આવવા લાગ્યાં. એ અફવા જ્યારે ચાલતી
હતી તેવામાં મને કલકત્તાથી એક કાગજ
મળ્યું, જેમાં એવું લખેલું હતું કે “અનાર
કલી કલકત્તામાં મરણ પામી છે.” આ કાગજનો
લખનાર એક ખંગાલી ખાણ ડાકટર હતો.
આ ખબર મલતાંજ હું મારી તમામ મુસી-
ખતનો અંત આવેલી સમજ્યો, સખખ મે
અનારકલીને કરી આપેલા લખતને લીધે દર-
એક પલ મને તેણીથી ડરવું પડતું હતું.

મને લાગું કે મારી છાતી ઉપરથી એક
પહાડના જેટલો ભારી પોત્તેલ ઢંચકાઈ ગયો.
હું ફરીથી હસવું મોહકું લેઈ ફરતો થયો.
મારી આગલી જીલથી ખાધેલી ટોકડની મને
ધ્યાદ હોવાથી હવે હું હુશીઆરીમાં ફરતો
હતો, તેવામાં એકાએક એક દીવસે અનાર-
કલીની મા રમજન ચીધડે હાલ કપડામાં
પોતાની ખરચી ખુટવાથી મારી પાસ મદદ
માંગવા આવી. તેણીને જોઈતી રકમ આપી
તેણીનું મોહોડું દાખવા બાદ અનારકલીની
પેલી ખુખરુરત ખાલકી વીશે તલાચ કરતાં
તેણીએ મને જણાવ્યું કે તે ઝંદર છોકરી
તો મરણ પામી હતી. ત્યારેજ મે જાણીયું
કે અનારકલી તે છોકરીને પોતા સાથ લેઈને
નહાસી ગઈ નહીં હતી, અને તેણીના નહાસી
જવા પછી જીખમરાથી તે ખાલકી મરણ
પામી હતી. રમજનને મોહોડેથી આ સમા-
ચાર સાંભળી હું ખુશી થયો હતો, ખુશી એ-
ટલા માટે કે અનારકલી તેમજ તેના ફરજદની
વાત હવે બીલકુલ ખંધ પડી જશે. એમ
હોવા છતાં રમજનને દર વરસ તેની હાજત
પુરી પડે તેટલું નાંદું હું પોહોચવું કર-
તો હતો.

ધણીજ મોથી કીમતે, અને ધણેજ
જાણે વખતે મે મારાં મજબની ચાંતી અને

સખ મેલ્યાં ખરાં, પણ તેની હું ભોગ-
વવા પામ્યો નહીં.

અફસોસ! જવાનીના જોરપર મુસતાફ
રેલી જાહેલીથી ભરેલું ગફલતીનું એકજ પગલું
જુદાપાના વખતમાં આખર અને ઈજ્જતને
ખુવારીથી ખરબાદ કરે છે. દરએક પલે અને
દરએક ઘડીએ મારી જવાનીની જીલ માટે
પસતાઈ મારી આખરની જીલવણી માટે હું
કાંઈબી ભોગ આપવા તદ્યાર થતો હતો.

એવે મમે ફલીબાઈનું સુંખધમા આવતું
થયું, અને મારી જીલખાનું સાથ તેની પીછાણ
ધઈ. ખંનેના સ્વભાવ એક બીજાને પસંદ
પડવા લાગ્યા અને એક બીજાના યુગ્મની ખા-
રીકીથી તેઓ અરસપરસ તપાસ કરવા લાગ્યાં.
પીછાણમાથી દોસ્તી થઈ અને તે દોસ્તીમાથી
ખ્યાર પ્રગટીઓ, જે જોઈ હું દીલથી ખુશી
થયો હતો, સખખ ફલીબાઈ વીશે મને થયું
જેનું મત હોવાથી ચુલાંના ખાવીદ તરીકે તેને
મે પસંદ કરી તેઓને અદરાવવાની મે પર-
વાનગી આપી હતી. તેમના અદરાયા પછી
થોડેક વખતે તેમના લગનની ગડબડમાં પ-
ડવાનો અને એક સ્થૂભ દીવસે તેનેક કાંમ
પાર પાડવાનો હું વીચાર કરતો હતો, તે-
વામાં એક પછી એક એવા ખનાવો ખનવા
લાગ્યા, કે લગનને ખદલે વધનની ધામધુ-
મનો દોર ચાલવા લાગો, જે આ માટે “કન-
ફેશન” વાચનાર સાહેબો—મારા “એકઝી-
કથુરો”-ને બીલકુલ શેશન છે.

રાંડેર, ઝાલપાડના માતખર મેલ્લુજી
“મકટેદારના” એક પુરા દીકરા ખરચેદ ખ-
રાસે એક દીવસે “જીલવીલ”વાલાં મારા
મકાનમાં મારી મુલાકાતે આવી મને જ-
ણાવ્યું, કે મારા આસરા હોલ રેહેલી પેલી-
કમીની પંજળી નાએકણ અનારકલી મરી
ગઈ નથી, પણ હજી જીવતી છે, અને મને
ફકત ફગી બમાવવાના હેતુથીજ કલકત્તાથી
તેણીએ એક ખંગાલી ખાણ ડાકટર પાસ
તેણીના મરણની ખાસી ખબર મારી ઉપર

મોકલાવી હતી. કેલકત્તામાં એક હલકા વર-
ગતી નાટક ટોલીમાં તે સાંમેલ થઈ હતી,
અને ખરી વાન હતી કે તે ત્યાં “લીવર-
કમ્પેન્ડ”થી ઘણી બીમાર પડી હતી, પણ
મરી જવાને બદલે તે સાચુ થઈ હાલ મુંબઈ
આવી પુગી છે.

મેહલુજી મકટેદારના મરણ પછી અશરૂ
ખરાસે પોતાના મરહુમ આપે જમાવેલી દો-
લતનો છુટે હાથે ઉપચાર કરવા માંડીયો હતો.
અનારકલીની તારીફ કોઈ સુરતે તેને કાને
સુરતમાં પડી અને તે સાંભલતાંજ, છટેલ
અશરૂ મુંબઈ આવી પુગો, અને મારી મેર
હાજરોમાં અનારકલીની છુપી મુલાકાતો લેઈ
તેણીને મારી તરફ ખેંદીલ ખનાવી દીધી.
જે સંજોગો વચ્ચે એ બીના મે પાછલથી
જાણી, તે ઉપરથી હું નક્કી કરી ચુકો કે
અનારકલીને મારી તરફ ખેંદીલ ખનાવનાર
અશરૂ ખરાસ પોતે હતો.

અનારકલીને મારી તરફ ખેંદીલ ખનવા
અશરૂએજ શીખવી હતી. જલસા, અને
નાચ કરવા જવા માટે મારી પરવાનગી
માગવા માટે અશરૂએજ તેણીને ઉસકેરી
હતી, અને તેજ વખતે મારો આસરો છોડી
અનારકલી છુપી રીતે અશરૂ ખરાસ સાથેજ
નીકલી ગઈ હતી.

એવી રીતે નીકળી જવામાં તેણીએ
કાંઈજ નહીં પણ પોતાના “ગમભીર એક-
સાર” ઉપર પાણી ફેરવ્યું હતું. જે મારા
બેવકા થવાની ધાસતી રાખતી હતી તે પો-
તેજ બેવકા થઈ. હું તેણીને છોડી દેવાનો
ખ્યાલ કરૂં તે આગમજ તેજ મને છોડી
ગઈ. એમ કરી તેણીએ પોતાનો જતની ખ-
લાસ દેખાડી આપ્યો હતો.

જવાની કોઈની મદદ રૈહતી નથી, તેમજ
ધન દોલત મદદ કોઈને ધંધારી આપતાં નથી.
એક સુંદર વસેહું આંમ ઉચ્છેદ થયા પછી
હરી વસી રહે છે. એક ધનવત, ગીરધન થયા
પછી ફરીથી દોલતવંત થઈ રહે છે, પણ બી-

સેલું જીવન હતરી ગયા પછી પાછું આવવું
નથી તેમજ તનના મંદીરમાંથી જીવ નીકળી
ગયા પછી કદીબી પાછો ફરતો નથી.

અનારકલીની જવાની વખત જતે હતરી
ગઈ—તેણીની આંખનું તેજ દારૂ અને નાટક
કરતાં કરવા પડેલા ઉભગરાથી ઘટવું ગયું—
જીવસુરતી કમ થતી ગઈ—તેની સફાઈદાર
આમડી બપર કરચલી ચહડી અને તે સાથ
અશરૂના ખીસા માહેસો ખમ્મનોખી ખપી
રૈહવા આઘો, એટલે સેવટે તેઓએ મુ-
બઈ આવી મારી પાસ નાનાં કઢાવવાનો
વીચાર કીધો.

એવી કીસમનો પોતાનો પાકંકો ધરાદો
બેશરમ અશરૂએ મને હીમનથી જણાવ્યો,
અને મેં પણ તે ઘણીજ ધીરજ અને શા-
તીથી માંભલીયાં, કારણ હું જણ્યોતો હતો કે
મારો તમામ બેદ તેના હાથમાં હતો.

તેના કેહવા પરમાણુ અનારકલીને મ-
લવા માટે મેં સાફ ના પાડી, પણ મારો
બેદ છુપો રાખવા માટે તે જેબી કેહે તે
કરવા મેં મારી મરજી જણાવી.

બે સરત અશરૂ ખરાસે મને કબુલ
કરવા ફરમાવી. પેહલું એ કે દર માસે ખમ્મો
રૂપ્યા વડાજ આવે એટલી રકમ અનારકલીના
ચુજરાન માટે મારે તેણીને આપવી. અને
બીજું મારી દીકરી ચુલખાનુ સાથ અશરૂને
મારે પરણાવી આપવી. તેની પેહલી મરત
મેં જીવથી કબુલ કરી હતી, પણ બીજી
સરત કબુલ કરવા મેં સાફ ના પાડી. પણ
લાચાર! મારી હુજ્જત ટકી શકી નહીં. મારે
હાથે અનારકલીને લખી આપેલું પેલું
લખત અશરૂએ જાહેર કરવાની મને ધમકી
આપી, અને અતે મારી આપણના ખમાવ
કારણ હું ચુલખાનુ સાથ અશરૂને પરણાવી
આપવા કબુલ થયો.

ચુલખીલમાં તે આવતો જતો થયો, અને
ચુલખાનુ સાથ તેને આલખાન થઈ. પણ
ચુલખાનુએ અશરૂ સાથ પરણવા ના પાડી,

સખખ તે ફલીભાઈ સાથ કેવારની અદરાઈ
લૂકી હતી. વધી એ વીરો શુભખાનુનો વી-
ચાર મને ધણીજ સખત માલમ પડીયો.
એટલે મે તેણીને વધારે જખરી કરી નહી,
પણ ખશરૂ શુભખાનુના હાથને ખદકે જે
ટલી રકમ મારી પાસ માંગે તેટલી આપવા
હું તઈયાર થયો.

“આઠમી ધારે છે શું” અને ખુદા કરે
છે શું?” જે રાતના ખશરૂ વીકટોરીયામા
જુન થયું તેજ રાતના તેને મારી પાસ
આવી અનારકલીને મે કરી આપેલું પેલું
લખત દેખાડી ફરીથી મને ધમકી આપી.
મે ફરીથી તેને કરમરી જણાવ્યું કે તેને જેબી
રકમ જાઈતી હોએ તે માંગવી. પણ તે દુ-
જજતી પારસીએ સાફ ના પાડી, સરવે ખાખદ
જાહેરમાં મેલવાનો પીતાનો ઠેડાવ જણાવ્યો.
મે વીચાર કરવા બે દીવસની મેહતલ માગી,
પણ તેખી તે બેકદરે આપવા ના પાડી, અને
ફફડી ચઢકી પેલું લખત પીતા સાથ લેઈ
શુભવીલ છોડી ગયો. હું બીલકુલ લાચાર
થઈ ગયો. એકજ ઇલાજ, એકજ રસતો
આ સંકટમાંથી બચી જવાનો મને જે દેખાતો
હતો, તે એજ હતો કે ફક્ત પેલાં દસતા-
વેજનો કખજ કોઈખી રીતે મારે મેલવી
ખીજ તમાં ખાખદો નામુકર જવી.

ફક્ત એજ અને એવાજ વીચારથી હું
તુરતજ ખશરૂની પુઠે મુખઈ ગયો. ખશરૂને
આંટરોડ ઉપરના એક હોટેલમાંથી પેલુ પીમે-
તમ સાથ નીકલી કોટ તરફ જતાં મે
જયો. મે તેમની પુઠ વીકટોરીયામાં પકડી.
કોટમાં તેઓ “ટેમપલ ખાર હોટેલ”માં દા-
ખલ થયા, અને હું તેના ખાહાર નીકલવાની
રાહા એતો રસતા ઉપર છુપાઈ ઉભો. અતે
“ટેમપલ ખાર”માંથી ખશરૂને મોડી રાતના
એખલી, બીલકુલ છાકટી હાલતમાં ખાહાર
નીકલતો મે જયો. રાખખાઈ ટાવર સુધી
તે ઠોકરતો પડતો ખડતો ચાલ્યો. હું તેની
ખીજે જયો, તેવાખ તેને એક ઠોકર લાખી

અને “કુટપાથ” ઉપર લપેરો ખાઈ પડયો.
આ તકનો લાજ લેઈ પેલું લખત તેના ખી-
સામાંથી કાઢાડી લેવાનો મે ઠેડાવ કીધો,
તેટલાં એક પારસી જે રસતે ચાલી જતો
હતો, તેની ખશરૂ ઉપર નજર પડતાંજ તેને
જાચકી માડીમાં નાખવા એક વીકટોરીયા બો-
લાવી. આ પારસી ફલીભાઈ હતો, એવી મને
તે વખતે બીલકુલ ખખર હતીજ નહી. મારી
તમામ ઝહેનત હવે ખરખાદ મઈ, સખખ પેલા
પારસીની હાજરીમાં હું ખશરૂને કાંઈખી કરી
ચકનાર નથી, એમ ધારી તુરતજ હું મારે ર-
સતે નીકલી ગયો, અને મારી બેહદ અભએખી
વચ્ચે મને ખીજે દીવસે ખશરૂના જુનની ખ-
ખર મલી.

ખશરૂના જુનની ખખરથી મારી શીકર
ટલી નહી, અને ખીજ નવી શીકર મને પડી.
તે એ હતી કે અનારકલીને મે કરી આપેલું
લખત હવે જલદી જાહેરમાં આવશે. પણ વળી
મારી મોટી જુશાડી વચ્ચે મેં અખીયું, કે તે
લખતની કાંઈ પણ હસતી ખીજે દીવસે ખશ-
રૂના જુન માટે બેટલી કોરોનરની જયુરી સન-
મુખ માલમ પડી નહી.

હવે તે દસતાવેજ જુમ થયું છે એટલું
તો મે નક્કી કીધું. વળી વધુ મારી ખાતરી મેં
એમખી કીધી કે જેનાખી હાથમાં તે દસતાવેજ
મયું છે તેનેજ ખશરૂ જુન કીધું છે. એ-
મજ જો થયું હશે તો મોડે ધયા બહેલે તે
શખસ તે દસતાવેજ માહેલી ખીના વાંચી મારી
પાસ આવ્યા વખર રહેનાર નથી, અને તે વ-
ખતે તે દસતાવેજનો કખજ લેવાને સેહલથી
ખની આવશે.

પણ મારા ભારી બેદ અને મારી બેહદ
અભએખી વચ્ચે, ખશરૂ ખરાસના ખરા જુની
તરીકે ઇન્સપેક્ટર હેનમંતરાવ એક ફહાડે
“શુભવીલ” માંથી ફલીભાઈને પકડી ગયો.

આ મારી નવી મખખીનીના વધારા સાથ
ખીજ નવી શીકરમાં હું પડીયો. ફલીભાઈએ
જો ખશરૂ જુન કીધું હોએ તો મેં વીમાર

કીધી કે અનારકલીને કરી આપેલું માંડ દસ-તાવેજ ફલીભાઈના હાથમાજ હશે, અને તે મારા સરવે બેઠેથી જાણીતો થયો હશે. ફલીભાઈનું એક જુની તરીકે પકડાવું જેટલું મને આજુરદા કરતું નહીં હતું, તેથી વધારે ફલીભાઈએ અનારકલીવાલાં મારા દસતાવેજ માહેલી સરતો જાણી હશે એમ જાણી હું દુઃખી થવા લાગ્યો.

ફલીભાઈના ખચાવ માટે મારા મીત્ર ભાઈ લવજી ખેરીસ્તરને રોક્યા. પણ ફલીભાઈએ પીતાનો ખચાવ કરવા સાફ ના પાડી. હું તેનું કારણ સમજી ગયો. ફલીભાઈએ મારી અને મારી દીકરી ચુલખાનુની ઇજ્જતના ખચાવમાં પોતે ફાતી જવાનું પસંદ કીધું, રુખ્મ જો તે પીતાનો ખચાવ કરે તો તેને અનારકલીવાલું દસતાવેજ કોરેટમા રજી કરવાની ફરજ પડતે, અને તેમ કરતાં મારો બેદ જાહેરમાં આવતે. એ મારો બેદ મારી ચુલની ઇજ્જતની ખરબાદી કરતે, અને જવાનીની જાહેરીમાં આપે કરેલા પાપનો સરાપ ખાલકને શીર ઉતરતે.

ઓ પ્યાર, આંધલા પ્યાર !! તારી શક્તી હીણુ કેમ થતી નથી ! તુ સાધુને તેની તપમથી જગાડી તેના શાત દીલને કવી ખેકદર રીતે લીધી તેની તપનો ભંગ કરે છે !! આખેદોના પરજેજગાર દીલને શીટવનાર કોઈ નહીં પણ હું છે !! શાંત દીલમાં અગન લગાડી તે અગનીના ઉભસ વચ્ચે મોજ મેલવનાર ખેકદર હું છે ! ફરેખ દેનાર ! ફસાવનાર ! જુવાર કરનાર ! કોઈ નહીં પણ હું છે !! જુદા તારા આનના જખમથી ખચાવે !!

સેસનમાં ફલીભાઈની લંખાન તપાસ આવી, અને અતે ફલીભાઈ જડજ અને જમુરીના એકમતે જુનના ખોહતાનમાંથી નીરદોશ ઠડી છુટી ગયે. ફલીભાઈ છુટી ગયો, અને પેલાં દસતાવેજ વીરો મારો વસવસો જો બોને તેવોજ પાછો કાયમ રહ્યો.

પાપીએને હમેશાં તેમજુ અંતકરણ ડંખે છે, અને પસતાવાનો મક્કમ તે ડંખના ઉપર કાંઈપી અસર કરતો નથી. વલી મજબની શાંતી જેવું એક અમુલ્યવાન સુખ પાપીની, સંગત તજી જાય છે, એટલે ખેચેન જીવ નીરાંત મેલવવા નાહકે વલખાં મારે છે. એ વલખાંથી તેને હર પલ ધાસતી અને શીકર પડે છે અને એવી શીકર નીરદોશ જીવ ઉપર મજબ મમાન છે. પણ હુદરતનો નીચમ પોતાનો કાનુન તજતો નથી.

એ એવા મક્કમ વીચારો હોવા છતાં માંડ અંતકણ મને હરપલ ડંખતુ હતું અને મને હુદરતીજ ધાસતી પડીયા કરતી હતી. અને અતે મારી તે ધાસતી ખરી પડી. એક દીવસ રાતે દસ વાગે મરનાર ખસર ખરાસનો દોસ્ત પેસુ પોમેતમ પેસુ અનારકલીવાલું માંડ દમતાવેજ, જે ખસર પીતા સાથ લેઈ ફરતો હતો, તે પચીસ હજાર રૂપ્યાની કીમતે મજો વેચવા આવ્યો. તે દસતાવેજ જોતાંજ મારી છાતી ફાટી જવા લાગી, અને મારાથી એકાએક જખરી ચીસ પડાઈ ગઈ. હું ધાસતીથી અધમુવો થઇ ગયો, પણ હીંમત રાખી મે પેસુ પોમેતમ ઉપર ખસરતુ જુન કરવાનો આરોપ મુકી તેને પુલીમને સવાધીન કરવાની ધમકી આપી. પેસુ પોમેતમે ખાહા-હુરથી પીતાનો વાંક કબુલ કીધો, અને હું જો તેને પુલીસને સવાધીન કરે તો તે અનારકલીવાલાં લખત માહેલી સરવે ખીના જાહેર કરશે એવી મને ધમકી આપવા લાગો. અતે મારી ઇજ્જતને ખાતર, મારા દીકરી ચુલને ખાતર, ખસર ખરામના ખરા જુનીને જોલખવા છતાં મને છુપાવવો પડીયો. અને પેસુ પોમેતમે પચીસ હજારનો એક મુખઈ ખેક ઉપર આપી પેલાં અનારકલીવાલાં દસતાવેજનો મે કબજો લીધો. પેસુ પોમેતમે મુખઈ છોડી હાંગકાંગ કે સીંગાપોર નીકળી જવાની મેં જલામન કીધી, અને તેને કબુલ કીધું કે મુખઈમાં તેનું રૈહુ તેને મોડે વેહલે જારી પડી જવા વગર રૈહનાર નથી.

પેલું પોમેતમના ગયા પછી મારી હાલ-
તનો અને પુરેપુરો ખ્યાલ આપ્યો. મારી
છાંદસથી હું બેભાન થઈ ગયેલો હોવાથી
તથા મારી મગજની શાંતિની ગેરલાજરી અને
અતંકરણના કાંપથી હું રીખતો હોવાથી મેં
આપઘાત કરવાનો વીચાર કીધો, પણ તેટલી
હીમત મારી ચાલી નહીં.

આપઘાત હિતકારાઓ કળતા નથી આપ-
ઘાત કરનારાઓ, ખરામના કંડેલ, ટેણવના
મકકમ દ્રઢ, વીચાર સાથ સંગ જેવા કે
હળુ દીલના અને ખેરેહમ બેકદર હોય છે
મગજની ઉસકેરાયેલી, તેમજ શાત હાલતમા
વટીક આપઘાત થઈ શકે છે, પણ કોઈની
રીતે મોતથી તેઓ રસ્તા નથી. જો મોતથી
તેઓ ડરે તો આપઘાત કરેજ નહીં, એટ-
લેજ હિતકારાઓથી આપઘાત થતો નથી

મારી હીમત આપઘાત કરવાની થઈ
નહીં. દાદરવાલા ખુન સાથ અને કેવી રીતની
નીસખત હતી, તે સગવે લખી કાઢાડવાનો
મેં ઠેકાવ કીધો, કે જેથી મારી કળ પાદ
ખરાડે ખરામના ખરા ખુનીની ખરી હકી-
કત લોકોના જાણવામા આવે, અને જાણીશ
મા જો કોઈ શકબરી ચાલેનો તીરાણેત
આદમી પુલીસને હાથ ખરાડે ખરામના ખુની
તરીકે પકડાએ તો તેને નાણેક સજા નહીં થાએ.

આ માટે “કનફેશન” જ્યારે વંચારો
ત્યારે પેલું પોમેતમ કાએદાની ચુગાલમાંથી
ખર્ચા દુર દેશાનન ભાગવતો હશે. અનાર
કળીને કરી આપેલું માટે લખત હું કાંડી
નાખતો નથી પણ આ કાગળેની સાથેજ
તેને ટાચગીથી માંવી લાકું છે કે જેથી
અનાકલાની વારતાનો લેદ મારા વાંચ-
નારને ખરાખર સમજ પડે.”

પ્રકરણ ૩૮ મું.

“છુપુ વારંટ ખુનીના ખુલાસો.”

શુકર ચઢદાનના કે અંતે તેવન ની.
રદાશ ઠંડીયા “ફલીલાઈ જેલું “કનફેશન”
વંચાઈ રહ્યું કે બોલ્યો.”

હું પહેલેથીજ ધારતો હતો કે આધીભાઈ
જેલું આદમી કદીબી એલું કામ કરે નહીં.
“શામરાવે પોતાનો વીચાર જણાવ્યો.”

જેલું ખેરીસ્ટર માહેપ “જેહાગીરશાહે
લવજીને હસી સલામ કરી કહ્યું” હું શું
કહેતો હતો? મારો વીચાર તો તમે હસી
કાહડતા હતા.

ખરેખરે જેહાગીરશાહે “લવજીએ પો-
તાની ચુલ સુધારી” હું કાંઈ જુદેજ મતે
હતરી પડેલો હતો.

સાચો હવે હું રજા લેકછ. “જેહા-
ગીરશાહે ઉડી જવા માગ્યું” મારે પેલા ‘આ-
નરેખલ!’ મીઠો પોમેતમની એકદમ ખુલા-
કાત લેવી છે. સાહેબો, મીસ ચુલખાનુ મારે
હું બેડુદ દલગીઝ ભેડ. માગથી એક ખુનીને
એમ જતાં મેલાય નહીં.

ખરેખર કદીબી નહીં “ફલીએ જવાપ
નીધો” કાંઈ ફીકર નહીં ખાનનાહેપ, તેને
મેલાયક પકડો. તે જો અનારકલીના વખતની
મરવે બીના જાહેરખી કરે તો શું મગકાં
છે. ચુલ નાજ થતજ હમો હમારા લગન
કરી એકદમ મુખઈ છોડી દગ્યાઈ મકરે
દુર નીકલી જઈશું, એટલે મરવે નવુ જનુ
થઈ જશે. નમે જાવો, જલદી જાવો ખાન-
નાહેપ અને ખુનીને પકડો, કદાચ તે મુખઈ
છોડીબી ગયો હોએ.

તે જો એક પગવુંખી આગલ ભરે તો
મને તેની પહેલી ખપ્પર મલે. “ખાનમારેએ
જણાવ્યું” હું જ્યારે હીઆ ખેસી નીરાતે
વાત કરેજ ત્યારે મારા જાણસો તેની પીઠ
પાછલ ફરતા હશે. વધી મોહું કાઢા થયું છે,
મારી પાસ ખેલ ચીજ તઈયાર છે.

ખાનસાહેબ જેહાગીરશાહે પોતાના મ-
જવામાંથી વડા માજીએટની સહી સાથના
“વારંટ” અને એક લેખકની ખેડી પોતાના
પાંડળના ખીસામાંથી ખાહાર કાઢાડી સર-
વેને દેખાડી.

વારંટ !! “લવણ અજબ થઈ પોલ્યો” જેહાગીરશાહ તમે તમારી અટકલમાં જખરા ભાઈ! હું પચ્છીછ કે તમારાજ જેવા ખાહોશ અને અપક્ષપાત પારસી અમલદારો મુખધની પુલીસમાં હોએ, તો જેમ પુલીસને તેમજ પ્રજાને અને પારસીને માન ભરી રૂં છે. દોસ્ત જેહાગીરશાહ મેં જોઈ લીધુંછ અને મારી ખાતરી કીધીછ કે તમે એક સુધા “અપક્ષપાત, અને સ્વતંત્ર.” અમલદાર હોએ. તમે નાતજાત વચ્ચે જરાકખી ફરક રાખ્યા વગર અકસરખી રીતે તમારી ફરજ ખજાવતા આવેલા હોએ. તમારી ફતેહ માટે મારી મુબારકબાદી કબુલ કરો.

આ વાતચીતમાં એકાએક ખલલ પડી, સખખ દરવાજા ખાહારથી કોઈએ ઠોક્યો, અને શામરાવે તુરતજ ઉઠી ઉંધારતા એક જવાન પારસીએ દરવાજા આગલથી સવાલ કીધો :—

માફ કરજો સાહેબો. મારે જાણવું છે કે મીં લવણ લીમણ પેદાસ્ટર હીઆ મને મલશે ?

કોઈ મને પુછેછ શામરાવ ? “પોતાનું નામ કોઈને ખોલતાં સામલી લવણએ પુછીયું, અને શામરાવ પેલા પારસીને આરડામાં દાખલ કરી પોતે શુલની તખીયત વીશે તલાશ કરવા ગયો.”

મીં લવણ, હમારા સેઠે આ ચીડી તમને હાથે હાથ એકદમ પુઘાડવાની મને તાકીદ કીધી હતી. “પેલા પારસીએ કહ્યું.” હું તમારા “એમખર”માં ગયા હતા, અને ત્યાંથી સાહેબના હાલના કેહવા પરમાણુ હીઆં આશેછ. એ ચીડી ઉપર “અરજંટ” કરી લખેલું છે.

“એ કોણે માહલી છે ?”

“મિસત્ર મેહરણ અન્ડ મીસીસન.”

માંધીભાઈનાં સોલીસીટર !! “લવણએ સખને એકબી કાહાડી ચીડી વાંચવા માંડી.”

લવણએ તે ચીડી વાંચી જરા મોઢોડું મલાળયું અને ખાનસાહેબ જેહાગીરશાહ લવણની આંખમાં તે ચીડીની મતલખ વાંચી લવણ કાંઈખી ખોડે તે આગમજ ખોલ્યો :— ચાલો ! એક વાંધામાં પડ્યો કે કેમ !! ખોડોની મીં લવણ ? એ તમારા સોલીસીટર શું લખેછ ? કાઈ એવીજ મતલખનુ લખાંન લાગેછ ?

જેહાગીરશાહ તમે તો જુલમ કરી રહ્યાછ ! “લવણ અજબ થઈ પોલ્યો” તરક કરવામાં તમે જખરા ખાહોશ દીસોછ. પંજુ પોમેતમ એક વટાવવા મુખધ પેકમાં ગેઈ કાડે ગયો હતો. પણ એટલી માટી રકમના એક વીશે પેકના મેનેજરને શક જવાથી, ગાંધીભાઈના સોલીસીટર મીં મેહરણ પાસે તેને ખખર મેલવવાની કાંઈ તજવીજ કીધી. સોલીસીટર મીં મેહરણએ ગાંધીભાઈના મરણુ વીશે પેકના મેનેજરને જણાવી એક વજીલ કરનારે ગાંધીભાઈના “એકચીકટ્ટરો”ની મંજુરીયાત મેલવવી એમ જણાવ્યું. મીં મેહરણ મારીપર લખેછ કે :—

“મીં પેસનજ પોમેતમને મે આજે સાંજના પાંચ વાગે ગલવીન મધે તમને નહીં એકના ખાખ-દમા વજીલ લાસો કરવા તથા તમારા મંજુરીયાત મેલવવાની સજ્જાહ આપી છે, અને તેને તેમ કરવા કબુલ કીધુંછ.”

ઠીક ઠીક. “જેહાગીરશાહ ખુરસી ઉપર પાછો પેતી પોલ્યો” ઘણુંજ નેક થયું કે મીં મેહરણનુ કાગજ વખતસર આવી પુરું, નહીં તો મને જરા વધારે મ્હેનત પડતે.

કેમ ડાક્ટર “ફલીએ શામરાવને પાછો ફરેલો જોઈ પુછીયું” શલ કેમ છે ?

ખીલકુલ તંદરોસ્ત છે. “શામરાવે કહ્યું” તાય ખીલકુલ નથી. નાડ પણ થીક છે, અને મીભજ પણ ખુશ છે. પણ આસાએસની ઘણીજ જરૂર હોવાથી મે હમણાજ “ખોમા-પદ”નો એક “કોઝ” આપ્યો છે.

મીં મેહરજને મારી સલામ કેહજી
“લવજીએ પેલા પારસી કલારકને જવાબ
દીધો” અને કેહજી કે—

હોઆ સાહેબ; તેવન પોતેજ દાદરપર
મહેલ. “પેલા સોલીસીટરના કલારકે પેસુને
દાદરપર મહતો જોઈ કહ્યું.”

હલો ! મીં દાદીબા “ધોમેતમે સો-
લીસીટરના આદમીને જોલખી પુછીયું” કેમ !
તમે કંઈ હીયાં.

હાજી ! “કલારકે ઘોટાલો સમજી જઈ
કહ્યું” એમજ ! એમજ જરા મીં લવજી
સાથ.—

મીં લવજી ! “પેસુએ તુરતજ સવાલ
કીધો.” મીં લવજી એકઝીકયુટર ! તેવન
છે કે ? મનેખી તેવનજ સાથ પેલા એક
ખાખદ કામ છે.

હાજી તેવન આએ રૂમમાંજ છે “ક-
લારકે કેહ્યું” લવજી સેઠ આએ “જે-ટલ-
મેન” પેલા એક ખાખદ તમુને મલવા આયાછ.

આવો ! આવો ! અંદર આવો સેઠ !
ખેસો સેઠ ! “લવજીએ પેસુને ખનાવવા
માંડીયો” સાહેબને જોઈ હું ધણુજ ખુશી
છેલ. ખેસો.

અને ખંદોખી મુરખીને જોઈ ખેલ
ખુશ છે “પેસુ નાટકવાલાની ઢપ પરમાણુ
તાજીમ તવાલ્લી મોટા મોટા ખોલો
વાપરી પોતાની લાએકી જણાવવા લાગો.”

સાહેબનો રોજગાર ? “લવજીએ સ-
વાલ કીધો.”

મારો ! હાહાહાહા “પેસુ ખોડું હસ-
વાતું ડોલ લાલી ખોલ્યો” મારો રોજ-
ગાર ! અજબ જેવું છે કે આપ જેવા
સાહેબે મેહરખાન સેવકને પીછાનતા નથી.
જી હું મધરાસવાલી ઑપેરા કમપનીનો
કાપરકટર અને મેનીજર છેલ.

જોહો ! મેનેજર અને ડીરેક્ટર ! “લવ-
જીએ જરા અજબ થઈ ખનાવ્યો” એકઝમ

ખે જોધા ! ખેશક તમુને ધણી મહેનત પ-
ડી હતી ?

જી હા. “પેસુ વગર સમજને પો-
તાની ખોટી ખડાઈ હાંકતો ગયો” એ કલખ
માટે નાટકોખી હુંજ લજીજ અને ઑપેરાખી
હુંજ જોડુંછ, અને રીહરસલખી હુંજ ચલાઉછ.

જોહો “લવજીએ વાતમા ટાકો પુ-
ચ્યો” તીયારે તો તમુને માયખુનો ઠીક અનુ-
ભવ હોવો જોઈએ.

જી હાં “પેસુએ ભાર મુકી જવાબ
દીધો” ખે તન વરસનો અનુભવ.

ખે તન “શામરાવે સવાલ કીધો”. ખે તન
વરસનો ગાયખુનો અનુભવ એક ઑપેરા
કમપનીના ડીરેક્ટર માટે શું ખસ છે ?

હું એમ ધારીછ “પેસુએ જવાબ દીધો.”

અને શું ખે તન વરસનો અનુભવ એક
સારી નાટક કમપની ચલાવવા માટે ખસ
છે ? “શામરાવે ખીલે સવાલ કીધો.”

મારો એવો અનુભવ છે “પેસુએ ખીલે
જવાબ દીધો.”

તમા એમ ખાતરીથી કેહોછ ? “શામ-
રાવે તકરાર કીધો.”

ખેશક “પેસુ હીમતથી જવાબ દેખ
મુજ કીપર હાથ ફેરવવા લાગો, જો કે તેના
મોહોડાં ઉપરની મુજ તો મુડાવી નાખી
હતી.” હું ધારી કે કોઈખી સારી નાટક
ટોલી ચલાવવા માટે મારા જેટલો અનુભવ
પુરતો છે.

“Non-sense ! Fools rush in
where angels fear to tread.”
શામરાવે હતી પડી ટીક કરતાંજ સરવે કોઈ
હતી પડ્યા અને પેસુ ખસીઆનો પડી ગયો.

સાહેબનેખી માર્ટ કરવો પડતો હતો ?
“લવજીએ પુછીયું.”

હા જી ખેશક “પેસુએ મનમા ફેફડી
ચઢકી જવાબ દીધો” જ્યારે હું ખેલ લજીજ

ત્યારે મારે લાએકનો પારટ હું ખેલેથીજ લખતો આઉછ.

વારૂ મીં પોમેતમ, કોઈખી નાટકની ફતેહનો મુખ્ય આધાર તમે લોક કંઈ ચીજ ઉપર રાખોછ? “શામરાવે નવો સવાલ કીધો.”

ચકચકીત લેખાસ-દીવપસંદ પરદા અને મનપસંદ ગાયણુ ઉપર દરેક નાટકની ફતેહનો આધાર રહે છે. “પેલુએ પોતાના ધંધાની ફતેહનો હીસાબ દેખાડ્યો” મારી કમખનીમાં તીસ ભવલખાના ચાલાક ચપરાક પોરીઆઓ ઉપરાંત કેટલીક ખાસ માનારીયો અને ખાકીના ખેલાડીયો છે.

અને તમારા નાટક લખનારાઓ કોણુ છે? “શામરાવે પુછીયુ” અને તેઓને શું આવક થાય છે!

મુનશી લોક નાટક લખે છે. “પેલુએ ખુલાસો કીધો” હમે લોક તને “પ્રોટ” આપીએ છેક્રએ. જેમ અને તેમ “ક્રીમીક” લોકને વધારે પસંદ પડે છે. મુનશીને ઘણામા ઘણા પગાર ૩૦ થી ૫૦ સુધી મળે છે.

તોખાહ! સેકસ્ટીયર, મીલટન, ગોલ્ડસ્મીથ અને સુલીવાન જેવાની ગરજ સારનાર આ મ્હાન પુરોની તમે નાટકવાલાઓ ખરેખર કાંઈ કદર છુજતા નહી મીં પોમેતમ!! “શામરાવે ભરમમાં મશકરી કરી”

તમારા ધંધા વીશે નવીજ માત તમે હમુને જણાવી છે. “લવજીએ કહ્યું” પણ મારી ખાતરી છે કે આજથી દસ કે વીસ વરસમાં આ નાટકનો હુંમર પારસીઓના હાથમાંથી જતો રહેવાનો, સખખ એ ધંધામા નહું પારસી હોહી આમેજ થતું નથી. કોઈખી નવા નવા ભણીતા પારસી ખેલાડીઓ એ ધંધામાં સામેલ થતા નથી એટલેજ એ ધંધા દીન જતે પડતો જવાનો, અને આજે જે પારસીઓ એ ધંધામાં છે, તેમની હાલપાતી દસ વીસ વરસમાં ખતમ થતાંજ એ ધંધાનું સેવદ આવવાનું. એ નાટ-

કનો હુંનર સુધારવો હોય તો શીખેલા અને કેલવણી પામેલાઓએ એ નવા ધંધામાં ઝીપલાવવું, અને પોતાની શક્તીનો ઉપયોગ કરવો.

મીં લવજી મને તમારી સાથ કાંઈ ખાનગી વાત કરવી છે, માટે એકાંતમા— “પેલુએ અચકાતાં પુછીયુ.”

ખાનગી!! કાંઈ શીકર ના કરો મીં પોમેતમ. આએ સાહેબો મારા અતલગના દોસ્તો છે એટલે એઓથી કાંઈખી ચીજ ખાનગી નથી. “લવજીએ જવાબ દીધો” મીં પોમેતમ તમારી કાંઈખી ખાનગી વાત ખીલકુંલ સલામત સમજે.

પણ “મીં પોમેતમ” આ ખાહોરા ખેરીસ્ટરને પોંહચી શકયો નહી, એટલે ગભરાટમા પડ્યો, અને ગભરાટમા પડી બોલ્યો:— “એ સાહેબો ભલે તમારા દોસ્તો હોએ તેની સાથ મને કાંઈ લાગે વલજે નહી મીં લવજી—

ત્યારે તમે શું મીં પોમેતમ મારા દોસ્તોને ઓલખતા નથી? “લવજીએ હંડે કલેજે પુછીયુ” તમે કેહો તો એમની સાથ તમારી ઓલખાણુ—

એઅદખી માફ છે મીં લવજી. તમે મારી મશકરી કરોછ “પેલુ ખુરસી ઉપરથી ઉઠી જરા ગુસ્સામાં બોલ્યો.”

તમુને એમ ઉસકેરાઈ જવાનું કાંઈ કારણુ નથી “લવજીએ જવાબ દીધો” ડાક્ટર શામરાવ, ફીલીભાઈ, ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ આપરા મીં પેસતનજ પોમેતમ. મરનાર ખરોદ ખરાસના “પરસનલ ફ્રેન્ડ.”

ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહનું નામ સાંભલતાંજ પેલુ પોમેતમના ટાંકા અરધા ઢીલા થઈ ગયા. તને ખુદતીજ જોમ પડ્યો કે તને માટે કાંઈ ચોકડું ગોઠવાયું છે.

હાઉ જેને મેલ, તેનું અંતકણુ કેમ સાફ રહ્યો!! એકજ મીનીટમા-એકજ પલમાં

તેના મગજમાં સરવે આગલા પાછલા વી-
ચારો આવવા જવા લાગ્યા. તેના હાથ પગ
તેના કંપડાંમાં કંપવા લાગ્યા, અને ગાર્ફેલ
ખની જગ્યાથી તેની સરવે શક્તી હીણ થઈ
ગઈ, એટલે તેને એક જખરો લપરો પાડો.
તુરંતજ તેને ખુરસી પકડી લીધી, અને તેજ પક્ષે
તેની નજર ખશર ખરાસનો “આવરકોટ”
જે ખાનસાહેબ જેહાંગીરશાહે દીવાનખાનામાં
“સોફા” ઉપર નાખ્યો હતો તે ઉપર પડી.
તે “કોટ” ઉપર નજર પડતાંજ તુરંતજ
તેને ઝાલખી કાઢીડીયો, અને તેજ વખતે
ખુરસી ઉપર તે ફસડાઈ પડ્યો.

જીવોછ શું સાહેબ “જેહાંગીરશાહ જે
પેસ્ટને અતીઆર સુધી ખારીકીથી તપામતો
ખેલો હતો તે ખોલ્યો” એ ખશરનોજ
કોટ છે.

પણ તમે કોણ ? “પેસ્ટએ જગર વી-
ચારે પુછીયું.”

તમારું મોત ? “જેહાંગીરશાહે તુર-
ંતજ જવાબ દીધો.”

શું તમે એમ કેહવાની હીમત કરોછ કે-
પેસ્ટ જેમ તેમ હીમત કરી દમ કરતો
હતો તેવામાં જેહાંગીરશાહે એકદમ તેના આં-
ચ ઉપર ધસી જઈ તેના ખને હાથ મજબુત
પકડી લીધા.

હું ! “પેસ્ટએ ગભરાઈ જીમ પાડી”
હું શું મને મારેછ ! મારેછ ! !

નહી રે સાહેબ. તમુને કાંઈ મરાએ ! “જે-
હાંગીરશાહે જવાબ દીધો” તોખાહ ! તોખાહ !
કરો, અને ખુદા ખુદા ખોલો સાહેબ ! ! તમે
લોકોને જીવથી મારો, અને તમુને કોણ મારે.
હું તો તમુને ફક્ત આ વારંટની રૂએ કેદ
કરૂંછ.

એટલે ? “પામેતમ પીતાની કમખતી
સમજી જઈ ખોલ્યો”

એટલે કે આ “વારંટ”ની રૂએ પેસ-
્ટનજ પામેતમને હું ખરોદ ખરાસના ખુ-

નના વાંક મારે કેદ કરૂંછ. “જેહાંગીર-
શાહે વારંટ અને ખેડી ખીસાંમાંથી કાઢાડી
દેખાડીયાં.”

આ ન ધારેલી આફત આ નવાઈ
જેવી ખીના જાળી પેસ્ટ હરનફાર થઈ ગયો.
જીન તો તેને કરેલુંજ હતું એટલે તેના
અંતકરણ તેને હીંમત આપીજ નહી, અને
લાઈલાજ થઈ કાંઈખી ખચાવ કીધા જગર
દાંત કકડાવી ખોલ્યો:—

તમારી સાથે હું હુજાત કરવા રાજી
નથી. પણ હંધાદ રાખો કે તમે કાંઈખી
સામેત કરી ચકનાર નથી. લખી રાખો મા-
હુખો, કે મારી ઉપર મુકેલું ખોલતાં તમે
કદી પણ સામેત કરી ચકનાર નથી.

તારી જીલ છે પેસ્ટ “લવજીએ કહ્યું”
મરનાર ગાધીભાઈએ મરવા આગમજ પાતે
“કનફેશન” કીધું છે.

એ સરતાપા મલત છે. “પેસ્ટએ જ-
વાબ દીધો”

તે ચુકવવાનું કાંમ જડજ અને જી-
યનું છે “ફલી ખોલ્યો.”

પેશક ગ્રેથીખી વધારે જરા ખોલો તું
મને કેહ ફલીભાઈ “પેસ્ટ દખાતા અવાજે
ખોલ્યો” તારો ઘાટ જે ઘડાયો હતો તેમાંથી
તું પેલી પંપાએ ખચાવીયો નહોત તો આએ
મારી હાલત તું કાહા જ્વેત.

આએ જીનીને હીયાંથી દુર કરો ઇ-સ-
પિકટર. “લવજીએ જેહાંગીરશાહને હુકમ
કીધો.”

અખર. મારે કાંઈ કેહવું છે. “પેસ્ટ
એ હીમત ધરી કહ્યું” જ્યારે ખખી વાત
માલમ પડી છે ત્યારે હું કણલ કરૂંછ કે મેં
ખશર ખરાસનું જીન કીધું છે. મેં મોટી હાંમ
ખીડી હતી. હું એક મોટી ખાજી ખેલીએ
હતો, અને તેમાં જીખમખી તેટલોજ હતો.
હું તે ખાજી હારીયો તેનો મને કાંઈખી અંમ

નથી, સખખ હું જો તે ખાજી ઝાંતી જતે
તો મને ખુશાલીથી તેટલીજ હાસલ થતે.
હું હીચકારો નથી કે મરવાથી ડર. મરણ
તો સરવેને એક વખત છેજ.* “આએ તન
અંદર વસતા જીવનો જ્યારે આએ વેશ
ખદલી ખીન્ને વેશ લેવાનો વખત થાય છે,
ત્યારેજ આદમી મરણ પામે છે. વાસતે મ-
રણથી કાંઈજ નહી, પણ માણસની
આએ જગત માહેલી જીવતી હાલતમા
એક ભતનો ફેરફાર છે.” વાસતે એવા
ફેરફાર માટે કરવાનું કાંઈ નથી. જો ખી-
જેજ દાહાડે સહવારના પેલો એક હું વ-
ટાવી લેતે તો આજે હું ખહુ દુર નીકળી
ગયો હતો. પણ ખરું કેહું કે અથડ જે
દાહાડાથી મુલો છે તે દાહાડાથી મને એન નથી.

ત્યારે તું તારો વાક કણલ કરેજ “ફ-
લીએ પુછીયું.”

મેં હમનાજ કેહું કે હું હીચકારો
નથી કે નામુકર ભજ. “પેંદુએ જવાખ દીધો.”
હા, મેં તેનું ખુન કીધું. પણ તેમાં વાંક
અથડનેજ હતો. અથડ મેં ગાંધીભાઈ વીશે
મને સરવે વાત જણાવી અનારકલીવાલું
લખત દેખાડી કેહું કે ગુલખાનું સાથ તેના
લગન કરવા ગાંધીભાઈ ના પાડેજ, એટલે હવે
તે અનારકલીવાલું લખત ભાઈરમાં મુકરો.
તે લખત જતાંજ મારી દયાનત ખગડી
ગઈ, અને હું તે લખત મેલવવાની તદખી-
રમાં પડીયો. અથડ તે રાતે દારૂ પીતોજ ગયો,
પણ હું મારી હુશીયારીમાજ હતો. હોટેલમાં
તે પોતાનો ઓવરકોટ છુલી ચાલી ગયો,
અને હું તેનો ડગડો પેહડી તેની પુઠે ગયો.
ફલીભાઈને દુરથી તેટલા મેં અથડ આ-
ગલ જ્યો. તેને વીકટોરિયા ખોલાવી, અને
તુરતજ તે તેને પડતો નાખી ચાલી ગયો.
જેવો ફલીભાઈ અથડને મુકી ચાલી ગયો
તેવોજ સામેની ખાજીપરથી હું વીકટોરિયા
આગલ જઈ છાજો. વીકટોરિયાવાલો મને

ફલીભાઈ સમજીયો અને હું અથડને લેઈ
વીકટોરિયામાં ખેદો. માનજે સાહેબો, હું
સોગન ખાઈ કેહું કે અથડને લેઈને હું
જ્યારે વીકટોરિયામાં ખેદો ત્યારે મારો વી-
ચાર તેનું ખુન કરવાનો ખીલકુલ હતોજ
નહી. તેની છાકટ હાલતમાં તેના ખીસામાંથી
પેલો અનારકલીવાલો દસતાવેજ કાઢાડી
લેવાની મેં બખીબી તજવીજ કરી, પણ તેમાં
હું ફાવીયો નહી. અંતે તેના ઓવર કોટના
ગજવામાં મુકેડા “કલોરોફોર્મ”ની સીસીની
મને ઈઆદ આવી. મેં તે સીસી ખાહાર
કાઢી અને તેજ ઓવર કોટના ગજવામાંથી
એક રમાલ કાઢાડી તે ઉપર ખહું “કલોરો-
ફોર્મ” છાંટી સીસીને પાછી ગજવામાં મુકી,
પેલો રમાલ મેં તને છંધાડવા માડીયો, અને
થોડી મીનીટમા તે ખેંહાથ થયો. જ્યારે હ-
મારી વીકટોરિયા સર જમશેદજીની ઈસપી-
તાલ આગલથી પસાર થઈ ત્યારે તે ખીલ-
કુલ ખેંહાથ થયો હતો. તેજ વખતે મેં તેના
ડગલાના ગજવામાંથી પેલો દસતાવેજ કાઢી
દીધો હતો. વીકટોરિયા ગારડન્સ આગલ
જ્યારે હું ઉતરી પડ્યો, ત્યારે મેં ધારીયું
કે અથડ કલોરોફોર્મની અસરથી ખેંહાથ
થયો છે, તે દાડમખાગ જતાં છુધીમાં હુશી-
આર થઈ જશે. પણ ખીજે દીવસે ન્યુસ-
પેપરમા વાર્તાયાથી મેં બખીયું કે તે મરણ
પામીયો હતો.

હું વીકટોરિયા ગારડન્સ આગલ ઉતરી
પડી ખીજી વીકટોરિયામાં ખેદો. તે વીકટોરિયા
ગ્રાંટરોડના પુલની નીચે લેઈ જઈ તીયા હું ઉ-
તરી પડીયો. તીયાથી નીકળી થોડી રાતે
રાખખાઈ ટાવરવાલા ખાગમાં દરીયા કીનારા
તરફની ખાજી ઉપર હું ગયો, અને ત્યાં એક
માઠાં ઝાડ ઉપર આએ ડગલો મેં છુપાવવાની
નેમથી ફેંકયો, કે જ્યાંથી જેહાંગીરશાહને તે
મલીયો છે.

નસીખ કરે તે કોઈ નહી કરે. આ
જીંદગી એક સેતરજની ખાજી સમાન છે.

અને સરવેને પોતાના નીચાવ કાજ છુટી છુટી થાક માલવી મટે છે. તેમાં કોઈની જાર અને કોઈની જત થાય છે. ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ હું તમારા સાથ આવવા તઈ-ચાર છે. અને તમારે મને ત્યાં લેઈ જાઓ. હું હાજર છે.

જેહાંગીરશાહ પેશુ પોમેતમને પોતા સાથ લેઈ “જુલવીલ” માંથી બહાર પડી એક વીક-ટીચીયામાં બેસી રેડેશન તરફ નીકળી ગયાં.

સાંજ પડતાં તો પવન વેગે કોટ, બાહારકોટ અને ધોળીતલાવ ઉપર છુમ પડી રેહી કે દાદરવાલાં છુનના ખરા છુનીને જેહાંગીરશાહ ઇન્સપેક્ટરે સોધી કાઢાડી પકડીયા છે. કોટમાં જેવી આ બખર ફેલાતી પેલા ધુધી અધીપતી કાવસજી કરાકરીના કાંન ઉપર પડી, તેવાજ તેવન ખુલ્લી તરેનમા મહેમ જુલવીલ તરફ ખાસ બખર પોતાના “મુખઈ શમશેહર” માં છાપવા માટે મેલવવા ઉપડી ગયા.

મકરણુ હલ મું.

પાપ પત્યું.

પેશુ પોમેતમે પોતાનું પાપ પોતાને મા-હેડે કબ્જુ. તેને ખુલીસ પાસ ખરાડે અ-રાસના છુનને એકરાર કીધા.

જવજી અને ફૂલીબાઈ તેમજ ડાક્ટર શામરાવ ધારતા હતા કે તે તુરંગમા આપ-લાત કરશે. પણ હજી સુધી પેશુએ તેવું કાંઈ બી કીધું નહી એટલે તેઓ પોતાની ગણુવ-ચીમા જીવીયા.

જે ખરેખરા પાપી હોએ છે તેઓને મરવા ગમતુંજ નથી. એવા ખદમાસો જરા જરામાં જીવપર કરવાની અને મરી જવાની ક્રમકી આપી દોંત્ર કરશે, પણ કદીબી જીવ પર કરવાની તજવીજ કરશે નહી. જેઓ ખરેખર જીવપર કરે છે તેઓ કદીબી કોઈને જીવવાતી નથી, અને જેઓ જીવપર કરવા જીવુવે છે તેઓને કદીબી જીવપર કરવા ગમતું નથી.

પેશુ પોમેતમને વડા માજીસ્ટ્રે સેસન કમીત કીધા, અને તેને પોતાના વાકુનો એ-કરાર કરી સરકારની કયા માંગી. ખરાડેજી જીવ કરવામાં પોતાની ખરેખરી જુલ હતી એવું તેને માલમ પડ્યું, અને ગાંધીબાઈના અનારકલી વાલા કસતાવેજ માહેલી વીગત બહાર કર-વાપી એ છુનની સજ્જામાં કાંઈબી ઘટાડો થવાનો નથી, એવો તેને વાજબી વીચાર કીધા. તેને પોતાના ખચાવમાં સેસનમાં જીવ્યાંજી કે “કોઈબી રીતે કોરટનો વખત મારો ખચાવ કરી હું રોકવા માગતો નથી. હું મારી ઉપર મુકાએજી બોલતાંન ક-જીલ કરેછ. જીવુરીનું કામ મને જીવે-ગાર ડેડવવાનું છે અને જડજ સાહેબનું કામ મને સજ્જ કરવાનું છે. પણ હું સરકારની પાસ કયા માગું છું.”

પણ જીવુરીએ પેશુ પોમેતમ ઉપર કયા કરવા ના પાડી, અને તેટલાં જીવરથીજ દલ-ગીચી સાથ જડજે જીવુરી સાથ એક મહત્તા યઈ તેને ફાંસીની સજ્જ કીધી.

જેઓ બહા હમાનદાર અને નેક હતા તેઓ પેશુ પોમેતમને ઘણેલી સજ્જ જાણી બોલ્યા કે “પાપ પત્યું.” પણ બીજા હાથ ઉપર કેટલાક વલી એવાબી હતા કે જેઓ એ પાપને પતવા હેતા નહી હતા.

તેવા તે વલી કોણુ હતા ?

તેવાબી ઘણા હતા. “કાંણી ધી ને તેની મા વખાણુ” તેમ પેશુ પોમેતમના હાલ ઉપર કયા કરનારા તેના જેવાજ પાપી શામજી બામજી જેવા છુટા ચેરો હતા.

પેશુને ફાંસીની સજ્જ મલી તે જાણી તેના દોસ્તો—અલખતાં તેના જેવાજ ખોરી-યા ખાંપરીયા—તેના અચાવમા બાહાર પડીયા. કેટલાકો દોસ્તીથી તે પક્ષમાં સામેલ થયા તો કેટલાકોને લાગવમથી પેશુના અચાવમા સામેલ થવું પડ્યું. કોઈ ચરમના મારીયા સામેલ થયા તો કોઈ કયાને ખાવર એક માર-સીને ફાંસી જતો અચાવમા બાહાર પડીયા.

ચોરની તરફેણ ચોરજ કરે છે ! જુઓ-
ચોરોની સંગતે જુઓચોરજ કરે છે. તેમ
પેસ્ટ પીમેતમ જેવા પાપીને ખચાવવા તેના
જેવાજ પાપીશો બાહાર પડીયા અને ઉપર
જણાવ્યું તેમ કેટલાકોને જુદાં જુદાં કારણોને
લીધે તેમા સામેલ થવાની ફરજ પડી—ખસકે
ફરજ પાડી—કરી કહીશું તોખી ચાલશે.

એવા ખોરીયા ખાંધરીયા જેવા અકક-
લના દુશ્મનોએ સરકાર જોગી એક અરજ
લડી કાઢાડી પેસ્ટ પીમેતમની સભામાં લટાડે
કરવાની તેમા ભલાંમન કીધી. તે અરજ ઉપર
પુને પડેલા કેટલાક શેડીઆઓની જેલમાં
સહી લેવાયા બાદ, તે અરજ માહકડે અને
અકલે અકલે અને ગલી ગલીએ ફેરવી તે ઉપર
લોકોની સહી લેવા માંડી.

પણ એવી સહીના શું ટોટા હતા. એવી
અરજ ઉપર સહી મેલવનારા ભાડુતી માણસોં
એક રૂપીએ દોહાડસો સહી મેલવી આપવા
તૈયાર હતાં. એ અરજ ઉપર સાંજ પડતાં
તેઓએ લગભગ હજાર એક સહીઓ ગલી
ગલી ફરી એકઠી કીધી.

પણ એવાં કાંમને અને એવી અરજને
કોણ હસેજન આપે? આખરૂદારોતે એ અર-
જની વીરૂધ્ધ પડેથીજ હતા, એટલે પછી કા-
નજી માનજી અને શાંમજી બામજી વગેરેની રૂઝ-
આતમા સહી લીધા બાદ સેવટે “ઉઠન કેનવાસ-
વાલા” અને “સોએ દોરાવાલાઓને” પકડવામાં
આવ્યા, અને તૈયાર પછી ફરેટવાલા, ઇંકા-
વાલા, ભાજવાલા, તારીવાલા, બજયા ચટની
અને સેવટે સેવ ફુરમુરા અને ધી તેલવાલાઓના
નામેથી અરજ ભરીને ભભકાદાર ખનાવી
નાખી હતી.

પેસ્ટપીમેતમની આ અરજીથી સરકારને
ક્યા ઉપજી અને તેની જવાબી તરફ નીગાહ કરી,
લેની ફાંસીની સભા લટાડી જનમ દેશ નીકાલ-
ની સભા ફરમાવી.”

આથી પેસ્ટને સનતોશ થયો નહી. તે તો
બીજાકુલ કુટી જવાની આસા રાખતો હતો.

પણ તેનું પાપ એવું તો જણન હતું કે તેના
પાપની સભા બોમવવા છુદ છુદરત તેને જવા-
ડવા માંગતી હતી. જનમ દેશ નીકાલના કરતા
તો ફાંસીની સભા તેને વધારે ધસંદ પડી, સખખ
તેમ થયાથી તેના દુઃખનું સેવટ આવતે, પણ
દેશ નીકાલ થવાથી ચીખી ચીખી મરવાનું હતું.

પીતાની જીંદગીને દુઃખ અને વીપતી
દેખાડવી નહી એવા તે ઠેડાવ ઉપર આવ્યા,
અને “આનડામન” ખાતે તેને જનમ દેશ
નીકાલ કરે તે આગમજ તે આપધાત કરી મુવો.

* * * *

પ્રકરણ ૪૦ મું.

સેવટ.

ગાંધીની યુદ્ધાંતી તખીએત ડાકટર શામ-
રાવની તજવીજ અને દવાથી સુધરી સાજ થઇ.

દાદરાવાલાં પુનના અપરાધી પેસ્ટ પીમે-
તમની તપાસ દરમ્યાન કાંઈ જાણુવા જોગ એક
ભરમ જહાર નીકલશે એવી આસા મુંખજમા
સરવે કોઈ રાખતાં હતાં, પણ તેનું કાંઈ ખ-યું
નહી, અને ગાંધીભાઇના અનારકલીવાલા
લખતની વાત હવે સદાખરી દેખાઈજ ગઈ.

પેસ્ટ પીમેતમે પીતાના ખચાવમા ગાંધી-
ભાઈ વીરો કાંઈ પણ જણાવ્યું નહી, અને
તે આપધાત કરી મુવો એવી ખખર ફાંધીભાઈ
લવજી અને શામરાવે જ્યારે જાણી તૈયાર
તેઓને નીરાંત થઈ.

પેસ્ટ પીમેતમ હવે મરી ગયા છે અને
તેના મરણ સાથ અનારકલીની વારતાનો પણ
અંત આવેલો છે, એવું નક્કી જાણી ગાંધી-
ભાઈનું “કનફેશન” તેવનના “એકઝીક્યુટરીએ”
ખાલી નાખી સદાનું નાણુદ કીધું.

કોઈ જુરે ચોલડીએ પેલી પંજખી નાએ-
કન અનારકલીની અગનભરી પ્રીતમા ભ્રમીત
થઈ ગાંધીભાઈએ કરી આપેલો દસતાવેજ ખ-
ણુજ જોખમ ભરીયો અને જીવલેન માલમ
પડ્યો, સખખ તે દસતાવેજ ખાતર ખયરૂ
ખરાસનું જીન થયું, એજ દસતાવેજ ખાતર
ગાંધીભાઈનો જીવ ગયો, એજ દસતાવેજ ખા-

તર પેઠાએ પોતાનો માણુ ખોયો, અનારકલીની હાલત પણ તેવીજ થઈ, રમતન પણ છરી હાલતે મુઈ, અને ફક્ત ફલીભાઈ કાઈ અચાનક સંજોગ વચ્ચે ફાસી જતા પંપાની ગવાહીથી ખચી ગયો, અને નીરદોશ સુલ ડાકટર શામરાવની હુનરમંદી બરી તબવીબથી મરતી મરતી બે વખત ખચી ગઈ. હવે તે ગજબ બરીયો દસતાવેજ હમેરાનો ગુમ થયો છે.

આનસાહેબ જેહાગીરશાહની હનમંતરાવ ધન્વપેકટર ઉપર ફતેહ થવાથી તેમની આગલી કીરતીમા ખેવશે વધારે થયો. ફલીભાઈને તેવને વચન આપ્યું કે “અનારકલીની વાત” તેવન પોતાના દીલમાજ રાખશે, અને કદીખી કોઈને જણાવશે નહીં.

ખેરીસ્ટર લવજી અને ડાકટર શામરાવે પણ ફલીને તેવુંજ વચન આપ્યું અને ફલીએ આ ખત્રે પોતાના ખેરખાહ દોસ્તોનો દીલથી ઉપકાર માનીયો.

ગાધીભાઈનું વીલ વાંચીયા પછી માલમ પડ્યું કે તેવન પોતાની સઘલી દાલત પોતાની નીકરી સુલખાનુને આપી ગયા હતા, એટલે પંપા જે પોતાના માખાપની હસતીની ખરી ખીનાથી હજી મુધી ખેખખર હતી, તેને કાઢખી જણાવવામા ગાધીભાઈના એકઝીકયુટરેએ વાજખી વીચારીયું નહીં, પણ તેણીની હાલત સુધારવા અને તે આખર હજજતથી રહી બવી-શમા પોતાની જાંદગી સુખરી શકે એવી નેમ મયાનમા રાખી એકસારી જેવી રકમનુ “વસ્ત” પંપાને માટે ભલા ખવાસની સુલે પોતાના ફલીની રબથી કરી, તેનો વહીવટ લવજી અને શામરાવને સ્વાધીન કીધો.

પંપા પોતાની સુધરેલી જાંદગીમાં વધારે રાજીખુશી રહી સુલખાનુ તથા ફલીભાઈને લાખો આશીસ દેવા લાગી.

કાવસજી કરાકરીએ જરખાઈ જુહાક સાથ પરણીયા પછી પોતાના “કાંન મરડી” અને “દાતમા ખાસકુ પકડી” સોગન લીધા કે “પૈસા લેઈ પરજીવાની કદીખી હીમાએત

કરવી નહીં. જરખાઈ જુહાક અભણ હોવાથી કદીખી સુધરી નહીં, પણ તે વગર સુધરેલી અને અભણ હોવા છતા સુધરેલીઓની માફક ખુત અને દુડા ખોએના ખદીઆન પેહડી સુધરેલીમા ખપવા જતી, અને તેમ કરી કોઈ કોઈ વખત જાણવા જેવી “કનુખર” કરી નાખતી હતી. કાવસજી કરાકરીએ “મીનીટ” મારી કે મુખઈ શેહરની ગટરો સુધરશે પણ જરખાઈ જુહાક અને તેના જેવી સંસારનું નખોદ વાલનારીઓ કદી પણ સુધરનાર નથી !

ધાંડા દીવમ ખાદ ફરીખાઈ સુલા સાથ લગનના પવીત્ર માઠવી જાંડાયો. પોતાનુ સુલ-વીલવાડુ મકાન પપાને સ્વાધીન કરી સુલ પોતાના બહાલા ફરી સાથ દરીઆની લાખી સફરે જવા નીકળી.

* * * * *
ખી એ-ડ એ કમખનીની એક જાણી-તી સ્ટીમરના દુટક ઉપર એક રવીઆમની સુદર સાજના ઉભ રેહી ફલી અને સુલ પોતાના અતલગના માત્રો લવજી શામરાવ અને જેહાગીરશાહને હતી હતી મલામ કરતા હતા. પંપા પણ તેમને વલાવવા આવી હતી, અને ગાંધીની સુલાથી છુટી પડતા તેની છાતી ફાટફાટ થતી હતી.

“ગોદ રપીદ યુ ફલી”

“ગોદ રપીદ યુ સુલ”

લવજી જેહાગીરશાહ અને શામરાવે પોતાના રમાલ હવામા હીલવી કહ્યું.

પપાની આખમા પાણી હતા. ધીમા અને મુલાએમ અવાજે તે બોલી “બહેલા આવ-જો સુલખાનુ ! ફરી શેક સુલખાનુને તપાસજો. પાછું ફરી જીવોની—સુલ ખાનું—

પાછું ફરી—જીવો—વો

* * * * *

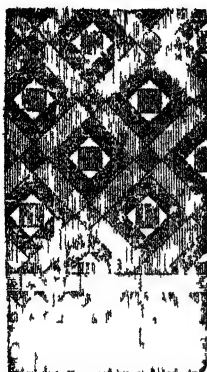

FLOORING TILES, ROOFING TILES, CEMENT AND CLOSETS.

ધરે આંધનારા, ઇજનેરો, કંટ્રાક્ટરો, મીસનરીઓ વગેરેને

અ ગ ત્ય ની અ ખ ર.

ગાલીયા, નળીયાં, સીમીટ, કલાઝીટ.

વિલાયતના વખણાયલા જુદા જુદા કારખાનાઓમા ખનતાં જુદી જુદી જાતના તરેહવાર રંગના માટીના ગાલીયા તથા “દેડો” Dado અથવા દીવાલ માટે અલકતી રંગ ઊંચેની લાલીઓ તથા ફરેનીયર ટાઇલ્સ અમારે ત્યાં મોટા જગ્યામા રાખવામા આવે છે. ચીનના તરેહવાર જાનના ગાલીયા રંગ ઊંચેની અમે બસાડી આપણે છીએ.

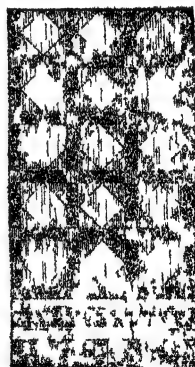
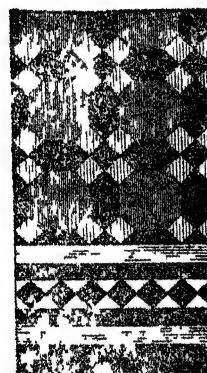
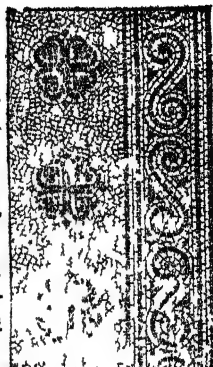
ગામમા હલકી જાત અને મેકરના ધણા ગાલીયા આવે છે ; પણ અમારે ત્યાં ધરાકની મ પુરણુ ખાતી કરીને ગારા મેકરનો ઉંચો માલ આપવામા આવશે.

વારામા તથા મોટીઓમા નાખવાના રંગેન સફેદ ટાઇલ્સ તથા સગતા ફરેંઅ ટાઇલ્સ પણ મોટા જગ્યામા રાખવામા આવે છે

માંનલોરી તથા ફરેંઅ નળીયાં મારી જાતના મોટા સસ્તે ભાવે મલશે.

જુદી જુદી જાતનો સીમીટ ઇંગ્લીશ કલાઝીટ તથા માટીના નલ વીગેરે ધરના વાયકની જણુઓ અમારે ત્યાં સસ્તી કીમત મળશે.

ઉપરનો માલ કોઈ ગ્રહસ્થને વિલાયતથી મંગાવવો હોય તો અમે જુજ કમીશન લઈ મંગાવી આપીએ છીએ. મંગાવનારના ગાલીયાને માટે જગ્યાનો પ્લાન અમારો માણસ વગર લવાજમે કરી આપશે.

ગાલીયા તથા દેડો વગેરે બેસાડવાનાં માટે ખામ કસાપલા માણુઓ અમે રાખ્યા છે કે જેને સારા સારા ઇજનેરોએ પસંદ કર્યા છે તે માણુઓ અમારા સીવાય ખીજે કોઈ ઠેકાણુ પણ કામ કરતા નથી.

ભાવ ધણા સસ્તા રાખ્યા છે.

એક વખત અમારું દુકાનની ભેટ લીધાથી ખાતરી થશે.

ગુલામખલી ગુલામહુસેન.

૧૧૧, ખડક પાલખી રોડોલ્લા, મુંબઈ.

ક્રમતાકતી માટે અકસીર ધલાજ.

અખદુલકાદર ચાંદલાઈ હકીમ સુરતવાલા.

ગરમીનો મીક્ષચર.

ધણી ઉત્તમ અને અકસીર ધલાજ.

આએ મીક્ષચર પાંચ છ દીવસ પીધાથી, ગરમી ગમે તેવી પણ તરત સારી થાયછે, અને તે આએ મીક્ષચરથી જાણ છે તો પાછી કહી થતી નથી, કારણ કે ગરમીથી જાણ છે. ધણીક હકીમો ગરમીની દવા આપે છે તે થંડી આપે છે અને થંડી દવાથી નુકશાન થાય છે અને જામ થઈ વારંવાર પાછો થઈ આવે છે. પણ આએ મીક્ષચર આજ દીન સુધી જેને હમેએ આપ્યું છે, તેને ફરીથી ગરમી થઈ નથી, અને આએ મીક્ષચરની એકજ શીશી વાપરવાથી ૧૦) વરસની ગરમી છ દીવસમાં પીઠકૂલ સાફ થઈ જાય છે તે ઉપરાંત આએ મીક્ષચરમાં બીજા ઘણા યુગ્ છે. ખોરાકીને ઘણીજ સારી રીતે પચાવે છે અને શરીરમાં તાકત પણ સારી આપે છે તથા માણસની નખલાઈને પણ ઘણીજ સારી રોકતી આપે છે, જે કોઈ માણસને એ બીમારી હોય અને તે ઘણી દવા કરીને થાકી ગયો હોય, તેવા માણસને હું એટલુંજ કહું છું કે આએ મારા મીક્ષચરની એકજ શીશી વાપરવી બીજી શીશીનું કાંમ પડશે નહીં.

કીમત શીશી એકના રૂ. ૨૦.

ખમીરએ મરવારીદ.

આએ ખમીરે ખાસ સાચા મોતીના મધમાં બનાવેલો છે અને ખાધામાં પણ ઘણો ફોજતદાર છે અને એના ખાધાથી કુવતેખાહ ચાને માનસ ગમે તેવો નખલાઈની હાલતમાં આવી ગયો હોય, તો તેવા માનસના હકીમો આએ ખમીરે ધનીજ સારી તાકાત આપે છે, જે માનસને લકવો અથવા ક્ષબજ અથવા ફેફસે હોય તેનાં માટે પણ એ ઘણીજ સરસ ધલાજ છે, અને આએ ખમીરમાં રસાન અથવા મારેલી વસતુ બીજકૂલ નથી. માતર મુજબદ દવાઓ, કસતુરી તથા અંબપરની મેલવણીથી બનાવીએ છીએ. આ ખમીરે કુવત વાસતે ઘણીજ સારો છે, માટે મહેરબાન ભાઈઓને હું એટલીજ અરજ કરું છું કે, અગર તમે કુવતની દવા કરીને થાકી ગયા હોય તો આએ ખમીરે વાપરીને ખાતરી કરવી.

કીમત ૩૫૦ એકના રૂ. ૫.

શકતી માટે અકસીર તેલ.

આ તેલ ક્રમતાકત માનસના હકીમો ઘણુંજ અકસીર તાકત આપનાર છે, ગમે તેવી કમજોરી હશે તોએ આ તેલ જે ચાર દીવસ લગાડવાથી રોગમાં તાકતનો ફાયદો ખતાવે છે અને આ તેલ લગાડવાથી કાંઈ નુકશાન થતું નથી. ખલકે અસલી કુવત પાછું આવે છે. ઘણા ખરાં માનસોને હાથરતી કરવાથી કમજોરી થાય છે, તેવા માણસના હકીમો આએ તેલ ઘણુંજ અકસીર છે, અને ધનાક માનસો ધાતુ બવાથી તથા ધાતુ ધાતુ ધાતુથી થાવાથી તથા ગુપનામાં ધનીજ ધાતુ બવાથી તથા ગરમીનો રોગ ઘણી લાખી મુદત રહેવાથી કમજોરી થઈ જાય છે તેવા દરદીઓને ખરાબર તપાસીને તેની ધાતુ મજબુત થવા વાસંતે ઘણીજ અકસીર દવા આપવામાં આવશે. અને ધનાક સાહેબો ગોલીનો મરજ હોવાથી પણ ક્રમતાકત હાલતમાં આવી જાય છે, અગર ગોલીમાં (રસ) અથવા (ચરખી) અથવા (રોહો) અથવા (પાણી) હશે તો તેના પર લેપ લગાડીને ગોલી અસલ માફક નાની કીધામાં આવશે. ગોલી નાની થયા પાઠ તેલ લગાડવાથી તાકત સારી આવી જાય છે.

કીમત શીશી એકના રૂ. ૪.

અમતની સુચના.—ફરકે ફરકીને તેમાં ફાયદા માટે જણાવવામાં આવે છે કે તેઓએ કપલી દવાઓ લીધા આજમજ હમારી મુલાકાત લેવી જેથી ખરાબર ફરકીને તપાસીને દવા આપીશું. કે. બી. ડી. બજારમાં નખાખની મસીદ આજમજ “કાસીદિ મુઅપ્”ના સાથે મુખ્ય.

અરેશર ખખર.

૧૭ વરશના અનુભવ મેલવેલા હાડવધદ.

ભીમજીની ઠાકરીના ઠાકરા.

અરેશર પેશતનજી.

હું નીચે સહી કરનાર સરવે ખાશો આમને જણાવવાની રજા લેઉં છું જે હમે
લાંબા અનુભવ મેળવીને આજ લાંબા વખત થયા બાહિર પડેલા છઠ્ઠા અને હાથ
પગ અથવા કોઇપી સાંધાના ભાગેલા, કિતરેલા અથવા લચકાએલા દરેદો ઘણીજ
હુશીઆરીથી અને આસાનીથી દુરૂસત કરવામાં આવશે. અમારી પાસે ઘણાજ
આખરૂવાલા ગરહસયોની સરટીફિકેટો છે. બહારગામ જયાં બોલાવશે ત્યાં તુરંત
આવશું. ગરીબોને દવા મફત કરવામાં આવશે.

મેલાપ દીવસના અથવા રાતના નીચે લખેલે ઠેકાણે થશે :—

અરેશર પેશતનજી હાડવધદ,

ઠેકાણું :—ધોખીતલાવ પર હોરમસજી વાડીઆના આતથખેહેરામની પાસે નંબર ૬૬.

From

THE INDO-CHINA MANUFACTURING COMPANY, LIMITED.

Bombay, 20th December 1891.

This is to certify that Mr. Ardaseer Pestonjee Bone-setter has put right the
compound fracture of the thigh bone of our Mule jobber, Aboo Goonajee. He has
replaced the fractured extremities accurately, causing little pain and rapid recovery
to every one's entire satisfaction.

FRAMJEE J. BILLIMORIA,

Manager.

I have much pleasure in testifying to the skill of Mr. Ardaseer P. as a bone-
setter. My daughter's right thigh bone was severely fractured and he re-placed
the fractured extremities accurately, causing little pain, and a rapid recovery from
the injury, for which I am very thankful.

MHOW, }
31st September 1886 }

FURDUNJEE M. MUNCHERJEE,

Comt. Agent.

117, Chandanwadi Road,

Bombay, 15th January 1893.

I have very great pleasure in recommending Mr. Ardesheer Pestonjee as
a successful Bone-setter.

Some time back, my nephew broke his arm-bone and Mr. Ardesheer did it
within one month to the entire satisfaction of all. The child is thoroughly cured,
and enjoys very good health.

DADABHAI HORMUSJI BILLIMORIA.

J. V. NAVLAKHI & CO.

STATIONERS, GENERAL MERCHANTS,
COMMISSION AGENTS,

RUBBER STAMPS MAKERS.

Dealers in all sorts of Drawing, Painting and
RUBBER STAMPS materials, &c., &c., &c., &c.

11, KALBADEVI ROAD, BOMBAY.

ટ્રોઇંગ પેન્ટિંગનો સામાન.

રકુલ ડોઇંગ, ધજનેરી ડોઇંગ, તથા આર્ટિસ્ટિક ટ્રોઇંગનો, તેમજ પેન્ટિંગને લગતો દરેક જાતનો અને તરેહ તરેહવાર ઉચો સામાન : વિગત રન્યુટનના ખનાવલા દરેક જાતના (oil and water colors) તેલ તથા પાણીના ગા—લુટક તેમજ બેકસોમા ; જાતજાતના નાના મોટા બ્રશો, કેનવાસ, વાગનીમ; દરેક જાતના કમ્પાનો; દીરકવેર ગેટરકવેર, ટ્રોઇંગ શેડિંગ પેપરો, ટ્રોઇંગ પીન્સ, બ્રુકમ જેને બોર્ડો, ટ્રેમિંગ કથોથ; સ્કેલમ, કંથાન ચારકોલ; સ્ટેપ્સ; વગેરે હમારે ત્યાં મસ્તે બાંધે મળી શકશે.

રબર સ્ટેમ્પ્સ તથા રબર ટાઇપો.

રબર સ્ટેમ્પના ટીપટોપ, પેનમીલ, એક્સક્યુટિંગ પ્રેસ, ડ્રીંગ પ્રેસ, ગેલક્રકીંગ પેડ, રબર વગેરે; રબર ટાઇપ બેકસો તરેહ તરેહની જાતજાતના ફાં ૧૧ થી ચઢતા હમારી પામે હમાણાજ નવા આગ્યા છે. રબર સ્ટેમ્પો ઘણાજ શોભીતા અને મસ્તા કરી આપવામા આવે છે. હમારે ત્યાંના રબર સ્ટેમ્પો અને તેમજ દેશાવરોના પુષ્કળ જાય છે. રબર સ્ટેમ્પ રાખવા ઇચ્છનારાઓ હમારે ત્યાંના સ્ટેમ્પો જરૂર જાળવવાની જુઓ.

સ્ટેશનરી.

દરેક જાતના ફલસકેપને ફરેંચ પેપરો; ફેન્સી અને માફા નોટપેપર અને એનવેલપો, સ્ટીલપેન, પેનહોલડર, પેનસીલ, દરેક જાતની શાહી; એકાઉન્ટ બુકો, એકમરમાઇઝ બુકો, દરેક જાતના ખડીઆ, કાલબેલ વગેરે; રકુલો, ઓગીસા, વેપારીઓ વગેરે સર્વ રેકાણું ઉપ-ચોગી સ્ટેશનરીની દરેક વસ્તુ મનપમદ અને મારે ભાવે હમારે ત્યાંથી મળશે.

કીસ્ટમસ, ન્યુઇયર, બર્થડે કાર્ડો.

સેંકડો જાતના, અતિશય શોભીતા અને મસ્તા : મીકેનીકલ, આઇવોરાઇનના; કીસ્ટ-મસ, ન્યુઇયર, તથા બર્થડે કાર્ડો હમારે ત્યાં હમેશા મળે છે.

આઇવોરાઇન ફેમો, અમેરિકન નોવેલ્ટીઓ, ફેન્સી ખડીઆઓ, ઘરમાં શણગાર જેવી અને હપચોગી, ઓગીસામા વાપરવાની અને મરસ દેખાવ દેનારી જાતજાતની ચીજો હમારે ત્યાંથી મળી શકશે.

જે. વી. નવલખીની કુંપની.

(સ્ટેશનરી, જનરલ મરચાંદો, કમીશન એજન્ટો, રબર સ્ટેમ્પ ખનાવનારાઓ; અને ટ્રોઇંગ, પેન્ટિંગ, રબર સ્ટેમ્પનો સામાન વેચનારાઓ વગેરે.)

નંબર ૩૪, કાલબાદેવી રોડ—મુંબઇ.

નહર અખર.

DAJEEBHAI DADABHAI BARIA.
WINE, SPIRIT, PROVISION AND GENERAL MERCHANT.

દાજીભાઈ દાદાભાઈ બારીઆ—વાઈન સ્પીરીટ

બ્રાવીઝન એન્ડ જેનરલ મરચંટ.

નંબર ૫, ૨૮, ૨૯, તથા ૩૦ અખડુલ રેહિમાન સ્ટ્રીટ—કરાકરડ મારકીતની સામે.
અંગરેજ દારૂકામ તથા ખોરાકી કામ છુટક તથા જથાખંધ
કીફાએતથી વેચવામાં આવે છે.

સરવે ખાસોઆમને તથા ખાહારગામના તથા અતરેના વેપારીઓને નમનતાઈથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે નીચે લખેલો માલ હમારે તાંહાંથી મંગાવીઆથી તાખરતોખ મલશે.

દેશાવરવાલા સાહેબો રોકડા અવેજથી મંગાવશે તો નીચે લખેલો સરવે જાતનો ઉચો દારૂકામ તથા સરવે જાતનું ખોરાકી કામ જેલુંકે હેમ, ખેકન, ચીઝ, તથા જેલી જામ વીજેરે જથાખંધ તથા છુટક કીફાએતથી તથા વગર કમીશને મોકલી આપવામાં આવશે.

ઉપલે ઠેકાણે—સરવે જાતનો ઉચો દારૂકામ જેવો કે ખરાનડી, જીન, જોલતામ, વીશકી, જીનજરવાઈન, જમ્બેકા રમ, પોરટવાઈન, શેરીવાઈન, અમપીન, લીકર હોક, કલારેટ, મોજલ, વરમાથ તથા મીશીઅરશ કતલર પાલમર, ટરીઅર, ગાલખો, તથા મીશીઅરશ જે. કુપરની કુમખનીનો દરેક જાતનો જિઓ પોરટવાઈન તથા શેરીવાઈન કીફાએત પડતા ભાવે આપવામાં આવશે.—ખાહારગામવાલાને માલ વેલયુ પેએખલથી મોકલી આપવામાં આવે છે.

વલી સ્પીરીટ આફ વાઈન રેકરીફાઈડ ૧૦ ડીગરી ઓવર પુરફનો તથા મેડીલેટડ સ્પીરીટ પણ મલશે.

ગ્રાંટ રોડના રસતા ઉપર સરવેથી સસતો

સરવે જાતનો ફેનસી માલ વેચનાર.

મીં ક્રામજી જામાસ્પજીની દુકાન—મુસ ખીલડીંગ, ગ્રાંટરોડ.

બર્થડે કાર્ડ! બર્થડે કાર્ડ!!

અમારી દુકાને શેહાદી અને શાલગરેહના તરેહવાર અને જાત જાતના ફેનસી કાર્ડોનો મોટો જથ્થો, આગલ કઢી નહી આવેલી નવીજ જાતની બેટ કરવા લાએક ફોટો ફરેમ જાત-જાતના રંગની ને સાઈઝની તથા અમેરીકન નવી નવાઈનો ઘર સંસારી સાંમનનો જથ્થો આવીને જોઈ જવાની હમારા ઘરાકોને લલાંમન કરીએ છોઈએ.

હમારા કારડો, સીલ્ક, જલેતાઈન, આઈવરીના ખનાવેલા તરેહવાર જાતના આશી-સોથી બરપુર છે. એકખી વાર જોવાથી સોખીનોની ખાતરી થશે, અને કઠીખી ખીજ કારડો હાથમા પકડવા નહી ગમશે.

તે ઉપરાંત ફેનસી શુડસ, રટેશનરી અને ખીજ ચીજો ખાસ કીફાએત ભાવે હમારે તીયાથી મલશે.

દેશાવરવાલા સાહેબોને વેલયુ પેએખલથી ખાતરીનો માલ મોકલશું.

જાહેર ખર્ચ.

રોજના ખપની ખોરાકી કયાંથી ખરીદશો.

ધનજીભાઈ કાવસજી ઉમરીગર

કાર્ફરક મારકીટ સાંમે અખડુલ ફેહેમાન સ્ટીટ, બાહારકોટ, મુંબઈ.

સરખ બજારીતા મેકરૌનું ધંમરેજી દારૂકામ, જિંચુ ખોરાકી

કામ, ધણું કીકાયતે મળશે.

સર્વ ખારોઆમને તથા દેશ પરદેશનાં વેપારીઓને નમનતાઈથી અરજ કર્યે છેવે કે નીચલો માલ અમારે ત્યાંથી છુટક તથા જરૂથાખંધ તાકીદે મલશે. દેશાવર ખાતેથી જે સાહેબો રોકડે અવેજે જેખી સામન મંગાવશે તે સંભાવી કીકાયતે તાકીદે મોકલશું.

ઉપલે દેકાણે સર્વ જાતનું જિંચુ દારૂકામ જેવું કે ખાંડી, જીન, ઓલટામ, જમેકા રમ, વીસકી, જીનજરવાઈન, પોર્ટ તથા રોરી વાઈન, અમપીન, લીકર હોક, કલારૈટ, મોજલ ખાંડી, તથા કટલર, ટ્રીચર, જલેન્ડી તથા ગીલખીની કંપનીનું સર્વ દારૂકામ કીકાયતે મલશે.

વળી સ્પીરીટ આફ વાઈન, રૈકટીકાઈડ ૬૦ લીગરી ઓવર પુરફનો તથા મેડીલેટડ સ્પીરીટ, તેમજ પરફ્યુમરી સોપ, પેટંટ દવાઓ, તથા હેમ, બેકન, ચીઝ વિગેરે જાત-જાતનો પરચુટણુ સામાન હમેશાં છુટક તથા જરૂથાખંધ અને સઘથી સસતો મળશે.

બજારીનું પટેલ પાલોશ, હૈર ખીઝરવર તથા પાધડી પાલીશ પણ મળશે.

સો દા! લે મો ને દા! તો ની ક!!!

કાચના જુચની તેમજ સાધારણ જુચની ખાટલીમાં ભરેલો

કોટમાં રાજાખાઈ તાવરની સાંખે, બેલ લેન, નંબર ૩.

બી. એસ. માલુની કંપનીમાંથી મલશે.

ભાવ ધણા કીકાયત છે.

નીચે લખેલો માલ ધણીજી ઉમદા અને સ્વચ્છ છે :—

એક ડુજનના.

મોડાવાટર ...	...	...	...	૨. ૦— ૮
લે મો ને દા ...	...	...	...	૧. ૦— ૮
તાનીક વાતર ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨
જીનજર ઓફ ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨
રાસપખરી ઓફ ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨
પાતાસ વાતર ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨
લીધીઆ વાતર ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨
હોપ એલ ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨
જીનજર એલ ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨
પીક મી અપ ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨
સેઝ ચમપીન ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨
ચારેનજ ચમપીન ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨
પાંઈન એપલ ચમપીન ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨
રાએલ એકિટ જીનજર ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨
ખાલો ખાતલીઓ ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨
આમંદ એલ ...	...	...	...	૧. ૦— ૧૨

સોદાવાટર ખનાવવાના સાંચાએ, કાચના ગોલ જુચવાલી તેમજ સાદે સોદાવાટરની ખાટલીઓ તથા દવાઓ અને જુઓ, બી. એસ. માલુની કંપનીમાંથી મલશે.

૯૧૭

મીં શોરાખણ બેરાંમણ (મરનાર ભીમળના બાણુજી.)

૮. મુકામ—પાયધોણી ઉપરની ટાંકીની શાંમે નંબર ૨૨ વાલી હુકાનમાં રોજ સવારના સાતથી તે રાતનાં નવ વાગતા શુધી પોતાનું કામ ચલાવેછે.

સુચના—ગરીબોને મફત દવા કરેછે, અને શકતીવાનોને ઘેર પણ જ્યારે બોલાવે ત્યારે જવાને તક્યાર છે.

હમારી પાસે ઘણા ઇંગરેજોની તથા સારા ગ્રહસ્થોની સરટીફિકેટ છે.

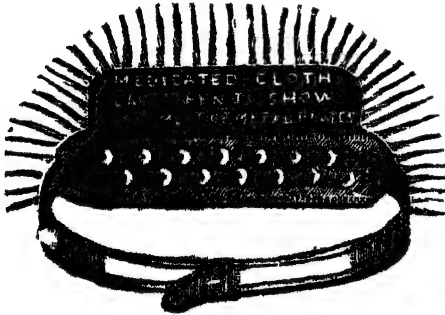

TILAK, MASANI & CLIFFORD,
 ENGRAVERS, DIE-SINKERS, RELIEF-STAMPERS, COPPER-PLATE PRINTERS
 AND
 RUBBER STAMP MANUFACTURERS,
 . 43, MEDOWS' STREET, FORT.
 BOMBAY.

THE IMPROVED GERMAN ELECTRO BELT.

સુધારેલા જરમન વીજલીના પટા.

ન્યુયાર્ક ઇલેક્ટ્રીકલ સોસાયટીના પ્રમુખ અને ન્યુયાર્ક મેડીકલ કોલેજમાં રમાયણ શાસ્ત્રનાં માણ પ્રોફેસર વી. એચ. વાંદર વેઇડે એમ. ડી.ની શોધનાં કીંમત માત્ર રૂપીઆ છ.

સહથી સરસ અને મજબુત વીલા કાનુનની રીતી ઉપર ખનાવેલા જે ઘણા દરદો ઉપર આવતા ખરેજ એક અચુક ઇલાજ છે. લીવર, હોજરી તથા

સુરકાના દરદો લોહી ખરાખ થવાના દરદો, ચામડીના અને ફેફસાંના દરદો, સંધીવાયુ, ઓર-તોના દરદો, લખવો, મજતંતુની નખલાઇ.

નખુંશકપણા ઇત્યાદી માટે અકસીર.

યુરોપમાં આગેવાન તબીબોની ભલામણના વે. પે. પોસ્ટથી મોકલીશું, ટપાલ ખર્ચ એકરો મણ પેકીંગનો કંઈ દામ નહીં.

ઇ. જી. સરપેન્સરી બેજટ, કીંમત રૂપીઆ ૩૦.

જી. બી. નાઇક અને કંપની.

૬.—જે. જે. ઇસ્પીતાલની સામે બેલાસીસ રોડના નાકે, ભાયખલા—મુંબઇ.

અચુક ગુણકારી દવાઓ.

ઈંગ્રેજ શકતરોને લગતી દવાઓ વીક્ષાયતથી મંગાવી છે. કયાતજોમ અરધા આનાની ટીકીટ મોકલ્યાથી મળશે.

ખાત્રીથી શુણ આપનારી દવાઓ.

પુનાના સને ૧૮૮૮ ના દેશી કળા કૌશલ્યના જંગી પ્રદર્શનમાં દવાઓની શોધતા તથા શુણ બદલ સર્ટીફિકેટ મળ્યું છે. જવરાકુંથ (તાવ ઉપર રામખાણ) ત્રણ દીવસમાં ખાત્રીથી ટાલીઓ તાવ તથા વારાફરતી આપનારા તાવ જાય છે. કીંચત રૂ. ૧) ટપાલ તથા ખેંજી ખરચ રૂ. ૧) —

૩૩ પ્રમેલ ઉપર રામખાણ—ત્રણ દીવસમાં ખાત્રીથી શુણ. કીં. રૂ. ૧). ખેં. ખરચ રૂ. ૦૧૧. જુલાબ, પેટમાં હુબહુ, અને કોલેરા ઉપર રામખાણ—કીં. રૂ. ૦૧૧ ૮. ખેં. ખરચ રૂ. ૦૧.

શકતી ઉપરની ગોળીઓ નંબર ૧ ખળ વર્ધક, શકતી વર્ધક, પૌષ્ટીક વગેરે. ૧૦૦ ગોળીની કીં. રૂ. ૩૧. ૮. ખેં. ખરચ. ૦૮.

કપાળ શુળ તથા અધ શીશી ઉપર પાંચ મીનીટમાં શુણ. કીં. રૂ. ૧૧. ટપાલ ખેં. ખરચ રૂ. ૦૧. શકતી ઉપર ગોળીઓ નંબર ૨—ધાતુપાત, સુસ્તી, પાનથર, છોકરાંઓના ડખા ઉપર તથા અફીણની ટેવ ઉપર રામખાણ કીં. રૂ. ૧) ૮. ખેં. ખરચ રૂ. ૦૮

વાળ કાળા કરવાનો કલપ—કીં. રૂ. ૧ ૮. ખેં. ખરચ રૂ. ૦૧૧
રક્તપીતી ઉપર રામખાણ—કીં. રૂ. ૬) ૮. ખેં. ખરચ રૂ. ૧૧—
ખાંસી ઉપર ગોળીઓ—કીં. રૂ. ૦૧૧. ૮. ખેં. ખરચ રૂ. ૦૮

દરાજનો મલમ—કીં. રૂ. ૦૮ ૮. ખેં. ખ. ત્રણ ડબીઓ સુધી રૂ. ૦૮
નેત્ર સંજવનીનાં ટીપાં—કીં. રૂ. ૧) ૮. ખેં. ખરચ રૂ. ૦૧.

સુળ વ્યાધી ઉપર સુરણ અથવા મલમ—કીં. રૂ. ૨) ૮. ખેં. ખરચ રૂ. ૦૧.

ખાંસી ઉપર સરખત—દમ ઉપર—ખુબજ શુણકારી કીં. રૂ. ૧) ૮. ખેં. ખ. રૂ. ૦૧.

ખાલ સંજવન—કીં. રૂ. ૧) ૮. ખેં. ખરચ રૂ. ૦૧.

કરણ રોગ ઉપર ટીપાં—કીં. રૂ. ૦૧૧ ૮. ખેં. ખરચ રૂ. ૦૧.

દાંતનું મંજન—કીં. રૂ. ૦ ૮. ખેં. ખરચ ત્રણ ડબી સુધી રૂ. ૦૧.

વાળ વરધક તેલ—કીં. રૂ. ૧) ૮. ખેં. ખરચ રૂ. ૦૧૧—

જુલાબની ગોળીઓ—કીં. રૂ. ૦૮ ૮. ખેં. ખ. રૂ. ૦૮

અન્ન પાચક ગોળીઓ—કીં. મત રૂ. ૦૧ ટપાલ ખેં. ખ. રૂ. ૦૮

અચ્ચાંઓની આંકડી ઉપર રામખાણ—કીં. રૂ. ૩) તથા રૂ. ૨) ૮. ખેં. ખ. રૂ. ૦૧.

રૂપેચી ગીલીટ—કીં. રૂ. ૦૧ ૮. ખેં. ખ. રૂ. ૦૧.

વાળ જવાની દવા—લગાડયા પછી પાંચ મીનીટ બાદ દવા સ્ક્રાપા બાદ વાળ ખરી થડે છે. કીં. રૂ. ૧) ૮. ખેં. ખ. રૂ. ૦૧.

વીંછીના ડચ ઉપર—કીં. મત રૂ. ૦૧૧ ૮. ખેં. ખરચ રૂ. ૦૧.

ફકત ઉઠાળા ખાતર—શીતળતા, આપનારી સરખતની જુકી કીં. મત રૂ. ૧) ૮. ખેં. ખરચ રૂ. ૧) —

જથાખંધ દવા લેનારને કમીરાન આપવામાં આવશે. રૈલવે રેટેશન પાસે રહેનારા રહેવાશીઓએ રૈલવે મારફત દવાઓ મંગાવવી; કારણકે રૈલવેનો ખરચ ઓછો પડશે. વધારે પ્રલાસાવારતે અખારો સમીન કમાટલાગ અરધા આનાની ટીકીટ મોકલ્યાથી મોકલવામાં આવશે.

વેધ ગોપીનાથ કુંજાણ સ્વામી,

સહાયીવજની મલી, ગૌરગમ, પોરબંદ ગોડીનાની સામે, —મુંબઈ.

1st Sarsariv ...

Girgaum Post Office, Bombay,

MOST EFFICACIOUS AND WORLD-WIDE RENOWNED

FAMILY MEDICINES.

CERTIFICATE OF MERIT HAS BEEN AWARDED BY THE POONA

NATIVE ARTS EXHIBITION OF 1888.

Rs. As.

Fever Mixture or Drops (cure within 3 days), specific for		
Ague	each	1 0
Ague Syrup (for Bilious Intermittent Fever) (cure within		
5 minutes)	...	2 0
Tonic Pills No. 1 (in confirmed cases of Impotency and		
Sterility)	for 100 pills	3 8
Emulsion for Leprosy (for internal and external use)		6 0
Diarrhoea and Cholera Dispeller		0 12
Infant Protector and Infants Food Digestive ...	each	1 0
Digestive Pills	for 100 pills	1 4
Cough Syrup (for Bronchitis, Asthma, &c.)		1 0
Cough Pills (of 30 years' trial) ...	for 100 pills	0 12
Purgative Pills		0 6
Female Pills (for all Female complaints)....		0 12
Leucoderma Powder (for internal and external use)		1 8
Tonic Pills No. 2 (specific for enlargement of Spleen,		
Seminal Discharges, Opium Habits, &c.)		1 0
Wind Killing Oil, annas 4, and (for Rheumatism, &c.,&c.)		2 0
Ringworm Ointment		0 6
Hair Dye (Instantaneous), with Brushes		1 4
Hair Oil (perfumed), for baldness, &c.		1 0
Sarsodyne, for purifying blood		1 0
Headache Remedy (cure within 5 minutes)		1 8
Gonorrhoea cure (cure within 3 days)		1 0
Gonorrhoea Pills		1 0
Eye Drops (for Ophthalmia, &c., &c.)		1 0
Ear Drops (purulent discharges, &c., &c.)		0 12
Powder and Ointment on Piles	each	2 0
Scorpion Bite Remedy.		0 12
Oil for Eczema		2 0
Hair Destroyer		1 0

The above Medicines can be sent up V. P. P.

... વસ્તુ !! મદન સંજીવની ગોળીઓ.

સુવરણ ભસ્મના (સોનાના) મોશ્વરુથી બનાવેલી.

હૃદય નિરમીત શરીરની નીરબળતા, નપુશકત્વ જેવી ક્ષીણતા અને સ્વપ્નાવસ્થા, ઇતીવાદી સરવે દોષ આ ઉત્તમ ગોળીથી દુરસ્ત થઇને કેટલા પણ ઉમરના લોકોને ઘણું ધૌતીક, વીરયસ્તંભક ઇતીવાદીક શુભ પ્રાપ્ત થાય છે. પછી તે દોષ કેટલાક પણ ઉમરના મનુષ્યને એક દહાડા અને કંઈ કારણથી પ્રાપ્ત થએલા હોય તો તે સરવે અતી સ્વચ્છતાથી ખીનચુક સારા થાય છે. એ ગોળીઓથી ગરમી (ઉપદ્રવથી) જીએને તથા પુરૂષને શરીરને કંઈ પણ ભાગ ઉપર ગરમી સહ પ્રકારના વિકાર પછી તે કંઈક દાહાડના જુના હોય તો પણ અતી જલદી દુરસ્ત થઇને સંપૂર્ણ અને કાયમની શક્તી પ્રાપ્ત થઇને પ્રકૃતી નીસેઝી રાખે છે. એક મનુષ્યને ૨૦ થી ૫૦ ગોળીઓ જોઈએ: કીમત પ્રત્યેક આંડ ગોળીના એક રૂપીઓ. સા ગોળીઓ સુધી ટપાલ ખર્ચ ૧૦ આના.

**અદ્ભુત અમેત્કાર, મદન સંજીવની તેલ. ૩૦૦૦ ઉપર
વેચાઈ મળે છે. કેવળ ખાત્રીનું છે.**

હૃદય નીરમીત શરીરની નીરબળતા, નપુશકત્વ સરખી ક્ષીણતા અને સ્વપ્નાવસ્થા, સ્થિત વીર્યાવા ઇતીવાદી સરવે દોષો આ અમતકારીક તેલ મરદનથી સારા થઇ કામી પુરૂષને ધાતુપદ્ધતીક, ઇતીવાદી શુભ પ્રાપ્ત થાય છે. અને વળી તેમાં પણ ગમે તે ઉમરના માણસને ગમે તેટલા દીવસથી ગમે તે કારણથી આ દોષો પ્રાપ્ત થયા હોય તો પણ તે સરવે આ ખાણ્યોપચારથી સારા થાય છે. આ શુભ રોગના સંકેટો મનુષ્યોને આજ આંડ વરસથી ઘણો સારો શુભ થએલો હોવાથી આજ અહવધ લોકોપયોગ માટે ખાહર મુકેલું છે. એ તેલથી શુભ આગ્ય છે એ માટે ઘણા દાખલા મળેલા છે તેમાંથી કેટલાક જાણેલા છે.

કીમત અરધા આઠોસની પાટલીની રૂપીઆ ૨-૪૦; ખેંગી નાટપેટ મોકલવામાં આવશે. વેલ્યુપેમેનલની કીમત અને ખર્ચ મળી રૂપીઆ ૨-૧૦=૦ અનુપાન ૫૪ ઓનડ ખરાખર મળશે. અહવધ મગાવનારે પોતાનું હેકાણું સ્પષ્ટ લખવું.

સુચના—ઉપલી ખંને દવાઓ જુદી જુદી છે તોપણ ખંને દવાઓ એકજ વખત ઉપયોગમાં લેવાથી ઘણી ફાયદાકારક છે.

વિદવાન ડાક્ટરોની સરદીફીકેટો.

મદન સંજીવની ગોળી અને તેલ વિદવાન ડાક્ટરોના વાપરવામાં પુષ્કળ આવેલા છે. અને જાહેર દરદો ઉપર ઉત્તમ શુભકારક અથવા ખીન જોખમદાર છે.

ડાક્ટર ડે. બી. બુલેલ. એમ. ડી.

આ દવાઓ યથાયોગ્ય વાપરવાથી અવશુભ નહીં થતાં સદરહુ દરદો ઉપર ઘણી શુભકારક નીવડી છે એવું તપાસત આંતે જણાયું છે.

જે. જે. પ્રીખલ.

અન્લી અને કન્સલટીંગ કેમીસ્ટ્રી, કેમ્પ કંપની લીમીટેડ માટે.

આ અહવધનું ફારમ ઉપયોગી અને અનકુળ પડ્યું છે.

ડાક્ટર કે. આર. વીકાલ, એમ. ડી.

એ શીવાય ઉપલી દવાથી જે લોકોને શુભ થયો છે તેના સરદીફીકેટ અહવધ ખરાખર મોકલીશું. દવાઓ નીચલે હેકાણેથી વેચાતી મળશે. વેલ્યુપેમેનલ ખાસદથી પણ મોકલવામાં આવશે.

હેકાણું—જી. બી. નાઈક અને કંપની, એકલા એજંટો સામંજસ, મુમ્બઈ.

રામકરણ મંકરે અ વર્ધક, ખીલગી તાલુકે સીદાપુર, અહવધ ઉત્તર કાનડા.

PRESENTATION WATCHES . . .

ખેડતના અદ્ભુત ચમત્કારીક આર્યધર્મ અલીમાનીયાન મારેજ
ખીશામા રાખવાને ચીત્રેવાલા હીંદુ ધડીઆલો.

૨૯૨૬

હીંદુ વાચ

 મોખી શત
પ્લેટ (તપકડી) કંપર ઈ-
ખાના ચીત્રો ૧૭, ગણ-
ધની, સરસ્વતી, રામકા-
સ સ્વામી, હનુમાન,
રામ સીતા, લક્ષ્મી
નારાયણ, ગરુડ, અષ્ટ-
ભુવદેવી, વીરોધા રૂપ-
મહા, શકર પાવતી,
આકલકોટના સ્વામી,
શુરેદનાત્રય અને શ્રી
છત્રપતી શીવાજી ના-
હારાજ,

 પ્રમીદધ વેસ્ટ
એન્ડ વાચ કંપનીના
જે ધડીઆલ ધણ આ
વે છે તેજ કારખાનામા
આ ધડીઆલો અમારા
રૂપેશીઅલ ડીઝાઆઈન
અને પ્લાટર્ન એટલે
અમારા આપેલા ક્લત્તમ
નમુના પ્રમાણે તયાર
કરેલાં

 આ હીંદુ ધડીઆલનો મંલેપમાં વર્ણન. - જેખાયમા ધણા મરસ, વાપરવામા
મજાબુત અને ટકાક, તેમ વજનમા હલકા કુંચી વગરના. જંઘાડા મેના, ખીતોરી જાડા
કાચ, તપકડીની નાની મફત હાઈને તે પર ૧૭ ચીત્રો આ સાફ રીતે ઓલખી શકાય તેવા
આકાશ ખાલખોધ, અને રોમન કાઠાહી ગ્તીલ અને પીતંગના ધણા સરમ હીંદુર મુબ્દમેન્ટ
અપલડોમ, પ્યાલેન્સ, બરપુર રૂપીયુઅલ્સ, એવા આ આણુવં પદ્ધતનાથી અને વધારે ખરચ
કરીને ખશુમ તયાર કરેલા હીંદુ વાચ (ધડીઆલ) બધાને વાપરવા લાયક.

નામ	કીમત.	ગ્યારંટી (ટર્મ).
હિંદુ શીલેન્ડર નીકલ શીવવર વોચ	રૂ. ૧૦	વરસ ૧
„ લીવર લિવેલન્સની સી. વોચ	રૂ. ૧૫	વરસ ૨
„ „ રાસકોપ સીંગીમની સી. વોચ	રૂ. ૧૭	વરસ ૩
„ „ લીવેલન્સ સીલવર (ચાંદીનું) વોચ રૂ. ૨૫ થી ૩૦		વરસ ૪
„ „ ગોલ્ડ સોનાનું વોચ રૂ. ૧૦૦ થી ૧૨૫ મુકી		વરસ ૪

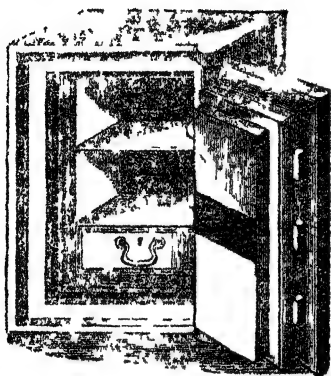
ધડીઆલ સાથે એક કમાન કાચ, પેટી અને છેડો મફત મલશે, પ્યાકીંગ પોસ્ટેજ,
ખનીઆઉર કમીશન જુદું રોપ દામ આગ્યાથી અગર વેલ્યુએબલ પાર્સલથી મોકલ-
વામાં આવશે.

 સર્વપ્રકારનાં હુરુસ્તીનો ધડીઆલનો કામ આડરો મુજબ કરવામાં આવશે.

જી. બી. નાઇક અને કંપની

૬૦ જે. જે. હરપીતાલની સામે ખેલારીશ રોડના નાકા, આમખલા, મુંબઈ.

SAFES AND IRON CHESTS.

**First Class Gold and Prize Medals
awarded at various Exhibitions.**

PATENT RIGHT.

**First Class Gold Medal
at Poona Exhibition.**

*PRIZE MEDAL AT
CALCUTTA EXHIBITION*

**BY THE GOVERNMENT OF INDIA.
HARICHAND MANCHARAM
& SONS,**

**138, GULALWADI, JUGJIVAN KIKI STREET,
BOMBAY.**

PATENT AND IMPROVED.

**Every Safe manufactured by us bear our Trade Mark.
*None are genuine without it.***

૭૧૫૭ નજા... .

પેટ અને સુખરેલી હપ પર લોખંડની આગમાં ન બળે અને
ચોરની સામે મજબુત ટકાવ કરી શકે તેવી તીજેરીઓ
બનાવનાર તથા તેની નવી શોધ કરનાર.

નંબર ૧૩૮, શુભાક્ષવાડી, જગજીવન કીકા સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

તીજેરીના બનાવટને માટે જુદા જુદા એકઝીબીશનોમાંથી સોનાના અને પીત્ત માદો
મળેલા છે જે હિંદુસ્તાનના કોઇ તીજેરી બનાવનારને હજી સુધી મળેલા નથી.

મુંબઈના ગવર્નરે

હિંદુસ્તાનની સરકારે

ફલકતા

પુના

એકઝીબીશનમાંથી

ફરેસ્ટ કલાસ સોનાનો

ચાંદ આપેલો છે.

એકઝીમીશનમાંથી

પ્રાઇમ મેડલ

(ચાંદ)

મળેલો છે.

પેટનું હક આપેલો છે.

હિંદુસ્તાનમાં સરકારી ખાતાંઓમાં જોઇતી તીજેરીઓ હુમારીજ પાસેથી ખરીદવા
સરકારે ઠરાવો કાઢેલા છે. અમારા ગ્રેડ મારક સીવાયની કોઇ તીજેરી
અમારી બનાવટની સમજાવી નહીં.

તા. ૧૦-૬-૦—અમારે ત્યાં જેવી જોઈશે તેટલી કીમતની તીજેરીઓ તૃપ્તિ છે.

બહારગામના આરુરોપર પુરતું ધ્યાન આપી ખરીબર વખતસર તેમજ વખાણવા
લાયક કામ કરી આપવામાં આવશે. વધારે હકીકત માટે અમારા કેટલાગ
ફ્રેન્ડ પ્રાઇવેટ મેઇસ્ટર્સની કચી મંગાવી લેશે.

રૂસતમજ એદલજ હકીમ.

હરસ તથા મસાથી હુખી થતા દરદીઓને જખ્ખાવીયે છીએ કે, કાંઈખી વાહાડકાપ કરયા વગર અને દરદીને જરા પણુ અગન નહી પળે તેવી રીતે આ દરદોને ઘણીજ સેહેલાઈથી ચોડાજ વખતમાં જડમુળથી હુમો કાઢી નાખીએ છીએ. હાલ હુંક વખતમા હુમોએ ઘણા દરદીઓને આરામ કીધા છે, જેઓ તરકથી મહેલી સરદીઈકેટો અમારી પાસે માનુદ છે. અમારા દવાખાનામા મુલાકાત લેવાથી તે દેખાડવામા આવશે તથા ખીજ અનેક પ્રકારના ખીકર દરદો ઘણી સેહેલાઈથી ચક્કા કરવામા આવે છે.

હરસ તથા મસાનો થંડો મલમ.

હરસ તથા મસાથી હેરાન થતા ખાહારગામના દરદીઓ, જેઓ અમારી મુલાકાત ન કરી ચકતા હોય તેઓને ભડામણુ કરીયે છીએ કે અમારો મલમ વાપરવાથી હુખાવો, અકરસાત તથા સોજ નરમ પડી લોહી નીકલતું ખ વ પડે છે, અને દરદીને સેહેજમા ઘણા લાખો વખત આરામ મહે છે.

કી મ ત સી સી એ ક ના રૂ. ૩.

ડાક્ટર રૂસતમજ એદલજ હકીમ.

કાલખાદેવી રોડ, શાપુરજ સખીવાલાની સામે, મુંબઈ.

રચનાર—મીસ મેહેરખાનું કાવસજી દાવર.

આ વારતા અસલ ધરાન વતનની ઇયાદ વાંચનારના હીલમાં વગર સુકે તાજી કરે છે ગરૂદી થતો નાશ—ફેહરનો ગળખ—અસલ ધરાની ખાનુએની હીમત—પહાદુરી દાનાઈ, ધીરજ અને સનતોશ તથા સદચાલુ તેમજ દુઃખ અને સુખનું એક નમુનેદાર ચીત્ર વાંચનારની નજર રૂપરૂ આ વારતા રજૂ કરે છે.

૨૫૦ સફાનું દલદાર પુસ્તક સોનેરી હરફવાલાં સુંદર એમખોસ કરેલાં કપડાંના પાક્કા પુડાંમાં સફાઈદાર ખાધી.

કીમત રૂ ૧.

શાહાઝાદી ઝીના.

રચનાર મીસ મેહેરખાનું કા. દાવર.

એક રસીલી ઓરોએન્ટલ દય કપર લખાએઝી વરતા જે એટલી તો રસીલી છે કે તે એક વખત વાચવા લીધી તો પુરી ઝીયા વગર મુકવા ગમતી નથી.

અરપન કરી છે. પ્રથમ પારસી એમ. પી. શેઠ દાદાભાઈ નવરોજીને.

કીમત રૂ. ૧

ચોપડીઓ મલવાનું ઠેકાણું:—પુના, સચાપીર રોડ.

S. MITHA,
SIGN BOARD PAINTER, DECORATOR & GILDER,
No. 53, MEADOWS STREET, FORT,
Opposite **CURSETJEE COWASJEE,**
G. I. P. RAILWAY WATCHMAKER,
BOMBAY.

*The following executed in first rate style and at
Moderate Charges:—*

BURNISHED GILDING ON GLASS,
GRAINING, BRONZING—JAPANNING,
IMITATION MARBLE PAINTING.

Despatch-box and Dial-plate Marking.

Packages, Baggages, &c., addressed.

ALL ORDERS WILL BE EXECUTED WITH NEATNESS AND DESPATCH.

હમારે ત્યાં બનતો દરેક જાતનો દરેલો મરી
જણીતા ધરાકોએ વાપરીને ખુશી થવા.
આપી છે.

અને નવા ધરાકોને એકવાર અજમાવાની સેહજ
નરમાસભરી ભલામણ કરીએચ.

તરેહવાર જાતના અચારની કટાકુટ ઘેરમાં બનાવાની મુકી દેવો ને
આઈતો સરસ અને સવાદદાર માલ ખાવાની
હોંસ કરો.

શું કામ હલકો સરકો વાપડી પછસા ખરચી કંટાલોચ માત્ર બે આનાની
સેરડીના સરકાની ખાટલી મંગાવી ખરાસદાર સાસની
ખીચડી સાથે બેજટ ચાખો.

જેમ દરિયામાં પાણીનો ટોટો નથી તેમજ ગાંઠનો પણ મુખમાં ટોટો નથી. તોખી એક
મારો માલ પુરું દામ આપતા છતાંખી ઘણી વખતે મલતો નથી તે મટાડવા પાધરા
હારવરને ત્યાંની રૂ. ૦૧)થી રૂ. ૧ વેરની ચાહે તપાસો, ખરેજ
મગજને હુશિઆરી આપશે તો પાધરી ખ-
નાવીને પીશો તો.

કાફી પણ તેજ પરમાણે રતલનો રૂ. ૧) અસલ સીલાનની
સાંચામા ભુંજને દરેલી.

ખાફી વધારે કહેવું ફેકટ; સુધીઆ કરતાં ખાધું ભડું
નાસતાપર કાંઈખી નહી ગમે તો રૂ. ૧)નો બે સેર મામડેસરના ધીનો ખનાવેલો છંદાપાક
ખાઓ. જરૂર થાદ કરી ફરીથી મંગાવશો.

હારવર અને સનસની સલામ.

CABINET
CHUCKLA BAZAAR,
BOMBAY.

દેવજી કાનજીની કુંઠ

ફરનીચરના વેપારીઓ.

નં. ૬, ચકલા બજાર.

મુંબઈ.

અમારે ત્યાં કુંઠી કારીગરોના ફરનીચર તૈયાર તથા ખનાવી આપવામાં આવે છે.

એક વખત અમારી દુકાનની મુલાકાત લીધાથી ખાતરી થશે.

બહારગામના આરટર ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે.

જા. ર. ૧૫૫
ક્રી. - ૫૦.૫૦

ગવરનર સાહેબ લાઈ સેન્ટ્રલ્સ્ટેને અરખા કરી છે.

વી કટર આલખમ. કિંમત રૂ. ૨.

માહારાષ્ટ્રી વીક્ટોરીયાના મરનાન પૌત્ર પ્રીન્સ વીક્ટરની જીન્ડગીના દિવાન
રૂ. ૩૦ થી વધુ વખતનાગેલા નાના મેગ વાસાએ રી રાન્ડ ગેન્ડા નાચ આલખમના
નામને રૂ. ૫ આપી એવા કપડાના રોગાનુદા. ડાકમ નામેગી હુન્કરી નાચ મે વારી ની.

ગચનાર - હી એન. પટેલ, જી. બી. વી. સી.

સુખ નીવેના ગપર, અર-મનમરે વ રગાંડ તેમજ નવે માલ જે રા મરેતો. પર
અરસપરમ ભેટ - માપવા રીક્ટર આલખમ રેલી રમઠા નીન્ડ મલા. મુનરેવડ મડે
ક્રીધા પછી તે કુટબમ. હમેશા જતવાઈ નહ છે. રેશી ગજરગવાડાના અ. આલ-
ખમ વખણાઈ સુખી રે. અંખના ફેલ્ડા ગવરનર લાઈ રેલીમ, તેમજ નાચના
ગવરનર લાઈ સેન્ટ્રલ્સ્ટે તથા કોન્સ્ટાનના કાવના વાખમેય લાઈ અ ગીનને
તે પસદ પડી છે. અને હા અગ તેમજ રેશી કાપાએ અ. આલખમને વખાણી છે.

કોટ, અર્ચંગેટ ક્ષીટમાં પોરોશા મુઠાદમને ત્યાથી મલયા.

જા. ર. ૧૫૫
ક્રી. - ૫૦.૫૦

જા. ર. ૧૫૫
ક્રી. - ૫૦.૫૦

